Dat fiind un asemenea specific propnu filosofiei pe terenul acesteia nu putem întâlni soluţii definitive universal acceptate, sau în once caz într-un număr mult mai restrâns, nesemnificativ, în comparaţie cu ştiinţele. In schimb. în cazul filosofiei vom da peste întrebăn definitive, permanente, probleme oarecum eterne dar care. spre deosebire de ştiinţe, nu comportă însă decât răspunsun trecătoare, istonce. vanind. în principiu, nu numai în funcţie de nivelul de cunoaştere atins de dezvoltarea ştiinţelor într-un moment iştonc dat. dar cel puţin în egală măsură şi de datele personalităţii spintuale a gânditorului care a elaborat acea concepţie filosofică. Procesul istonc al filosofiei este prezidat în plan teoretic propnu zis. în ultimă instanţă, de dialectica raportului: problemă (întrebare) - soluţie (răspuns). "Soluţiile filosofiei sunt - sena în acest sens *Lucian Blaga* - frunzele ce cad ca să îngraşe şi să fertilizeze huma în care rădăcinile problematicii spintuale se vor întinde tot mai vânjoase şi cuprinzând încetul cu încetul tot mai mult spaţiu" *{Lucian Blaga. Despre conştiinţa filosofică.* Timişoara. Editura Facla 1974; p.28). Caracterul istonc relativ al răspunsurilor pe care le dă filosofia problemelor sale proprii ţine nu atât de limitările filosofiei cât. într-o măsură şi mai mare. de neputinţa inerentă ştiinţelor naturii de a cunoaşte dintr-odată în întregime tot ansamblul complex al realităţii în infinitatea sa Dată fund tocmai această infinitate inepuizabilă a
11
realităţii, ştiinţele sunt obligate să procedeze în etape progresive: obiectul cunoaşterii li se dă numai fragmentar, treptat. în mod istonc Situaţia aceasta nu trebuie să creeze complexe de inferioritate nici de o parte nici de alta Nu se pot trage nici concluzii care să pună în inferioritate cunoaşterea ştiinţifică, ale cărei aplicaţii tehnice, dimpotrivă, trebuie să ne smulgă admiraţia şi să ne forţeze entuziasmul, dar nici nu trebuie să se încurajeze pomin orgolioase de superioritate din partea filosofiei Ca dovadă că atâtea filosofii - un caz tipic trecând în acest sens hegelianismul - nu s-au mărginit să dea răspunsuri relative, aventurându-se în ambiţia deşartă a unor răspunsuri absolute. Dimpotrivă, o asemenea împrejurare pune mai degrabă filosofia. în oricare din momentele dezvoltării sale istorice. în dependenţă de progresele cunoaşterii ştiinţifice a realităţii. legătură din care filosofia nu se poate desface, relaţia sa cu ştiinţele constituind o condiţie a propriului ei progres Rolul ştiinţei pe lângă filosofic este tocmai acela de a o împiedica de la asemenea răspunsuri absolute, totalizatoare In preajma ştiinţei, mai mult. în contact cu ea. filosofia dobândeşte un spor de luciditate, câştigă în capacitatea sa de a se controla mai conştient pe sine. abţinându-se de la evaziuni necontrolate în necunoscut. Necunoscut care. la fel ca şi pentru ştiinţă şi pentru filosofic, nu înseamnă decât un termen pe care cunoaşterea în dezvoltarea sa istorică îl va împleti. în cele din urmă. în reţeaua de concepte în care ea a izbutit deja să exprime esenţa realităţii.
împrejurarea că istona filosofiei deţine un rol atât de important în cadrul filosofiei generale a dat ocazia unor concluzii foarte vânate. Unul din primii gânditori care au pus faţă în faţă. într-o comparaţie, procesul istonc evolutiv propnu ştiinţelor şi cel propnu filosofici, scoţând dm aceasta o concluzie hotărâtoare pentru propna sa concepţie este *Kant* Din momentul în care ştiinţele modeme ale natuni s-au constituit în epoca lui *(ia/i/ei* şi *Descartes.* istona lor este semănată de succesele permanente care au făcut ca suma cunoştinţelor noastre să sporească într-o continuitate
12

liniară necurmată Un cu totul alt peisaj intelectual înfăţişează evol istoncă a filosofiei. Sistemele care au apărut în decursul istoriei gâr / stau. cel mai adesea. într-o adversitate ireconciliabilă, urmându-se un ' altele într-o succesiune din care pare să lipsescă once aspect de necesară Cum remarcă *Schopenhauer* cu îndreptăţire: "abia \ lume. once sistem filosofic este pornit deja să-i ducă la pieire pe săi Căci. tot aşa cum în stupul de albine nu poate exista decât *< regină,* tot astfel nu poate fi decât *o singură* filosofic la orc *(Despre filosofie şi metoda ei* - §4). Punerea în comparat' ştiinţelor şi a istonei filosofiei este. după opinia pe care o sco această împrejurare, defavorabilă filosofici O asemenea ' contnbuit la acreditarea convingem, importantă pentru sistemul s.. /ca adevăratul dmm de cunoaştere pe care trebuie să se angajeze spintul omenesc este numai acela pe care îl indică istona ştiinţelor
Dimpotnvă la *Hegel:* din aceeaşi împrejurare a strânsei legătun dintre filosfie şi istona filosofici, acesta trage concluzia, de altfel în concordanţă cu spintul istonst ce străbate

întreaga sa concepţie, că pnn natura sa filosfia este istoncă Nu există, ca atare, filosfie în afara istonei filosofiei. şi aceasta nu-numai înţelesul că once tentativă de interpretare filosofică a realităţii trebuie să se aşeze în mod obligatonu pe linia de mişcare a unei tradiţii istonce. Observăm că dacă pentm *Kant* istona filosofiei se întoarce contra filosofici ca o dovadă a neputinţei acesteia din urmă de a se constitui într-o disciplină sistematică după modelul ştiinţelor exacte, pentru *Hegel* istona filosofici pledează în favoarea supenontăţii absolute a filosofici Mai mult decât atât: filosofia şi istona filosofici sunt intim legate, se întrepătrund într-o măsură atât de strânsă încât, de fapt. filosofia se confundă cu istona filosofiei. Aceasta înseamnă că în once moment al istonei sale. filosofia este toată numai în condiţia că la prezentul ei se adaugă şi întregul ei trecut. De fiecare dată. once filosofic istoncă. în
13
calitatea sa de concepţie a unui prezent dat, trebuie să închidă în sine şi istoria filosofiei. totalitatea principiilor filosofice ale trecutului Ambele cazun evidenţiază însă pregnant rolul şi importanţa istoriei filosofiei indiferent, deci. de concluzia care se impune, de rolul pozitiv sau negativ care 1 se recunoaşte, istona filosofiei apare ca fiind indispensabil legată de filosofic şi cum am văzut, confundându-se chiar cu soarta ei
Fără cunoaşterea dezvoltării istorice a gândirii filosofice nu poate exista nici filosofie şi nici filosof sistematic. Un filosof care vrea să stăpânească sigur de sine întreaga sferă a problematicii disciplinei sale trebuie. în mod necesar, să se întoarcă şi în trecut, pentru a cunoaşte soluţiile istorice pe care înaintaşii săi le-au dat problemelor eterne ale filosofiei. să parcurgă, cu alte cuvinte, istona disciplinei de care se ocupă Numai frecventarea asiduă a istoriei filosofiei tace pe un gânditor oarecare filosof cu adevărat. In filosofie, sistematicul - şi numai sistemul constituie cu adevărat mândria filosofului, cum spunea *Jose Ortega Y Gasset* - se întemeiază pe istoric. Istoria filosofiei este chemată să pună în evidenţă întrebările generale permanente ale filosofiei care constituie cadrul invariabil, neschimbător pe care se brodează în succesiunea lor soluţiile şi răspunsurile individuale; totodată istona filosofiei evidenţiază caracterul îstonc al acestora din urmă. semnificaţia lor pentru momentul în care au apărut, indicând şi urnitele lor inevitabile care fac ca ele să fie depăşite de alle soluţii şi răspunsun viitoare.
însemnătatea aceasta pe care istona filosofiei o are pentru filosofie prezintă, pe de altă parte, şi unele implicaţii de un ordin mai practic. în mod nemijlocit pedagogic, pe teren didactic. Once filosof şi orice profesor de filosofie - nu dăm acestei distincţii un înţeles peiorativ precum *Schopenhauer* - trebuie să dispună de o temeinică cunoaştere a istonei filosofiei. Studiul istoriei filosofiei trebuie sa constituie una din sarcinile de mare importanţă a învăţământului filosofic de toate gradele Constatarea
14
aceasta se impune şi din alcătuirea programei de învăţământ a secţiilor de filosofie din universităţi unde istoria filosofiei se predă pe toată durata anilor de studiu, afectându-i-se un timp de predare mult mai larg decât în cazul oncărei alte discipline filosofice
fi
ii
15

A. FILOSOFIA ANTICĂ

I. Filosofia în Orientul antic

1. Consideraţii introductive

Drumul către o cunoaştere şi apreciere obiectivă. în deplin spint ştiinţific, a culturilor elaborate de popoarele Orientului antic a fost împiedicat multă vreme de acţiunea prejudecăţii păgubitoare a europocentralismului. Cel mai frecvent, acesta s-a concretizat în afirmarea unei opoziţii de esenţă între atitudinea spiritului oriental şi a spiritului grecesc (european) în faţa realităţii Dacă pnma stă sub semnul utilului şi succesului practic imediat, care prin orizontul ei îngust sufocă manie avânturi ale cunoaştem omeneşti, cealaltă se lasă călăuzită de valorile superioare ale gratuitului şi dezinteresatului, singurele capabile să aşeze gândirea omenească pe făgaşul adevăratului său progres, cea care o va duce la realizările cunoaşterii ştiinţifice de astăzi Ideea aceasta provine încă din antichitatea greacă şi maeştrii gândirii greceşti ca *Platan* şi *Aristotel* s-au pronunţat. în repetate pagini ale operei lor. în cuvinte depreciative la adresa tendinţelor proprii spiritului oriental. In ochii lui *Platan* orientalii încarnează

tipul omului practic în timp ce grecii se dedică vieţii teoretice contemplative, nepătate de nici un interes practic In *Republica.* (435e) *Platan* declară plin de o superioară conştiinţă de sine -"dragostea de învăţătură (he to philomates) ar putea fi. cel mai bine. pusă pe seama meleagurilor noastre, cât despre iubirea de arginţi (he to philochrematon) aceasta s-ar potrivi cel mai bine cu fenicienii sau egiptenii" La fel în *Politicul* (747b-c) îmbrăţişând punctul de vedere

16

4

e gândirea Icontestabila *c* încâ din ce poartă de filosofare în mlaştina campionii pi va declara: *i* şi filosofia -idical de "aşa
europocentnst *Hegel* preia şi el ideea opoziţiei
orientală antică şi gândirea greacă antică. Pl«
supenontate a gândirii europene, singura capa!
antichitate adevărate concepţii teoretice despr
amprenta autenticei filosofii în vreme ce încep
ale onentalilor se îneacă. în cele din ur
speculaţiilor religioase, el devine, totodai
europocentralismului în epoca modernă. înd
"avem. aşadar. în total două filosofii:
germanică" care constituie "adevărata filos.
numita filosofic orientală" care reprezintă doar "ceva preliminar" *(Hegel - Prelegeri de istoria filosofiei* - Bucureşti. EARPR voi I p 102).

Lărgirea anei noastre de cunoaştere cu privire la popoarele Orientului antic, dezvăluie inconsistenţa europocentralismului care neputându-şi alia fapte reale care să-l susţină s-a prăbuşit ca o dogmă nejustificată, lipsită de ştnnţificitate. Ideea opoziţiei ireconciliabile dintre Onent şi Occident a trebuit să cadă şi ea. întrepnnzând o critică a noţiunii de Occident opus Orientului, fără nici un fel de legături şi influenţe între ele. *Paul Masson Oursel* a arătat că această separaţie nu are nici un sens valone, nici măcar unul "istoric" sau "geografic", fiind numai o "ficţiune cartografică". In planul culturii nu există opoziţia dintre Europa şi Asia ci unitatea lor. Eurasia *(P.Masson Oursel - La philosophie en Orient,* Pans, Alean 1938 p.5). Datele noi scoase la iveală de progresul cercetărilor istorice au dovedit capacitatea de creaţie a popoarelor onentale. Ele au dobândit în toate domeniile activităţii spintuale performanţe notabile şi în domeniul gândim ştiinţifice şi filosofice îmbogăţind, astfel, pnntr-un aport original, de neînlocuit, tezaurul culturii universale întâlnim, astfel, în Mesopotamia şi în Egiptul antic elemente de gândire răzleţe cu interesante valenţe filosofice, iar în India şi în China antică, personalităţi şi şcoli

17

filosofice care rezistă comparaţiei cu cele pe care în antichitate le întâlnim în Grecia sau la Roma

2. Mesopotamia

Urcând către izvoarele culturii mcsopotamiene. aceasta atinge o vechime respectabilă. începuturile sale datând de pnn mileniul IV î.e.n. Găsim în Mesopotamia o spiritualitate puternic colorată mitic. în care predominantă este tema cosmogonică ce cuprinde un ansamblu de "speculaţii asupra natuni. universului, asupra originii sale şi mai mult încă. asupra organizării şi modului său de funcţionare" *(N.S.Kramer Istoria începe la Sumer.* Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1%2. p.135) Evoluând preponderent sub incidenţa mitului care îşi creează un climat spiritual specific, gândirea mesopotamiană "nu a reuşit să elaboreze o adevărată filosofic. în sensul pe care-l dăm astăzi acestei noţiuni" (îbidem. p 135)

Imnul creaţiei Totuşi problema de ample rezonanţe filosofice a originii universului va mobiliza şi resursele gândim mcsopotamiene Din materia unor legende de o vârstă foarte veche, provenind încă de la începutul mileniului III î.e.n. se va închega în pnma jumătate a mileniului II î.en vasta frescă cosmogonică din poemul numit convenţional *Imnul creaţiei* dar cunoscut, mai ales. după primele sale cuvinte sub numele de *Ennuma Eliş* Această naraţiune cosmogonică adună într-o îngemănare tipică toate motivele

principale specifice pentru gândirea mesopotamiană Trebuie spus că cosmogonia mesopotamiană se confundă de fapt cu o teogonie. căci forţele care lucrează la creaţia universului precum şi materialul creaţiei însuşi poartă nume divine La începutul începuturilor
18
\
existau doar *Apsu.* oceani \ ti şi *Tiamat.* marea haotică şi
tumultoasă Amestecându-şi . Mevine tată. iar *Tiamat* mamă.
cosmogonia continuând pnnti le generări care se produc pnn
partenogeneză. în decursul căn ţen şi toate vieţuitoarele Din
perechea originară *Apsu-Tiam* ' ipua generaţie de divinităţi,
zeul cerului, aerului, pământi s \ fraţi între ei Procesul
generărilor continuă în acest mod V »nn împerecheri şi naşteri
succesive Se afirmă implicit că A_t |" "" fiind creaţi de alţi zei. ei există dmtotdeauna: ca zeităţi prim "'' "în altceva, rămân dar
produc altceva, la fel cum părinţii c copiilor Actul cosmogonic
al creaţiei este investit cu o reală semnificaţie morală care îl readuce în plan uman El exprimă înfrângerea haosului pnmar. a realităţii Dar haosul înfrânt pândeşte totuşi în continuare creaţia şi pentru ca continuitatea ordinii universale să fie asigurată, ca cosmosul să nu decadă iar în haos. actul creaţiei trebuie reiterat periodic, ceea ce se petrece cu pnlejul fiecărui început de an. când ordinea este reconsfinţită simbolic Acest mit refuză şi ideea creaţiei dm nimic: creaţia presupune existenţa unei materii pnmordiale. apa. dm care se trag toate. zei. oameni, animale, plante şi lucrun De asemenea. în acest mit al creaţiei este pnnsă şi ideea filosofică a unităţii tuturor formelor de existenţă care se detaşează dm apa onginară. ce constituie . astfel, fondul substanţial originar, permanent, nepientor al realităţii Găsim în acest prim document al gândim mesopotamiene un matenalism pnmordial naiv. care
nu-şi poate tăia cale de evoluţie către o concepţie filosofică materialistă, elaborată şi constituită conştient de sine.
Imn către zeiţa Iştar. Mai târziu. într-un moment al evoluţiei istonce. când ideile vor îmbrăca şi certe semnificaţii sociale, datorită împrejurăm că se accentuează scmderea în clase opuse precum şi contradicţiile dintre ele. se produce şi o alunecare a acestui matenalism
19
iniţial către idealism. Un document semnificativ care fixează în sens acest proces ideologic îl constituie *Imn către zeiţa Iştar.* datând dm ultima penoadă a primei dinastii babiloniene. aproximativ pe la 1600 î.e.n. întâlnim aici următorul pasaj elocvent pentru schimbarea de direcţie menţionată:
"Ea e căutată printre zei; nebănuit e rangul ei.
Respectat e cuvântul ei; el e mai presus de toţi
Iştar. printre zei, nebănuit e rangul ei
Respectat e cuvântul ei; el e mai presus de toţi.
Ea e regina lor; ei în toată clipa aduc la împlinire poruncile sale
Oricare dintre ei se pleacă în faţa sa."
(Gândirea asiro-babiloniană în texte. Bucureşti. Editura ştiinţifică 1975. p. 186).
In preamărirea zeiţei ***Iştar*** se strecoară şi ideea virtuţilor superioare ale cuvântului divin, care stă dincolo de zeii pe care şi-i subordonează, existând, la început, ca un fel de conştiinţă de sine stătătoare, ce numai mai târziu s-a transmis zeului, ca în cele din urmă să se chiar identifice cu zeul, iar pnn aceasta să penetreze celelalte fiinţe şi lucruri. Dar aşa cum în primul caz nu am putut vorbi de un materialism filosofic elaborat conştient, în aceeaşi măsură nu găsim nici un idealism filosofic conştient de sine. E vorba numai de a înregistra o evidentă deplasare în direcţia idealistă certificată prin ideea, implicată doar. a prezenţei unei existenţe spirituale sub forma cuvântului primordial, independent de orice existenţă corporală materială. Chiar dacă această existenţă spirituală nu dispune de puterea creaţiei în plan absolut ea este înzestrată totuşi cu calităţi ordonatoare asupra haosului originar, supunându-şi astfel, tot ce există.
*Cosmogonia **lui** Berossos* Intr-o altă mărturie sensă, întitulată *Cosmogonia **lui** Berossos* rămasă în redactarea târzie a lui *Berossos,* preot caldean al zeului ***Marduk*** sub ***Antioh I Soter*** (280/8l-261 î.e.n).
20

al gândirii cosmogonice le în intensitate concomitent cu c spiritualizare a concepţiei, a civilizaţiei mesopotamiene Wpra unei materii originare -V | din sânul căreia scoate la —■ «te viabil pnn ceea ce este \ a matenei Astfel, actul *%c* a ceva nou ci este mai l. se comportă ca un
..\.....|
fondul realist, matenalist » '
mesopotamiene se întunecă şi
creşterea în proporţie inversă
Totuşi *Marduk* ajuns în epoc
divinitatea supremă a panteonu.
date. care preexista actului prop
iveală forme mereu noi înlătura
viabil el introduce ordinea în de
creaţiei nu este luat în înţelesul de
degrabă ordonare a haosului, iar
mesenaş. care prelucrează un matenal dat, antenor şi extenor faptului creaţiei, asemenea demiurgului platonician din *Timaios* Apare şi ideea unei existenţe *me.* care reprezintă un soi de arhetipun a tot ceea ce există. Ele se manifestă ca puten impersonale, eterne, care prind contur în realitatea empincă. se întrupează în fiinţe şi lucrun. De fapt, este vorba de nişte existenţe secunde în raport cu zeu. având rolul de a media între actul creator şi creaţii, jucând rolul intermediarului din teona platoniciană a ideilor Ele sunt chemate să explice naşterea şi existenţa sensibilului ca şi copie imperfectă a modelului său inteligibil perfect. A persevera însă prea mult în direcţia unei asemenea analogii cu platonismul nu înseamnă decât a proceda la nscante exagerăn.

Mişcându-se pe o linie exegetică platonizantă. într-o lucrare mai veche. *Mircea Eliade* indica drept principiu cardinal al întregii gândin mesopotamiene analogia. "Asta înseamnă că nu numai tot ceea ce există pe pământ există într-un anumit fel şi în Cer. dar că fiecărui lucru de pe pământ îi corespunde cu precizie un lucru identic în Cer, după a cărui model s-a realizat" *(Mircea Eliade, Cosmologie şi alchimie* ***babiloniană,***
21
Bucureşti. Vremea 1937. p 134). Principiul ce susţine o gândire materializată în asemenea cosmogonii ca cele analizate mai sus ar fi acela al participării: totul participă în tot Putem oare identifica aici o prevestire a celebrei teoni platoniciene a ideilor clădită pe acelaşi principiu al participăm. *Mircea Eliade* reluând poziţia sa exegetică mai veche o continuă şi în *Istoria credinţelor şi ideilor religioase* "Credinţa într-o pre-existentă celestă a "operelor" şi a instituţiilor va avea o importanţă considerabilă pentru ontologia arhaică şi va cunoaşte cea mai celebră expresie în doctrina platoniciană a Ideilor Ea este atestată pentru pnma oară în documentele sumenene. dar rădăcinile sale vin probabil din preistorie într-adevăr, teona modelelor celeste prelungeşte şi dezvoltă concepţia arhaică universal răspândită, după care acţiunile omului nu sunt decât repetarea (imitarea) actelor revelate de către Fiinţele divine". *{M.Eliade - Istoria credinţelor şi ideilor religioase.* Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1981, vol.I. p 64). Important în asemenea cazuri este, credem, să nu cădem în apropieri forţate între fenomene spirituale atât de îndepărtate în spaţiu şi în timp Principiul analogiei cu ideea sa a participate ce stă la baza oricărei practici magice pnn care omul îşi încearcă puterea de acţiune asupra realităţii este curent în orice gândire mitică, fiind universal răspândit în culturile primitive, arhaice în ambianţa spintuală a acestor culturi, mitul îndeplineşte o funcţie bivalentă, oferind o dublă deschidere, una care conduce către religie, alta către filosofic Se pare că spiritul mesopotamian a ratat această din urmă şansă cantonându-se într-o reprezentare generală cu caracter mitic asupra realităţii cu puternice amprente teologice.

3. Egiptul antic

Când Egiptul trece pragul luminos al istoriei, el aduce în spatele său un trecut îndelungat rămas încă şi azi, cel puţin până către finele
22
Vitului. Cele dintâi texte III î.e.n. constituind
în

nudelor, toate păstrând un Wiente de gândire având
protoneohticului. acoperit de scnse datează de pe la jum majoritatea lor inscripţii aflate , caracter preponderent religios *<k.* un sens filosofic
La fel ca în Mesopotamia şi aici problema cosmologică a originii universului este cea care atrage mai întâi speculaţiile gândim Posedăm în legătură cu aceasta un material bogat şi extrem de diversificat de mitun împrăştiate în masa amorfă, nesistematizată, a credinţelor religioase ale vechiului Egipt Anecdotica mitului cosmogonic degajă şi o semnificaţie filosofică mai largă Ia care se pot adăuga, uneon. şi germeni de reflecţie morală în anumite cazun acestea se pot chiar elibera parţial de anecdotică dar numai spre a se sufoca în cele din urmă în orizontul mult prea strâmt al mitului De aceea, miturile cosmogonice ale vechiului Egipt se opresc în pragul unei gândiri ce aspiră la un autentic caracter filosofic In această privinţă, atunci când nu cad în excesele europocentnsmului aprecierile făcute de majoritatea istoricilor filosofici sunt. în general, corecte. Astfel, *A.FouiIlee* remarcă pe bună dreptate, că Egiptul antic "nu ne oferă o filosofic propriu zisă", aşa cum găsim aceasta în China. India şi Grecia. *(A.Fouillee - Histoire de la philosophie.* Paris. Delagrave 1926. p.24). Mitul fixează doar. în mod constant, cadrul general al naraţiunii cosmogonice, dă o rezonanţa mai amplă faptelor brute, dar în ansamblul lor acestea nu se pot subsuma unei idei cu caracter filosofic on moral, care să poată avea pretenţia unei expresii conceptuale La egipteni, la fel ca la maiontatea popoarelor antice . mitul cosmogonic stă într-o strânsă relaţie cu reprezentănle religioase, originea universului reducându-se în ultimă instanţă, la acţiunea unor forţe onginare de natură divină După aprecierea cercetătorilor. Egiptul antic a fost în această pnvinţă mai fecund decât alte popoare *(V.Ermoni - La religion de l'Egypte andenne* Pans P.Ldhielicux 1909. p.229).

23

Conştiinţa religioasă: mitul Cum am mai menţionat, cele dintâi elemente de gândire cu semnificaţie mai generală, filosofică, le găsim împrăştiate în reprezentările mitologice. în ideile şi credinţele religioase. Religia egipteană s-a bucurat încă din antichitate de un prestigiu particular Chiar grecii şi-au făcut o idee deosebit de înaltă cu pnvire la religia egipteană, socotind-o încărcată de misterioase adevăruri superioare. *Herodot,* de pildă. îi considera pe egipteni drept "cei mai religioşi dintre oameni" *(Istorii* - II. 37). Prestigiul conştiinţei religioase egiptene nu se datorează, desigur, numeroaselor totemuri locale, nici divinităţilor terestre on cereşti care îşi aveau fiecare un echivalent, fie şi unul aproximativ. în panteonul altor popoare, ci concepţiei cu totul speciale că pnntr-o conduită particulară individul poate surmonta moartea, ceea ce implică de bunăseamă o concepţie originală privind condiţia umană.
Caracterul precumpănitor agrar al vechii societăţi egiptene şi-a lăsat amprenta asupra mentalităţii egiptene, impnmându-i o orientare realistă naivă, premergătoare a unui materialism filosofic elaborat. "Ţăranul este realist, el e cel care a descoperit natura, noţiune ce pare a fi existentă înaintea lumii agrare" *(C.Drioton, P. du Bourguet - Arta faraonilor* Bucureşti. Editura Meridiane. 1972. voii. p.22). In consecinţă, religia egipteană va avea un puternic caracter naturalist, fiind caracterizată pnntr-o mare varietate de credinţe şi totemuri teritoriale, născute prin divinizarea forţelor naturii. Oarecum în comparaţie cu această diversitate de credinţe şî obiceiuri religioase teritoriale se impun veneraţiei generale zeificările Nilului şi soarelui, de care atârna ciclul vieţii naturale şi agriculturii în vechiul Egipt. întâlnim în diverse variante o cosmogonie a apei. ce preia o străveche idee. comună mentalităţii popoarelor primitive, mai ales celor indo-europene. a apei începuturilor.
Cosmogonii ale apel în asemenea cosmogonii ale apei. Nilul dobândeşte semnificaţia teoretică a începutului Intr-o cosmogonie cuprinsă

24

în *Textele piramidelor,* datând din epoca dinastiei a V-a. aproximativ 2653 - 2423 î.e n. se spune: la început "atunci când nu exista nici cer. nici pământ, nici oameni", când "nu se născuseră nici zeu", peste tot domnea Nun. apa primordială *(A.Moret - Au temps des pharaons.* Pans, A Collin. 1908. pp.218-219) La începutul începuturilor pământul zace pe rundul oceanului primordial *Nun.* ale cărui ape îl acoperă cu totul Apoi pământul se înalţă la suprafaţă dând naştere lumii aşa cum o cunoşteau egiptenii în apele oceanului pnmar pluteau germenii tuturor lucrurilor, care s-au născut toate din apă; zeii au apărut şi ei cu toţii din aceleaşi ape ale oceanului primordial. Şi aici există o divinitate

originară, care îndeplineşte funcţia unui meseriaş ce diversifică prin succesive individualizăm indistinctul originar. Zeul care s-a creat singur în *Nun* este totuna cu *Tatenen.* pământul care se înalţă din ape. sau cu *Net.* al cărui nume aduce cu termenii ce desemnează întinderea pnmară de ape Observaţia făcută în cazul mesopotamienilor a existenţei unui realism primar, rudimentar, este valabilă şi pentru acest stadiu al gândim egiptene.
In directă legătură cu Nilul stau şi reprezentările aşa numitei cosmogonii a deltei, bazată pe ideea forţei generatoare a apelor marelui *Hapi* Lumea cu tot ce cuprinde ea. neînsufleţit şi însufleţit, a apărut din valun Datele unei asemenea reprezentăn cosmogonice se confirmă penodic anual, când "în timpul creştem fluviului, apa inunda întreaga ţară şi transforma aşezănle în insule, lăsând apoi, la sfârşitul retragem sale, solul ce ieşea dm apă sub forma unor coline din mâl. O creastă de mâl ieşită la suprafaţa apei. iată imaginea cea mai des întâlnită a creaţiei în mitologia egipteană" *(Serge Sauneron - Cosmogonii* în *Enciclopedia civilfzuţiei şi artei egiptene.* Bucureşti. Editura Mendiane. 1974. p.76).
La fel ca în Mesopotamia se produce şi aici o alunecare a acestui materialism iniţial în direcţia unui idealism spintualist Am văzut că zeii primitivi ai panteonului egiptean, reprezentând personificăn ale forţelor
25
naturii, au încă o formă foarte concretă, imaginea lor fiind legată. în general, de un dat material real Pe măsura înaintării societăţii sclavagiste în direcţia unei tot mai puternice şi mai riguroase centralizări, această legătură slăbeşte progresiv, zeii devin fiinţe tot mai abstracte, iar în fruntea lor. ca un reflex al situaţiei sociale create, se instalează un zeu suprem, care nu este doar o abstracţie ci şi un stăpân absolut Se realizează astfel o ierarhizare a zeilor având un echivalent în ierarhia socială reală Zeitatea supremă devine o abstracţie insesizabilă cu cât mai misterioasă cu atât mai de temut In fapt. centralizarea şi ierarhizarea panteonului egiptean urmărea consolidarea în chip indirect a puterii faraonice Apare în vechile reprezentări mitologice ideea unei fbrţs spirituale ordonatoare reprezentată printr-o divinitate ce îndeplineşte o funcţie de excepţie: zeul *Toth* în cosmogonia *hermopolitiană.* zeul *Atum* în cea *heliopolitană* şi zeul *Ptah* în cea *memfită* Simpla suflare a acestor zei identică cu cuvântul lor. primeşte semnificaţie şi putere cosmică ordonatoare şi chiar creatoare ca în cazul lui *Ptah* Din cosmogonia memfită caracterul fizic al primelor prezentări cosmogonice scade treptat spre a se pierde în cele din urmă în spiritualism Zeii devin, tot mai intens, figuri antropomorfice. din forţe oarbe ale naturii ei ajung oameni, se umanizează Cum remarcă *V.Ermoni.* aceşti zei nu sunt creatori în mod absolut, ei nu produc nimic din nimic, nici chiar *Ptah* care identificat cu demiurgul dă existenţă pnn suflare, adică pnn cuvânt *Ptah* presupune pe *Nun,* apa primordială, faţă de care nu mai este o realitate secundară ca în cosmogonule heliopolitane şi cu care se identifică Astfel. *Ptah* se reproduce pe sine. se multiplică pe el însuşi, trupul său este totuna cu apa primordială Avem deci un fel de panteism "ui stătu nascendi" (op cit. p 234)
Inscripţia regelui Şabaka Deplasarea spre idealism de care aminteam este atestată de un text filosofic cunoscut sub numele de *Inscripţia regelui Şabaka* Critica filologică modernă nu a căzut încă de acord în ceea ce priveşte datarea acestei inscripţii, oscilând între a o
26
considera un fals al regelui *Şabaka* (712-700 î.e.n.) sau. dimpotrivă aparţinând unei epoci cu mult mai vechi In realitate, probabil, avem un text vechi conţinând interpolăn ale lui *Şabaka.* confirmându-se aprecierea făcută de *Aram N.Frenkian* că este vorba de "o colecţie geologică cu stratun de cea mai diversă ongine. vechi şi noi" *(A.N.Frenkian - L'Orient et Ies origines de l'idealisme subjectif dans la pensee europeenne.* Pans. Libraine orientalist; Paul Geuthner. 1946. vol.I. p 162) Textul cupnnde o glonficare a lui *Ptah* fiind cea mai veche asimilare a acestuia cu *Nun* Oceanul ceresc primordial *Ptah-Nun* este în acelaşi timp masculunil şi femininul, deci totalitatea care creează pnn masturbare pnmul cuplu de zei *Su* şi *Te/un.* Dar *Ptah-Nun* stă dincolo de once determinare de sugestie biologică, el nu este nici principiul masculin şi nici principiul feminin, ci este principiul generator pnmordial Când în această inscripţie se spune că "inima zeului" a creat toate lucrunle. aceasta se referă la primordialitatea conştiinţei creatoare faţă de lucrunle create, iar completarea care vine că "cuvântul zeului" a creat

totul, nu face decât să precizeze semnificaţia iniţială accentuând nota de idealism a textului ce afirmă implicit că conştiinţa ar fi existat din totdeauna independentă de lumea materială, creând lucrunle pnn mijlocirea cuvântului Se pierde astfel din intensitatea realismului iniţial spre a se înainta în direcţia abstractizării. Insă *Ptah-Nun* nu este încă nici principiul ca atare devreme ce el mai creează prin inimă şi cuvânt, desemnând încă o entitate determinată, având un aspect antropomorf *Ptah-Nun.* ca inimă şi limbă ţine încă într-o anumită măsură de reprezentăn corporale, pe de altă parte, e posibil şi ca spirit care creează gândind şi numind, gândul şi cuvântul profilându-se ca entităţi ideale El este în acelaşi timp principiu substanţial şi principiu ordonator. *Ptah-Nun .t* fiind începutul în ordine ontologică este creator, dar nu din nimic, ci din s sine. în unire cu *Nun-Ptah Nun* ca inimă şi limbă urmează să devină pnn Hspintualizare gând şi cuvânt. Vocabularul întrebuinţat fiind concret, cu tttrimiten corporale, formularea abstracţiilor rămâne, desigur, deficitară In

27

cosmogonia prezentată în acest text intervine în măsură tot mai accentuată elementul mistic creaţionist Faraonul însuşi, ca un reflex al transformărilor prin care a trecut societatea egipteană, devine un fel de corespondent, mandatar terestru al zeului suprem *Cunoştinţe ştiinţifice.* Cunoştinţele privind realitatea ale vechilor egipteni deşi relativ întinse şi numeroase din punct de vedere cantitativ nu se ridică totuşi la nivelul calitativ al unei ştiinţe autentice, cel puţin nu în sensul pe care îl vom întâlni la greci Peste datele de cunoaştere pozitivă se aşterne aproape întotdeauna un strat mai gros sau mai subţire de zgură magică iar elementul demonstrativ, care face dintr-o sumă de cunoştinţe exacte un corp ştiinţific veritabil, lipseşte cu desăvârşire Aceste cunoştinţe au luat naştere din cerinţa de a satisface nevoi reale ale practicii, ale vieţii de toate zilele De asemenea din cele mai vechi timpun a existat o strânsă legătură între germenii de gândire ştiinţifică ai vechilor egipteni şi primele lor vederi materiahst-realiste asupra existenţei înlăturând stratul de zgură mistico-magică ce acoperă aceste cunoştinţe, ele provin dintr-o observare în spirit obiectiv a realităţii materiale înconjurătoare şi a procesualităţn sale. De aceea, aportul egiptenilor la dezvoltarea cunoaştem realităţii în antichitate este considerabil şi el trebuie apreciat ca atare

Avem câteva papirusuri cu un conţinut matematic între care şi vestitul *papirus Rhind* ce datează din secolul XIX en. dar trimite la documente mai vechi cu 500-600 de ani Din aceasta rezultă că vechii egipteni posedau întinse cunoştinţe de matematică. Astfel egiptenii ştiau să numere până la un milion, adunau şi scădeau, dar nu cunoşteau înmulţirea şi împărţirea: cunosc fracţiile care au numărătorul 1 şi operează cu ele folosindu-le în măsurarea pământului: ştiu să calculeze suprafaţa triunghiului, patrulaterelor, cercului, folosind p=3.14. volumul trunchiului de piramidă, fee unele calcule privitor la triunghiul dreptunghic care la vechii greci se rezolva pe baza teoremei lui Pitagora Din punct de vedere al istoriei ştiinţei este important de reţinut că aceste cunoştinţe matematice nu

28

sunt însoţite la început de elemente magice şi mistice, dar pe măsura trecerii timpului asemenea elemente se adaugă într-o măsură tot mai mare

Astronomia vechiului Egipt s-a dezvoltat în funcţie de nevoile agriculturii Punctul de reper în împărţirea anului rămâne, datorită importanţei sale hotărâtoare pentru locuitorii Egiptului, revărsarea apelor Nilului Observaţiile făcute asupra mişcării corpurilor cereşti l-au dus la constatarea că acestea se desfăşoară conform unor anumite regularităţi, care pot fi puse în legătură cu momente hotărâtoare ale anului agricol. Necesitatea de a prevedea revărsarea apelor Nilului a dus la stabilirea unor legături între astronomie şi agricultură pe baza căreia egiptenii aveau un calendar în care anul era împărţit în trei penoade: inundaţie, vegetaţie, recoltă

Cunoştinţele medicale ale vechilor egipteni au atins un nivel de dezvoltare absolut remarcabilă, egiptenii fiind în general aceia care au dat cei mai mari medici ai antichităţii Dovadă în acest sens este vestitul *papirus Edwin Smith* - copiat în sec XVII î.e.n.. dar elaborat cu mult înainte - care prezintă pnn implicaţiile sale şi o deosebită semnificaţie filosofică El conţine un mic tratat de chirurgie şi de terpeutică Este una din cele mai valoroase mărturii ştiinţifice ale întregii antichităţi, din care se desprind şi anumite idei cu caracter filosofic ce conturează o concepţie realistă incipientă cu privire la suflet.

Organismul omenesc ca şi viaţa care îl însufleţeşte are un caracter natural, biologic.

Boala este considerată ca un fenomen natural şi care. ca atare, se tratează tot pe cale naturală. în general corpul omenesc este capabil pnn propriile sale puteri să-şi refacă organele bolnave. Intervenţia medicală, cu excepţia unui singur caz. se face cu mijloace şi pe cale naturală, fără a apela la vreun factor supranatural Când acţiunea terapeutică nu şi-a putut realiza scopul nu înseamnă decât că intervenţia medicalului a fost greşită din cauza neputinţei acestuia Măsurile presense de acesta nu au decât rolul de a consolida natura organismului în munca sa

29

reparatoare. Există în acest papirus. într-o formă implicită, şi ideea unei legături necesare care prezidează dezvoltarea lucrurilor şi fenomenelor ce se influenţează şi se determină unele pe altele. Făcându-şi un aliat din această necesitate, omul poate chiar interveni în rânduiala trupului uman ameliorând-o spre normal atunci când dereglarea sănătăţii nu produce de la sine şi reinstaurarea ei Necesitatea interioară a organismului acţionează asemenea întregii legităţi naturale Fenomenul vieţii face parte din cursul normal al naturii, de unde convingerea optimistă că pnn cunoaştere el poate fi dominat între anumite limite ca once alt fapt al realităţii Viaţa depinde de sănătatea trupului ce se asigură natural şi material, once dereglare de la normal urmând să fie tratată pnn procedee controlabile: intervenţii chirurgicale, medicamentase, mijloace fizioterapeutice.

In schimb, partea a doua a papirusului abundă în formule magice La fel. toate celelalte documente medicale ulterioare arată că aceste promiţătoare începuturi nu s-au putut dezvolta în continuare. De aceea, pnn contrast, valoarea ideilor menţionate mai sus iese şi mai pregnant în evidenţă In alte documente scrise aparţinând aceleiaşi epoci viaţa apare ca o entitate misterioasă, boala se explică prin intervenţia în corp a unui spirit malefic iar întreţinerea vieţii, a sănătăţii corpului se asigură prin mijloace încântătorii menite să constrângă spintul malefic să abandoneze corpul omenesc Medicina egipteană apare, de aceea. în această perspectivă, ca simplă magie iar medicii se confundă cu vracii.

4. India antică

Trecând în India şi China înregistrăm aici o remarcabilă dezvoltare a gândim filosofice concretizată, pentru prima oară în istone. în apanţia unor concepţii nguros elaborate, cu aspect sistematic, de cele mai multe on creaţii ale unor individualităţi filosofice distincte, constituind şcoli şi curente de gândin independente, bine conturate

1

în decursul timpurilor filosofia indiană a fost apreciată în mod contradictonu de cercetătoni ei europeni în epoca romantismului când apare şi un interes fundamentat mai ştiinţific pentru studiul cultunlor Onentului antic, cucerit de noutatea gândini indiene ce intrase recent în atenţia ştiinţifică a îndiamsticu europene. Schopenhauer exaltă valoarea filosofiei indiene, pe care o consideră cuvântul cel mai adânc al înţelepciunii omeneşti în *Parerga şi Paralipomena* (§184) declară despre *Upanişade* "Ele constituie lectura cea mai folositoare şi mai înălţătoare care-i cu putinţă pe pământ: ea a fost mângâierea vieţii mele şi va fi şi aceea a morţii mele" Făcându-se o excepţie de la linia generală de depreciere a gândini onentale. filosofia indiană s-a bucurat, de obicei, de o justă apreciere. In istona sa a filosofiei. *A.Fouillee* considera că găsim în India antică, elaborate într-o manieră instinctivă spontană dar şi metodică reflexivă, idei şi doctrine cu un caracter şi conţinut filosofic îndrăzneţ pnvind onginea universului şi destinul pe care omul îl are de îndeplinit în univers (op.cit. p.3). Dar rezervele europocentnste apar şi în acest caz Conţinutul abstract, propnu zis filosofic, al gândini indiene a fost însă şi contestat. "După părerea gânditonlor Indiei - sene *J.Chevalier* - reprezentante conceptuale contează puţin pentru viaţa spintuală. care singura are importanţă" *(J.Chevalier - Histoire de la pensie* - Paris, Flammanon, 1955. vol.I. p.40). în privinţa gândirii indiene europocentrismul îmbracă o formă specifică; tendinţa

dominantă pe care o întâlnim în lucrările istoncilor europeni ai filosofiei este de a exagera un pretins specific al filosofiei indiene, care se află în cea mai radicală manieră opus filosofiei europene Filosofia indiană cultivă un iraţionalism religios, se caractenzează pnn paseism şi defetism. în opoziţie cu filosofia europeană ce promovează valonle unui raţionalism ştiinţific, onentat în direcţie pragmatică activistă.
Mi

30
31
începuturile istorice ale Indiei sunt şi ele foarte vechi Ca şi la alte popoare antice munca reflexiei filosofice propriu zise este precedată de ideile şi credinţele religiei străvechi, tradiţionale La indieni acest fenomen se produce cu o intensitate mult accentuată faţă de alte popoare Viaţa religioasă în India antică prezintă un caracter mult diversificat, de o deosebită intensitate, iar ordonarea şi unificarea ei a pretins un mare efort colectiv de meditaţie şi sistematizare. întins pe parcursul a câteva secole bune. Amprenta religioasă se găseşte întipărită pe aproape toate formele de activitate spirituală şi pentru ca din aceasta să se nască filosofia propriu zisă era nevoie şi de aportul reflexiei personale. Caracteristica vechii culturi indiene constă nu doar în strânsa legătură dintre credinţa religioasă şi gândirea filosofică, ci mai ales în faptul că una trece în alta cu foarte mare uşurinţă şi mobilitate: ideile filosofice dau naştere unor manifestări şi curente ale vieţii religioase, iar apoi cultul şi dogma se transformă în terenuri de germinaţie din care cresc şcolile gândirii filosofice O altă trăsătură specifică a culturii indiene este că găsim în istoria gândim indiene o foarte largă toleranţă, care nu admite dogmatizarea nici unei concepţii filosofice De aceea. în aproape toate marile sisteme de gândire indiană întâlnim un amestec hibnd de poziţii realiste care se împletesc cu altele idealiste, cu atitudini întinse uneon până la evidente accente ateiste. In general, atât în cazul materialismului cât şi al idealismului, apare ca o idee comună, poziţia fundamentală că lumea este eternă, necreată şi nepieritoare. în continuă autotransformare în spaţiul şi timpul infinit m

a. Vedele şi brahmanismul

Vedele Corpul scrierilor religioase sacre ale Indiei care a pnmit numele de *Vede* constituie, după opinia unanimă a indologilor. monumentul cel mai vechi al literaturii indiene Cu *Vedele* începe civilizaţia specific indiană. *Max Miiller.* editorul european al prunei *Vede.* numită *Rig Veda.*

32
plasează data redactăm celor mai vechi *Vede* în secolul al Xll-lea î.e.n., epoca în care arienii pătrund pană la valea Gangelui, ce rămâne, de altfel, teritoriul lor principal. De altfel, şi ceilalţi dintre cei mai autorizaţi indologi cad de acord că vechimea *Vedelor* nu poate depăşi secolul al XFV-lea î.e.n. De fapt. cronologia în istoria literaturii ca şi în istona generală este în cazul indienilor destul de dificilă. Cert este că majoritatea operelor literaturii indiene trec prin numeroase redactări pană a ajunge la versiunea lor finală, încât problema alcătuim originare se complică cu aceea a redactăm finale, ceea ce îngreunează considerabil datarea *Vedele* alcătuiesc scnenle sacre ale brahmanismului. de aceea perioada cea mai veche a civilizaţiei indiene, care se dezvoltă ceva mai recent, cam între 1000-600 î.e.n se mai numeşte şi brahmarucă. Alături de budhism . care este de dată mai recentă -apare pnn sec.VI î.e.n ca o reacţie contra brahmanismului - brahmanismul constituie una dm principalele religii ale vechii Indii.
Brahmanismul. Religia *Vedelor,* brahmanismul. se inspira din politeismul pnmar al religiei indiene. în care divinităţile sunt personificări ale forţelor naturii. în mod deosebit ale fenomenelor luminoase. Brahmanismul constituie un naturalism panteist, care îşi declară drept principiu fundamental pe Brahma, traductibil prin putere sfântă. Toate formele particulare de existenţă se nasc ieşind din *Brahma* şi mor pnn resorbţie în *Brahma,* care constituie începutul şi sfârşitul tuturor lucrurilor şi fiinţelor In cultura indiană *Brahma* mai înseamnă şi preot al lui *Brahma,* brahmanii formând casta superioară a societăţii indiene. In antropologia brahmanismului. omul apare compus din două principii diferite: sufletul care este conceput ca o părticică din *Brahma* şi corpul considerat ca o simplă învelitoare a trupului. Omul atinge supremul grad de fericire, ceea ce în concepţia budhistă ar echivala cu Nirvana, când pnn adâncirea intenoară ajunge să se descopere pe sine ca o parte a fiinţei supreme *Brahma - Ta twam asi.* Astfel,

brahmanismul reprezintă o religie
33
clădită pe credinţa în nemurirea sufletului şi în reîncarnare. însoţită de un sistem complicat de jertfe care consacră supremaţia castei brahmanice
Pe marginea *Vedelor* - dintre care cele mai importante sunt primele patru. *Rig Veda, Sama Veda, Yajur Veda, Atharva Veda* - a înflorit o bogată literatură Literatura vedică începe pnntr-o culegere. *Samhita.* cuprinzând o colecţie de imnun vechi care serveau în scop liturgic. Apoi cele patru Vede au dat naştere unui întreg corp exegetic în care se remarcă în prunul rând *Brahmanele,* explicaţii brahmanice la *Vede.* datând între 800-500 î.e.n Ele sunt culegeri de scrieri în proză, cuprinzând prescripţii privind ritualul, comentarii dogmatice, legende şi mituri, diverse speculaţii filosofice Una din cele mai importante este *Satapatha* Brahmana. *Brahmana* celor o sută de cărări, ce conţine tot atâtea lecţii sau capitole. O altă ramificaţie a literaturii vedice o formează *Sutrele* - fiecare dintre *Vede* având *Sutrele* sale propni Acestea constituie nişte manuale, care în formă extrem de concisă, rezumă sub formă de reguli cuprinsul scrierilor vedice. Mai importante sunt: *Strauta Sutra* - despre ritualul jertfelor man; *Grhya Sutra* -despre ceremoniile şi ritualul vieţii cosmice: *Dharma Sutra* - legea şi *Pratisakhya Sutra* - manualele de gramatică Literatura filosofică propriu zisă a *Vedelor* conţine însă aşa numitele *Aranyaka.* "cărţile pădurii", o anexă a diferitelor *Brahmane,* care cuprind, pentru uzul diverşilor evlavioşi şi pustnici, felurite meditaţii asupra ritualului
Upanişadele. Din *Aranyaka* au rezultat speculaţiile filosofice ale *Upanişadelor.* cărţile tainice Acestea sunt tratate filosofice în care se comentează textul *Vedelor,* având o destinaţie restrânsă, un caracter secret, înităţiatic. Există un număr impresionant de *Upanişade.* cam 150. cele clasice fiind redactate din secolele Vl-I î.e.n. Cele mai vechi şi mai realizate artistic sunt în proză şi sub formă de dialog ca la Platon: *Brhad-Aranyiaka Upanişad; Chandogya Upanişad; Isa Upanlşad; Kena Upanişad; Katha Upanişad; Prasna Upanişad* In 1897. *Paul Deussen* publică la Leipzig
34
Sechzig Upanishads des Veda Principalele probleme filosofice la care se caută dezlegare în *Upanişade* sunt care este scopul suprem al omului şi care este cauza ultimă a universului'.': în ce legătură stă cauza ultimă a universului cu lumea noastră'.': cum putem cunoaşte lumea în care ne aflăm' Pnn *Upanişade* pornind de la politeismul vedic iniţial gândirea indiană evoluează către o tot mai riguroasă întemeiere a panteismului brahmanic Numeroasele divinităţi ale politeismului indian onginar se reduc la trei divinităţi principale, conducătoare. în spatele cărora se conturează cu tot mai multă forţă marele suflet, atma. care acţionează pnn această tnrutate divină însufleţind tot ce există. în cele din urmă. în *Upanişade* se ndică. deasupra soarelui şi a luminii sale. forţa ideală. *Brahma,* ce are numele de Cuvânt sfânt sau Rugăciune în general. *Brahma* care este de natură spintuală reprezintă pncipiui necreat dar creator al lumii El este încorporat în toate lucrunle şi în toate fiinţele. Astfel, tema filosofică centrală a doctnnei *Upanişadelor* este unitatea în opoziţie cu aceasta once pluralitate şi diversitate sunt declarate ca aparenţe: toţi indivizii oncât de mare ar fi numărul lor. luaţi atât simultan cât şi în succesiunea timpului, sunt doar manifestări ale uneia şi aceleiaşi fiinţe care este prezentă în ei. identică în fiecare dintre ei şi care singură există cu adevărat. Toată această doctnnă s-ar putea rezuma deci. în propoziţie: universul este *Brahma,* iar *Brahma* este *Atman* în *Upanişade* - în *Brhad - Aranyaka Upanişad* - se mai vorbeşte despre călătonile sufletului *Atman.* până la eliberarea sa finală pnn contopire cu *Brahma* Revine pretutindeni ideea că cunoaşterea este scopul cel mai înalt spre care trebuie să tindă omul. ea fiind calea pe care acesta îşi poate asigura mântuirea, distingând între relativ şi absolut, aparent şi real Influenţa *Upanişadelor* în filosofia universală a fost enormă: neoplatonicienii. creştinismul alexandrin în doctnna sa despre Logos, evul mediu. *Schopenhauer* au extras în construcţiile lor blocuri masive din doctnna *Upanişadelor.*
35
b.Reactil contra brah monismului
BudhismuL Cea mai riguroasă reacţie contra brahmanismului o constituie budhismul întemeiat de *Budha* (560-480 î.e.n). acesta cuprinde o etică ce respinge jertfele şi se opune sistemului de caste Budhismul atinge culmea dezvoltăm sale sub regele *Aşoka* (259-222 î.e.n.) fiind apoi. iarăşi, concurat de brahmarusm. Pentru budhismul timpuriu

noţiunea de materie nu este aptă să desemneze conţinutul existenţei pentru simplul motiv că nu există nimic, nici substanţă, nici suflet, nici Dumnezeu întrucât totul se află într-o continuă devenire. Elementele componente ale realităţii se află într-o schimbare neîntreruptă. într-o veşnică apariţie şi dispariţie în numele acestei deveniri absolute, budhiştii contestă orice existenţă. De aceea, despre esenţa lucrurilor nu ne putem pronunţa decât negativ Esenţa lumii o constituie durata pură. adică nimicul, neantul. Nirvana; esenţa lucrurilor, potnvit cu acest fond ultim al realităţii, este nimicul absolut.
Budhiştii au dezvoltat logica drept o armă eficientă de luptă contra brahmanismului. Dacă esenţa ultimă a lucrurilor este nimicul, atunci nu există nimic pnn care lucrurile să se asemene sau să se deosebească, ceea ce face imposibilă cunoaşterea lor Despre esenţa lucrurilor, care rămâne incognoscibilă, se pot pronunţa numai judecăţi negative Gândim îi este accesibilă doar lumea aparenţelor, relativ stabilă, singura despre care se pot face afirmaţii. Ca atare în concepţia budhiştilor logica ajunge un instrument de gândire şi cunoaştere a aparenţelor. în logica lor budhiştii au înţeles că la temelia obiectivă a raţionamentului stă unitatea dintre identitate şi diferenţă. Ei disting între judecăţi analitice, care unesc două reprezentăn ce se referă la acelaşi moment al realităţii deci fiind şi ele o sinteză a diversităţii şi judecăţi sintetice care unesc două reprezentăn ce pnvesc două momente difente ale realităţii. Pnmele se formează pe baza legii identităţii, celelalte pe cea a legii raţiunii suficiente
Logicienii budhismului recunosc supenontatea gândim dialectice faţă de logica elementară socotind că cea dintâi realizează tranziţia de la

sfârşitul cunoaştem lucrunlor către începutul realizăm Adevărului, ceea ce coincide cu Nirvana întrucât scufundarea în Nirvana constituie un proces de conştiinţă, logica budhistă încorporează ca o categone a sa deosebit de importantă, timpul întrucât *Budha.* atotştiutorul nu a vrut să dezvăluie oamenilor adevărul despre o sene de lucruri, gândirea omenească ajunge la formularea unor judecăţi contradictom. ce alcătuiesc antinomii de felul lumea este eternă şi trecătoare sau lumea este finită şi infinită
DjainismuL Cealaltă religie a "salvăm", care se constituie ca o reacţie la adresa brahmanismului. este djainismul. Principala sa temă o constituie aflarea căilor şi mijloacelor care asigură eliberarea sufletului, ofennd o tehnică specială în acest sens Filosofia djainismului neagă creaţia realităţii de un spmt sau vreo divinitate, realitatea fiind eternă, un rezultat al interacţiunii substanţelor veşnice, cei mai importanţi fiind atomii matenali veşnici Lumea este alcătuită din două felun de matene: vie şi nevie. Prima o formează sufletele ce locuiesc în toate lucrunle. în timp ce lucrunle formate din materie nev ie. se compun din atomi dispuşi în spaţiu si timp. având un număr infinit de calităţi Găsim în djaimsm o dialectică spontană globală, potnvit căreia lumea se află într-o veşnică prefacere din eternitate în eternitate.
Carvaka. Cea mai viguroasă reacţie filosofică împotriva brahmanismului o constituie şcoala *Carvaka (Lokayata).* Ea constituie totodată şi cea mai elaborată formă a conştiinţei matenaliste în filosofia indiană, fiind rezultatul unei evoluţii de gândire care a durat mai multe veacuri. în luptă cu idealismul brahmanic şi cu celelalte religii ale vechii Indii Ideile fundamentale ale şcolii Carvaka sunt: lumea este de natură materială fiind alcătuită din patru elemente: pământ, apă. aer. foc; lucrunle sunt formate din amestecul acestor patru elemente Conştiinţa constituie o însuşire imanentă a corpului, care dispare odată cu moartea corpului. respingându-sc pnn aceasta concepţia metempsihozei. Conştiinţa nu apare

în diferitele elemente luate în mod izolat, dar apare ca rezultat al unei combinaţii specifice între ele
In teoria cunoaştem se susţine că percepţia sensibilă constituie unicul izvor al cunoaştem autentice, once cunoştinţă adevărată pornind de la percepţii şi terminându-se la percepţii Toate celelalte surse şi izvoare ale cunoaşterii nu sunt sigure De pildă, un raţionament nu prezintă siguranţă întrucât include relaţii generale ce nu pot fi obiect de percepţie.
Materialismul şcolii Carvaka este împins până la limita extremă a ateismului enticându-se dogmele principalelor religii indiene: existenţa zeilor, nemunrea şi migraţia sufletelor, precum şi doctrinele etice legate de aceste religii.
c Răspunsul brahmanismului: şcolile ortodoxe brahmanice
Impotnva înflonni budhismului care se intelectualizează progresiv, devine litarar şi

savant, se oficializează fixându-se sub formă de cult dogmatic, brahmanismul simte şi el nevoia să-şi codifice într-un sistem definitiv opiniile sale de până atunci, de altfel destul de mobile Sistemele ortodoxe brahmanice precizează într-o formă condensată şi nguroasă. expresia acestei munci anonime Cel dintâi rezultat sunt aşa numitele sutras-un, care datontă caracterului lor cel mai adesea abstract, condensat, necesită pe lângă ele o întreagă literatură de comentam şi exegeze. Mai mult ca niciodată, brahmanismul va îmbrăca aspectul unei adevărate scolastici, ortodoxismul brahmanic fiind chemat să reziste încercănlor heterodoxe. Principalele sisteme brahmanice sunt: *Puma Mimansa. Vaiseşika, Nyaya, VeJanta, Yoga, Samkhya* Fiecare dintre ele poate fi considerată drept un punct de vedere complementar asupra realizării spmtuale depline, deşi au poziţii ontologice şi gnoseologice difente. Doctrinele ortodoxe exprimă, de cele mai multe on. doar o adeziune formală la autontatea religioasă şi socială a clencahsmului brahmanic.
38
fondul de idei fiind destul de liber în raport cu această adeziune Unele filosofii brahmanice reprezintă mai degrabă afinităţi cu doctrinele
heterodoxe
Mimansa sutra. atribuită legendarului *Jaimini (150-200 e.n.)*
constituie o pură expresie a ntualismului vedic, fiind o analiză şi o junsprudenţă a lui *Dharma* brahmanic Numai comentatom mai târzii au introdus în literatura şcolii probleme metafizice şi gnoseologice specifice filosofici indiene Doctrina sa este contradictone. acceptând ntualul propovăduit de *Vede* dar şi veşnicia lumii
Sustras-unte sistemului *Vaiseşika* datează din prima jumătate a secolului al II-lca î.e.n. şi par să fie cele mai vechi sustras-un filosofice. Autorul căruia îi sunt atnbuite *Uluka* numit şi *Kanaada* ţine mai mult de ordinea mitului. Ele susţin că lumea este alcătuită din particule matenale, diferenţiate calitativ, acestea fiind de patru telun: pământ, apă, foc, vânt. Formele particulare de existenţă sunt combinaţii ale acestor atomi numiţi *ani* Aceştia sunt tară întindere dar combinându-se formează diversitatea lucrunlor care au cu necesitate întindere. Prin acumulare şi structurare, nonextensivitatea se transformă printr-un salt dialectic în contranul ei, în extensivitate. Se admite existenţa lui Dumnezeu, care în calitate de demiurg a creat lumea dintr-o materie primordială. Realitatea se conduce după legi obiective, potrivit unui determinism universal dinjat de divinitate, totul petrecându-se conform unui scop fixat de aceasta. In acest cadru matenalist este tratată şi problema sufletului.
Scoală *Nyaya* abordează cu precădere probleme de logică. Logica *Nyaya* împrumută concepţia ontologică a şcolii *Vaiseşika.* după cum îi dă acesteia pnncipule logicii sale. Realitatea se compune din unitatea dintre existenţă şi nonexistenţă pe care gândirea, pe baza percepţiei, poate şi trebuie s-o cunoască Dar pentru şcoala *Nyaya.* nonexistenţă nu este neantul pur ca în budhism ci numai absenţa unui anumit lucru perceptibil
39
Astfel, spre deosebire de neant nonexistenţa este determinată Nonexistenţa unui lucru presupune existenţa altui lucru. Logica *Nyaya* este construită mai degrabă pe implicaţie decât pe identitate
Vedanta constituie o încercare de sistematizare şi adâncire a principalelor teoni cupnnse în vechiul *brahmanism.* Este cea mai vestită doctrină ortodoxă *brahmanică* cunoscând în forma târzie pe care î-a dat-o *Sankara (788-850)* o largă populantate. fiind socotită suprema expresie filosofică a brahmanismului .Amplificând onentarea idealistă mistică dm *Vede.* şi *Upanişade.* se ajunge la un monism idealist ce face din pnncipiul mistic *Atman* esenţa spintuală primordială a lumii. Cel mai înrudit dintre doctrinele ortodoxe cu budhismul. *Vedanta* susţine o dialectică ce identifică realitatea absolută cu devenirea
Yoga. care se consacră începând dm sec II î.e.n. cu *Patanjali.* cupnnde mai mult o teone a diverselor practici pe care le recomandă pentru a atinge starea de ataraxic a sufletului ce ajută la contopirea eului individual cu *atma* Toate aceste recomandări se reduc la reguli pnvind respiraţia şi poziţia corpului
In cadrul evoluţiei istonce a gândim indiene *Samkhia* deţine un loc de prună importanţă După o fază de început *Proto Samkhya.* apărută în sec. al Vll-lea î.e.n.. ea devine o doctnnă
consistentă pnn secolul al IV-lea î.e.n.. cel mai de seamă reprezentant al ei fiind *Kapila* Se situează. în general, pe poziţii realiste: noţiunea centrală e natura *pakriti* - având o latură matenală primordială şi una spintuală secundară înţelegerea ideii de natură ca ansamblu al realităţii caractenzat pnn acţiune, mişcare infinită, transformare, evoluţie.

înseamnă şi un valoros aport la dezvoltarea dialecticii indiene Elaborarea noţiunii de suflet - independent - *puruşa.* introduce în poziţiile iniţiale realiste o notă de idealism Evoluţia şcolii va primi o direcţie idealistă.
40

5. China antică

Cultura antică chineză a fost. şi mai este uneori şi astăzi, privită şi judecată de europeni pnn pnsma deformatoare a prejudecăţilor care îi alterează conţinutul şi îi ascund adevărata sa esenţă. De cele mai multe on, cercetătorii europeni exagerează un pretins specific al gândini chineze, la fel ca în cazul celei indiene, opunând-o celei europene, ca una de tip diferit, tratând-o nu de puţine on ca un fenomen cunos şi straniu, izolat în contextul cultuni universale, al cărui fond intim rămâne de neexplicat şi neînţeles din perspectiva filosofiei occidentale.
După un cunoscut sinolog cum este Marcel Granet. analiza gândini chineze nu dezvăluia decât magie, ritual, mistică a numerelor, spaţiului şi timpului şi nu o gândire raţională "China veche a avut mai degrabă o înţelepciune decât o filosofie...". "limba chineză nu pare deloc organizată pentru a exprima concepte" ci "pentru a comunica atitudini sentimentale, pentru a sugera conduite, pentru a convinge, pentru a converti", "chinezii nu gustă deloc simbolunle abstracte", logica chineză "reprezintă o tradiţie de ongine străină şi care de altfel, ri-a reuşit să se aclimatizeze deloc în China" (M. *Granet - La pensie chinoise.* Pans. La Renaissance du Livre, 1934. p.4: 8; 82: 588: 432).
La o analiză obiectivă, nepărtinitoare, făcută în spiritul unei cercetăn ştiinţifice, filosofia chineză ne apare ca fiind considerabilă cantitativ, iar principiile şi categonile pe care le dezvoltă ca fiind originale în raport cu gândirea greco-romană ce oferă fundamentele cultuni europene

a. Primele manifestări

Pnmele manifestări ale gândini chineze trebuie căutate în aşa numitele *tzin* - cărţi, aparţinând unor auton necunoscuţi, a căror vechime
41

fr

nu poate fi apreciată cu certitudine, ele datând probabil din sec VIII-VII î.e.n Cea mai veche pare a fi *I-tzin (Cartea schimbărilor)* Realitatea în ciuda diversităţii sale este reductibilă la un principiu material unic. fiind alcătuită din particule mici *tzi* Acestea sunt de două felun *ian-tzi* -elementul pasiv, obscur, negativul şi *in-tzi* - elementul activ, luminos, pozitivul Ciocnirea acestor particule produce procesele de schimbare ce au loc în univers Intr-o altă carte *Infu-tzin (Cartea despre armonia întunericului)* se reia ideca particulelor tzi. la care se adaugă o altă categorie tradiţională a gândim chineze, aceea de *dao.* ce semnifică legea, calea firească a lucrurilor, natura lucrurilor ce nu trebuie încălcată în *Cartea celor treizeci şi şase de înţelepţi* apare ideea unităţii dintre matena vie şi matena nev ie. concepţia că viaţa ca atare nu conţine nişte forţe spirituale misterioase, de necunoscut în jurul anului 484 î.e.n.. *Confucius* adună într-un singur corp cărţile care au pnmit numele comun de *Ciu-tzin (Cartea analelor),* ce cuprinde o istone scurtă a celor mai vechi dinastii chineze, presărată cu reflexii de natură morală privind guvernarea justă şi maniera corectă de a se comporta a oamenilor

h. Lao-Tzi

Lao-Tzi Epoca propnu zis filosofică a gândim chineze începe abia cu *Lao-Tzi.* care a trăit ca un contemporan mai bătrân al lui *Confucius.* în sec.VI î.e.n. Ne-a lăsat o lucrare, un tratat de morală intitulat *Dao de tzin.* traductibil pnn *Calea şi virtutea* După opinia mai multor istonci ai filosfiei. lucrarea pare să fie de o ongine mai recentă, fiind realizată în secolul al IV-lea î.e.n. de discipolii acestuia
Dao de tzin constituie cartea fundamentală a unui foarte răspândit curent filosofic şi religios din China antică, daoismul în cursul veacurilor în interpretarea acestei cărţi, destul de obscure, s-au acumulat şi numeroase elemente mistice ce. treptat, s-au grefat pe fondul originar al cărţii, care pnn conţinutul ei înaintat era de o factură oarecum iluminist antireligioasă. dar oferind posibilitatea de a pune bazele unei noi credinţe religioase
Aici apare prima oară deplin elaborat conceptul fundamental al gândim chineze, acela

de *dao.* tradus fie pnn cale. fie pnn raţiune. Cele două traducen se pot concilia în echivalentul mai exact de "cale raţională". Destul de ambiguu în conţinutul său. *dao* a fost revendicat atât de pe poziţii contradictoni atât realiste cât şi idealiste. Pentru interpreţii idealişti ai gândim lui *Lao-tzi.* noţiunea de *dao* este încărcată cu sensun mistice, desemnând calea divină, cerească pe când o analiză mai obiectivă pune în evidenţă o concepţie opusă acestei mterpretăn. matenahstă în esenţa sa. Din această perspectivă *dao* înseamnă drum natural, semnifică principiul material fundamental după care se conduce lumea matenală. eternă, necreată şi nepieritoare Dar. *dao* ca şi lege obiectivă a lucrurilor, prezintă o sferă largă. în ea intrând ordinea naturală şi socială a realităţii dar şi gândirea omenească *Dao* desemnează tot ceea ce este natural în sensul cel mai larg al cuvântului. în opoziţie cu supranaturalul.

Putem identifica în gândirea lui *Lao-tzi* şi numeroase elemente de dialectică, *dao* fiind legat de principiul contradicţiei de antagonismul şi lupta celor două particule *tzi Dao* fiind de natură matenală conţine, deopotrivă, particule *in* şi *ian* Contradicţia rezultă din dedublarea unicului în laturi contrani. întocmai ca la *Heraclit din Efes.* Dar spre deosebire de filosoful grec pentru care contrariile sunt date concomitent, la *Lao-tzi* este vorba numai de o succesiune a contramlor: ceea ce este tânăr devine bătrân, ceea ce este gol devine plin.

Gândirea social-politică cuprinsă în *Dao-de-tzin* apare ca expresie a unui moment social animat de tendinţe contradictoni Ea conţine un protest vehement împotriva exploatăm, dar întrucât îndeamnă la non-acţiune. un protest pasiv, şi recomandă ca unică soluţie salvatoare întoarcerea la starea de lucruri a unui trecut îndepărtat, idealizat, cuprinde şi o latură conservatoare, paseistă Această ambiguitate este reflexul ideologic al acelei situaţii social politice contradictoni şi al stăm de spint neclare în care

42

43

se zbăteau obştile ţărăneşti săteşti aflate în disoluţie . pentru care opoziţia statului oferea şi o anumită protecţie, dar. pe de altă parte, intra în contradicţie cu tendinţele de a reînvia forme de viaţă patriarhal comunitare, anterioare statului şi incompatibile cu existenţa lui

a Confucius

Confucius (55l-479 ten.) este unul din numele cele mai mari ale gândirii chineze. Trăieşte într-o epocă al cărui fundal social este agitat de importante transformăn sociale, politice şi economice Se accentuează antagonismul social dintre unaşa masă de ţărani deposedaţi şi statul centralizat feudal Ecourile acestei situaţii pătrund şi în disputele filosofice ce se dau în această epocă între discipolii lui *Lao-tzi* şi cei ai lui *Confucius* înţelegerea corectă a gândim lui *Confucius* necesită lămurirea prealabilă a bazei sale sociale, a concepţiei sale. dată de poziţia ce o ocupă el în acest conflict social: acesta se va situa pe o poziţie în general conservatoare . urmărind consolidarea statului feudal exploatator al mani mase ţărăneşti în acelaşi timp însă. *Confucius* este preocupat de ridicarea nivelului de trai material şi spiritual al poporului, ca mijloc de a preîntâmpina revoltele ce pot pune în pericol ordinea social politică existentă. Aceasta l-a împins, inevitabil, pe unele poziţii înaintate de gândire şi acţiune socială culturală

Confucius ne-a lăsat şi o lucrare intitulată *Sse-chou (Cele patru cărţi clasice),* o culegere de maxime dm gândirea sa. întocmită. însă. după unii istorici ai filosofiei chineze, de discipolii săi Această carte a fost înconjurată în China de o adevărată veneraţie, având un prestigiu egal cu al cărţilor religioase canonizate.

Confucianismul reprezintă mai degrabă o doctrină etico-politică decât un sistem filosofic propriu zis El se ridică totuşi pe un fundament ontologic Natura în ansamblul ei este pătrunsă de un principiu divin, a cărui manifestare este, în ultimă instanţă, şi omul, care se înfăţişează ca

44

fiind de esenţă divină Dată fiind această origine divină a sa, omul are de realizat o destinaţie superioară: trebuie să atingă perfecţiunea morală ca şi singura cale ce îl duce către fericire Dar conţinutul fericirii este făcut din elemente care dezvăluie nota conservatoare a gândirii lui *Confucius.* respectarea subordonărilor ierarhice stabilite în familie şi în societate. De aici cerinţa venerăm vechilor credinţe religioase, respectarea vechilor obiceiuri populare, cultul tradiţiei în general, supunerea în faţa statului şi a conducătorilor săi împreună cu condamnarea preocupărilor pentru bunurile materiale în concluzie, este vorba de o integrare socială cât mai perfectă a individului ca şi premisă a

fericim sale
în centrul confucianismului stă problema conducem armonioase a soietăţu şi a statului, condiţionată de autoperfecţionarea individului, care trebuie să realizeze jen Noţiunea aceasta prezintă un conţinut destul de greu de determinat deşi se leagă precis şi armonios de concepţia de ansamblu a lui Confucius Ea se traduce mai cu seamă pnn blândeţe, linişte
sufletească, resemnare.
Deşi în multe privinţe *Confucius* priveşte poporul "de sus", cu o anumită neîncredere pentru capacităţile sale intelectuale de autoperfecţionare. jen conţine sâmburele unui gen de umanism, care ia totuşi în considerare nevoile reale ale poporului, fapt ce mentă să fie reţinut luând în considerare timpul istonc cu condiţiile sale social politice concrete când a fost formulat Astfel. *Confucius* s-a interesat de popor şi s-a ocupat de cultura populară A înfiinţat cea dintâi şcoală publică dm istone şi este compilator al vechilor cărţi de filosofic chineze *Confucius* consideră drept oportună munca de propagare în mase a unor cunoştinţe culturale generale, manifestând în acest sens anumite tendinţe de tip iluminist.

d. Mo-Tzi

Mo-tzi (478-392 î.e.n.) apare ca reprezentant ideologic al intereselor social politice ale păturilor sărace orăşeneşti întemeietor al curentului
45
moiştilor. dezvoltă puncte de vedere realiste în filosofic şi progresiste în gândirea social politică
împotriva confucianismului care proceda oarecum discriminator, distingând între două categorii de oameni după criteriul poziţiei sociale şi. corespunzător, două morale. Mo-tzi susţine o singură morală întemeiată pe principiul iubim universale Critică pe cei care îşi însuşesc în mod abuziv roadele muncii altora, condamnă practica sacrificiilor religioase, este un mare luptător pentru pace. Consideră că diviziunea muncii este ceva absolut necesar şi ea are ca efect împărţirea societăţii în clase Gândirea sa filosofică conţine şi unele elemente mistice cum ar fi credinţa în existenţa unei forţe spirituale supreme a cărei atribuţie principală este de a fi creatoarea dreptăţii
Dar *Mo-tzi* enunţă numeroase idei de orientare materialistă, interesante pentru istoria gnoseologiei. Problema centrală a gnoseologiei sale este definirea conceptului de adevăr, aducând pentru aceasta în discuţie criteriile adevărului între care cel mai eficace este cel al practicii. Pentru a dntinge între adevăr şî fals trebuie puse la contribuţie trei entem: a)cntenul originalităţii, originea fiind dată de scrierile înţelepţilor din trecut, adică experienţa generaţiilor anterioare: b) criteriul temeiului, temeiul constând în percepţiile sensibile adecvate ale poporului, adică experienţa generaţiei actuale, şi c) criteriul aplicăm practice, practica însemnând transpunerea principiilor pe care vrem să le verificăm în justiţie şi administraţie, pentru a urmări folosul pe care ele îl aduc familiilor, statului, poporului Se precizează că este vorba de aplicarea pncipulor. în primul rând. pnntr-un anumit sistem de legi. La urmaşii lui *Mo-tzi.* la moişti. găsim poziţii materialiste mai elaborate din punct de vedere filosofic. Procesul cunoaştem se petrece condiţionat de trei faeton: a) prezenţa organelor senzoriale: b) prezenţa lucrurilor exterioare: c) contactul organelor senzoriale cu lucrurile exterioare. Senzaţia este rezultatul unei relaţii de
46
contact între simţuri şi lucruri Ea constituie numai începutul cunoaşterii la care trebuie să adăugam şi buna chibzuire
Gnoseologia lui *Mo-tzi* urmăreşte şi o adresă critică: cognoscibilitatea pe care o susţine este opusă fatalismului ce proclamând existenţa unui destin implacabil şi imprevizibil. învăluit în mister, anulează posibilitatea de principiu a cunoaştem Critica sa vizează de fapt ideea confuciamstă de destui

c Van Ciung

Van Ciung încheiem această prezentare a gândirii chineze cu ***Van*** *Ciung* (27-37 c.n.). El trăieşte în epoca ***Han.*** frământată de puternice răscoale ţărăneşti. Reprezentant ideologic al micilor feudali, ia atitudine în favoarea statului pe care îl vrea cât mai puternic şi combate confucianismul, care predicând întoarcerea la trecut subminează puterea şi
autoritatea statului

Lucrarea sa *Lunhen (Discursuri critice)* caracterizată pnn claritatea şi precizia termenilor, se remarcă pnntr-un caracter combativ la adresa confucianismului. De pe poziţii generale realiste se susţine caracterul matenal al realităţii, eternitatea sa. Concepţia sa ce însufleţeşte întreaga materie cu o forţă vitală imanentă poate fi caracterizată ca un hilozoism Matena apare indestructibil legată de atnbutul ei. mişcarea. Aceasta se produce pe baza unor cauze matenale naturale şi nu datontă unor cauze finale, scopun Izvorul tuturor mişcănlor şi transformănlor este *tzi* Acestora li se atnbuie şi o funcţie psihică dar. în esenţa sa ultimă, sufletul este matenal. Moartea trebuie înţeleasă relativ: ea nu este anihilarea absolută, dispanţia în nimic, ci disociere a angrenajului alcătuit din combinarea particulelor *tzi*
în gnoseologia sa *Van Ciung* apare ca un adept al senzualismului. Procesul cunoaşteni nu se înfăţişează ca fiind complet decât atunci când
47
reuşeşte să îmbine în sine cele două momente opuse ale sale: senzorialul şi raţionalul
Pe planul gândim social politice se remarcă tendinţa lui *Van Ciung* de a înţelege în spirit realist, chiar materialist, societatea pnn susţinerea că omul reprezintă numai o parte a naturii iar dezvoltarea societăţii se petrece conform unor legi obiective care acţionează în mod necesar Apare, adesea, o înţelegere exagerată a caracterului necesar al legilor în direcţia fatalismului. îndelungata dezvoltare a societăţii se produce după nişte legi necesare absolute Astfel. *Van Ciung* pledează pentru un determinism absolut al dezvoltării istorice, negând posibilitatea omului de a înrâuri mersul istoric al societăţii

Bibliografie

Paul Masson-Oursel - *Laphilosophie en Orient* Pans. Alean. 1938. lXXp. *Histoire de la philosophie* (Encyclopedic de ia Pleiade) (Dir de Bnce Param) Pans. Gallimard. 1%9. voi I pp. l-49; 82-404 *Allgemeine Geschichte der Philosophie* (Die Kultur der Gegenvvart) Berlin und Leipzig. Druck und Verlag von B.GTeubner. 1909: pp.32-44; 7X-99

Gândirea asiro-babiloniană în texte
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1975.
4X
Gândirea egipteană antică în texte
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1974 *Cele mai vechi Upanişade* Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1993 *Filosoful indiană în texte* Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1971 Theofil Simenschy - *Cultură şi filosofic indiană în texte şi studii*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 197X

Mircea Eliade - *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1981. vol.I:
pp.58-259
Gheorghe Vlăduţescu - *Introducere în istoria filosofiei Orientului antic* Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1980. 265p.
Jean Filhozat - *Filozofiile Indiei*
(Ce ştiu - Nr.4) Bucureşti. Humamtas. 1993: 143p.
Max Kaltcnmark - *Filosofia chineză*
(Ce ştiu - Nr X) Bucureşti. Humarutas. 1995: 19 lp.
Rene Guenon - *Omul şi devenirea sa după Vedânta*
Editura Antet. 1995: 19lp. Paul Deussen - *Filosofia Upunişadelor*
Bucureşti. Editura Tehnică. 1994: 32Op.
49

II. Filosofia în Grecia antică

1. Epoca presocratică

a. Consideraţii introductive: problema principiului prim Primele începuturi ale gândim greceşti sunt de căutat în bogatele oraşe porturi de pe coastele îoniene ale Asiei mici Aici în sec VII î.e.n. se constituie o pătură socială nouă. alcătuită din meseriaşi, comercianţi, navigatori, ale căror interese sunt legate de promovarea cunoaşteni realităţii într-un spint animat de tendinţe obiective Ionia este acel loc al lumii antice greceşti care. aflat la întretăierea drumurilor comerciale ce unesc trei mari continente

ale lumii Europa. Asia. Africa, a permis spiritului grec să aşeze peste cuceririle propnei dezvoltări influenţele unui contact mai strâns cu civilizaţiile vechiului Onent Ajungându-se la o stare de relativă prospentate a vieţii, aici gândirea s-a putut elibera de presiunea nevoilor imediate ale existenţei spre a-şi formula exigenţa unui conţinut spintual mai rafinat şi mai elevat, lăsându-se mişcată de manie întrebăn pnvind onginea şi evoluţia realităţii fizice înconjurătoare, a cosmosului De aceea această primă vârstă a gândim greceşti se cheamă şi cosmologică

Problema teoretică cu care debutează gândirea greacă este cea a raportului dintre unitate şi diversitate. Ea apare. într-o formă sau alta. la majontatea presocraticilor şi. de la început trebuie spus. aceştia o rezolvă pnn reducerea diversităţii la unitate Lumea în toată bogăţia multicoloră a nenumăratelor sale aspecte se înfăţişează, aşa cum ne arată şi expenenţa cea mai comună, senzonal controlabilă, drept o nesfârşită diversitate în care once lucru sau fenomen îşi are determinarea sa calitativă propne Dar ce se ascunde în spatele acestei diversităţi, ce anume o susţine, de unde provine ea'.' răspunsul dat este unul cât se poate de simplu: dintr-o unitate

50

pnmordială pe care. cum relatează *Aristotel, Anaximandru* avea s-o boteze mai târziu principiu pnm. arhe (iruţium rerum - la latini) Lucrunle şi fenomenele realităţii oncât ar fi ele de deosebite unele de altele. în tot evantaiul de forme sub care ni se înfăţişează, sunt toate dor nişte transformăn trecătoare, manitestăn momentane ale unei unităţi onginare

comune

Pnncipiul pnm constituie, altfel zis. fondul matenal comun din care pot fi denvate toate lucrunle şi fenomenele, din care acestea se nasc şi în care acestea mor. pnncipiu ce există din eternitate în eternitate, el schimbându-şi în permanenţă doar înfăţişănle. Toate câte există în realitate - sene *Aristotel {Metafizica* - A 3) - sunt socotite ca modificăn ale unei substanţe indestructibile care. sub diversitatea determinănlor şi înfaţişănlor sale, îşi păstrează neatinsă unitatea, identitatea cu sine. Cu alte cuvinte, lucrunle şi fenomenele, formele individuale de existenţă apar şi dispar într-un veşnic proces de schimbare din şi în pnncipiul lor matenal primordial. Şi *Aristotel* mai adaugă că pănntcle acestui mod de filosofare a fost *Thales* şi că "pentru majontatea vechilor filosofi" aceste pnncipu ale tuturor lucrunlor sunt gândite ca fiind de un ordin matenal. *(Metafizica* - A.3).

în alţi temieni. problema care se pune înaintea pnmilor gânditon mileziem este de a afla o explicaţie îndestulătoare a permanentelor procese de schimbare ce dau mereu alt conţinut şi altă înfăţişare realităţii -"spectacolul schimbăm, al naşteni şi morţii, al corupţiei şi disoluta, al apanţiei şi dispanţiei. pe scurt, spectacolul proteic al metamorfozelor şi generaţiei îi preocupă - menţionează *M.FIorian* relativ la cei dintâi gânditon greci - fixându-le atenţia mai mult decât spectacolul persistenţei şi al repaosului" *{M.FIorian. Cosmologia elenă.* Institutul de arte grafice "Bucovina". Bucureşti. 1929. p 10). De fapt. pnn conceptul principiului pnm problema teoretică atinsă de tânăra gândire greacă este relaţia dintre ceea ce rămâne şi ceea ce trece în cuprinsul realităţii, sau mai precis formulat ce este ceea ce permanent rămâne dm ceea ce permanent trece.

51

Problema filosofică a schimbării şi transformăm din realitate conţine, de fapt. în felul în care o pun milezienii. o contradicţie pe care gândirea greacă o va desface în continuare prin două soluţii extreme a) reală este numai devenirea. în timp ce existenţa, permanenţa nu este decât o aparenţă, cum declară *Heraclit din Efes:* b) reală este numai existenţa. în timp ce devenirea, schimbarea nu este decât o aparenţă, cum susţine *Parmenide din Eleea* De aceea, opoziţia dintre *Heradit* şi *Parmenide* constituie momentul culminant al gândim presocratice In evoluţia sa ulterioară filosofia greacă va înclina alternativ când înspre polul existenţei când înspre polul devenim dar. de cele mai multe ori. va prefera să găsească o soluţie de compromis care să împace cele două poziţii opuse ale lui *Heraclit* şi *Parmenide*

b. Naşterea logosului: milezienii

Şeful şcolii mileziene este considerat a fi *Thales (5K5* î.e.n.) care deschide şirul gânditorilor greci întinderea cunoştinţelor sale ce cuprindea domenii vânate ca astronomia, meteorologia, geometria. l-a aşezat în rândul celor şapte înţelepţi, fiind socotit adesea întâiul dintre ei Doctrina sa filosofică o cunoaştem doar foarte sumar.

Principiul prim a tot ceea ce există este apa. Formele particulare de existenţă se nasc ieşind şi mor întorcându-se în principiul prun care este apa tot ce există este. deci. numai manifestare trecătoare a apei Este singura afirmaţie pe care o putem atribui cu certitudine lui *Tliales* La această idee *Thales* a fost îndemnat, după cum crede *Aristotel (Metafizica* - I. 3. 983b6) de constatarea că pentru întreţinerea vieţii universale apa este o hrană de neînlocuit Dar este tot atât de posibil să se fi lăsat influenţat şi de impresia culeasă din experienţa nemărginirii apelor mării, cum i se arată aceasta pnvini sale din oraşul port la mare unde trăia, la fel cum putea fi inspirat şi de străvechile mitun cu pnvire la apa ongmilor din care s-ar fi născut toate.
52
Anaximandru (570 î.e.n.). multilateral în cunoştinţe şi preocupăn la tel ca *Thales.* îl întrece pnn treapta de abstractizare a gândim la care se desfăşoară concepţia sa. Pnncipiul pnm nu mai este o matene concret determinată, ce intră în expenenţa sensibilă precum a fost apa la *Thales* Pentru *Anaximandru* principiul pnm se cheamă apeiron: el reprezintă o matene infinită, cantitativ, şi indefinită, calitativ. Apeironul nu are nici o determinare calitativă concretă dar conţine în sine într-un amestec indecis, ca posibilitate, toate calităţile. Acestea devin reale separându-se din amestecul pnmar al apeironului. acţiune ce se petrece în urma luptei contramlor uscat-umed. cald-rece. al căror sediu îl constituie apeironul. Cu alte cuvinte, apeironul nu mai este o matene concretă a realităţii ci un concept abstrat al gândim, tară acopenre în realitatea matenală sensibilă şi poate fi socotit ca exprimând matena ca atare, ca realitate generală a tot ceea ce există Pentru a desemna apeironul. *Anaximandru* introduce pnmul termenul de pnncipiu pnm (he arhc). socotit drept cel dintâi concept al filosofici greceşti. In singurul fragment ce ni s-a păstrat din lucrarea pe care presupunem că a sens-o. purtând titlul convenţional *Despre natură (Peri physeos).* reminiscenţa mitică mai există şi ea poate fi recunoscută în afirmaţia că toate cMStenţele individuale existând pnn păcat. Pentru a ispăşi acest păcat, comis pnn desfacerea din unitatea primordială a apeironului şi amplificat pnn împrejurarea că aceste existenţe individuale se limitează una pe cealaltă. Ca atare, ele trebuie să se întoarcă "după necesitate" şi "conform cu ordinea de judecată a timpului". înapoi în ceea ce le-a dat naştere
Anaximene (»545 î.e.n.) deşi elev al lui *Anaximandru.* nu poate unna gândirea ce deschide onzontun atât de largi şi atât de îndrăzneţe a lui *Anaximandru* El va abandona ideea principiului abstract îmbrăţişată de predecesorul său. revenind ca fundament la datele expenenţei sensibile. Pornind de la acestea afimiă că pnncipiul pnm este aerul Lumea este
concepută prin analogie cu corpul omenesc sufletul care este de natură aeriană întreţine lumea şi o pune în mişcare Mişcarea ce constituie o calitate permanentă a aerului produce două felun de procese: condensarea şi rarefierea care dau naştere diferitelor corpuri care umplu firmamentul precum şi pământului aflat la mijloc între ele şi având forma unui disc
Naşterea filosofiei greceşti este înfăţişată, de cele mai multe on. ca un proces de trecere de la reprezentarea mitică la explicaţia logică a universului, de la mythos la logos. în care logosul triumfa asupra m\thos-ului, cei doi, miticul şi logicul constituind polii opuşi între care oscilează pemanent viaţa spirituală a omenim Este. de aceea, o victorie progresivă dar, probabil, niciodată definitivă. La hotarul atât de incert, mobil încă. dintre mythos şi logos s-a născut şi ceea ce E Cassirer considera a fi primul concept filosofic al gândim greceşti, acela de arhe *(E.Cassirer. Die Philosophie der Griechen von den Anfängen bis Platon* în voi *Die Geschichte der Philosophie* (Hrsg von *M.Dessoir).* Founer Verlag. Wiesbaden. pp. 13-l4). Este firesc ca în felul acesta cel dintâi concept al filosofiei greceşti, acela de arhe. să păstreze încă. într-o manieră frapantă, ambiguitatea originară a gândim greceşti, care la primele sale origini mai ocupă o poziţia intermediară între m\thos şi logos. Problema principiului, de fapt o încercare de a identifica unitatea pe care se sprijină diversitatea, poate fi privită ca o transpunere filosofică, o transcriere pe portativele logosului a unor vechi preocupări cosmogonice şi teogoruce. Problema stabilirii generaţiilor succesive de lucruri şi zei care se nasc dintr-un principiu originar mitic este substituită pnn explicarea originilor dintr-un principiu prim ce mai păstrează încă miraculoasa capacitate mitică de a fi ceva care se poate transforma în once altceva. Cum arătase convingător
54
A.Rivaud, mitul închide deja în sine disponibilităţi şi tendinţe logice conţine numeroase

elemente raţionale care se vor ofen gândirii filosofice c; tot atâtea premise favorabile dezvoltării sale în direcţia logosulu *(A.Rivaud. Le probleme de la matiere et du devenir dans la philosophi grecquejusqu'f Theophraste.* Pans. Alean. 1906. p 40

c *Revitalizarea mitului: pitagoreicii*

Pnn cei trei man milezieni filosofia greacă s-a născut desfăcându-si de reprezentarea mitică a universului Dar victoria asupra mitului nu a fos una totală în urma căreia acesta să fie pe deplin înlăturat Mitul dispune. îr continuare, de anumite resurse şi virtualităţi pentru viaţa spirituală a lumi greceşti antice, pe care. într-un pnm efort, vor încerca să le exploatezt pitagoreicii Astfel, rmthos-ul şi logos-ul stau iarăşi faţă în fală ca douf modalităţi ale filosofiei greceşti, a căror împăcare. într-o supremă încercaa îl va tenta şi pe Platon. în punctul de vârf al gândim greceşti între mani istonci ai filosofiei. *Hegel* a sesizat, între primii, opoziţia dintre şcoala ionică, milezienii şi cea italică, pitagoreicii "Primii întorşi spre Orient au văzut absolutul într-o determinaţie a natuni; după ei. Absolutul este o determinare reală Italicilor le aparţine determinarea ideală a Absolutului" *(Prelegeri de istorie a filosofiei.* Bucureşti. Editura Academiei R.P R 1963. voii p. 155).

Deja în sânul matenahsmului naturalist îonian apare tendinţa, care se va dezvolta în continuare, de a face abstracţie de aspectul sensibil nemijlocit, sesizabil pe cale vizuală al matenei. Procesul acesta atinge o treaptă mai înaltă când concretitudinea sensibilă a matenei este ocolită cu totul, când preocuparea pentru trăsătunle şi determinănle calitative ale matenei - apă. aer. foc - dispar, pentru a lăsa loc interesului pentru însuşirile cantitative, luând în seamă relaţiile cantitative dintre lucrun. mărimea lor. nu numai substanţa ci şi forma şi ordinea lor spaţială

Expresia concentrată a tuturor acestor latun cantitative ale lucrunlor este numărul Asupra importanţei acestuia în alcătuirea realităţii au atras atenţia pitagoreicii făcând din el principiul concepţiei lor

întemeietorul şcolii. *Pitagora din Samos.* mânat fie de apropierea pencolului persan, fie de divergenţele sale cu tiranul *Policrates al Samosului.* se stabileşte în sudul Italiei, unde trăieşte în secolul VI î.e.n. adunând în jurul său o comunitate de discipoli care prezintă un triplu caracter: o şcoală filosofică, o sectă religioasă de inspiraţie orfică şi un partid politic Membni comunităţii pitagoreice, integraţi într-o nguroasă organizare cu caracter secret, profesional, inspiraţi mai ales de recrudescenţa orfismului, se străduiau la înnobilarea sufletului, care este păcătos din naştere, trădându-şi natura sa înaltă, divină. Pentru ca sufletul să fie întors la onginea sa divină, pitagoreicii utilizează o tehnică specială de recuperare, prin cultivarea ştiinţelor îndeosebi a matematicii, a muzicii şi astronomiei. Acestea pun sufletul în contact cu realitatea supremă, potrivită cu esenţa sa supenoară nemuntoare. numărul, ce constituie elementul cel mai pur al realităţii. Prin virtuţile sale punficatoare numărul poate curăţa şi sufletul de păcatul său onginar Perfecţiunea onginală a numănilui se exprimă sensibil, pe cale auditivă în armonia muzicii, iar pe cale vizuală în armonia lumii care este cosmos Pentru a înălţa sufletul către perfecţiunea la care el este destinat, pitagoreicii recomandă ascultarea muzicii şi contemplarea cosmosului care exersează sufletul, pregătindu-l pentru nemurire, exerciţiul matematic al numerelor şi figunlor.

Pnn perfecţiunea sa numărul constituie modelul tuturor existenţelor la care *Aristotel (Metafizica -l*, 986a 15) mai adaugă că pentru pitagoreici numărul este totodată şi substanţa existenţelor, ei fiind conduşi către această concluzie pnn cultivarea matematicilor, care i-a pus în faţa constatăm că numerele ca principii ale matematicii prezintă o mai mare asemănare cu esenţa lucrurilor, care există sau devin, decât focul, pământul

sau aerul lonienii explicau ordinea realităţii recurgând la o substanţă materială determinată ca principiu prim; pitagoreicii apelând la număr fac din ordine însăşi substanţa realităţii Marea lor importanţă este descopenrea importanţei măsurăm matematice pentru înţelegerea ordinii realităţii Numărul pitagoreic nu este numai existenţă, exprimând ceea ce este existenţa, ci şi normă, indicând ceea ce trebuie să fie existenţa Fund substanţe ale lucrurilor toate opoziţiile dintre acestea se pot reduce la opoziţii dintre numere. Numărul însuşi. în esenţa sa. este făcut dm opoziţii, cea mai importantă fund între limitat, care face posibilă numărarea, şi nelimitat, care o exclude La aceasta se mai adaugă opoziţia dintre par şi impar; panii corespunde nelimitatului iar imparul limitatului La acestea se adaugă unitate - multiplicitate; drept - stâng; bine -

rău; pătrat -dreptunghi Opoziţiile acestea au şi o semnificaţie morală: limitatul indică ordinea şi perfecţiunea semnificând binele, iar ceea ce ţine cealaltă parte a liniei reprezintă răul. Numănil este un principiu limitativ suprasensibil -peros - dar factor preliminar al alcătuirii matenei infinite - apeiron La pitagoreici pe lângă pnncipiul matenal apare şi forma ce determină calitatea specifică a lucrurilor Cu aceasta ei au devenit precurson ai dualismului, care va juca un rol atât de proeminent în dezvoltarea ulterioară a gândim greceşti, şi al modului de gândire matematic, reactualizat de atâtea on în cursul istoriei filosofici Pentru a ajunge la ideea că numerele prezintă capacitatea de a da formă existenţelor particulare, pitagoreicii au fost inspiraţi de muzică, având în faţă exemplul raportului stabilit între înălţimea unei note şi lungimea corzii care o produce pnn vibraţia sa Pe de altă parte. *Aristotel (Metafizica* -I. 5. 985b23) arată că structura geometrică întemeiată pe valabilitatea numerelor, care asigură configuraţia figurilor şi corpurilor a acţionat, de asemenea. în orientarea pitagoreicilor
Vastele lor cunoştinţe de matematică şi astronomic au dus gândirea pitagoreicilor la descopenrea arhitectuni proporţionate a universului, clădit
pe armonie şi ordine, care alcătuieşte astfel un cosmos La baza acestei arhitecturi a universului stă. cum am văzut, numărul şi pnn aceasta imaginea de ansamblu despre univers primeşte, imediat, şi un caracter muzical. In imaginea despre univers a pitagoreicilor. între focul central, considerat scaunul lui *Zeus* şi limita extremă a universului, cerul stelelor fixe care închide universul într-o sferă de foc. se mişcă toate corpurile cereşti având de asemenea o formă sferică. între care şi Pământul. O asemenea concepţie va ofen. fără îndoială, o sugestie hcliocentnsmului lui *Copernic.* întrucât mişcarea cosmică. înţeleasă ca frecare a sferelor planetelor, produce un sunet, armonia sunetelor scoase de diferitele corpuri cereşti în mişcare. în funcţie de distanţa lor de corpul de foc central, dă naştere unei muzici, muzica sferelor cereşti, pe care după pitagoreici, dat fiind caracterul ei continuu şi înnăscut nu o putem auzi.

d. Primul val al criticismului grec: Xenofan din Colofon şi Heraclit din Efes

Abia născută, raţiunea filosofică şi-a asumat o funcţie critică pe care o va exercita, de preferinţă. împotriva materialului de tradiţii de tot felul morale, juridice, politice, dar. în pnmă linie, religioase, pe care se spri)inea de secole solidaritatea şi soliditatea comunităţii greceşti Din capul locului există un conflict imanent între tendinţa monistă de la care pornea filosofia şi ştiinţa ioniană. care explica realitatea pe baza unui singur principiu prim şi înţelegerea şi explicarea pe baza pohteistă a realităţii oferită de mitologia şi religia tradiţională greacă ce apela.în acest scop. la mai multe divinităţi Contrastul acesta prinde expresie în conştiinţa teoretică a epocii Această contradicţie îl împinge pe Xenofan să devină pnmul adversar mărturisit al religiei populare căreia îi impută caracterul politeist şi antropomorfist. De asemenea, tot în opoziţie critică cu idealul uman al vremii reprezentat de atlet, omul forţei fizice. *Xenofan* aduce un ideal nou. cu un conţinut

spiritual mai elevat, elogiind forţa minţii. înţelepciunea. La fel. *Heraclit* din Efes este reprezentantul unui criticism ce vizează tradiţia religioasă şi morală greacă a vremii
întemeietorul şcolii. *Xenofan din Colofon* (530 e.n.) după ce îşi părăseşte. în faţa pericolului persan, ţinuturile natale de pe coastele Asiei Mici. trăieşte ca un poet-filosof ambulant, pribegind pe mai toate drumurile lumii greceşti, până a se stabili în cele din urmă în Italia de sud. la Eleea. unde pune bazele unei şcoli filosofice In versuri de un caracter filosofic apreciabil dar de o coborâtă ţinută artistică face obiect de ironie şi batjocură din ideea de divinitate gândită în mod antropomorf, după chipul şi asemănarea omului, enunţând ideea unităţii şi imobilităţii divinităţii Aceasta este pentru el una. identificându-sc cu Totul, pe care îl pune în mişcare cu puterea raţională a spiritului său In critica sa necruţătoare. *Xenofan* nu iartă nici pe *Homer* şi nici pe *Hesiod.* vinovaţi de a-i fi coborât pe zei în cele mai adânci prăpăstii ale mizeriei specifice condiţiei omului - minciuni, furtun, adultere. Consecinţa cea mai gravă şi mai periculoasă a antropomorfismului este relativitatea imaginii despre zei, fiecare popor, ba chiar individ, reprezentându-şi şi zeu după chipul şi asemănarea sa "Etiopienii spun că zeu lor sunt cârru şi negri, tracii că au ochi albaştri şi părul ros" (fr. 16) Ironia lui *Xenofan* nu iartă nici doctrina orfico-pitagoreică a transmigraţiei sufletelor în locul acestui politeism antropomorf. *Xenofan* aduce o concepţie nouă cu privire la Dumnezeu In poemul său didactic, rămas într-o stare mai fragmentară identifică panteistic divinitatea cu existenţa Acest Dumnezeu panteistic conceput este "unul şi incorporai", "unul e zeul între zei şi

oameni mai mare. nici la chip nici la minte asemenea oamenilor" (fr23); "întreg vede zeul. întreg gândeşte. întreg aude" (fr 24): "ei fără trudă, cu tăna gândului zguduie totul" (fr.25).

Heraclit din Efes (500 î.e.n) îmbogăţeşte elementele viziunii materialiste naive elaborate de cei trei milezieni cu nişte profunde intuiţii de

59

natură dialectică. Trăind în Efes, pe litoralul Asiei Mici. unde atinge "floarea vârstei" în jur de 500 î.e.n în împrejurările sociale ale unor ascuţite lupte de clasă şi în mijlocul unei active şi întreprinzătoare vieţi economice. *Heraclit.* de origine aristocratică, reprezintă în ciuda acestei origini punctul de vedere al păturii democratice A sens o lucrare purtând tradiţionalul titlu *Despre natură,* din care ni s-au păstrat în jur de 130 de fragmente de o autenticitate neîndoielnică.

Concepţia dialectică a realităţii aşa cum apare ea formulată de către *Heraclit* constituie un dinamism care identifică esenţa existenţei cu schimbarea şi transformarea, cu devenirea, combinată cu o doctrină de factură panteistă a logosului, a cărei importanţă o va pune într-o lumină clară numai dezvoltarea istorică ulterioară a gândirii greceşti Principiul pnm din care toate apar şi în care toate dispar este focul Se pare că *Heraclit* s-a opnt asupra acestui element, ce prezintă o imagine atât de schimbătoare şi se răspândeşte atât de rapid crescând oarecum din el însuşi, pentru că în viziunea sa acesta era cel mai potnvit pentru a da expresie concretă, sensibilă, principiului metafizic potrivit căruia viaţa intenoară a realităţii nu este altceva. în ultimă instanţă, decât perpetuă schimbare "Această lume. aceeaşi pentru toţi - spune *Heraclit* în fragmentul nr.30 - n-a faunt-o nici vreunul dintre zei. nici vreunul dintre oameni Ea a fost întotdeauna şi va fi un foc veşnic viu. care după măsură se aprinde şi după măsură se stinge" Focul ca principiu pnm nu mai este o matene oarecare, ca apa la *Thales* sau aerul la *Anaximene.* ci un proces matenal: imaginea materială a devenirii însăşi. El se transformă în toate şi toate se transformă în el: există un permanent schimb între foc şi lucrun şi lucrun şi foc "aşa cum mărfurile se schimbă în aur şi aurul în mărfuri" (fr 90) Toate aceste transformăn sunt pur fizice, ele constau în procese de condensare şi de rarefiere, ca la *Anaximandru* şi se petrec pe două căi, calea în sus -pământ, apă. aer. foc - şi calea în jos - toc. aer, apă, pământ, *Heraclit* menţionând că "drumul în sus şi în jos este acelaşi" (fr.60). Realitatea este

60

un progres şi un regres, care porneşte şi se întoarce, provine din şi revine în foc Astfel, evoluţia realităţii nu se însene pe o linie dreaptă de mişcare, ci înfăţişează o mişcare circulară care pornind din foc se întoarce în foc. închizându-se în sine. O asemenea mişcare completă reprezintă un ciclu din viaţa universului, care în desfăşurarea timpului se repetă apoi de nenumărate on Astfel, tot ceea ce este în prezent a mai fost de nenumărate on în trecut şi va mai fi de nenumărate on în viitor După îndelungi penoade de timp totul se prăbuşeşte în foc. arzând într-un incendiu universal, ca apoi din cenuşa lumii distruse să renască o nouă lume. să înceapă un alt ciclu de viaţă, şi aşa la nesfârşit Totul este într-o permanentă schimbare şi transformare, idee care pnmeşte la Heraclit expresia metafoncă sub forma apelor unui fluviu în continuă curgere în care "nu ne putem scufunda de două on" (fr 91) căci "coborâm şi nu coborâm în aceleaşi ape curgătoare" (fr 49a) Asemenea fluviului mare al existenţei noi înşine curgem, fiecare fiind mereu altul şi altul Repausul şi stabilitatea nu sunt decât aparenţe. înşelăciuni ale simţunlor noastre; în realitate totul devine Cea care susţine once existenţă împingând-o înainte în vârtejul fără opnre al transformănlor. este lupta latunlor contram din care sunt toate plămădite "Războiul este începutul tuturor, regele tuturor; datorită lui unii apar zei. alţii oameni, pe unii îi face sclavi, pe alţii liben" (fr 53) în decursul dezvoltăm toate desenu o mişcare care le duce în contranul lor: ziua devine noapte, viaţa trece în moarte, tinereţea ajunge în bătrâneţe Faptul că în decursul acestor neîntrerupte transformăn ale realităţii este angajată totuşi o ordine, aceasta se datorează prezenţei logosului, raţiunii, de natură divină, ascunsă în focul universal.

e. Triumful logosului: eleaţii

în opoziţie cu activismul îonian. eleaţii dezvoltă o concepţie filosofică ce expnmă monotonia statică a muncii zi de zi a agncultorului din câmpiile Italiei de sud. pentru care nimic nu se schimbă în realitate,

61

totul reluându-se în repetate ciclun Reprezentanţii şcolii eleate susţin un statism ce afirmă unitatea riguroasă şi stabilitatea eternă a realităţii, negând în maniera cea mai directă concepţia dinamică a lui *HeraclU.*
Parmenide (500 î.e.n.). contemporan cu *Heraclit.* în poemul său *Despre natură* încearcă o justificare metafizică mai profundă a principiului unităţii riguroase a existenţei formulat de *Xenofan*
In acest sens *Parmenide* se spijină pe ideea că în opoziţie cu înşelăciunea pe care ne-o oferă organele de simţ când ne prezintă realitatea în schimbare şi transformare, aceasta apare. în adevărata sa esenţă, ca imobilă numai în cadrul gândirii raţionale Ea ne arată că schimbarea şi transformarea sunt doar aparenţe, şi toate câte există se află într-o permanentă nemişcare. în repaos. Astfel gândirea şi existenţa sunt identice, sună primul principiu al gândirii lui *Parmenide* - "căci e totuna a fi şi a gândi" (fr.3) Gândirea se îndreaptă întotdeauna înspre existenţă ca spre o realitate existentă în mod necesar: de aici derivă al doilea principiu al gândirii lui *Parmenide.* anume că existenţa este - "fiinţa este" (fr.6) - şi non existenţa nu este - "dar neantul nu e (posibil)" (fr 6). Pe baza acestora. Parmenide susţine cel de-al treilea principiu al gândim sale conform căruia existenţa este eternă, nu s-a născut din nimic şi nu poate să moară în nimic Ea este una şi indivizibilă, o sferă perfectă ce umple în întregime spaţiul, pe suprafaţa căruia nu se petrece nici o schimbare spaţială, nici o mişcare (fr.8).
Parmenide este un gânditor arhaic care în cadrul unui raţionalism primitiv vrea să identifice fără să admită vreo deosebire între ele. ordinea gândim şi ordinea existenţei De fapt. *Parmenide* nu poate deduce conceptul de existenţă, aşa cum îl concepe ca identitate absolută, din datele experienţei reale, care ne dovedeşte că existenţa este multiplă şi schimbătoare, ceea ce este de natură să pioducă ruptura dintre existenţă şi gândire iar nu identitatea lor. Pe această cale ajunge să descopere obiectul
62
metafizicii, existenţa, care la el devine o simplă abstracţie a gândirii, un fapt abscons şi obscur, mai degrabă nedeterminat. Existenţa parmenidiană desemnează o stare mai mult acosnucă. care nu poate fi scoasă din realitatea cosmică multiplă şi schimbătoare O asemenea concepţie, ce intră într-o manieră atât de flagrantă în conflict cu datele experienţei comune, este de la sine înţeles că a stârnit mulţi adversari.
Zenon (460 î.e.n.). discipol al lui *Parmenide.* şi-a asumat tocmai această sarcină de a sprijini doctrina maestrului său cu noi argumente, împotriva numeroşilor ei cntici Pnn identificarea, la fel ca şi *Parmenide,* a existenţei gândite cu existenţa reală se străduieşte să dea la iveală acele contradicţii insurmontabile la care se ajunge pnn admiterea caracterului real al schimbăm şi al multiplicităţii
Vestite sunt mai ales argumentele sale contra mişcării, cunoscute sub numele de aponi. prezentate pe larg de *Aristotel* în *Fizică* (VI. 9. 239. b) 1) Un corp în mişcare ar trebui să parcurgă prin înjumătăţirea permanentă a traseului său un spaţiu infinit, ceea ce este imposibil. 2) Ahile cel iute de picior nu poate ajunge din urmă broasca ţestoasă cea leneşă la mers dacă aceasta are în punctul ei de pornire un avans oncât de mic. 3) săgeata ce zboară între două puncte trebuie să străbată o infinitate de alte puncte, dar în fiecare din aceste puncte ea stă de fapt pe loc. drept care mişcarea ca o sumă de zerouri, de stan pe loc. este doar o experienţă înşelătoare 4) Un corp în mişcare trece de două on mai repede prin faţa unui alt corp în mişcare, ce vine cu aceeaşi viteză din direcţie opusă decât pnn faţa unui corp în repaos. cu condiţia ca toate trei să fie la fel de lungi, ceea ce face imposibilă determinarea timpului. Concluzia ce se impune din aceste exemple este că mişcarea nu poate fi gândită în mod logic şi. potrivit principiilor formulate de *Parmenide.* ceea ce nu poate fi gândit nici nu există.
Aporiile lui *Zenon* impun următoarele concluzii: a) în pnvinţa diversităţii şi a multiplicităţii Divizibihtatea infinită posibilă teoretic.
63
Zenon o considera, de tâpt. ca fiind reală Pnn aceasta critică probabil pitagoreismul. pentru care un corp constă din ansamblul unităţilor sale componente La baza negăm spaţiului goi stă. astfel. înlocuirea spaţiului real cu spaţiul posibil b) în privinţa mişcării. *Zenon* dovedeşte imposibilitatea mişcăm pnn înlocuirea div labilităţii gândite cu divizibilitatea reală: un spaţiu dat poate fi parcurs numai dacă mobilul trece pnn fiecare din punctele traseului său. ceea ce din cauza infinităţii numărului de puncte este imposibil El pleacă de la supoziţia că nici spaţiul şi nici timpul nu sunt continue, ele constau din părţi separate unele de altele şi în cea mai mică unitate de timp. într-o clipă,

este imposibilă acea schimbare minimă necesară pentru a putea vorbi de mişcare *Aristotel* îl socoteşte pe *Zenon* păruitele dialecticii, al artei disputei, pentru caracterul aparent al argumentului pe care acesta din urmă le invocă Problemele ndicate în cadrul aponilor. spaţiu, timp. mişcare, infinit preocupă până astăzi gândirea filosofică
Melissos (440 î.e.n). ultimul reprezentant al şcolii eleate Din fragmentele ce ne-au rămas de la el reiese că. spre deosebire de *Parmenide.* considera existenţa nedeterminată nu numai în timp ci şi în toate direcţiile spaţiului infinit. întrucât consideră existenţa ca o realitate mcorporabilă. tară pasiuni, ce nu poate fi sesizată prin simţun. Melissos este acela dintre eleaţi care s-a apropiat cel mai mult de punctul de vedere al idealismului.
/ *Teoria corpusculară a materiei, Empedode din Agrigent Atomiştil*
Interesul pentru cunoaşterea şi cercetarea naturii pornit din sânul naturalismului ionian nu s-a stins în urma impasului teoretic în care gândirea greacă a fost împinsă de opoziţia dintre cele două concepţii extremiste ale devenim *(Heraclit din Efes)* şi existenţei *(Parmenide din Eleea)* Dimpotnvă. aceste iniţiative au fost duse mai departe de patru man
64
filosofi care în planun difente de gândire, fiecare cu formula sa propne. au dus pnn avântul ce l-au provocat la un nou naturalism: *Empedode din Agrigent.* atomiştil cu *Leudpp din Abdera* şi *Democrit din Abdera* precum şi *Anaxagora din Clazomene*
între poziţiile extreme formulate de Heraclit - realitatea este în permanenţă mişcare - şi Parmenide - realitatea este în permanent repaos -trebuia găsită o formulă de conciliere, care să-i cuprindă pe amândoi, dându-i fiecăruia o dreptate relativă. Acest lucru îl vor încerca
■ reprezentanţii teonei structuni corpusculare a matenei. *Empedode, atomiştii, Anaxagora* în concepţia lor. matena prezintă o structură iintenoară fiind alcătuită din nişte particule matenale ultime, indivizibile, concepute după modelul existenţei eleate ca perfect stabile, statice,
: netransfonnabile. dar a căror îmbinare şi dezbinare dă naştere proceselor de schimbare şi transformare pe care le susţine *Heraclit*
Toate aceste doctnne. deci. prezintă o notă comună pnn afirmarea aceluiaşi pnncipiu comun care stă la baza lor: nu există transformare, adică apanţie şi dispanţie. naştere şi moarte. în sensul autentic al cuvântului căci nimic nu se naşte şi nimic nu moare Există numai combinare, agregare şi dezagregare a ceea ce există şi exista din eternitate în eternitate. întotdeauna acelaşi, mereu neschimbat. Modul de a concepe aceste particole, aceşti corpusculi niatenah. felul de a explica unirea şi separarea lor. determină tot atâtea viziuni cosmogonice şi cosmologice înrudite între ele. dar separate una de alta pnn explicazţnle de amănunt
Empedode din Agngent (480 îen.) este o figură complexă de poet, profet, politician, magician, vraci, care dă glas concepţiei sale într-un avântat poem *Despre natură* şi un altul intitulat *Purificaţii* Deşi conştiinţa
65
sa filosofică prezintă şi o puternică latură religioasă, nu se lasă răpit cu totul de misticism. încât, astfel se explică înclinaţia sa către hylozoismul ionian
In concepţia sa filosofică. *Empedocle* porneşte din distincţia pe care o face *Parmenide* între ceea ce este şi ceea ce pare a fi Probabil că pornind din experienţa sa medicală - singura calitate care. după câte se pare. 1 se poate atnbui în mod neîndoielnic, este cea de medic - a ajuns să distingă între patru elemente primordiale: pământ, apă. aer. foc. pământ Aceste patru elemente primare reprezintă ceea ce este existenţa parmenidiană eternă şi neschimbătoare. Dar procesele de îmbinare şi dezbinare ale acestor elemente neschimbătoare în sine. produce schimbarea şi în aceasta *Empedocle* cade de acord cu *Heraclit.* admiţând realitatea schimbărilor In timp ce premergătorii săi. în special hilozoiştn ionieni. considerau că starea originară a materiei este viaţa. încât mişcarea, din această perspectivă. devine o calitate intrinsecă a materiei. *Empedocle* consideră că elementele primordiale sunt inerte, ceea ce îl împinge să caute cauza mişcării lor în afară de ele. Astfel, pe lângă cele patru elemente, şi în afara lor. există şi două forţe mişcătoare a căror intervenţie explică cele două procese opuse: iubirea (philia) - ce produce unirea - şi ura (ncikos) ce provoacă separarea elementelor primordiale. Lupta acestor forţe, materiale şi ele la fel ca elementele primordiale, primeşte o semnificaţie universală: iubirea produce stănle cosmice de armonie în timp ce ura produce stările cosmice de dizarmonie ale universului. Procesualitatea universală este dominată

periodic de cele două principii angajate în dispută: iubirea şi ura Acestea îşi împart ciclic stăpânirea universului: iubirea deplină strânge totul laolaltă într-o asemenea măsură încât dă naştere unei sfere bine rotunjite în interiorul căreia se şterg toate diferenţele calitative. Dimpotrivă, ura deplină desface totul în părţi absolut separate Acestea sunt cele două extreme ale universului. Intre ele există o stare intermediară de luptă, când ura

66

penetrează coaja sferei pe care a construit-o iubirea, lupta aceasta ducând în funcţie de principiul ce câştigă întîietatea fie la starea cosmică pnn iubire, fie la starea acosmică pnn ură. Se pare că acţiunea celor două forţe primeşte şi o semnificaţie morală: forţa distructivă a uni reprezintă răul iar forţa constructivă a iubim reprezintă binele

Empedocle atinge şi problema biologică a originii vieţii Iubirea uneşte diferitul scoţând la iveală existenţe organice întocmite după principiul măsurii. Aşa. acţiunea iubim dă naştere sufletului şi vieţii. Ura diferenţiază unitarul producând părţi disparate, lipsite de organicitatea legăturii, a încadrării în întreg. Acest cadru general este umplut în continuare cu interesante observaţii de amănunt. Forţa iubim face să iasă din pământ membre disparate pe care le combină între ele de atâtea on până din diferite alcătuiri monstruoase apar organisme viabile Acestea se înmulţesc pnn procreaţie Asemenea idei care apar mai degrabă ca reminiscenţe mitice decât prevestin ale principiului modern al evoluţionismului. fac totuşi din *Empedocle* întemeietorul biologiei greceşti, cu toate *cHAristotel* aprecia concepţia acestuia doar ce pe o "gângăveală".

Principiul fundamental al gândim lui *Empedocle* care explică că totul este: asemănătorul pnn asemănător. Acest pnncipiu stă şi la baza cunoaştem: ceva este cunoscut pnn elementul identic care există în noi în raport cu acel ceva

Atomiştii Odată cu reprezentanţii teonei corpusculare a materiei începe acea trecere de la dinamism la mecanicism în explicarea realităţii care se va desăvârşi odată cu atomiştii. Filosofii de până acum au fost într-o măsură mai mare sau mai mică adepţii dinamismului: ei explică realitatea pornind dintr-un principiu interior ei. o materie pnmară. calitativ determinată, care are ca un atnbut intrinsec al ei mişcarea. încât de cele mai multe on. nici nu se mai ndică explicit problema onginn ultime a mişcării. Mişcarea aceasta intenoară a materiei explică diferenţierea sa calitativă.

67

diversitatea lucrurilor şi a fenomenelor, care apare şi ea ca un fapt evident şi foarte natural Odată cu *Empedocle* şi *Anaxagora* apar şi primele încercări de explicare mecanică a realităţii ce reduce totul la cantitate: calitatea unui lucru este dată de proporţia cantitativă în care se amestecă între ele particulele elementare, corpusculii ce intră în alcătuirea internă a materiei Triumful acestui mod de a înţelege şi a explica realitatea îl aduce în gândirea grecă atomismul.

Tendinţele vechiului materialism naturalist lonian primesc o expresie mai amănunţită dar şi mai coerentă într-un sistem a cărui elaborare este pusă mai întâi pe seama lui *Leucipp* (începutul secolului V î.e.n.). El introduce definitiv punctul de vedere mecanicist în gândirea greacă. Elev al lui *Zenon.* se inspiră din el pentru a ajunge la explicarea realităţii prin procese mecanice de unire şi separare a unor corpusculi materiali, infinit de nuci şi indivizibili, pe care î-a numit atomi Este foarte posibil ca numele său să fi fost pus în umbră de importanţa cu mult mai mare a celui care îndeobşte trece drept discipolul său. *Democrit*

Democrit (420 î.e.n.) dă atomismului expresia sa sistematică Se trage dintr-o familie bogată din Abdera. în Tracia. Trăia în el o mare dorinţă de cunoaştere, a fost un spint sistematizator care a aplicat acest spirit asupra unui material de cunoaştere adunat din numeroase şi întinse călătorii. în cursul cărora a străbătut nu numai Grecia, dar şi unele ţări al Orientului antic. Pe când îşi elabora grandioasa sa concepte scena principală a filosofiei se mutase deja la Atena, unde în primul plan păşesc sofiştii. Dar *Democrit* nu se angajează în agitaţia produsă de aceştia Copleşit de greutatea tradiţiilor, de care nu se rupe ca sofiştii, ci mai degrabă sub presiunea lor. se îndepărtează de manie nevoi spirituale ale realităţii pentru a trăi izolat, dedicat meditaţiei şi contemplaţiei paşnice, sistematizând în linişte principiile propnei sale explicaţii a realităţii într-o concepţie filosofică ce îl leagă de o problematică ce în esenţa sa aparţine

68

deja trecutului Preocuparea pentru om şi etică, intensă şi la Democnt după cum rezultă din fragmentele sale. este cea care îl duce în sfera de gândire a prezentului său A sens

enorm de mult. atomismul său fiind pnma încercare de a pnnde într-o formulă sintetică explicaţiile antenoare ale realităţii. Sfera sa de preocupări este foarte largă; ea cuprinde natura, dar pe lângă aceasta se lasă preocupat de matematică, lingvistică, muzică, istona civilizaţiei omeneşti Din unaşa sa operă sensă ne-au parvenit doar fragmente Concepţia sa o putem cunoaşte din aceste fragmente precum şi din referinţe pe care le fac la această concepţie gânditon care î-au fost adversan. polemizând cu ei Eşecul sintezei atorrustice ce consacră ruptura eleată dintre gândire şi realitate, deschide drumul ce duce la sofistică

Introducându-se în disputa încinsă între *Heraclit* şi *Parmenide, Democrit* crede că nu există nici început, şi nici sfârşit absolut; naşterea şi apanţia din nimic ca şi moartea şi dispanţia în nimic, sunt la fel de absurde şi de neconceput. Nu se poate însă pune la îndoială nici vanetatea şi nici schimbarea precum fac aceasta eleaţii, pentru care spaţiul vid nu există. Soluţia propusă de *Democrit* este următoarea: matena universală constă din corpusculi materiali infiniţi ca număr, foarte mici. care sunt identici între ei. mai precis nu prezintă nici o calitate prin care să se distingă unii de alţii, deosebindu-se numai pnn greutate, fomiă. mărime care sunt difente. Aceştia se prezintă ca nişte corpusculi denşi. invizibili şi indivizibili, din aceeaşi matene şi având atnbutele existenţei eleate; sunt eterni şi neschimbăton. Atomii formează plinul (tn pleres. pleon). cum susţin şi eleaţii şi aceasta se identifică. în cazul lui *Democrit.* cu substanţa. Pe lângă aceştia mai există şi golul (tn kenon). în care se mişcă plinul: fără gol atomii nu ar putea nici exista şi nici nu s-ar putea mişca Acesta constituie condiţia necesară a existenţei şi mişcăm atomilor Golul face ca existenţa matenală care îl umple să fie divizibilă, iar atomii ca termeni ultimi ai acestei diviziuni să fie cu putinţă Universul constă din nenumăraţi atomi.

69

care umplu în întregime spaţiul infinit, fiind despărţiţi unii de alţii prin spaţiul vid.

Căutând originea mişcăm atomilor. *Democrit* dă la o parte soluţiile anterioare ale lui *Empedade* - ce a apelat la iubire şi ură - sau *Anaxugoru* - ce a recurs la nous - forţe exterioare materiei, care au pătruns în realitatea cosmică venind din afara ei El a căutat acea cauză care poate declanşa mişcarea materiei în spaţiul cosmic exclusiv în greutatea atomilor Atomii se mişcă în spaţiul cosmic rară o direcţie determinată, ca şi firele de praf ce se pot zăn în lumina unei raze de soare. Când ei se lovesc în spaţiul gol infinit, ca urmare a ciocnim dintre ei. se produce o mişcare circulară ce creşte într-una şi care cuprinde în vârtejul ei toţi atomii apropiaţi. în aceste vârtejuri atomii mai uşon şi mai fini ajung sus şi dau naştere bolţii cereşti, iar cei mai grei se concentrează în centru formând pământul Rezultatul unei asemenea mişcăn circulare este câte un cosmos, o lume în care întrega mişcare se produce între un centru şi o periferie. Singure aceste două: centrul şi penfena pot constitui determinaţii speciale absolute, toate celelalte fiind relative. Numărul lumilor astfel născute care navighează în spaţiul cosmic infinit este nelimitat, ele coexistând. Existenţa acestor lumi nu poate fi eternă, căci precum ele au un început. în mod necesar ele trebuie să aibă şi un sfârşit. Democrit consideră că pământul se prezintă sub forma unui disc al cărui centru se adânceşte formând un soi de unaşă groapă. Cu aceasta el voia să găsească o explicaţie faptului că în diverse locun ale pământului răsăritul şi apusul au loc în momente diferite cei care se află în părţile mai ridicate ale pământului - la răsărit - observă mai repede răsăritul soarelui decât cei care locuiesc în părţile mai joase - la apus Observăm că presupunerea unei forţe mişcătoare speciale pentru explicarea mişcăm, aşa cum întâlnim aceasta la *Empedocle* şi *Anaxagoru.* nu constituie o necesitate şi pentru *Democrit* Mişcarea se realizează conform necesităţii: nimic nu se petrece întâmplător ci totul conform legii şi după necesitate, de

70

altfel cum spune acest lucru mai întâi chiar *Leucipp* în fraza care 1 se atribuie (fr.2) Acest mecanism, care neagă prezenţa oricărei finalităţi la nivelul natuni în ansamblul ei. intră, oarecum. în contradicţie cu el însuşi, întrucât pe de altă parte, pentru a explica forma de existenţă durabilă a lucrurilor particulare, trebuie să se recurgă la gruparea atomilor, care se petrece în vederea realizăm unor proporţii numerice bine stabilite, diferite de la un lucru la altul.

Atomii nu suferă schimbări calitative. Singurele schimbări la care ei sunt supuşi sunt de natură cantitativă: proporţia în care în cursul mişcării eterne atomii se combină între ei condensându-se sau rănndu-se. Condensarea atomilor dă naştere lucrurilor ale căror

deosebin se pot reduce la diferenţe de mărime şi poziţie a atomilor care compun aceste lucruri. Mănrea şi micşorarea lucrurilor, creşterea sau descreşterea corpurilor se petrece şi ea. la fel. pnn adiţionarea de atomi noi la cei vechi, sau pnn eliminarea unor atomi din cei prezenţi. Distrugerea unui corp înseamnă împrăştierea atomilor săi componenţi în spaţiul cosmic. în timp ce o nouă condensare de atomi dă naştere altui corp

Democrit a aplicat principiile acestui materialism mecanicist nu numai când a fost vorba de explicarea realităţii ci şi atunci când s-a refent la suflet şi la cunoaştere După părerea sa sufletul este alcătuit din atomii cei mai fini. rotunzi şi netezi, asemănători acelora care formează focul. Fiind alcătuit din atomi de o asemenea calitate, dotaţi cu o deosebită mobilitate, sufletul constituie în cazul fiinţelor vii principiul mişcării. Atomii sufletului se află răspândiţi în tot corpul şi astfel că între doi atomi ai corpului, după cum afirmă *Lucreţiu,* intră întotdeauna un atom al sufletului. în felul acesta, fiind răspândiţi în tot corpul nu există un mediu special anume al sufletului. Dar atomi ai sufletului se găsesc nu numai în corp ci şi în afară de corp. în atmosfera înconjurătoare. După părerea lui *Democrit.* respiraţia care asigură supravieţuirea sufletului şi menţinerea

vieţii se întâmplă tocmai pentru ca din aerul înconjurător, pnn inspiraţie, să pătrundă în corp noi atomi ai sufletului care îl împrospătează. înlocuind atomii sufleteşti eliberaţi din el pnn alţi atomi inspiraţi din aer. iar pe de altă parte ca atomii sufleteşti interiori atât de mobili, cum am văzut, să fie împiedicaţi să se împrăştie în afară Odată cu încetarea respiraţiei, aerul împinge afară din trup atomii sufletului şi intervine moartea, care pentru individ înseamnă totala nimicire corporală şi sufletească.

Democrit nu faee distincţie între suflet şi raţiune Reprezentarea şi gândirea sunt două activităţi absolut identice ale sufletului întrucât amândouă constau din mişcăn ale atomilor In cazul cunoaştem sensibile, reprezentarea are la bază nişte procese de contact, atomii care emană din lucruri atingând organele de simţ ale omului, pătrund pnn anumiţi pon în organismul uman şi produc pe această cale reprezentănle De pildă. în cazul văzului, de pe suprafaţa lucrunlor se despnnd mici imagini alcătuite din complexe de atomi, corespunzătoare formei acestora şi imaginea care se naşte în aerul condensat pnn emanaţiile ce provin de la lucrun este cea care ajunge şi pe retina ochiului omenesc Din aceasta urmează că senzaţiile şi percepţiile, reprezentănle nu au un grad de absolută siguranţă, căci în timpul mişcăm acestor eidola către canalul receptor al organelor de simţ ale subiectului care îşi reprezintă realitatea ele se pot deforma denaturând imaginea obiectului de la care provin De aceea, reprezentănle formează doar nişte cunoştinţe obscure. în timp ce gândirea singură oferă o cunoaştere certă şi clară, ea constituie gândirea adevărată, ce admite că în realitate există doar atomii şi vidul Această diferenţă se explică pnn influenţa mişcăm violente. în care sunt antrenaţi atomii de foc de către imaginile dure ale lucrunlor. în cazul cunoaştem sensibile, şi a mişcăm line provocate de imaginile fine ale acestora. în cazul gândim *Democrit* nu se lasă preocupat de faptul că în cadrul unui sistem filosofic matenalist. cum este al său. gândirea abia dacă îşi află un loc şi un rost După *Democrit.*

toate diferenţele calitative se explică pnn relaţii cantitative. Caldul, amarul, recele, dulcele, o culoare sau alta există numai în limbajul comun, exclusiv dm punctul de vedere al subiectului gânditor Din acest motiv, *Democrit* este considerat de obicei, ca un precursor al teonei celor două calităţi pnmare (obiectuale şi obiective) şi secundare (subiective), care apare în gândirea modernă la *(ialilei* şi *Locke*

Democrit s-a ocupat şi cu probleme de etică fără ca în acest compartiment al gândim sale să se manifeste în mod consecvent matenalist Unii interpreţi îl consideră întemeietorul acestei discipline, deşi cunoscând numai sumar pnncipnle sale. îi putem reconstitui etica numai în liniile ei cele mai generale. Aceasta este mai degrabă expresia personalităţii sale contemplative şi meditative. în etică se poate constata cât de nguroasa şi lucidă în acelaşi timp era conştiinţa lui *Democrit* la care lipseşte complet acea fundamentare religioasă pe care gânditoni dinaintea lui o dădeau eticii, la fel ca şi once înclinaţie spre mistică. Principalul bine. pentru care pledează etica sa. este fencirea: ea nu este altceva decât o stare sufletească liniştită, calmă, de împăcare cu sine. o viaţă scutită de impresii contemplative sau prea puternice A ocolit manie abaten ale sufletului, momentele ce conturbă liniştea sufletească şi tocmai de aceea era înclinat ca bunurile morale să le caute nu în lucrun sensibile ci în cele spintuale. Pentru

Democrit. numit conform tradiţiei "filosoful care râde", idealul, cum am văzut. îl constituie precumpănirea liniştii, a împăcăm şi mulţumim de sine. de aceea participarea la viaţa publică trebuie limitată numai la stnctul necesar, cât să nu ameninţe această stare sufletescă La fel în satisfacerea oncărei donnţe sau trebuinţe cel mai important este ca omul să st conformeze dreptei măsun pe care numai raţiunea o poate stabili Moralitatea nu se limitează doar la comportamentul extenor ci s< înrădăcinează în sentiment în timp ce înfăptuirea binelui moral ne înalţă răul. dimpotnvă. ne coboară Plăcenle spirituale sunt cu mult ma

72

7.

importante ca plăcerile trupului; adevăratul sălaş al fencini omeneşti este sufletul.

Democrit este preocupat şi de problema apariţiei şi dezvoltării societăţii şi civilizaţiei omeneşti în opoziţie cu legendele fericitei epoci de aur. ca început al istoriei omenim, el susţine că diferitele ramun ale civilizaţiei - limbă, religie, viaţa de stat. cultivarea pământului - s-au dezvoltat pornind din starea primară de sălbăticie a neamului omenesc Religia îşi are originea în credinţa lui Dumnezeu, care serveşte la explicarea unor fenomene naturale deosebite, ieşite din comun: în parte este explicată prin apariţia în stare de vis sau do veghe a omului a unor spirite ce au o viaţă mai lungă decât cea a omului şi prin influenţa malefică sau benefică pe care acestea o exercită asupra lui.

La *Democrit* apare pentru pnma oară în gândirea greacă un materialism explicit formulat, chiar dacă acesta nu este dezvoltat consecvent, până la capăt. în toate încheieturile sale. Unele din principiile gândim materialiste a lui *Democrit* au ajuns câştiguri definitive ale oricărui materialism; veşnicia materiei în mişcare, exclusivitatea cauzalităţii mecanice, explicarea diferenţelor calitative prin relaţii cantitative *Pluton* şi *Aristotel* vor deveni critici înverşunaţi ai acestui mecanism materialist care în ciuda acestora va reapare, totuşi. în epoca elenistică prin *Epicur* şi în cea romană prin *Lucreţiu*

g. Al doilea val al criticismului «rec: Iluminismul grec. Anaxagora din Clazomene. Sofiştii

în secolul al V-lea î.e.n. după victoria obţinută contra perşilor. Atena se situează în centrul conducător al vieţii spirituale greceşti Sub domnia înţeleaptă a lui *Pericle.* Atena devine principala putere maritimă a vremii, ia avânt industria şi comerţul, artele trăiesc epoca lor de maximă înflorire dând naştere unor creaţii nemuritoare, iar filosofia îşi află adevărata sa

74

patrie, tot aici. la Atena. în timp ce curentul filosofic ce luase naştere în afara Atenei, mai cu seamă în colonii, se concentrează asupra problemei naturii, la Atena, datorită întorsăturilor pe care le înregistrează realitatea social politică, caracterului atât de mobil şi activ al vieţii istorice ateniene, rolului tot mai proeminent al omului în mişcarea socială a epocii, meditaţia filosofică se orientează cu precădere asupra problematicii omului

In opoziţie cu faza anterioară a civilizaţiei greceşti, preponderent agrară, pe baza oferită de dezvoltarea industriilor şi a comerţului, precum şi sub impulsul încurajator al democraţiei ce promite să asigure fiecărui om liber posibilitatea unei funcţii conducătoare în stat. se destramă vechile tradiţii ce stăteau la temelia colectivităţii Dezlegându-le de obligaţiile sale faţă de acestea, se încurajează tendinţele omului spre autonomizare şi independenţă Apare individualitatea independentă, autonomă în manifestările sale şi spiritul individualist pomit de aici îşi va găsi un obiect predilect al acţiunii sale critice, distructive. în materialul tradiţiilor şi obiceiurilor anterioare, considerate până atunci sacre şi inviolabile

Se pune în discuţie şi problema sau. mai bine zis, pretenţia subordonăm intereselor individuale faţă de cele ale colectivităţii Devine obiect de dispută faptul că instituţiile de stat. morale şi religioase se înrădăcinează în nişte cerinţe ale naturii sau sunt produse arbitrare ale voinţei omeneşti, şi în general în ce măsură depinde existenţa omului de deciziile unor instanţe sociale superioare lui şi până unde. între ce limite, poate fi el considerat ca stâpân al sorţii sale Atitudinea critică şi tendinţa apreciatoare pe care o afişează omul respiră un spint de factură iluministă.

Anaxagora din Clazomene. (460 î.e.n.) a cunoscut desigur concepţia lui *Empedocle* şi a căutat s-o perfecţioneze Din Clazomene. în Asia Mică. se stabileşte în Atena, unde intră

în cercul intelectual format în jurul lui *Pericle* Cu el filosofia se mută statornic la poalele Acropolei. Acuzat de ateism trebuie să emigreze şi îşi află sfârşitul în exil la Lampsacos. probabil pnn 428 î.e.n.

75

Semnificativ pentru *Anaxagora* este faptul că el nu neagă veridicitatea experienţei sensibile, ce pune la îndoială realitatea lunin exterioare ca eleaţii: dimpotrivă, experienţa sensibilă ne arată diversitatea, multiplicitatea realităţii Folosind principiul eleat că "ceea ce este niciodată nu poate să nu fie". *Anaxagora* a dovedit pnn aceasta existenţa corpusculilor materiali, a rădăcinilor lucrurilor, căci diviziunea oncât ar fi împinsă de departe nu poate să ducă la un nimic ultim. întrucât existenţa, ceva-ul nu poate produce non-existenţa. nimicul Diferenţele dintre lucruri se explică tocmai pnn aceşti corpusculi matenali eterni, infiniţi cantitativ şi neschimbăton calitativ, care sunt seminţele lucrunlor - spermata - sau cum le numeşte *Aristotel.* homoiomeni *(Metafizica* - l. 3. 984 a 11).

Pe lângă diversitatea astfel admisă mai există şi unitatea. Ea s-a înfăţişat, mai întâi, sub forma unei mase matenale iniţiale care conţinea totul într-un amestec haotic iniţial. In acestea se aflau toate calităţile, astfel că amestecul ca atare nu avea nici o calitate. Calităţile s-au născut pnn separare: cele asemănătoare s-au concentrat, separându-se din masa iniţială. Dar separaţia nu este niciodată completă, pentru că lucrunle la fel ca masa iniţială conţin toate calităţile. Ele devin totuşi un anumit lucru pnn aceea că în compoziţia lor domină o anumită calitate - de exemplu os. apă. carne, aer. Marele, infinitul mare. masa iniţială şi micul, infinitul mic. lucrunle. sunt identice ca structură, fiind alcătuite din aceiaşi corpusculi materiali, rădăcinile lucrunlor. Acestea sunt un fel de oglindă a Totului, întrucât ele conţin totul Principiul ontologiei lui *Anaxagora* este totul în toate şi în felul acesta se găseşte o formulă de conciliere: el acceptă conform eleaţilor că existenţa este eternă şi neschimbătoare, dar pe lângâ aceasta face loc şi diversităţii schimbătoare susţinută de *Heraclit*

Există la *Anaxagora* şi o matene care nu se amestecă cu nimic, care nu intră în alcătuirea masei iniţiale, fiind separată de celelalte - nous-ul. raţiunea. Textele îndreptăţesc interpretarea că este vorba tot de o matene.

76

doar ceva mai fină şi care fiind separată de celelalte lucrun matenale stă deasupra lor. le conduce şi le cunoaşte "Tot restul participă la fiecare, spintul însă este infinit, de sine stătător, şi nu este amestecat cu nici un lucru, dar singur, independent pentru el" (fir 12) Pnntr-un fel de bobârnac iniţial, nous-ul introduce mişcarea de rotaţie în masa iniţială haotică ce sub acţiunea sa devine un cosmos. Separarea acestor elemente, care se dispun într-un cosmos, se explică în continuare pnn legităţile acestei mişcăn mecanice de rotaţie Matena mai uşoară şi mai puţin densă se localizează înspre margini în timp ce cea densă şi grea trage spre mijloc Nous-ul îndeplineşte în cosmogonia lui *Anaxagora* rolul unui fel de deus ex machina.

Pnn această concepţie ce fundamentează existenţa nous-ului independentă de existenţa materială. *Aristotel* vede în *Anaxagora* un precursor al propnei sale concepţii despre divinitate ca unic factor conştient al realităţii Dar *Aristotel (Metafizica* -I. 4. 985 a 18) îi reproşează lui *Anaxagora* faptul de a fi atribuit nous-ului doar organizarea elementelor şi declanşarea mişcăm universale, pentru ca desfăşurarea în continuare a acesteia să fie pusă pe seama unor cauze mecanice, fără a lua în considerare finalitatea ce intervine în explicarea oncărei mişcări. In lipsa acesteia din urmă. în cursul discuţiilor pnvind mişcarea, se formează în mod succesiv distincţia între cauza matenală. cauza formală şi cauza eficientă.

Sofiştii Sofiştii se fac purtătoni cei mai activi ai noului spint. Cuvântul sofist înseamnă la origine cunoaştere. înţelepciune şi sofiştii primesc acest nume pentru întinderea vastă a cunoştinţelor lor care cuprind mai multe domenii Mai cu seamă sofiştii care activează la Atena mentă cu pnsosmţă acest nume. ei fiind profeson care caută să satisfacă nevoile crescânde de cunoaştere Pnn aceasta ei lărgesc sfera culturii, care în epoca lor se restrângea, cu precădere, la muzică şi educaţie fizică.

77

într-un stat cu o viaţă politică democratică, unde direcţiile pe care aceasta le ia atârnă de voinţa maselor, scopul principal rămâne acela de a înrâuri voinţa lor: pentru aceasta sofiştii recurg ca principal mijloc la puterea convingem, arta retoricii, tehnica

discursului constituind principalul obiect al învăţământului sofiştilor. Eristica sofistă are în vedere însuşirea mijloacelor artei disputei pentru realizarea unor scopuri practice. Destinaţia discursului după sofişti constă în asigurarea intereselor omului Principala problemă este însuşirea unei metode pnn care omul să poată convinge pe ceilalţi de adevărul opiniilor sale proprii contrare cu ale celorlalţi. Cultivând retorica, sofiştii au influenţat evoluţia prozei greceşti, cu deosebire a dramei greceşti. Sofiştii au contnbuit într-o măsură esenţială la dezvoltarea culturii şi învăţământului grecesc pnn răspândirea cunoştinţelor de drept, morală, literatură necesare vieţii de toate ziiele. pnn colaborarea lor la elaborarea metodei unei pedagogii planificate.
Acţiunea sofiştilor nu a exercitat aceeaşi influenţă pe terenul filosofiei. unde se pretinde o mai mare adâncire a problemelor, decât pe acela al practicii sociale ca atare In aceasta din urmă însă sofiştii au creat premise pentru iniţiative hotărâtoare ce nu ar fi fost cu putinţă mai înainte Faptul că mulţi dintre ei se strâng la Atena, venind dm provincie, că ei nu sunt aterueni, nu îi obligă necondiţionat faţă de tradiţiile cetăţii ci le creează o anumită independenţă de mişcare, le permite o judecată mai obiectivă asupra stăm de fapt a lucrunlor
Din doctrinele filosofilor natura ajunse la Atena, sofiştii scot la iveală numai contradicţiile, împrejurarea în care au găsit un argument care să justifice legitimitatea. îndreptăţirea oncărei îndoieli pnvind certitudinea judecăţilor obiective, a cunoştinţelor despre lucrun. Astfel li se formează convingerea că omul poate judeca şi aprecia numai din punctul său subiectiv de vedere. Atitudinea virtuoasă, virtutea, arete. devenită tema unor discuţii tot mai disputate, primeşte la ei înţelesul nou al iscusinţei, al
78
înzestrăm naturale de care trebuie să dispună individul în efortul său către succes.
Acest subiectivism şi relativism pe care sofiştii l-au promovat pe terenul filosofici. în opoziţie cu mani gânditori ai Atenei care vor urma, a dat sensul peiorativ al termenului de sofist, ce desemnează o falsă înţelepciune, cunoaşterea greşită, o pseudofilosofie. La deprecierea lor a contnbuit şi faptul că în exerciţiul profesoratului ei îşi vindeau multiplele lor cunoştinţe, cel mai adesea, pe un preţ deosebit de ndicat Setea lor de avere a trezit repulsie faţă de meşteşugul sofiştilor în sufletul grec îndrăgostit de cercetarea teoretică, dezinteresată a adevărului, de ştiinţa ce nu aduce nici un folos practic imediat In lipsa unei opere întregi, posedând doar fragmente din aceste opere, cunoştinţele noastre despre sofişti pot fi întregite pnn date şi informaţii culese din scnenle numeroşilor lor adversan
Din pnma generaţie de sofişti figura cea mai reprezentativă este *Protagoras din Abdera* (440 î.e.n.) care ajunge în cele din urmă la Atena Este un strălucit talent oratonc ce strânge tineretul în jurul său, dar o capacitate şi în alte pnvinţe. ceea ce îl determină pe *Pericle* să-l însărcineze cu elaborarea constituţiei uneia dm coloniile ateniene
Pnncipiul fundamental al gândirii lui Protagoras. aşa numita homo-mensura. expnmă. totodată, esenţa concepţiei despre cultură şi educaţie a întregii mişcăn a sofiştilor Concepţiile sale pot fi considerate ca fiind reprezentative, mai cu seamă, pentru mani sofişti ai prunei generaţii "Omul este măsura tuturor lucrunlor. a celor ce sunt pentru că sunt şi a celor ce nu sunt pentru că nu sunt" *(Theetet* - 152a) - sună principiul homo-mensurei El a fost interpretat încă din antichitate de către *Platon* -ca expresia unui individualism extrem, relativist şi subiectivist.
Protagoras considera că putem dobândi cunoştinţe despre lucruri numai pe baza expenenţei sensibile întrucât nu putem trece dincolo de
79
perdeaua ceţoasă a datelor oferită de simţuri, care ne dau impresii fugitive, schimbătoare, inconsistente asupra lucrurilor Acest senzualism i-a oferit platforme de pe care a formulat principiul ce poate fi considerat clasic al relativismului: adevărul are doar o valoare relativă la un subiect o altă problemă pe care o atacă Protagoras este cea a onginii societăţii. Omul s-a desfăcut doar cu greutate. în urma unei lungi evoluţii, din starea primară a animalităţii sale. dând naştere discursului, religiei, statului. Legile morale şi sociale le consideră ca necesare, ele trebuie menţinute pentru a asigura convieţuirea socială, fiind adaptabile cerinţelor şi condiţiilor concrete date. A sens despre educaţie, matematică, ştiinţa limbii, retenndu-se la problema zeilor despre care afirma că nu putem şti nimic cu certitudine A stârnit împotriva sa acuzaţia de ateism, a fost persecutat şi alungat, munnd în timpul refugiului
Celălalt reprezentant de seamă al primei generaţii de sofişti, *(iorgias din Leontirwi* (440

î.e.n.) a fost la început atras de cercetări de ştiinţă a naturii, fiind elevul lui *Empedode* Apoi tăcând cunoştinţă cu dialectica lui *Zenon* o întrebuinţează pentru a susţine un nihilism total, formulat în următoarele trei principii. In pnmul rând: nimic nu există, căci dacă ceva ar exista ar trebui fie să se nască, fie să existe dintotdeauna Dar existenţa nu poate să se nască nici din ceea ce există şi nici din ceea ce nu există Dar nu poate fi eternă căci ceea ce este etern e nesfârşit iar infinitul nu există nici în sine nici în altceva, adică nu există deloc. In al doilea rând dacă ceva ar exista el nu poate fi cunoscut căci ceea ce există ar putea fi cunoscut numai în cazul că gândirea ar fi identică cu obiectul ei Dar atunci ceea ce este gândit ar trebui să fie imposibil şi real în acelaşi timp. ceea ce nu se poate. In sfârşit. în al treilea rând. cunoaşterea nu poate fi comunicată, căci semnul ce o exprimă se deosebeşte de obiectul exprimat. Nu putem comunica verbal despre culon. de exemplu, căci urechea aude doar sunete şi nu vede culon.
80
Tot de pnma generaţie a sofiştilor ţin şi *Prodicos din Cheos* şi *Hippias din Elis* Prin fragmentele rămase din opera sa. *Prodicos* ni se arată preocupat mai ales de problema morală pe care o tratează în spirit didacticist recurgând la alegona lui *Hercule* la răscruce de drumun ce are de ales între virtute şi viciu Despre *Hippias din Elis* ştim şi mai puţine E faimos pnn dimensiunea enciclopedică a cunoştinţelor sale. ceea ce îl transformă în obiectul preferat al ironiilor lui *Pluton* Tema lui preferată este distincţia dintre natură şi lege Astfel, legile, care diferă de la stat la stat. de Ia popor la popor. îi dezbină pe oameni. înrudiţi de la natură. De aceea, ele au un caracter artificial, convenţional. Deasupra legilor schimbătoare sense de oameni se află legea neschimbătoare, dată de natură, aceeaşi în once loc şi în orice timp.
Pnma generaţie a sofiştilor, mai ales *Protagoras* şi *Gorgias,* prin scepticismul lor nu ating încă ordinea socială şi morală ce se înrădăcinează în solul tradiţiilor pe care le considerau necesare şi ca atare de menţinut pentru a fi utilizate în asigurarea menţinerii vieţii sociale *Antifon, Trasimachos, Prodicos, Hippias, Kritias,* alcătuind a doua generaţie de sofişti, răspândind un scepticism practic, slăbesc şi încheieturile noţiunii de obligaţie morală, trăgând la îndoială bazele juridice naturale ale orânduini sociale date. în concepţia lor. dreptul se justifică pnn putere. Legea şi religia sunt despoţii fiinţei omeneşti. Statul a luat naştere în urma unui contract Pe baza natuni toţi sunt liberi şi egali. Unii, *ca. Antifon.* reclamă chiar eliberarea sclavilor, ce deţin în acest timp un loc din ce în ce mai important în industne. comerţ, educaţie
în general, sofiştii, pe lângă activitatea lor ce pune în evidenţă criza, fundătura în care va păşi societatea ateniană contribuie la lărgirea onzontului filosofic, pnn modul critic în care formulează problemele cunoaştem, moralei, vieţii sociale, ajutând la elaborarea manlor sisteme ale epocii clasice
81

2. Epoca clasică

a. Consideraţii introductive: iluminismul grec între metafizică şi politică

Epoca clasică reprezintă, după părerea comună a tuturor istoricilor filosofiei. perioada de vârf a gândim greceşti după expresia lui *EdZe/ler.* marele istonc al filosofiei greceşti. *Socrate* este sămânţa rodnică. *Plafon* bogata înflorire iar *Aristotel* fructul copt al filosofici greceşti *(EdZeller -Die Philosophie der Griechen* - Leipzig 1899. IV Aufl voi II. 1: p42) Metafora aceasta are darul de a pnnde şi releva unitatea interioară, organică, a momentului de gândire reprezentat de cei trei man filosofi ai epocii clasice într-adevăr avem în epoca clasică o minunată şi rară pildă de continuitate a gândim de la magistru la discipol *Socrate* este magistrul lui *Pluton* iar Platon magistrul lui *Aristotel* Scena principală a gândim greceşti rămâne. încă de pe vremea sofiştilor. Atena. După o scurtă perioadă de pace. care.explică şi înflorirea sa. în urma înfrângerii suferite de Atena în războiul peloponesiac (43l-404 î.e.n.). între zidurile cetăţii se încinge o luptă apngă. pe viaţă şi pe moarte. între partida democratică deţinătoare a putem şi cea aristocratică, mobilizată de pretenţiile sale de a pune mâna pe putere Ca urmare păşesc în faţă problemele existenţei sociale a omului. întrebările privind organizarea optimă a vieţii sale sociale, ideea unei multiple reforme social politice, etice şi religioase, care toate reţin atenţia filosofilor în nişte încinse dezbateri şi polemici.

b. Socrate

Socrate (469-399 î.e.n.) născut dintr-un tată sculptor, *Sofroniscos.* şi o mamă moaşă. *Fainarete.* este atenian prin origine. în tinereţe s-a ocupat de sculptură modelând

corpuri omeneşti, dar descoperirea
82
adevăratei sale vocaţii îl duce la modelarea sufletelor omeneşti. De aceea apărea pretutindeni unde putea întâlni oameni, stătea de vorbă cu ei şi discutând se ndica din lumea lucrunlor de zi cu zi în împărăţia conceptelor pure. Era necruţător în a dezvălui neştiinţa şi ignoranţa. Deşi şi-a servit patria cu credinţă şi devotament atunci când a fost nevoie - a participat la luptele războiului peloponesiac - Potideea (432 î.e.n.) şi Amfipolis (422 îe.n.) - duşmanii l-au târât în faţa tribunalului acuzându-l de coruperea tineretului, necredinţă faţă de zeii cetăţii şi introducerea unor zei noi în cetate. Sincentatea demnă, lipsită de orgolii cu care s-a apărat î-a agravat şi mai mult situaţia: condamnat la moarte soarbe cupa cu otravă, refuzând evadarea din închisoare aranjată de discipolii săi. Nu ne-a lăsat nimic sens
Aşa cum se prezintă pe sine. în paginile memonalistice păstrate de la *Platon* şi *Xenofan, Socrate* apare ca un profund suflet religios care aude în împrejurănle hotărâtoare ale vieţii sale vocea intenoară a unei divinităţi călăuzitoare. Chiar şi sarcina pe care şi-o asumă de a trezi sufletele la o viaţă de un conţinut spintual supenor o înfăţişează ca pe o misiune divină, pe care o are de împlinit între oameni Oracolul din Delphi l-a declarat cel mai înţelept dintre oameni deşi el. *Socrate.* îşi vede numai neştiinţa şi ignoranţa îşi simte contradicţiile intenoare din care e plămădit şi de aici pofta sa către cunoaştere de sine In sentimentele sale apare spre deosebire de sofişti, ca un adept convins al vechii moralităţi tradiţionale -şi aceasta este trăsătura pe care o vede în el conservatorul *Xenofan* în imaginea ce i-o trasează în paginile *Memorabilelor* Dar *Socrate* vrea să trăiască conştient de sine şi în această lumină apare şi el deja ca un produs spintual al iluminismului grec Cu aceasta *Socrate* devine o problemă pentru el însuşi; înclinaţiile sale spre obiectivitate fac ca preocupănle sale să se lărgească într-o asemenea măsură încât să poată îngloba problema umanului în toată complexitatea sa Imperativul pe care îl aşează în faţa omului care vrea să scape de propria sa ignoranţă este cunoaşterea de sine: cunoaşte-te pe tine
83
însuţi. La fel ca în cazul sofiştilor, problema care îl mobilizează pe *Socrate* este aceea a educaţiei Dar el înţelege şi faptul că sensul învăţăturii nu poate fi epuizat numai pnntr-o pasivă înmagazinare de cunoştinţe, ci ea înseamnă o strânsă comuniune spirituală între un magister şi un discipulus în vederea atingem unui ţel comun; însuşirea ştiinţei, aceasta cu scopul formării interioare a sufletului omenesc
1. Metoda socratică izvorăşte din această cerinţă a formării interioare sufleteşti a omului, iar forma exterioară pe care o îmbracă această căutare şi cercetare este discuţia, dialogul ca unitate dintre întrebare şi răspuns. înaintând pas cu pas în cursul discuţiilor, sarcina permanentă a întrebărilor socratice este de a dobândi pe cale dialectică ştiinţa ce aduce mulţumirea şi satisfacţia partenerilor angajaţi în discuţie Prin întrebare ignoranţa şi neştiinţa devin conştiente de sine. sunt cunoscute şi recunoscute şi aceasta formează de fapt funcţia pozitiv propulsivă a interogaţiei Ea reprezintă totuşi momentul unui impas care trebuie depăşit: astfel că întrebarea ca recunoaştere mărturisită a neştiinţa devine o premisă a ştiinţei, un element al cunoaştem, germenele său Ştiinţa neşthnţei. cunoaşterea necunoaşterii proprii nu reprezintă o simplă stare sufletească ci un moment al problemei formulate în întrebare Astfel, mult pomenita ironie socratică este doar expresia psihologică a relaţiei, metodic descoperite, dintre ştiinţă - neştiinţă, cunoaştere - necunoaştere
Cu această metodă *Socrate* a încercat să treacă dincolo de scepticismul inhibant al sofiştilor. Pentru aceasta îl preocupă în întregime problema omului, singurul domeniu în care cunoaşterea poate culege certitudini, lăsând cu totul la o parte problema naturii, pe terenul căreia presocraticii nu au izbutit să găsească formula unui adevăr cert. unic. *Socrate* acceptă prăbuşirea tradiţiilor, deşi nu se manifestă pe raţă contra lor; dă în schimb o clară formulare noii problematici etice, pe care înaintaşii săi o întrevedeau doar obscur, şi corespunzător direcţiei iluministe căreia 1
84
se ataşează aşteaptă şi el rezolvarea acesteia din acceptarea unui individualism al meritelor şi nu din partea prestigiului originii sociale. în acest scop. *Socrate* nu analizează instinctele şi sentimentele omului ci se opreşte asupra a ceea ce reţine în cea mai mare măsură interesul epocii, fiind profund specifică acesteia, cunoaşterea şi raţiunea Căci dezrobirea omului de toate lanţurile care îl leagă devine posibilă numai

prin ştiinţă şi clarviziune raţională; astfel, toate se varsă la *Socrate* în albia largă a problemei cunoaştem
Dialectica eleată care tulburase atât de profund gândirea greacă considera că lucrurile şi ideile despre lucruri sunt identice. în aceeaşi manieră *Socrate* susţine şi el că virtutea este tot una cu cunoaşterea virtuţii, astfel încât ea poate fi transmisă pe cale naturală pnn învăţare. Acest intelectualism naiv îl duce la convingerea greşită că acela care cunoaşte virtutea nici nu poate fi altceva decât un om virtuos Socratismul apare ca beţia raţiunii trezită la conştiinţa valoni de sine
2. Cunoaşterea. Cu aceasta consideraţiile lui *Socrate* conduc către problema cunoaştem în concepţia sa omul realizează cunoaşterea atunci când posedă conceptul obiectului respectiv Omul trebuie să se străduiască pentru a atinge cunoaşterea conceptuală care constituie baza oricărei cunoaşteri şi înţelegeri, a oricărei virtuţi. Pnn concept gândirea ajunge în posesia unei cunoaşten care înseamnă un adevăr nu numai pentru un individ oarecare ci pentru once om ca atare Conceptul înseamnă deci valabilitatea absolută, neîngrădită, deasupra tuturor părenlor individuale variabile. Pnn descopenrea conceptului. *Socrate* învinge subiectivismul şi relativismul sofiştilor.
Profesorul de virtute trebuie deci să-şi conducă discipolu către conceptul de virtute De aceea. *Socrate* însuşi îşi va numi metoda de care face uz - inducţie Ea arată drumul şi conduce către noţiuni; cu aceasta ea nu poate fi socotită totuşi o inducţie în sensul logicii actuale. Este vorba,
85
mai degrabă, de un instrument prin care se pot înlătura momentele şi aspectele care tulbură cunoaşterea adevărului, sau, poate şi mai potrivit, de un anumit moment negativ caracteristic pentru filosofia socratică înţeleasă ca descoperire metodică a conceptului întreaga întreprindere, demersul. este încă pe cât posibil naiv: generalizează dar lipseşte din el prudenţa ştiinţifică.
în acest sens caracteriza *Aristotel* filosofia lui *Socrate.* lăsând la o parte cele naturale se dedică problemelor eticii, a căutat, aici. generalul, orientându-şi gândirea către formularea de definiţii *(Metafizica.* I. 6) Sau în alt loc (XIII.4) spune că cercetând virtuţile, şi căutând conceptele generale care să le corespundă, *Socrate* a ajuns la problema esenţei A vrut să fiică şi deducţii, dar la baza deducţiei se află determinarea esenţei. Drept *caic Aristotel* concluzionează: două lucruri 1 se pot atribui pe bună dreptate lui Socrate: cercetările inductive şi definirea conceptelor care. amândouă ţin de principiile fundamentale ale ştiinţei
3. Etico. Este destul de greu de stabilit ce anume constituie latura pozitivă a învăţământului socratic In această privinţă nici *Pluton* şi nici *Xenofan* nu pot fi acceptaţi în întregime ca surse demne de încredere. Totuşi principalele idei ale lui *Socrate* pot fi reconstituite: unicitatea şi transmisibilitatea virtuţii prin învăţare Susţinând unicitatea virtuţii. *Socrate* nu a vrut prin aceasta să anuleze celelalte virtuţi particulare, ci doar să sublinieze faptul că toate virtuţile au o rădăcină comună: cunoaşterea binelui. învăţarea virtuţii, însuşirea ei nu este un proces unilateral şi este înţeleasă ca şi îmbinare a teoriei cu practica. Scopul vieţii omeneşti *Socrate* l-a identificat în aflarea fencini, şi drumul care duce către aceasta este cunoaşterea, ceea ce înseamnă totodată şi practicarea virtuţii Acela care ştie. recunoaşte că soarta omului ce respectă măsura este mai bună decât a celui incorect şi astfel poate distinge între pericolele şi primejdiile reale şi cele aparente: aşadar omul care ştie va realiza în sine virtuţile măsurii, adevărului, curajului.
86
Binele este pus de *Socrate* în legătură cu conceptul de finalitate, fiind definit ca ceea ce corespunde în întregime scopului său, iar frumosul şi folositorul se identifică cu binele Plăcutul ocupă un loc important în ierarhia valorilor etice stabilită de *Socrate.* dar e considerat totuşi ca fiind ceva de un rang inferior Astfel, fericirea nu este identificată în viata plăcută ci se poate găsi în acţiunea permanent corectă. Dar cea mai mare splendoare o oferă bucuria vieţii conştientă de sine; să vedem cum devenim mai buni noi înşine şi cei care intră în atingere cu noi A nu avea nevoie de nimic este un destin rezervat doar zeilor; a-ţi ajunge cât mai mult înseamnă a ne transporta pe noi înşine cât mai aproape de condiţia divinităţii
4. Idei sociale. De la oamenii angajaţi în viaţa socială, *Socrate* pretindea cunoştinţe de specialitate, specializare, pricepere şi tocmai aceasta îl punea într-un anumit fel în opoziţie cu democraţia şi probabil că aceasta î-a hotărât şi moartea Nu acceptă teona sofiştilor după care legile ar fi nişte simple convenţii individuale şi subiective.

Dreptatea cea adevărată, justiţia se sprijină pe legi: de aceea *Socrate* avea un respect deosebit pentru legi. le diviniza chiar, socotindu-le un fel de esenţe divine, situate deasupra omenescului

5. *Condurii.* După concepţia lui *Socrate* orice ordine ce îndrumă viaţă omenească ajunge la om oarecum din exterior şi tocmai în aceasta rezidă miezul intelectualismului său etic: virtuţile se pot dobândi numai prin intelect şi doar pe calea acestuia ele sunt introduse în viaţă In legătură cu acest intelectualism stă minunatul optimism socratic: cine ştie ce este binele acela nu poate fi rău Cel care comite răul. păcătosul este inconştient. Cu aceasta *Socrate* a dat pnmul o formulare explicită ideii că gândirea constituie puterea care conduce realitatea.

Posteritatea socratică se desparte în două linii independente ale gândim greceşti: a) micii socratici - şcolile megancă, cinică, cirenaică, şi b) mani socratici *Platon* şi *Aristotel.*

87

Micile şcoli socratice

Moştenirea socratică e dezvoltată în două mari direcţii: a)întemeierea raţională a vieţii moralei, şi b) cealaltă. în plan logic, aflarea noţiunilor generale care îşi subordonează multitudinea faptelor şi acţiunilor individuale, precum şi definirea acestor noţiuni, ceea ce a dus la elaborarea dialecticii antice. In cazul megancilor. domină preocupările de logică, pe când la cirenaici cele de morală Abia *Platon* îmbrăţişează cele două probleme fundamentale ale socratismului - logică şi morală - unindu-le. într-o vastă sinteză, cu aproape toate motivele mari ale naturalismului presocratic. Micii socratici. în general, preiau şi dezvoltă aspecte parţiale ale personalităţii şi doctrinei lui *Socrate.* uneon chiar cu o anumită exagerare, fără metodă şi fără originalitate

c Şcoala megarică

Şcoala megarică este întemeiată de *Euclid din Megara.* discipol apropiat al lui *Socrate* Originalitatea sa stă în îmbinarea teoriei noţiunilor elaborate de *Socrate cu* doctrina existenţei unice şi neschimbătoare a lui *Parmenide* In locul existenţei eleate unice, suprasensibiie şi neschimbătoare, aşează noţiunea socratică a Binelui Cu concepţia aceasta a unor existenţe suprasensibiie. neschimbătoare. *Euclid* anticipează teona platoniciană a ideilor, desigur, fără a ştirbi originalitatea filosofică a lui *Platon* Prin secolul **III** î.e.n şcoala megancă dispare, ultimii ei reprezentanţi fiind *Eubulides, Diodoros Cronos, Stilpon* ce evoluează în direcţia unei dialectici ce cultivă paradoxul devenind o artă de a discuta. în esenţa ei nu prea îndepărtată de sofistică

d Şcoala cinică

Mai importante sunt cele două şcoli cinică şi cirenaică. preocupate de problema etică. Comună le este indiferenţa faţă de cercetarea teoretică şi transformarea filosofici într-o artă de a trăi. un fel de ghid de a trece 88

onorabil pnn viaţă Ele se deosebesc pnn felul în care determină conţinutul fencini care la cinici e dat de virtuţi iar pentru cirenaici de plăcen. întemeietorul *şcolii cinice* este *Antistene.* ce funcţionează în Atena Onginalitatea cinicilor constă în exagerarea caracterului eroic al moralei socratice. Scopul vieţii este fencirea. şi aceasta se dobândeşte prin cultivarea severă a virtuţii, care se sprijină pe raţiune sau înţelepciune, adică e transmisibilă pnn învăţare. Virtutea supremă constă în lipsa oncăror iluzii cu pnvire la viaţă - atvphia. Ceea ce preţuiesc oamenii de rând - glone. bani. iubire, familie - sunt simple iluzii. Bunul suprem este libertatea lăuntncă. obţinută prin lipsa de nevoi, abstinenţa absolută, renunţarea la plăcenlor trupeşti. Figura cea mai populară a şcolii cinice, care a încercat să dea exemplu concret al modului de viaţă cinic, este *Diogene din Sinope.* Ultimii cinici sunt *Crates din Teba, Metrocles, Menippos* în sec. **III** î.e.n. şcoala cinică intră în declin . trecând în stoicism, pentru a cunoaşte o tardivă reînviere în secolul I î.e.n.. când ultimii anahoreţi cinici trăiesc în Thebaida Egiptului alături de primii asceţi creştini

e *Şcoala cirenaică*

Şcoala cirenaică. pnn întemeietorul ei *Aristip din Cyrene* elaborează o etică opusă celei cinice. Scopul vieţii care e fericirea se realizează nu pnn cultivarea virtuţilor ci prin savurarea plăcerilor. Aceasta e plăcerea prezentă a simţunlor fără nici un fel de îngrădin sociale. Alţi reprentanţi: *Aristip cel tânăr, Theodoros Ateul, Anniceris, Hagesias.* In sec **III** î.e.n şcoala cirenaică dispare contopindu-se cu epicunsmul.

Marii socratici f. Platon

în timp ce ceilalţi discipoli ai lui Socrate au preluat doar idei răzleţe, **dând** astfel o

dezvoltare unilaterală concepţiei magistrului lor, singur
89
Pluton, pnntr-o cuprindere integrală a acestei concepţii, a ndicat pe bazele spirituale ce 1 le-a întins *Socrate* o doctrină filosofică elaborată într-un mod original, care a avut o importanţă hotărâtoare în evoluţia întregii vieţi spirituale a popoarelor europene. De aceea genialul discipol al lui *Socrate* a exercitat. în mod firesc, o înrâurire atât de adâncă şi în acelaşi timp atât de largă asupra culturii occidentului european încât. într-o bună parte a sa. fără el. această cultură nu mai poate fi astăzi temeinic pricepută
Cele două planuri pe care se însene existenţa lui *Pluton,* cel al realităţii şi cel al legendei, se îmbină atât de strâns şi într-un echilibru atât de perfect, formează o unitate atât de adâncă încât ne este foarte dificil de a discrimina acum între ele. de a trage o linie de hotar exactă. Unde se termină realitatea şi unde începe legenda în viaţa filosofului atenian'' Se poate reţine cu profit observaţia unui comentator român al platonismului. *CNoica.* că indiferent de ce este real şi ce este legendar în viaţa lui *P/aton.* realitatea egalează legenda, foarte des legenda coboară în realitate dar şi realitatea urcă în legendă Cele două planuri se resorb în unul singur care formează viaţa lui *Pluton (C. Noica - Viaţa lui Pluton, Dialoguri,* Bucureşti. Ed pentru literatură universală. 1968. pVl!)
/. *Viaţa lui Pluton.* Drumul lui *Pluton* către filosofic este lung şi anevoios şi el îmbracă aspectul căutăm adevăratei vocaţii care. odată aflată, atrage cu o irezistibilă forţă. Viaţa lui *Pluton,* cel puţin în fragmentul ei de tinereţe, aşa cum o putem reconstitui astăzi pe baza datelor biografiei sale. privită din această perspectivă, apare ca o căutare şi o aşteptare a momentului hotărâtor de destin al întâlnim cu filosofia
Pluton s-a născut în 428 î.e.n. la Atena - poate Egina. unde familia sa deţinea o proprietate - într-una din cele mai nobile familii ale Atenei. primind o educaţie aleasă potrivit cu această origine socială.
Tinereţea lui *Pluton* poartă stigmatul a două renunţări care îl vor îndrepta progresiv către filosofie Natura a fost darnică cu Platon la
90
naştere: l-a înzestrat cu un admirabil talent artistic, ce ar fi putut face din el unul din numele man ale literaturii greceşti. Tot ca un dar al naturii, originea sa socială dintr-o familie de înalte tradiţii aristocratice îl îndreptăţea la o strălucită carieră politică. Prima renunţare se produce în 408/407 î.e.n. când *Pluton* întâlneşte pe *Socrute* şi abdicând de la preocupările sale literare este câştigat definitiv pentru filosofie. A doua renunţare a tinereţii lui *Pluton* are loc în 403 î e.n.. când cade vremelnicul regim aristocratic instaurat la Atena după înfrângerea în războiul peloponeziac. Atunci *Platon* trăieşte unul din cele mai dureroase evenimente ale vieţii sale: este îndepărtat de la pretenţiile sale de carieră politică Ca urmare. *Platon* este pierdut pentru artă şi politică, iar drumul ce i se deschide în faţă este cel al filosofici Vom vedea că aceste renunţări nu sunt definitive, nu apar ca abandonun totale, ele urmănndu-l întrega sa viaţă. Din durerea cu care destinul său a fost pecetluit de aceste două renunţări s-a desfăcut ca un fruct copt. matur, personalitatea spirituală, gata încheiată a lui *Platon* gânditorul Obsesia celor două renunţări l-a unnănt toată viaţă şi ca o compensaţie filosofia lui Platon va fi una ce poartă amprenta ansticului şi a politicului în acelaşi timp
Dacă întâlnirea cu *Socrate* îl trezeşte la adevărata sa vocaţie şi îi aduce în faţă Filosofia. atunci despărţirea de canera politică îi consolidează această vocaţie, fixându-l definitiv pe terenul filosofiei.
Creaţia filsofică s-a ofent pentru *Platon* drept o compensaţie mai cu seamă pentru renunţarea sa politică Unu istonci ai filosofiei chiar au interpretat filosofia lui *Pluton* drept un ventil pe unde se eliberează imensa lui revoltă şi nemulţumire acumulată contra regimului social al Atenei, care l-a condamnat la ratare şi eşec. *Pluton* nu s-a dezis niciodată de-a lungul întregii sale vieţi de ambiţiile politice ale tinereţii sale. care l-au urmănt pretutindeni ca o umbră. Pentru traducerea în viaţă a ideilor sale politice a făcut trei călătom în Sicilia (388 î.e.n.: 366/365 î.e.n.; 361/360 î.e.n), la
91
curtea din Siracuza unde 1 s-a oferit posibilitatea unei experimentări a concepţiei sale social politice. Eşecul acestor călătorii îl va face pe *Platon* să facă în filosofie ceea ce nu a putut înfăptui în realitate, elaborând aici imaginea utopică a statului ideal mult visat De altfel, chiar după pnma călătorie, eşecul înregistrat îl determină să deschidă în 387 î.e.n. o şcoală filosofică proprie la Atena, vestita Academie. Decepţionat de tribulaţiile

vieţii politice se va retrage tot mai mult în Academie, pe care o va părăsi doar cu ocazia celorlalte două călătorii la Siracuza. concentrându-se aici asupra elaborăm operelor sale. Tot aici îl ajunge şi moartea în 348 î.e.n. în faţa ultimei sale lucrări, pe care nu mai apucă s-o termine, nu în mod întâmplător dedicată tot dezbatem unei probleme social politice. *Legile*

2. Personalitatea şi geniul platonician Cea mai puternică şi mai sigură impresie în legătură cu personalitatea lui *Platon* o dobândim chiar din scrierile sale. Acestea sunt în acelaşi timp cercetări ştiinţifice de pnm rang şi opere artistice de o rară frumuseţe estetică. Dificultatea de care se loveşte once încercare de a defini geniul platonician constă în constituţia sufletească particulară a acestui mare gânditor. Poate că nu întâlnim în întreaga istone a filosofiei nici o altă doctrină în care coeficientul personal, de natură linco-afectivă. să fie atât de important ca la *Platon.* Elementul acesta line face farmecul nesecat al scrierilor platoniciene şi explică. într-o largă măsură, pnza pe care acesta a avut-o asupra celor mai alese spinte ale culturii europene.

Tocmai datontă elementului sufletesc, afectiv, de care vorbim preţioasa inteligenţă platoniciană ia un avânt atât de puternic. încât se înalţă deasupra faptelor până ce pierde orice contact cu ele Astfel gândirea sa ajunge pe un tărâm incontrolabil raţional, unde se simte neputincioasă de a mai elabora conceptual

Un farmec particular primesc unele dialogun platoniciene tocmai datontă miturilor intercalate în ele. Amintim aici doar *Gorgias, Banchetul,*

92

Timeu, Politicul în acestea, la începutul on la sfârşitul cercetăm, filosoful încearcă să exprime ceea ce fie nu vrea. fie nu poate să dezvolte conceptual sau fie că nu vrea să dezvolte încă. Astfel, prin veşmântul lor mitic concret, ideile cele mai abstracte lucrează într-o anumită măsură şi asupra sensibilităţii cititorului De obicei, mitul reprezintă la *Platon* un fel comod de a scăpa de o problemă dificilă, pnn care ne expediază pe un tărâm incontrolabil raţional, unde nu îl mai putem nici urma şi nici urmări raţional Mitunle lui *Platon* sunt mai degrabă expresia conştiinţei sale lucide de gânditor, ele oferind mărtuni ale limpezimii convingenlor sale şi ale hotărâm lui. în virtutea cărora el cunoaşte limita până la care poate fi dusă sau împinsă cercetarea dialectică

A. Consideraţii introductive

1. Problema platoniciană Există în istona filosofiei şi a filologiei clasice o problemă devenită tradiţională - problema platoniciană. Ea constă din următoarele întrebăn: 1) care sunt scnenle autentice; 2) care este data de elaborare a fiecărei senen: 3) care este ordinea cronologică de alcătuire a scnenlor Miezul problemei platoniciene îl constituie însă stabilirea autenticităţii scnenlor lui *Platon* Din antichitate şi până astăzi au rămas puţine lucrăn peste care să nu cadă dubiul înautenticităţu Astăzi se admit ca fiind autentice un număr de aproximativ 32 de dialogun şi 13 senson. In ceea ce pnveşte autenticitatea . în opoziţie cu cntica antică folosind mai ales argumentul extern, modernii utilizează cntica internă care constă: a) din mărtuni antice despre autenticitate. în special cele culese dm Anstotel; b) dui venficarea conţinutului fiecărei opere pnn comparaţie cu cele socotite autentic platoniciene: c) din venficarea în acelaşi fel pe baza compoziţiei artistice; d) din venficarea în acelaşi tel pe bază lexicologică. Autenticitatea incontestabilă a celor mai multe şi mai importante dialoguri platoniciene este asigurată de mărtuna directă on indirectă a lui *Aristotel,* apoi în parte pnn autocnticile pe care şi le fece *Platon.* înrudirea lingvistică

93

ori de conţinut trece şi ea drept un argument în favoarea autenticităţii, la fel ca şi asemănarea cu dialogurile dovedite cu siguranţă drept autentice.

Pentru datare se folosesc următoarele criterii: a) aluzii la lucrările anterioare datate în mod sigur; b) aluzii la evenimente sau personaje istonce cunoscute Un element al aşa-zisei probleme platoniciene, cu mult mai încurcat decât chestiunea autenticităţii dialogunlor este cronologia acestora. Cronologia operelor lui *Platon* porneşte de la două fapte sigure: pnma penoadă a activităţii filosofice a lui Platon are. în mod sigur, ca punct de sosire. *Legile* Intre aceste două puncte extreme trebuie înşiruite toate lucrările sale. Inestimabile servicii a adus în acest sens analiza stilometncă bazată pe principiul că dintre două lucrăn mai apropiată de a treia este cea care prezintă mai multe înrudin cu aceasta dm punct de vedere stilistic Examinându-se fiecare lucrare în acest fel s-a putut stabili o cronologie destul de exactă a lucrănlor platoniciene.

2. Concepţii de interpretare a platonicismului. Interpretănle platonicismului urmează

în general două direcţii: A) *Concepţia metodică* după care *Platon* şi-a fixat un plan de expunere progresivă a filosofici sale. pe care l-a realizat treptat, metodic, de-a lungul întregii sale vieţi, lucrare după lucrare. Punctul acesta de vedere a fost îmbrăţişat de *Fr.D.Schleiermucher.* traducătorul german al lui *Platon.* din secolul al XVIII-lea. Din nişte consideraţiuni da factură oarecum pedagogică. *Platon* nu şi-a expus sistemul său de gândire, elaborat gata de la început, ci treptat şi numai bucată cu bucată. în succesiunea dialogunlor sale. care reprezintă fiecare un moment din evoluţia uneia şi aceleiaşi gândin Pe o poziţie înrudită se aşează *EMunk* pentru care *Platon* şi-ar fi propus în dialogunle sale să prezinte viaţa şi învăţătunle lui *Socrate* din tinereţea acestuia, - *Parmenide* - până la moartea sa - *Criton, Fedon* O asemenea opinie este astăzi doar o cunozitate ce mentă numai un interes istonc. *B)Concepţia genetică* susţinută de *K.Fr.Hermann* reprezintă în mod

exagerat felul de a trata stnct istonc evoluţia gândim lui *Platon.* Ea stă sub prejudecata că *Fedon* şi *Republica* ar reprezenta treapta cea mai înaltă, definitivă, la care a ajuns evoluţia filosofică a lui *Platon*

3. Caracterul dinamic al platonismului Impresia generală care stăpâneşte pe acela care a luat contact pentru pnma oară cu ansamblul operelor lui *Platon* este aceea a lipsei de sistem, a caracterului ei nesistematic Cauza acestei impresii o constituie faptul că gândirea platoniciană aflându-se într-o continuă prefacere, trece pnn elaborăn şi reelaborăn succesive, care îi modifică atât conţinutul de idei cât şi forma de expresie.

Platon nu şi-a îngropat gândirea într-o formulă unică şi definitivă, închisă odată pentru totdeauna, refractară unor schimbăn şi modificăn de conţinut, unor deplasăn şi alunecăn intenoare. opacă faţă de once înnoire, într-un cuvânt o formulă care odată aflată a rămas aceeaşi pentru totdeauna Platonismul constituie o gândire eminamente dinamică, înfăţişarea de sistem nguros constituit, ca formă extenoară imediată de expnmare a concepţiei. în care îl îmbracă unii exegeţi fiind mai degrabă o aparenţă, mai mult o expresie a dorinţei unor asemenea exegeţi, decât corespondentul unei realităţi intenoare a operei

Platonismul s-a constituit ca şi concepţie sub semnul unei permanente elaborări şi reelaborăn. Coordonatele între care trebuie să unnănm mişcarea gândim lui *Platon* sunt afirmarea dogmatică a poziţiilor iniţiale de gândire şi apoi revizuirea lor cntică. reluarea lor de fiecare dată dintr-o perspectivă nouă. sub forma unor variante mai coerente sub aspectul elaborăni lor intenoare Drumul de la dogmatismul iniţial din *Fedon* şi *Fedru* până la revizionismul din *Teetet, Parmenide, Filebos* şi chiar *Timeu.* dezvăluie o rară odisee a gândim, asemănătoare cu cazul lui *Schel/ing.* o tulburătoare autoreexarrunare a conştiinţei filosofiei proprii. Ea este întru totul conformă cu ideea lui *Platon* despre filosofie ca

permanentă autoclanficare a sufletului cu sine în esenţa sa ultimă, platonismul nu ne apare, aşadar, ca dogmatic ci ca un constructivism cntic Desigur, această constatare de mai sus nu ne împiedică să acceptăm şi. în cele din urmă. să vorbim şi de un autentic sistem platonician In aceste modificări succesive prin care trece platonismul rămâne un element permanent, stabil, ce face oficiul unui termen de legătură între membrele disparate, disjuncte, ale doctrinei - teona ideilor Chiar dacă teona ideilor nu apare în lucrănle perioadei de tinereţe, zise şi socratice, spintul ei se face presimţit în aceste lucrăn. pluteşte deja peste ideile acestei penoade. Teona ideilor apare în prima sa formă de redactare în dialogunle dogmatice ale maturităţii şi pnmeşte o nouă versiune, revizuită din mai multe puncte de vedere. în dialogunle cntice de bătrâneţe Oncum. *Pluton* nu renunţă niciodată la teona ideilor ea fiind fundalul permanent, ascuns sau vizibil, pe care se proiectează mişcarea gândim sale.

Filosofic în continuu dinamism, cunoscând mai multe forme de redactare, platonismul nu poate fi înţeles în totalitatea aspectelor sale decât îmbrăţişând o perspectivă dinamică, evoluţionistă, urmărind momentele esenţiale ale evoluţiei şi dinamicii sale intenoare.

4. Periodizarea lucrărilor lui Pluton. Activitatea filosofică a lui *Pluton* traversează mai multe penoade Cntenul de a le distinge cel mai optim este acela cronologic A) Penoada de tinereţe a dialogunlor zise şi socratice. Probabil că toate aceste dialogun. în care personalitatea lui *Socrate* este mai viu reliefată, aparţin unei penoade când amintirea magistrului său mai copleşeşte conştiinţa lui *Pluton* In primele dialogun. sub influenţa lui *Socrute, Pluton* se ocupă de determinarea noţiunilor morale. în timp ce teona ideilor

încă nu apare într-o formulare explicită. Aceste lucrăn sunt *Lysis, Criton, Churmides, Laches, Protagoras, Alcibiude I şi II, Hippius Muior, Apologiu lui Socrute, Ion, Repuhlicu I-a* - cercetănle dovedind că dialogul nu a fost sens dintr-o bucată, ci în
96
etape Se acceptă şi o penoadă de trecere de care ţin următoarele dialoguri: *Gorgius, Menon, Euthydemus, Hippius Minor, Cratyllos, Menexen,* în
care începe să se contureze teona ideilor. Platon se angajează în lupta filosofică a timpului contra sofiştilor, iar în plan social împotnva democraţiei. B) Penoada de matuntate a dialogunlor zise şi dogmatice în care intră lucrăn ca: *Banchetul, Fedon, Teetet, Fedru, Republica II-X* Teona ideilor ocupă acum locul central în gândirea lui *Pluton,* ideile fiind substanţele oarecum spirituale ale lucrunlor din lumea sensibilă. C) Penoada de bătrâneţe a dialogunlor zise şi cntice cuprinzând: *Purmenide, Sofistul, Politicul, Filebos, Timaios, Critius, Legile, Epinonus* Fără a renunţa la teona ideilor. *Pluton* dă preponderenţă problemei determinării logice a noţiunilor pe un fond. şi mai accentuat decât până acum. de preocupăn pentru realitatea socială şi interes pentru lumea sensibilă. D) Penoada nesensă. de adâncă bătrâneţe când se accentuează influenţa orfico-pitagoreică Numerele, existenţe jumătate sensibile, jumătate inteligibile, tind să ocupe locul ideilor, existenţe în întregime inteligibile. *Pluton* îşi expune doctrina oral. în prelegenle ţinute în Academie, despre care avem o sursă importantă în *Aristotel*
5. *De ce Pluton u scris numui diulogurl* O pnmă constatare ce vizează aspectul exterior al scnenlor lui *Pluton* este aceea că după forma lor de expnmare. cu câteva mici excepţii înţelese de la sine. precum *Apologiu lui Socrate* şi încă puţine câteva, toate aceste senen îmbracă forma literară a dialogului Acest gen literar a crescut din metoda socratică a căutăni adevărului şi aceasta explică şi împrejurarea că în cele mai multe din aceste dialogun *Socrate* este figura centrală în jurul căreia se încheagă întreaga conversaţie şi care determină întreg mersul ideilor.
Aceeaşi convingere care l-a făcut pe *Socrate* să nu sene nimic l-a determinat pe *Platon* să sene numai dialogun. Această convingere este aceea că cuvântul sens nu poate constitui expresia cea mai autentică a gândim decât ca dialog. Numai dialogul poate reproduce forma necesară a
97
cunoaştem. El constituie singurul mijloc de a exprima şi comunica ceea ce constituie mersul cunoaştem filosofice în însăşi procesualitatea sa vie. care înaintează lent şi trudnic din etapă în etapă, moment cu moment. Mai presus de once, dialogul redă caracterul de comunitate şi sociabilitate a cunoaştem filosofice, care presupune cu necesitate asocierea în comunităţi spirituale. în care eforturile individuale de a şti ale acelora care cultivă filosofia se solidarizează sub semnul aceloraşi intenţii.
Dar aceste convingeri ale lui Platon sunt în acelaşi timp şi socratice. In felul acesta activitatea literară, scnsă a lui Platon nu constituie un act de trădare, o infidelitate, ci o mărturie de fidelitate faţă de inactivitatea literară a lui *Socrate* Magistru şi discipol împărtăşesc aceeaşi convingere, că filosofia nu constituie un sistem de doctrine ci o cercetare ce pune şi repune permanent în discuţie problemele, pentru a scoate din ele semnificaţia lor pentru om. spre a înţelege realitatea vieţii şi fiinţei omului Formei acesteia libere şi atât de vânate a dialogurilor îi corespunde un conţinut bogat, care nu este strict delimitat tematic De multe ori. mai multe dialogun tratează aceeaşi problemă, numai că din puncte de vedere diferite, pe diferite trepte de dezvoltare ale cunoaştem Deşi. de obicei, fiecare dialog prezintă o temă principală caracteristică, totuşi problematica sa se întinde mai mult sau mai puţin, peste întreaga sferă a gândim platoniciene *B. Dialogurile socratice*
în pnma fază a activităţii sale de gânditor *Platon* stă încă sub sugestia puternică a lui *Socrate* Moartea acestuia a lăsat o puternică impresie asupra sa: ca o reacţie de răspuns la condamnarea nedreaptă a acestuia se trezeşte în el dorinţa şi mai vie şi mai puternică de a-l dezvinovăţi pe *Socrate* în faţa contemporanilor şi a posterităţii de învinuirile nedrepte care i s-au adus. Aşa s-a născut proiectul de a înfăţişa într-o suită de tablouri, într-un mod pe cât mai fidel şi mai plastic posibil, imaginea adevăratului *Socrate* Realizarea proiectului acesta îl constituie aşa numitele dialogun socratice.
98
£■■ Scopul acestor dialogun este. aşadar. în prună linie de restitutie morală şi reparaţie jundică urmărind să-l reabiliteze pe *Socrate.* rectificând imaginea tendenţioasă despre el pusă. după *Platon.* în circulaţie de adversani acestuia Dialogunle socratice

încearcă să-l prezinte pe *Socrate* în ochii compatnoţilor şi ai contemporanilor săi ca o personalitate absolut unică în felul ei. pentru ca pnn contrast să le atragă atenţia asupra mani greşeli pe care au facut-o şi a ireparabilei pierden pe care au sufent-o condamnându-l la moarte Desigur că din paginile acestor dialogun ne apare un *Socrate* aşa cum este văzut acesta de *Platon.* cu un coeficient oarecare de abatere subiectivă de la realitate *Socratele* lui *Platon* se prezintă ca o personalitate adânc morală şi religioasă, care chiar şi în faţa probei hotărâtoare a morţii îşi rămâne fidel sieşi Pnn convingerea de căpătâi a existenţei sale. câştigată pe calea unei vieţi dusă în acord cu raţiunea, care îi inspiră tăria şi rezistenţa în faţa morţii, vrea să dovedească faptul că a trăi încă nu înseamnă în sine nimic, deoarece supremul ideal spre care trebuie să năzuiască omul în viaţă este acela de a trăi în acord cu preocupănle moralei

Un prim grup de dialogun socratice ca *Apologia lui Socrate* şi *Criton* încearcă să ilustreze câteva aspecte şi atitudini fundamentale ale personalităţii istonce reale a lui *Socrate* Cu aceste opere. *Platon* fixează pentru secole acea interpretare care face din *Socrate* filosoful prin excelenţă, omul cel mai înţelept şi mai drept dintre toţi. Scnenle următoare încearcă să clanfice conceptele fundamentale care stau la baza doctrinei socratice, adoptând procedeul socratic pnn care cercetarea ajunge la fundamentele vieţii morale a omului în pnmul rând. *Platon* se opreşte asupra a ceea ce *Socrate* consideră cu insistenţă drept condiţia pnmordială a oricărei cercetăn: recunoaşterea sinceră a propnei necunoaşteri. De tema ignoranţei se leagă dialogun ca *Albicide I, Ion, Hippias Minor.*

O sene de dialogun - *Laches, Charmides, Euthyphron, Hippias Maior, Lysis* - îşi propun să dovedească faptul că virtutea este ştiinţă.

99

Demonstraţia la care recurge *Platan* are la bază presupunerea că virtutea este una singură de aceea aceste dialoguri încearcă să reducă la absurd afirmaţia că există diverse virtuţi Concluzia dialogurilor de până acum. anume unitatea virtuţilor şi reducerea virtuţii la cunoaştere, va pnmi un fundament demonstrativ în polemica deschisă împotriva sofiştilor. Pnn *Protagora, Pluton* a negat învăţăturii sofiştilor once valoare educativă şi formativă. î-a contestat acesteia once conţinut omenesc real împotriva aspectelor negative ale sofisticii. *Pluton* va îndrepta un grup de trei dialoguri, înrudite îndeaproape cu *Protagoras. Euthydemus,* care respinge artistice. *Cratyllos* în care critică verbalismul, *(iorgius* ce vizează retorica

Motivul care l-a determinat pe *Pluton* să treacă dincolo de Socrate este dorinţa trezită în el de a avea o explicaţie radicală şi definitivă cu sofiştii. Virtutea pe care individualismul sofiştilor o relativizase, decretând-o variabilă de la caz la caz. este restabilită de către *Plafon* ca o valoare universală Virtutea este ştiinţă şi ca atare poate fi predată. Apar cu aceasta o serie de probleme: ce înseamnă a învăţa[1]' ce legătură creează aceasta între om şi ştiinţă? care este natura ştiinţei'' Posibilitatea cunoaştem este însă vehement contestată în cercurile sofiştilor mai tmen contemporani cu *Pluton,* sub forma dilemei pe care acesta o prezintă în *Menon* omul nu poate să cunoască nici ceea ce ştie fiindcă deja ştie. nici ceea ce nu ştie fiindcă încă nu ştie şi. în acest caz. el nu ar putea preciza niciodată dacă ceea ce a găsit este chiar ceea ce a căutat *Pluton* dezleagă această problemă a cunoaştem ca şi căutare şi cercetare cu ajutorul concepţiei orfico-pitagoreice pnvind nemunrea şi migrarea sufletelor şi cu aceasta face şi primul pas. mai important, prin care trece dincolo de *Socrute* Din această perspectivă *Pluton* formulează concepţia cunoaşterii ca reamintire (anamnesis). Sufletul este nemuntor şi când noi spunem că cunoaştem el de fapt îşi reaminteşte numai de cele întâlnite antenor în timpul încarnărilor sale.

100

C. Diulogurile de muturitute

Fiecare pas care îl poartă pe *Pluton* mai departe de *Socrute* înseamnă totodată un pas mai aproape de teona ideilor Desfacerea lui *Pluton* de sfera de idei a învăţământului socratic şi înaintarea spre un punct de vedere filosofic propnu s-a produs în timp. în momente succesive, ca trepte suitoare ale aceleiaşi scăn ce duce la doctnna limpede formulată a ideilor, pnn care *Pluton* a ajuns adevăratul părinte al idealismului filosofic. Trebuie făcută observaţia că odată formulată, doctnna despre idei nu s-a transformat în dogmă intangibilă, definitiv încheiată Spintul mereu în căutarea adevărului al lui *Pluton* a supus această doctnna unor continue revizuin. care ne lasă să distingem, cum vom

vedea, două forme de elaborare principale ale doctnnei despre idei.
Teona ideilor reprezintă corpul central în economia de ansamblu a platonismului şi este într-o asemenea măsură specific gândim lui *Pluton,* se confundă într-atâta cu platonismul încât. în mod curent. în conştiinţa noastră culturală platonismul e identificat cu teona ideilor, este redus numai la acest moment al evoluţiei filosofice a lui *Pluton,* pe care îl reprezintă teona ideilor
Teona ideilor a fost adesea rău tălmăcită sau mai precis răuvoitor răstălmăcită şi la onginile acestei atitudini trebuie să-l căutăm pe *Aristotel.* cel cu cntica platonismului din *Metafizică* aşa cum crede *C.Noica (Cuvânt prevenitor în Platon. Opere (Republica),* Bucureşti. Editura ştiinţifică şi Enciclopedică. 1986 voi V. p.9). Pentru acesta teona ideilor apare ca un joc nemotivat al inteligenţei platoniciene, un pur exerciţiu de imaginaţie filosofică, o metaforă poetică şi o aberaţie logică.
Istonch filosofici au arătat că două sunt motivele care au îndrumat geniul platonician către elaborarea teonei ideilor, ce reprezintă, astfel motivată, o necesitate a evoluţiei interne a gândim lui *Platon*
Motivul teoretic de natură gnoseologică. Am văzut până acum că toate consideraţiile lui *Pluton* conduc către întrebarea, aflată implicit şi la
101
Jir')
Socrate cum este cu putinţă cunoaşterea omenească cu valoare de adevăr'.' Pentru *P/aton* despre lucruri şi fenomene nu putem avea ştiinţă în sensul unui ansamblu de certitudini, existenţa acestora fiind o veşnică incertitudine, o amăgire, ele fiind instabile, mereu trecătoare şi schimbătoare. în devenire. O ştiinţă alcătuită din certitudini există numai în legătură cu nişte existenţe dincolo de lucruri şi fenomene transcedente. singurele certe, stabile, consistente, care există cu adevărat. întrucât lumea lucrurilor şi fenomenelor nu poate fi obiect al cunoaştem ştiinţifice, pentru a dovedi că ştiinţa este posibilă *Pluton* va trebui să admită că există un obiect demn de ea, imaginând lumea ideilor. Aceasta va fi alcătuită din existenţe perfecte, eterne şi neschimbătoare, singurele care în planul cunoaştem pot produce certitudini.
Motivul practic de natură soriul-politică. Doctrina despre idei se naşte şi dintr-o nevoie de ordin practic. în lumina căreia ea apare ca o expresie filosofic sublinată a aspiraţiei lui *Pluton* către ceva statornic şi temeinic, stabil aşezat în existenţă, cu deosebire în domeniul omenesc, social politic al existenţei. Căci aşa cum am mai avut ocazia să menţionăm, interesul lui *Pluton* pentru realitatea social politică este constant, nu traversează perioade de eclipsă şi îl va însoţi. într-un fel. toată viaţa.
Decepţionat de o realitate social politică ce evoluează sub semnul mare al instabilităţii şi nesiguranţei, trecând pnn schimbări de situaţie contradictorii, a căror victimă a căzut şi cel mai bun şi cel mai drept dintre oameni. *Socrate, Platan* visează un regim politic constituit pe constante, durabil, stabil odată pentru totdeauna, etern, a cărui icoană ideală o va faun în plan filosofia. prin utopia sa social politică Modelul care se oferă pentru înfăptuirea unei atan reforme este lumea ideilor Ideile alcătuiesc o lume în care suverană este legea statorniciei, stabilitatea, neschimbarea Cetatea trebuie reformată după modelul de oanizare perfectă, etern şi neschimbător, oferit de lumea ideilor, astfel încât chipul ei să dobândească un profil de statornicie. De aceea, pentru Platon adevăratul om politic, cel 102
care se angajează în reforma socială ce va transfera statutul ontologic al ideilor dm transcendent în imanent, nu poate fi decât acela care s-a dovedit capabil să se înalţe până la cunoaşterea ideilor, omul teoretic, filosoful.
1 *Ce este teoria ideilor.* In concepţia lui Platon teona ideilor corespunde cu teona existenţei (ontologia) cât şi cu teona cunoaşterii (gnoseologia) platorucianâ. ideile fiind în acelaşi timp pncipn ale existenţei cât şi principii ale cunoaştem: ideile sunt ceea ce există cu adevărat, dar şi ceea ce cunoaştem cu adevărat In pnma sa formă de redactare, considerată oarecum clasică, teona ideilor apare la *Platon* în dialogunle epocii de maturitate, numite şi dogmatice
Ce este de fapt îdeea'.' După *Platon* există câte o singură idee pentru fiecare clasă de luci un sau pentru fiecare specie de fiinţe. Să luăm, ca exemplu, ideea de frumos, idee favontă a lui *Platon.* pe care îi plăcea s-o identifice cu binele Comparând între ele nişte obiecte difente . o capodoperă a sculptuni sau arhitectuni. o tragedie a lui *Sofocle.* şi un om frumos, regăsim în toate aceste trei obiecte o trăsătură comună, ideea de frumos. Aceasta pentru că există o esenţă ideală a frumosului, ideea de frumos, frumosul în sine

şi pentru sine. dm care se împărtăşesc toate lucrurile. Nu frumosul există pentru că există lucrun frumoase ci tocmai dimpotrivă: există lucrun frumoase pentru că există frumosul, iar cele dintâi există numai în măsura în care participă la frumos, după cum realizează în ele esenţa eternă şi universală a frumosului
La fel dacă comparăm între ele toate lucrurile şi fenomenele, fiinţele de acelaşi fel care cad în expenenta noastră sensibilă constatăm întotdeauna că ele au ceva în comun, un ansamblu de caractere comune ce alcătuiesc un tip perfect, ideal Acest tip perfect şi ideal, identic pentru toate exemplarele de acelaşi fel. *Pluton* îl numeşte Idee
2 *Caracteristicile ideilor.* Potnvit cu teona ideilor realitatea se despică în două lumi polar opuse: lumea lucrunlor făcută din existenţe imperfecte, trecătoare şi schimbătoare, heracliteiană în esenţa sa şi lumea
103
ideilor alcătuită din existenţe perfecte, eterne şi neschimbătoare, parmenidiană în esenţa sa Ideile au o realitate substanţială proprie Pentru a desemna ideea binelui *Pluton* vorbeşte de un bine în sine. Una şi invariabilă, indivizibilă ca existenţa parmenidiană. ideea de Bine nu se poate împărţi între multiplele acţiuni bune variabile. De aceea. Binele în sine se rupe de acţiunile bune. existând numai în sine şi pentru sine şi niciodată în altul. Raportul dintre idei şi lucruri este acela de participare, fără ca Platon să precizeze dacă ideile participă la lucruri, sau lucrunle participla idei. Ideile oferă nişte modele perfecte faţă de care lucrurile sunt copii imperfecte, numai nişte imitaţii Adevărata existenţă aparţine ideilor, lucrurile fiind numai nişte aparenţe înşelătoare, inconsistente, nişte umbre doar care mai mult par să fie decât sunt cu adevărat Materia însăşi, dm care lucrunle sunt făcute de divinitate (demiurgul) după modelul ideilor, este abia cu ceva mai mult decât o non-existenlă. Ideile sunt localizate într-o lume transcendentă, ruptă de cea a lucrurilor, dincolo de gândirea omenească şi divină. într-un spaţiu în afară de once spaţiu, dar raţional, unde omul poate ajunge pnn gândirea sa
Expresia mitică a teonei ideilor o aflăm în mitul cavernei *(Republica VII)* Intr-o peşteră sunt încinşi nişte pnzonien cu spatele către intrarea în faţa căreia se află un foc unaş Ei văd numai umbrele mişcătoare ale realităţii din afară, proiectate pe peretele din spate al peşterii şi neputând distinge între lucrun şi umbrele lor iau drept adevărat ceea ce este numai aparenţa adevărului, crezând că acesta dm urmă constituie adevărata realitate Acest mit oferă o zguduitoare metaforă filosofică pentru condiţia propne omului în mijlocul unei lumi de aparenţe, pe care el le ia drept realitate şi a cărui ştiinţă se reduce la o cunoaştere a "umbrelor" Filosofia este cea care eliberează pe om de lanţunle pnn care simţunle îl ţin legat în peştera captivităţii sale. îndreptându-l către adevărata cunoaştere al cărei obiect sunt ideile generale.
104
ubirea platonidană şi cunoaşterea. Pasajul de la cunoaşterea lucrurilor la cunoaşterea ideilor se înfăptuieşte pnn dialectica ascendentă a iubim Există în om o putere, iubirea, care îl poate apropia mai mult de lumea ideilor decât gândirea Iubirea este avântul eroic al sufletului care îl ndică pe om deasupra lucrurilor punându-l în legătură nemijlocită cu Ideea ca autentic obiect al cunoaştem
Iubirea are ca obiect pe treapta sa cea mai de jos lumea matenală reală Ea înseamnă admirarea frumosului matenal, dar numai întrucât acesta oferă ocazia ca în lucrunle sau fiinţele frumoase să se întrezărească Ideea pură a frumosului absolut, etern - frumosul în sine Mai cu seamă frumuseţea corpului omenesc constituie un asemenea punct de trecere pnn care avântul iubim urcă spre perfecţiunea ideală Un corp frumos revelează un suflet frumos, căci frumuseţea corpului atârnă de cea a sufletului Un suflet frumos valorează ca un simbol, care din mijlocul lumii sensibile trimite la frumosul absolut, divin, al lumii ideale nevăzute. Sufletul frumos constituie un sol al transcendenţei în imanenţă, al lumii ideilor în lumea lucrunlor şi a oamenilor în *Banchetul* şi în *Fedon* găsim una din expresiile cele mai pregnante ale teoriei ideilor din perspectiva ideilor de frumos şi de iubire, expusă într-o formă mitică Pus în faţa frumuseţii matenale a lucrurilor şi a fenomenelor realităţii care nu constituie decât replica minoră a adevăratei şi unicei frumuseţi, cea a Ideii, omul este cucent de dorinţa irezistibilă de a se înălţa până la treapta superioară a frumuseţii nepientoare a Ideii, a frumosului în sine Spectacolul frumuseţii imperfecte de aici trezeşte în om donnţa frumuseţii perfecte de dincolo, pe care sufletul a contemplat-o înainte de a fi coborât în retorta lumii lucrurilor şi fenomenelor, subordonată timpului Incendiat de această arzătoare dorinţă sufletul

prinde anpi şi ca într-un zbor. spune *Platon.* se înalţă purtat de valunle reamintirii către regiunea supracelestă. unde tronează Frumosul perfect ce Idee.
105
D. Dialogurile de bătrâneţe
Se vorbeşte de existenţa unui moment de cnză pe care l-a străbătut evoluţia filosofică a lui *Platan* Teona ideilor în forma în care apare în manie dialoguri dogmatice intră în contradicţie cu însăşi intenţia cardinală a lui *Platon* de a da un fundament logic valabil, capabil să explice teoretic posibilitatea cunoaştem în pnma sa formă de redactare teona ideilor stă sub impresia puternică pe care eleatismul a produs-o asupra lui *Platon* Fiecare idee platoniciană este concepută prin analogie cu existenţa parmenidiană: perfectă, eternă şi neschimbătoare. închisă în sine. irelaţionabilă Din perspectiva acestei prime forme de redactare a teonei ideilor cunoaşterea devine imposibilă Ea reclamă relaţionare. comunicarea ideilor, pe când ideile platoniciene, ermetic închise în propna lor existenţă, nu admit nici o comunicare sau relaţionare Soluţia salvatoare va fi heracliteismul acceptarea unui fei de mişcare logică în lumea ideilor care să facă posibilă comunicarea şi reiaţionarea ideilor
Parmenide reprezintă punctul cel mai adânc al cnzei în care a căzut *Platon* Examinând cu atenţie teona ideilor existente în sine şi pentru sine. aceasta dezvăluie nişte grave contradicţii interne ceea ce îl determină pe *Platon* nu numai să-şi supună concepţia unei severe reexaminări autoentice. dar să caute şi soluţii de ieşire din impas Chiar dacă pnn această autocntică *Platon* nu atinge poziţiile fundamentale de plecare ale acestei teoni. îi vizează. în schimb, unele aspecte pnncipale: câte idei corespund unui lucru sau unei fiinţe; participarea; cum pot fi cunoscute ideile concepute static eleat, când cunoaşterea presupune dimpotnvă dinamism, fiind o activitate a spintului etc In ciuda îndoielilor care îl macină. *Platon* nu va renunţa nici la teona ideilor şi nici la transcendenţa acestora Afirmarea ideilor ca realităţi perfecte cu valoare paradigmatică, veşnice şi imuabile, este mai nuanţată, mai puţin categoncă decât în dialogunle antenoare.
106
Direcţia în care trebuie căutată soluţia salvatoare o indică *Sofistul* Aici eleatismul pnmei variante a teonei ideilor este atenuat pnn heracliteism Este o reabilitare, e drept târzie, dar necesară cu toate că e parţială, a lui *Heraclit* Ideile ies din starea lor de repaos absolut, ele se pot amesteca între ele. aşa cum în gândire noţiunile se amestecă spre a da naştere judecăţilor, iar judecăţile pentru a da naştere raţionamentelor Lumea ideilor intră într-un tel de mişcare logică, ea alcătuieşte un organism spintual în care există raportun logice includere-excludere. supraordonare-coordonare-subordonare. corespunzătoare relaţiilor ce există între noţiuni în actul gândim
Deşi teona ideilor suferă unele modificăn în noua sa versiune, totuşi Platon nu ajunge la conceptualizarea ideilor, nu le consideră simple noţiuni logice căci aceasta ar fi implicat: a) localizarea lor în gândirea omenească sau măcar îu gândirea divinităţii; b) negarea realităţii lor substanţiale; c) psihologizarea subiectivistă a ideilor pnn situarea lor într-o gândire fie omenească, fie divină Toate acestea ar fi afectat valoarea obiectivă a cunoştinţelor omeneşti, punând sub semnul îndoielii cunoaşterea însăşi ca act general şi necesar, universal
In *Timeu.* dialog de bătrâneţe. *Platon* se concentrează asupra domeniului fizicii Aceasta are ca obiect lumea sensibilă a lucrunlor Deşi. în manieră eleatică. şi pentru *Platon* lumea sensibilă oferă ocazia unei permanente înşelăciuni continuând efortunle şi încercănle vechilor naturalişti el caută să-i dea şi acesteia o explicaţie raţională Această explicare - adaugă imediat *Platon* - nu se poate considera ca fiind adevărată ci cel mult o părere adevărată, care oncum este mai mult decât o părere falsă Lumea lucrunlor sensibile este realizarea ideilor eteme cu ajutorul figunlor geometnce. care pnn caractensticile lor stau cel mai aproape de condiţia ideilor Lumea lucrurilor se explică pnn acţiunea dintre idei - modele perfecte ale lucrunlor - şi matene. ce ocupă un spaţiu amorf
107
vag. care se confundă cu non-existenţa. fiind absolut nedeterminat La acestea *Platon* mai adaugă şi demiurgul, al treilea factor al genezei, care fără a crea propriu zis. mai mult ordonează materia după planul ideilor eterne şi neschimbătoare Creaţia divină se prezintă desfăşurată pe mai multe trepte sufletul lumii - în vederea realizăm armoniei lumii - şi corpul lumii. Demiurgul introduce în haosul materiei ordinea formelor

geometrice, între care cea mai elementară este triunghiul Din compunerea acestora rezultă cele patru elemente, apă. foc, pământ, aer. la care *Platon* adaugă, ca al cincilea element, eterul Combinarea acestor elemente dă apoi naştere la tot ceea ce există

g. Aristotel

Judecat în perspectiva evoluţiei viitoare a filosofici greceşti. *Aristotel* ne apare drept ultimul gânditor original pe care mai apucă să-l dea această filosofic In decursul celor două milenii care ne despart de timpul existenţei sale istona a identificat, foarte adesea, numele lui *Aristotel* cu filosofia însăşi. într-atât de mare a ajuns prestigiul pe care filosoful antic l-a dobândit pentru sine în imperiul gândirii.

Trecând de la *Platon* la *Aristotel* se produce o schimbare a climatului intelectual în care evoluează gândirea celor doi filosofi, care se impune imediat observată *Platon* şi *Aristotel* reprezintă două moduri fundamentale şi radical opuse de gândire: modul artistic şi modul ştiinţific de filosofare Avem la *Platon* o concepţie care. deşi sistematică, nu poate îmbrăca haina riguroasă a sistemului, fiind creaţia unei gândiri plină de fantezie şi de o accentuată supleţe, ce nu se poate constitui într-o formă definitiv stabilă Sub suflarea uscată a gândim lui *Aristotel* se pierde întreg farmecul poetic al gândirii lui *Platon* Avem să întâlnim la *Aristotel* cel mai concret spint de sistem; filosofia sa este prin definiţie sistem. *Aristotel* este unul din cele mai man genii sistematizatoare ale omenirii, comparabil doar cu *Tonta d'Aquiono* în evul mediu, sau cu *Hegel* în epoca modernă.

108

m Deşi nu este născut la Atena, precum *Socrate* sau *Platon.* toată viaţa fiind pnvit aici ca un străin, un metec lipsit de cetăţenie atenianâ şi suspectat de către concetăţenii săi aterueni pentru simpatii macedoniene. *Aristotel* se simte totuşi ataşat de Atena Este chiar gânditorul cel mai legat de polisul grec din epoca clasică a istoriei sale După *Aristotel.* pe once treaptă a existenţei, fiecare exemplar tinde să realizeze, la fel ca organismele lumii animale vii. forma sa matură perfectă, ideală, doreşte împlinirea în *Politica* întâlnim ideea că cetatea antică, polisul, a cărui apologie o tace *Aristotel.* a ajuns în acel stadiu cel mai înalt al unei perfecţiuni absolute, de neîntrecut, după care nu poate urma decât decăderea Cu aceasta *Aristotel* este gânditorul care anunţă cnza ce va duce la prăbuşirea polisului, când acesta se afla încă la vârsta maturităţii sale. fără a putea întrevedea, cu toată perspicacitatea sa. în negura timpului, drumul evoluţiei istorice viitoare într-adevăr. înghiţit de uriaşul imperiu mondial întemeiat prin sabia sa de *Alexandru Macedon.* polisul grec va dispare foarte curând definitiv de pe scena istoriei greceşti

Deşi a întrevăzut într-un fel viitorul sub forma crizei de disoluţie care va înghiţi polisul, identificat însă cu idealul formei de organizares social politică a polisului. *Aristotel* rămâne totuşi, pe mai multe latun ale gândim sale social politice, un întârziat El nu reuşeşte să pnndă sensul acelor vremun noi ale istoriei pe care el însuşi pare să le fi întrevăzut. Nu va putea pricepe în întregime, situat pe această poziţie, semnificaţia istorică aducătoare de nou a prefacerilor provocate în viaţa social politică a timpului de imperialul său elev. *Alexandru Macedon. Aristotel* va protesta împotriva încercărilor lui *Alexandru Macedon* de a realiza în imperiul său simbioza organică a elementului grec cuceritor cu cel oriental cucerit, aşezând pe picior de egalitate pe greci şi barbari din perspectiva politică mai înaltă a unităţii imperiului *Aristotel* îi recomandă lui *Alexandru Macedon* să se comporte faţă de orientalii barbari ca stăpân, iar faţă de de

109

greci numai ca şi conducător Cei doi titani ai lumii antice se preţuiesc reciproc dar nu se înţeleg unul pe altul Şi era şi firesc să fie aşa: din planul lor propriu de acţiune vorbesc, fiecare. în numele unei alte epoci. *Aristotel* al trecutului *ax Alexandru Macedon* al viitorului.

1 *Viaţa lui AristoteL* Aristotel se naşte în 384 î.c.n. la Stagira. de unde şi numele care 1 se dă adesea de Stagintul Tatăl. *Nicomah.* era medic curant la curtea din Pella. capitala Macedoniei, aflat în slujba regelui *Amyntas al II-lea.* tatăl lui *Fi/ip II* şi bunicul lui *Alexandru Macedon* Aceasta explică nu numai bunele relaţii pe care *Aristotel* le va întreţine cu curtea macedoniană. dar şi orientarea în direcţie empirică, specifică activităţii medicale, a formaţiei sale spirituale Mama sa. *Phaestis.* era originară dm oraşul Chalcis. din insula Eubeea. unde *Aristotel.* la moartea lui *Alexandru Macedon.* se va retrage de frica unor eventuale persecuţii ateniene, aflându-şi aici şi sfârşitul.

Rămas de timpuriu orfan de amândoi părnntu. este crescut de un tutore, ruda sa *Proxenos* din Atarneea. aşa că şi-a petrecut copilăria, probabil, aici. In 367/366. în vârstă

de numai 17-l8 ani. *Aristotel* intră la Academia platoniciană aflată atunci sub directoratul lui *Eudoxus.* care ţinea locul lui Platon aflat la a doua sa călătorie siciliana. El va rămâne în Academie, neîntrerupt timp de douăzeci de ani. dobândind pnn capacitate şi pregătire o poziţie de vază între discipolii acesteia. întrucât chiar de la această dată manifesta o anumită independenţă de gândire faţă de linia platoniciană oficială a şcolii la moartea sa Platon îl lasă la conducerea şcolii pe un nepot al său. *Speussip* împreună cu *Xenocrate.* un coleg de Academie, *Aristotel* se retrage în Asia mică la curtea lui *Hernuas.* fost discipol al lui *Platon* şi acesta, acum stăpân peste două oraşe Assos şi Atarneea. La Assos mai erau alţi doi foşti discipoli ai lui *Platon, Erastos* şi *Coriscos Aristotel* va întemeia cu ei o comunitate filosofică după modelul Academiei şi influenţată încă puternic de platonism. După trei ani de şedere

110

| la Assos. când în 345/344 î.c.n *Hernuas* este prins şi ucis de perşi. ■ *Aristotel* se refugiază în Mvtilene în Lesbos. luând cu sine şi pe fiica acestuia *Pythias.* care îi va deveni soţie La Mvtilene continuă procesul de desfacere al lui Anstotel de platonism în dialogul sens aici "Despre filosofic", apare, cum reiese dintr-un fragment ce ni s-a păstrat. într-o primă formulare a sa. entica teoriei platoniciene a ideilor numere
în 343/342 î e n. *Filip al H-lea* cu care Anstotel a copilărit împreună. îl cheamă pe acesta la curtea macedoniană din Pella spre a-i încredinţa educaţia fiului său *Alexandru,* pe atunci în vârstă de treisprezece ani *Aristotel* rămâne la curtea din Pella până când *Alexandru* va pomi în expediţia sa contra perşilor.
Atunci. în 335/334 î.e.n. *Aristotel.* însoţit de pnetenul şi discipolul său *Teofrast.* revine în Atena spre a deschide aici o şcoală filosofică propne. Lyceul. Pnetenia şi protecţia familiei regale macedoruene îi pune la dispoziţie posibilităţi de studiu şi cercetare excepţionale pentru acel timp, între care o unaşă bibliotecă, foarte bine asortată Anstotel va conduce Lyceul timp de doisprezece ani. penoadă în care dă o formă sistematică şi definitivă şi propnei sale concepţii filosofice.
în 322 î.e.n.. *Alexandru Macedon* moare în timpul campaniei sale orientale Insurecţia partidului naţionalist atenian, condus de *Dentostene.* împotriva adepţilor lui *Alexandru* pune în pencol şi existenţa lui *Aristotel.* Pentru a nu da pnlej atenienilor să păcătuiască încă o dată împotriva filosofici, după ce odată l-au condamnat la moarte pe *Socrate, Aristotel* se retrage în Chalcis. pe insula Eubeea. unde avea o moştenire, un domeniu, din partea mamei sale. Aici va mun în anul următor. în 321 î.e.n.. în vârstă de 63 de ani răpus de o boală de stomac
2 *Scrierile lui Aristotel.* Colecţia de senen pe care antichitatea a aşezat-o sub numele de *Aristotel* nu ne dă o imagine completă nici asupra preocupănlor dar. după toate semnele, nici asupra calităţii literare a

111

scrisului filosofului antic Aşa cum ni se înfăţişează nouă astăzi, opera lui *Aristotel* păcătuieşte pnntr-o aproape totală lipsă de stil. pnn trădarea gnjii pentru once frumuseţe stilistică In această pnvinţă. între mani gânditori. *Aristotel* este comparabil doar cu *Kant* Totuşi, antichitatea a păstrat memona şi faima lui *Aristotel* ca mare scnitor. *Cicero,* aşa cum îl ştim foarte exigent în pnvmţa stilului, vorbeşte chiar de un "flumen aureum" al operelor anstotelice E aproape sigur că el avea în vedere opere anstotelice pe care nu le mai cunoaştem azi. ele pierzându-se între timp Această împrejurarea a dus la formarea ipotezei că numai o parte a operei lui *Aristotel* ru s-a păstrat S-au pierdut operele anstotelice de pnma tinereţe, când elev al Academiei conduse de *Platan* şi după aceea sub impresia acestuia. *Aristotel* a redactat dialogun stăpânite şi sub raport stilistic de influenţa puternică a magistrului său Aceste scnen însă s-au rătăcit, parvenindu-ne în stare de fragmente.
Tot această situaţie a dus şi la concluzia că în cadrul operei anstotelice se poate distinge, de la început. între două categoni de scnen: a) scnen exotence - destinate circulaţiei în marele public, mai îngrijite ca stil. corespunzând în plan didactic prelegenlor de după masă. ţinute în faţa unui auditonu amator de filosofic şi b) scnen esotenec (acromatice), tratate didactice elaborate pentru uzul intern al şcolii. în vederea prelegenlor de dimineaţa, prezentate. în general. în fala unui public de specialişti Posedăm lucrăn. mai ales. din această ultimă categorie.
Astfel, ni s-a păstrat jumătate sau aproximativ jumătate din ceea ce. pe baza unor mărturii provenite din antichitate, presupunem că *Aristotel* ar fi putut să sene O idee mai precisă asupra creaţiei anstotelice aflăm în lista celor 162 de lucrăn pe care le

enumera în catalogul său *Diogene Laertios.* ca alcătuind, ceea ce azi numim, corpus anstotelicum
Tematic aceste lucrăn se pot clasifica astfel: a) scnen de logică cuprinzând *Categoriile, Despre interpretare, Analiticile prime,*
112
Analiticile secunde, Topica, Respingerile sofismelor începând cu sec V c.n. scnenle de logică, constituind o propedeutică la scnenle ştiinţifice propnu zise. au primit numele de *Organon.* în sensul de instrument al cunoaştem; b) scnen de filosofic generală denumite *Metafizica* având ca obiect "existenţa ce existenţă" şi alcătuind domeniul filosofiei pnme Când comentatoni lui *Aristotel* î-au ordonat şi publicat opera, lucrănle tratând "despre filosofia prună" au niment după grupul lucrănlor de fizică, primind astfel numele de "cele de după fizică" (ta meta ta physyca). Mai târziu numai "metafizica" va pnmi şi un înţeles filosofic, pe lângă acela pnm editonal. în sensul de ceea ce se află deasupra fizicii, ca domeniu al preocupănlor metafizice *W.Jaeger* a dovedit că această lucrare, care este alcătuită din 33 cărţi a fost redactată în părţi, la date difente. cele mai vechi aparţinând penoadei de la Assos *(W.Jaeger. Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles.* Berlin. YVeidmann 1912. VII. 19Sp): c) scnen de filosofic a natuni: *Fizica, Despre suflet, Despre cer, Despre naştere şi distrugere, Parva naturalia* şi d) scnen de filosofic practică *Politica, Retorica, Poetica, Etica nicomahică, Etica eudemică, Magna Moralia.*
3. Interpretarea aristotelismuluL In faţa exegezei anstotelice se pune o problemă la fel de gravă ca în cazul lui *Platon:* se poate stabili o ordine cronologică a lucrănlor anstotelice ajunse până la noi'.' Răspunsul la această întrebare atârnă de concepţia de interpretare adoptată. Potrivit concepţiei statice, anstotelismul este pnn definiţie o filosofic sistematică, prin excelenţă un sistem, şi conform cu acest fel de a vedea lucrunle, precizarea datei la care a fost elaborată o lucrare sau alta nu prezintă un interes deosebit Un asemenea punct de vedere a formulat *O.Hamelin* în monografia sa asupra lui *Aristotel* - "gândirea lui Anstotel aşa cum o cunoaştem este o gândire oprită pe loc şi nu în dezvoltare ca cea a lui *Platon* Pe de altă parte, este natural să ne gândim că ordinea sistematică
113
a disciplinelor poate în principiu să determine ordinea compunerii" *(O.Hamelin - La systcme d'Aristotel*Pans Alean 1931. p.73).
începând însă cu H Bomtz (1842) şi apoi cu *P.Natorp* (1XXX) se lasă simţit şi un alt punct de vedere care se va impune mai târziu în câmpul exegezelor aristotelice pnn cercetările lui *W.Jaeger.* într-un magistral Anstotel. apărut în 1923 la Berlin, ca teone genetică a anstotelismului *(W.Jaeger. Aristoteles. Grundlegung einer (ieschichte seiner Eutewicklung.* Berlin. Weidmann. 1923) Vechea interpretare sistematizantă a lui *Âristotel* nu corespunde întru totul realităţii operelor sale. care nu se constituie ca un sistem riguros, potrivit cu idealul de sistem al şcolii wolffienc Anstotelismul ca şi platonismul constituie un program filosofic deschis Concepţia lui *Âristotel* s-a constituit pornind de la *Platon* şi evoluând în opoziţie cu aceasta, dar într-un asemenea mod că afirmaţiile extreme, exclusiviste, nu pot fi susţinute *Âristotel* nu a fost niciodată în întregime nici platonician şi nici antiplatonician
Cum *Platon* însuşi n-a rămas fidel modului său de gândire. depăşindu-l permanent iar nu reproducându-l identic de la o lucrare la alta. nici *Âristotel* nu va rămâne fidel platonismului Evoluţia anstotelismului apare şi ea ca un lung proces de autoclanficare filosofică Critica platonismului nu are ca scop demolarea platonismului ca operaţie în sine. depăşind pas cu pas platonismul. *Âristotel* se învinge, de fapt. pe sine ca platonician. înscrimdu-se progresiv într-un alt orizont filosofic, care este acela al propnei sale concepţii *Aristotelismul* se constituie într-un efort neîntrerupt de îndepărtare de platonism, ca expresia cea mai pură a idealismului obiectiv, şi apropierea de unnersui de idei al unei concepţii realiste pe alocun în mod clar matenalistă Combaterea idealismului lui *Platon* se produce. în general, de pe poziţiile opuse ale realismului Anstotelismul poate fi înţeles în deplinătatea semnificaţiilor sale numai din perspectiva interpretării genetice evoluţioniste
114
4J *Tânărul Âristotel - critica şi desprinderea de platonism.* în monografia sa celebră la care ne-am refent. *Âristotel Fundamentul unei istorii a evoluţiei sale* (Berlin 1923). *W.Jaeger* arată că anstotelismul trebuie gândit în termenii dezvoltării, ceea ce

presupune stabilirea unor momente ale evoluţiei sale spintuale interne, care după savantul german ar fi: a) perioada dogmatică platonizantă ale cărei opere s-au pierdut: b) penoada de tranziţie a unui *Âristotel* metafizician care profesează un realism antiplatomcian Este o fază distinctă în evoluţia anstotelismului. mai puţin cunoscută până acum. dar care duce către destinaţia finală a anstotelismului autentic: c) penoada învăţământului atenian, după 347 î.e.n.. a anstotelismului autentic ca naturalism realist
Primele lucrăn ale lui *Âristotel.* redactate sub formă de dialog, stau sub impresia dominantă a lui *Platon.* de la care împrumută nu numai tema. ci chiar titlul lucrăni şi mersul tratăm. Dacă la început *Âristotel* se exersează. în manieră platoniciană. făcând implicit şi dovada ataşamentului său faţă de doctrina lui *Platon.* la Assos şi apoi la Mvtilene începe şi divorţul cu teona ideilor Primul document al acestui lung şi progresiv proces, datând din penoada şedeni la Assos. este dialogul *Despre filosofie.* Intr-un fragment rămas din această lucrare găsim o entică a teonei platoniciene a ideilor numere mai atenuată, după părerea unor cercetători, chiar decât autoentica platoniciană *Despre filosofie* este contemporană cu pnma carte a *Metafizicii,* poate puţin mai târzie. în nici un caz postenoară morţii lui *Platon* Ea desparte penoada Academiei de cea a Lyceului. dovedind că încă din aceasta penoada conceptele fundamentale ale metafizicii erau deja prezente în gândirea lui *Âristotel*
O lucrare de pură inspiraţie platoniciană este *Eudem sau despre suflet* însenindu-se pe linia unei argumentaţii platoniciene. *Âristotel* probează doctnna nemunni sufletului şi admite, de asemenea, şi doctrina platoniciană a anamnezei
x

De asemenea şi *Protrepticos.* un îndemn către viaţa filosofică dedicat prinţului *Temiston* al Ciprului, indică tot o tază platoniciană în evoluţia lui Anstotel. care acceptă încă teoria ideilor. Dar. deşi încă discipol al lui *Platon, Aristotel* îşi manifestă independenţa în materie de logică şi de metodologie.

Doctrina lui Aristotel

Miezul concepţiei filosofice a lui *Aristotel* rezidă în străduinţa sa de a transforma filosofia socratico-platoniciană a noţiunilor, orientată în mod esenţial către etică, şi vizând fâunrea unui tip ideal de cetăţean aflat în relaţii de deplină armonie cu Statul, într-o imagine mai largă asupra existenţei. în care să-şi găsească o explicaţie toate procesele realităţii, inclusiv cele ale naturii fizice.
Cartea I-a a *Metafizicii* începe cu celebra frază "Toţi oamenii au sădită în firea lor dorinţa de a cunoaşte. Dovada acestui lucru stă în plăcerea pe care le-o procură activitatea simţurilor" (A. I. 980a) Dar cunoaşterea prezintă diferite trepte, alcătuind o ierarhie în fruntea căreia stă ştiinţa supremă care îşi subordonează toate celelalte ştiinţe şi aceasta este filosofia. în formula sa specific aristotelică: metafizica. Dacă pentru *Aristotel* la fel ca şi pentru *Platan* ştiinţa e cunoaştere a cauzelor, filosofia ca prima între ştiinţe este cunoaşterea cauzelor pnme Trebuie să adăugăm că ea este ştiinţa cauzelor pnme ale existenţei ca existenţă Aceasta distinge filosofia de celelalte ştiinţe. Ştiinţele abordează realitatea din perspectiva particularului: matematica, de exemplu, consideră existenţa din punct de vedere cantitativ. Filosofia ca ştiinţă a universalului priveşte existenţa ca existenţă şi nu existenţa ca şi cantitate sau ca şi calitate
Dar ca o reminiscenţă socratico-platoniciană mai apare la Anstotel. în definirea filosofiei, şi tendinţa eticizantă căci filosofia urmăreşte şi o cunoaştere specială Aceasta vizează scopul în vederea căruia a fost creată fiecare existenţă, care constă în realizarea binelui propriu, iar într-o viziune

mai generală ce cupnnde ansamblul natuni ca totalitate a existenţelor. Binele suprem "insă cea mai suverană dintre ştiinţe şi îndreptăţită într-o mai mare măsură să domine asupra celei menite să slujească e aceea care ştie cu ce scop trebuie făcut lucrul Scopul acesta, când e vorba de fiecare caz în parte, este binele său. iar când e vorba de Natură în ansamblul său este Binele absolut" *(Metafizica.* A. II. 982b)
Aşa cum se cade unui spirit de dimensiuni enciclopedice. *Aristotel* s-a preocupat şi de problema clasificăni ştiinţelor. S-a observat că marele întemeietor al logicii nu respectă întru totul regulele logice ale clasificăm, schimbând uneon. pe parcursul clasificăm, cnteriile Ceea ce urmăreşte în mod constant este faptul să nu se piardă din vedere, de dragul nici unei clasificăn. unitatea sistemului ştiinţelor De cele mai multe on însă. Anstotel clasifică ştiinţele după cntenul felului de activitate depus. Se deosebesc astfel a) ştiinţele teoretice care au drept scop cunoaşterea, b) ştiinţele practice care au drept

scop activităţile practice şi c) ştiinţele poetice care au drept scop realizarea unei creaţii pnn prelucrarea unei mateni.
Filosofia intră în rândul ştiinţelor teoretice, ea însăşi subîmpărţindu-se în trei ramun. în funcţie de obiectele pe care le îmbrăţişează. In această pnmă categone intră metafizica ca "filosofia primă" ce reprezintă treapta cea mai înaltă a cunoaştem, care cercetează existenţa în determinaţiile sale de sine stătătoare, neschimbătoare. învecinată metafizicii şi înrudită îndeaproape cu aceasta este matematica. Obiectul ei îl constituie de asemenea o esenţă neschimbătoare, dar aceasta nu mai este independentă de materie, nu poate fi ruptă de ea Urmează fizica ce se ocupă de lumea materială trecătoare şi schimbătoare
In a doua categorie uitră ştiinţele practice care cupnnd şi ele trei ramun etica, politica şi economica In sfârşit a treia categone. a ştiinţelor poetice, cupnnde unele din aşa numitele tehnici - tehne - între acestea cele mai importante sunt cele ce pnvesc poezia şi muzica.
117
Aristotel a avut intenţia ca după acest plan să dezvolte toate ramurile ştiinţei şi numai moartea sa pretimpurie l-a împiedicat în aceasta Este surprinzător faptul că din această clasificare lipseşte la *Aristotel* tocmai logica, a cărei formă aproape perfectă după *Kant.* a dat-o chiar el Explicaţia este însă următoarea: *Aristotel* se referă la ştiinţele reale, care au obiect real. obiectiv, independent şi în afara gândim cunoscătoare. în timp ce matena logicii o constituie tocmai gândirea Avem aici planul întregului domeniu al cunoaştem omeneşti înfăţişat ca trei trepte ale uneia şi aceleiaşi ierarhii
1 *Logica.* Pentru *Aristotel,* genialul ei întemeietor, logica se defineşte ca ştiinţa gândim despre gândire, prin care gândirea reflectează asupra sa însăşi, o analiză a gândirii. Pnn aceasta, autorul *Organon-w|w|* îşi depăşeşte cu mult înaintaşii şi contemporanii
In cercetările sale de logică motivele de natură practică sunt cele care îi dau lui *Aristotel* primele sale îmboldun Anume este vorba de nevoia de a descopen structura şi mecanismul ştiinţelor Cu alte cuvinte, a căutat acele legi pe care gândirea omenească este obligată să le urmeze atunci când creează ştiinţa. De aceea. în logica anstotelică problemele de metodologie sunt cele care sunt împinse în faţă Marele ment al acestei logici rezidă însă în faptul că a reuşit să înlocuiască punctul de vedere psihologic cu cel normativ Logica lui *Aristotel* reprezintă într-adevăr o metodologie vie şi nu o ştiinţă formală abstractă, astfel că în conţinutul ei ajung să coincidă ceea ce mai târziu au pnmit numele de logica formală, metodolgie şi gnoseologie.
Principiul său fundamental este că fără logică nu poate fi nici ştiinţă, căci numai aceasta ne califică pentru cunoaşterea existenţei eteme ca atare. Fără ştiinţă noi nu putem întrevedea necesitatea Cauza producătoare a lucrunlor individuale este generalul, iar acesta nu poate fi conceput decât sub forma gândim Legile gândini logice constituie totodată şi legile
118
realităţii şi de aceea, pe calea demonstraţiei ştiinţifice, se poate ajunge la cunoaşterea esenţei şi cauzei lucrunlor In această demonstraţie, care se petrece sub forma silogismului. *Aristotel* identifică, de altfel, şi sarcina cea mai importantă a logicii De aceea. în ultimă instanţă, logica sa este o silogistică, ce are ca fundament doctrina conceptului şi a judecăţii
Marea realizare a lui *Aristotel* pe terenul logicii o constituie teona silogismului Acesta este definit ca acel demers al gândim pnn care. fiind date două afirmaţii, decurge din ele o a treia pnn însuşi faptul că acestea sunt date *Aristotel* descoperă, faptul fundamental pentru structura silogismului, că în cazul proceduni silogistice gândirea se mişcă în domeniul necesităţii. Aceasta datontă termenului mediu: el apare în cele două afirmaţii iniţiale, numite premise, făcând legătura dintre ele. dar nu mai apare în cea de a treia afirmaţie, care derivă din pnmele. concluzia
în felul acesta. *Aristotel* a stabilit fundamentele logice ale ştiinţei, epuizând cu aceasta ultimele posibilităţi ale spintului grec El a înţeles insuficienţa dialecticii platoniciene fiindcă era în prunul rând un om de ştiinţă, pe care îl interesau nu numai probleme de etică, ci mai ales cunoaşterea natuni
2. *Metafizica. Aristotel* constată, pe bună dreptate, că ştiinţele speciale abordează existenţa într-un anumit domeniu al ei. făcând-o obiect de cercetare sub raportul unor determinaţii specifice şi într-o formă concretă a sa Dincolo de ştiinţele particulare speciale trebuie să existe o ştiinţă universală, care studiază existenţa în general, numai

sub aspectul ei de existenţă, şi această ştiinţă este filosofia pnmă Această ştiinţă va primi mai târziu numele de metafizică, şi după obiectul ei. fiind o cunoaştere a existenţei ca existenţă, va ocupa. în ordine logică, locul întâi în sistemul ştiinţelor
înainte de a expune propriile sale concepţii metafizice *Aristotel* trece în revistă, pe scurt. încercările antenoare constatând că vechii filosofi au
119
procedat unilateral, opnndu-se doar asupra unui aspect sau a unei latun a fiinţei. In mod deosebit *Aristotel* se concentrează asupra criticii teoriei platoniciene a ideilor. Cea mai gravă obiecţie priveşte faptul că între ideile generale şi lucrurile particulare există, după *Platan,* o ruptură totală. Anstotel socoteşte drept o imposibilitate ca realitatea şi ceea ce este esenţa realităţii. Ideea. să existe în mod separat Spre deosebire de *Pluton, Aristotel* a identificat esenţa nu în afara lucrurilor ci în lucruri înseşi Cu aceasta el nu a separat. în maniera lui *Platan,* generalul de particular, dar-întocmai ca acesta a găsit în general nu numai obiectul cunoaştem ştiinţifice ci şi momentul constructiv al lucrurilor individuale.
Aristotel distinge diferite moduri posibile de a afirma existenţa, care sunt categoriile Avem astfel pe de o parte existenţa ca existenţă şi existenţă din punctul de vedere al cantităţii sau calităţii Există zece asemenea modun de a afirma existenţa, zece categorii Prima existenţă ca existenţă este exprimată prin categoria substanţei Celelalte modun de a se exprima existenţa sunt date de următoarele categorii cantitate; calitate, relaţie, loc: timp: poziţie: acţiune: pasiune. Fundamentală este categona substanţei, substanţa singură există în sine. în timp ce toate celelalte există prin ea. Substanţa poate primi toate celelalte moduri de a fi cărora le oferă un fundament fără de care acestea n-ar putea exista, fără ca substanţa să poată fi atnbuită celorlalte categoni Acestea există numai în şi pnn substanţă, există doar în măsura în care pot fi afirmate despre substanţă. Substanţa înseamnă existenţa prună. în sens absolut, care nu depinde de nimic şi de care depinde totul. De aceea a cunoaşte un lucru înseamnă a-i cunoaşte natura substanţială.
Motivul asupra căreia se concentrează concepţia aristotelică despre lume este altui decât al filosofilor dinaintea sa Aceştia vedeau în realitate fie o unitate frumos ordonată, fie un mecanism, fie ca şi *Platan o* operă de artă ieşită din mâna Divinităţii. Spre deosebire de aceştia. *Aristotel* o
120
concepe sub forma unui organism în dezvoltare, în formare. în care unitatea şi succesiunea diferitelor momente o asigură ideea de finalitate. Lumea a părut şi se susţine în urma unei activităţi organice. Din aceasta trebuie să scoatem pnncipnle realităţii, care devine inteligibilă numai în procesul naşteni sale. al constituim ei. In cazul unei realităţi, a unei existenţe oarecare întâlnim toate felunle de cauze care sunt patru: a) cauza eficientă, de exemplu priceperea zidarului; b) cauza finală - opera finită; c) cauza materială - cărămida, pietrele; d) cauza formală - conceptul de casă.
In once existenţă avem dată o anume deplinătate, ca urmare a faptului că pnn ea s-a realizat un scop. Once existenţă se află în schimbare, dar pentru ca Ai să poată deveni A: trebuie ca A: să fie cuprins într-un fel oarecare în A din care se desface. Deci. once existenţă. înainte de a fi realitate, este dată. mai întâi, sub forma de posibilitate. De aceea once existenţă se prezintă sub două forme difente: a) existenţa conform posibilităţii şi b) existenţa conform realităţii. întreg procesul existenţei se înfăţişează ca o continuă realizare, o trecere din starea potenţială în starea actuală, trecere care în mod natural este mişcare. Numai acela se poate realiza devenind realitate deplină care există deja conform posibilităţii. De aceea, numai o existenţă imperfectă se poate schimba, una perfectă rămâne neschimbătoare
Ceea ce se schimbă într-o existenţă ţine de matene. ceea ce nu se schimbă ţine de formă. Matena şi forma sunt cele două principii, cele mai importante, ale realităţii. Once existenţă este întoarsă de Anstotel înapoi la aceste două principii. în matene el vede posibilitatea iar în formă împlinirea, realizarea Forma nu e figură sau înfăţişare, nu este ceva dat în percepţia sensibilă, ci constituie esenţa neschimbătoare a realităţii. Ea este acea generalitate care nu poate percepe sensibil, simplă şi indivizibilă, ce formează conţinutul acelei unităţi de gândire pe care o numim concept. Esenţa este cea care determină comportarea unei existenţe în raport cu
121
celelalte existenţe. In aceasta trebuie să căutăm principiul constructiv, ce asigură

unitatea, al realităţii în esenţă, de fapt. trăieşte genul; este. în fond. vorba de ideea platoniciană. numai că aceasta nu există în afara lucrunlor individuale, ca la *Pluton,* ci în ele Materia în ea însăşi este de necunoscut şi poate fi pnnsă numai pnn analogii. Materia este schimbătorul în care există întotdeauna ceva posibilitate, ceva care poate deveni actual în opoziţie cu finalitatea formei, care cauzează transformăn organice, matena prezintă necesitatea dură. pnncipiul mecanic. în contradicţie cu cel organic.' In once lucru, momentele schimbăm şi neschimbăni se presupun ca atare reciproc, se află în corelaţie unul cu altul, se împletesc dând naştere unei realităţi. Unitatea lor poate fi desfăcută numai pnn analiză teoretică.

Am văzut că realizarea sau înfăptuirea se prezintă la *Aristotel* ca trecere, o mişcare de la starea de potenţialitate la starea de actualitate, dar un corp care se mişcă nu se mişcă de unul singur, ci aceasta presupune anumite cauze care îl declanşează. Transfbrmânle din realitate nu sunt întâmplătoare, dezordonate, fără legătură între ele. ci în toate aceste transformăn se manifestă o tendinţă intenoară care arată către o ţintă imanentă Această finalitate este dată de pnncipiul unităţii totului care leagă laolaltă multiple mişcăn separate. îmbină realizarea lor "V

Transformarea permanentă a realităţilor existente nu este posibilă fără existenţa unei realităţi ce rămâne mereu neschimbată: finalitatea presupune prezenţa unei perfecţiuni în conceptul de scop De aceea, deja principiile existenţei arată către o fiinţă perfectă, pe care ne-o dovedeşte şi analiza premiselor mişcănujfNu există. în fond. mişcarea fără mişcător şi înaintând în felul acesta pe firul mişcănlor succesive dm realitate trebuie să admitem că există un asemenea mişcător, care nu a putut pnmi de nicăien de la altul mişcarea pe care o produce, ci a trebuit să o producă el însuşi, deci este cu adevărat un pnm motor. Astfel, condiţia veşnicei transformăn şi schimbăn din realitate este un pnm motor etern, care în el însuşi rămâne

122

nemişcat Această fiinţă constituie scopul ultim al întregii procesualităţi a realităţii căci numai scopul poate mişca astfel ca el însuşi să rămână nemişcat. Anstotel numeşte această fiinţă divinitatea. Ca existenţă spintuală singura activitate a divinităţii este gândirea, al cărei obiect, întrucât ceea ce este perfect gândeşte numai ce este perfect, nu poate fi decât ea însăşi De aceea. *Aristotel* o şi numeşte gândire a gândirii Divinitatea anstoteheă nu ia cunoştinţă de lume. nu o cunoaşte şi nu intervine în ea. dar este prezentă în ea ca donnţă a perfecţiunii, căci absolutul în cursul activităţii sale nu poate gândi despre el însuşi

Pnmul motor anstotelic nu mişcă în nici un caz realitatea pnn atingere, şoc mecanic sau vreun bobârnac iniţial, ca şi celelalte cauze, căci nu în acest fel produce scopul mişcare Propnu zis. divinitatea mişcă realitatea ca fiinţa iubită pe cel care iubeşte: trezeşte în ea donnţă şi pasiune după propna sa perfecţiune. Ea este Binele spre care tinde donnţa aprinsă în once posibilitate, astfel că întreaga procesualitate a realităţii, pnvită în sine. apare ca o continuă perfecţionare, existenţa devine mereu mai bună. adică este vorba de o adevărată dezvoltare. In afara acestei lumi în schimbare, angajată în procesul nesfârşit al perfecţionării sale. o altă lume nu există, ea este cea mai bună. Lumea este una fiindcă una este şi divinitatea care constituie premisa acestei lumi.

3. Fizica. Anstotel nu rămâne pe înălţimile tulbun ale speculaţiilor metafizice Cunozitatea sa se întinde peste întreaga suprafaţă a cunoaştem omeneşti şi rodnicia pnncipulor sale o dovedeşte tocmai reuşita adaptării lor la cunoaşterea diferitelor domenii particulare ale realităţii.

Fizica cupnnde concepţia lui *Aristotel* despre natură, el înţelegând pnn aceasta totalitatea lucninlor supuse transformăm. Dar pe lângă un pnm înţeles, oarecum mai mult static, de totalitate, el foloseşte termenul de natură şi în sens dinamic. înţelegând pnn el izvorul ultim şi permanent al tuturor propnetăţilor în felul acesta, natura apare sub aspectul forţei sale

123

active, iar ştiinţa naturii de referă la mişcările existenţelor supuse schimbăm. Această mişcare se deosebeşte radical de mişcările şi transformările provocate, provenind din exterior, ale obiectelor diferitelor arte ea defirundu-se ca mişcare interioară spontană Conform cu concepţia aristotelică orice existenţă în cadrul naturii are un conţinut de viaţă Am putea spune chiar istoric şi aceasta chiar în lumea anorganică

Schimbarea ce se poate constata la existenţele din cadrul naturii are mai multe specii: naştere, dacă din non-existenţă se face existenţă şi pieire. dacă din existenţă se face

non-existenţă. Mişcarea. în sensul restrâns al cuvântului, este cea care se petrece în ceva. în timp ce existenţa respectivă rămâne neschimbată. Ea prezintă trei specii a) cantitativă, când existenţa creşte sau descreşte: b) calitativă, când o existenţă îşi schimbă determinările; c) spaţială, când o existenţă îşi schimbă situaţia, locul Aceasta din urmă este cea mai importantă. întrucât presupune ca premise spaţiul şi timpul
Noţiunea de spaţiu a lui *Aristotel* este în mod esenţial deosebită de a noastră, ea fiind înţeleasă; datorită caracterului ei mai mult corporal. într-un mod specific grecesc, desemnând mai mult locul corpurilor decât corpurile ele însele. Spaţiul anstotelician seamănă mai degrabă cu o cutie goală, imobilă, locul fiind pnmul hotar nemişcat care înconjoară un corp în raport cu corpul înconjurat El este un dat obiectiv, plin şi finitfDe aceea, orice mişcare în spaţiu, dat fund caracterul plin al spaţiului, nu este. la drept vorbind, decât schimbarea locului.
Noţiunea de timp desemnează numărul mişcăm în raport cu un predecesor şi un succesor Pentru *Aristotel* ceea ce nu se schimbă nu există în timp. Pentru a măsura timpul schimbărilor cea mai potrivită este mişcarea circulară uniformă al cărei număr poate fi cel mai uşor cunoscut De altfel, timpul este numărul pe care îl număram şi nu numărul cu care numărăm Fără sufletul numărător, cel care numără, nu ar fi nici număr şi
124
nici timp. ci numai mişcare, şi în cadrul acesteia doar un înainte sau un după Timpul este deci etern, dar spre deosebire de loc nu este absolut Lumea, care prin mişcarea sa de rotaţie dă baza pentru a măsura timpul propriu oricărei existenţe, este. de asemenea, eternă Eternitatea lumii urmează din eternitatea materiei şi a formei, căci împreună cu acestea ne este dată transformarea eternă, mişcarea eternă, al cărei substrat ultim este lumea Este evident, că. dm acest motiv. *Aristotel* nu are o cosmogonie, deoarece ştiinţa ce se referă la lumea eternă nu poate fi decât o cosmologie
întreaga filosofic aristotelică a naturii este. în general, străbătută de marele principiu al dezvoltăm. Existenţele se înşiruie pe treptele unei scări ce urcă într-un mod continuu Pretutindeni în natură. *Aristotel* vede cu ochii săi doar eorelaţionăn. continuitate, ceea ce cu o expresie medievală echivalează a spune că natura nu face culturi. In această unaşă unitate întocmită după principiul finalităţii, cauzalitatea mecanică se înfăţişează numai sub chipul unei acţiuni secundare, din această cauză procesul în totalitatea lui nu poate suferi schimbări. Indivizii mor - de pildă dacă luăm cazul oamenilor - doar viaţa speciei este eternă şi durează dincolo de oameni ca purtători ai speciei Şirul ierarhic al existenţelor pământeşti se întinde de la existenţa cea mai inferioară, existenţa numai ca posibilitate, ce stă cel mai aproape de materie, până la om. respectiv până la bărbat, căci în ochii lui *Aristotel* acesta este mai perfect decât femeia. Forma inferioară oferă baza celei superioare, şi fiecare structură superioară apare ca o relativă împlinire a tendinţelor ascunse în cele inferioare. Principalele trepte ., ale ierarhiei sunt: corpurile neînsufleţite, plantele, animalele şi omul
4. Cosmologia. întrucât locul nu este infinit nici lumea care se află în acesta nu poate fi socotită după întinderea sa decât ca fiind finită. Limita extremă a lumii o constituie bolta cerului, pe care sunt aşezate stelele fixe. Mişcarea sa este o continuă mişcare circulară, căci numai această formă a mişcăm nu are un început, mijloc şi sfârşit Numai astfel poate fi lumea
125
eternă Cauza mişcăm eterne este divinitatea, primul motor Mişcarea urmează din natura perfectă a divinităţii, de aceea mişcarea în ansamblul ei presupune prezenţa continuă a divinităţii. Aceasta fiind eternă, eternă este şi mişcarea. Divinitatea şi lumea sunt pentru *Aristotel* coeterne; el susţine coexistenţa cauzei şi a cauzatului, a cauzei şi a efectului.
Lumea se prezintă ca fiind alcătuită dm 55 de sfere concentrice. în care sferele interioare îşi dobândesc mişcarea de la cele exterioare Raportul dintre prima sferă - cerni stelelor fixe - şi divinitatea ca pnmul mişcător nu. apare întru totul clar după *Aristotel* Cauzele motrice ale mişcăm stelelor şi a difentelor sfere sunt considerate a fi spintele înfenoare. care există fără a avea duren şi necazun şi care nu îmbătrânesc niciodată Mişcarea de rotaţie a corpunlor cereşti presupune existenţa unui corp central imobil. în jurul căruia să se petreacă mişcarea şi acest absolut nemişcat, greu. este pământul, care el însuşi apare ca rotund Soarele se roteşte în urul lui cu cea mai rapidă mişcare imaginată, dar din cauza distanţei unaşe faţă de pământ ea apare vizibilă numai ca o mişcare lentă Faptul că este totdeauna încins. încălzit şi strălucitor dovedeşte

tocmai marea viteză de rotaţie a soarelui în jurul pământului Luna împarte în jumătate sfera care se întinde între pământ şi soare Partea dintre lună şi soare este domeniul eternităţii, lumea de dincolo. în timp ce în lumea sublunară dintre lună şi pământ, totul este trecător şi supus mişcăm. Aici nu găsim mişcarea circulară, numai mişcare în sus şi în jos. Aşa se mişcă, cel puţin, cele patru elemente ale lumii sublunare: pământ, apă. aer. foc Elementele sunt transformabile. pot trece unul în altul, fiecare dintre ele având locul lui natural Una dm cauzele transformănlor dm natură este tocmai aceea că elementele tind în mod firesc să-şi ocupe locul lor natural Dincolo de cele patru elemente sublunare mai există un al cincilea - eterul - care penetrează toate celelalte părţi ale realităţii
5. *Psihologia* constituie un compartiment al gândirii aristotelice care prin unele dintre ideile sale prezintă şi astăzi un interes mai mult decât unul
126
simplu istonc. în *Despre suflet* găsim următoarea definiţie a sufletului: "Sufletul este deci. cu necesitate, o substanţă în sensul de specie a unui corp natural care are viaţa ca o potentă" (II. 1.412a 15)
Potnvit cu această definiţie sufletul este esenţa şi forma neschimbătoare a corpului: el desemnează o asemenea forţă permanentă care este capabilă de acţiune, iar ca matene a acţiunii sale se foloseşte de corp în acest sens. sufletul este un principiu formator şi trupul există, în întregime numai în vederea sufletului. în absenţa sufletului, once corp organic decade în ierarhia existenţei pe treapta anorganicului, căci sufletul reprezintă scopul corpului Viaţa există numai ca în cadrul ei sufletul să se poată manifesta şi realiza într-o formă cât mai deplină. Dar această realizare prezintă difente grade, şi după funcţiile îndeplinite în cazul fiinţelor vii întâlnim de fiecare dată un alt gen de suflet: vegetativ, senzitiv, raţional \
"In cazul plantelor sufletul nu îndeplineşte decât o funcţie nutntivă: pnn schimbul de matern mijloceşte menţinerea în viaţă Sufletul acesta vegetativ, tn treptikon. se poate găsi şi în cazul animalelor, dar la acestea mai întâlnim pe lângă cel dmtâi şi sufletul senzitiv, tn aisthetikon, instinctul, tn ektikon. şi ceea ce se poate numi tn kinetikon katr topon. cu ajutorul căruia o fiinţă vie îşi poate schimba locul după voinţa sa.
în cazul omului le întâlnim pe toate acestea, dar deasupra lor se mai află şi ceea ce face ca omul să fie propnu zis om. sufletul raţional, intelectul, raţiunea, nous. care nu constituie o consecinţă a funcţiilor sufleteşti amintite deja. ci reprezintă un principiu independent, care din mai multe puncte de vedere se află în opoziţie cu acestea.
în *Etica Nicomahică* întâlnim şi o altă clasificare a activităţilor sufletului: 1) simţire (aisthesis). 2) dorinţă (opexis) şi 3) raţiune (nous). *Aristotel* prezintă şi felul în care se realizează aceste funcţii sufleteşti In decursul percepţiei sensibile, forma lucrului perceput trece fără matena sa
127
în organul perceptiv, datorită căreia realizează. în act. calitatea existentă în ea în mod potenţial Perceperea este adevărată tocmai fiindcă reprezintă un act unitar senzaţia şi stimulul obiectiv constituie două laturi ale unuia şi aceluiaşi proces Trebuie să distingem între o percepţie singulară şi datele comune furnizate pnn colaborarea a mai multe organe de simţ Pnma are ca izvor un anumit organ de sunt; dar numai pnntr-o singură senzaţie obiectul nu poate fi cunoscut, pentru aceasta este nevoie de colaborarea mai multor organe de simţ. iar dincolo de aceasta sunt necesare anumite operaţii de comparaţie sau abstractizare Acest surplus şi această însumare este opera unui simţ totalizator, aisthetenon kouion. care are ca organ central inima. Rezultatul unor perceperi complete este reprezentarea pe care o putem întâlni şi la animale. Pe aceasta se sprijină imaginaţia precum şi amintirea involuntară şi voluntară De asemenea, din aceasta apare şi conştiinţa plăcutului şi neplăcutului care dă. astfel, naştere dorinţei precum şi strădaniei şi aspiraţiei
Dar voinţa cumpănitoare şi conceptul sunt deja proprii numai
omului şi ele nu pot exista în afara raţiunii, a intelectului. Dacă pnn simţuri
omul arc acces la individual, pnn raţiune el concepe universalul, necesarul;
aşadar simţunle şi raţiunea se deosebesc pnn chiar obiectul lor. In cazul
raţiunii. *Aristotel* distinge între o raţiune pasivă care primeşte forma nous
pathetikos şi o raţiune activă care dă forma, nous poietikos Pnma este ca o
tablă goală, după posibilitatea sa cupnnde tot ceea ce poate fi gândit. Dar
nu este simplă înniagazinare. receptare pasivă doar. fiindcă activitatea
totalizatoare are un caracter sufletesc din chiar punctul ei de pornire. Nu

poate fi hrănită de reprezentante sensibile, fiindcă acestea sunt funcţii mai infenoare. De unde provin atunci conceptele'.' Există şi în om ceva care se prezintă ca act pur; acel nous poietikos. intellectus agens. raţiunea activă. Aceasta din urmă dă naştere conceptelor în cadrul intelectului pasiv, nous pathetikos. dar nu pnn influenţă ci raportându-se la acestea ca şi lumina la
128
culon; pnn strălucirea sa aceasta actualizează culorile care existau deja şi în întunenc în stare de posibilitate
Intelectul activ nu este legat de corp. nu se poate acţiona asupra sa , nu poate fi influenţat nu se amestecă cu nimic altceva. înseamnă act pur. El vine din extenor în om sub chip de scânteie divină Doctrina despre intelectul activ constituie una din părţile cele mai înalte ale concepţiei anstotehee. în ţesătura sa fină de idei împletindu-se şi firele dualismului platonician Omul se comportă ca o mică lume. constituie în raport cu lumea un microcosmos. în care intelectul activ îndeplineşte rolul de prim motor Sufletul are şi el o parte muntoare şi alta nemuritoare. în vreme ce părţile legate de învelişul trupesc al omului dispar şi odată cu ele se sting şi amintirea şi individualitatea, sufletul divin, ce mişcă raţiunea omenească neluând în seamă soarta rezervată individului, supravieţuieşte, dincolo de timp. fără a fi nimicit.
6. Etica lui *.-ristotel* se fundamentează pe psihologie. După cum aceasta din urmă considera activitate raţională ca fiind cea mai valoroasă în acelaşi sens în planul acţiunii morale se caută îndrumarea conştientă de sine. raţională
Aristotel consideră că manifestarea practică a raţiunii nu prezintă principii separate, propni: activitatea înseamnă o adaptare a principiilor teoretice fie sub forma creaţiei (poiein) fie sub cea a acţiunii (prattein).
Pnn voinţă ni se dezvăluie unitatea dintre raţiune şi străduinţă Cea dintâi fixează sub fomiă de donnţă scopunle; cealaltă alege mijloace adaptate scopului Once voinţă este determinată de relaţia faţă de bine şi posibil La începutul *Etidi nicomahice, Aristotel* formulează cu cea mai ireproşabilă clantate problema fundamentală a eticii. Once acţiune umană porneşte din strădania de a realiza un bine Dar care este acel bine pe care omul năzuieşte să-l realizeze nu de dragul unui scop extenor oarecare ci îl vrea pentru el însuşi'.' Ierarhia bununlor şi a scopunlor conduce către
129
acceptarea unui scop ultim Un scop relativ poate fi cu adevărat un scop numai dacă este raportat la scopul absolut/Care este atunci binele suprem pe care acţiunea trebuie să-l înfăptuiască? In stabilirea acestuia Anstotel nu se abate de la afirmaţia cea mai comună în această privinţă, şi declară că binele suprem este fericirea, eudaimonia Dar nu am determina corect şi exact sensul acestui termen, care are un înţeles tipic grecesc, ba chiar unul specific anstotelic. dacă l-am reduce numai, pur şi simplu la înţelesul de fericire. Sufletul se află într-un fel de stare divină când faptele noastre sunt inspirate de spiritul bun - (eu-daunon). deşi starea de fericire pe care termenul în discuţie o poate indica merge foarte bine împreună cu nenorocirea, durerea, neşansa în viaţă Prin fericire *Aristotel* nu vrea să desemneze o stare realizată ci mai degrabă doar o anumită năzuinţă, căci în întreaga sa concepţie activitatea îndreptată spre înfăptuirea unui scop contează şi valorează mai mult decât opera înfăptuită ca atare
în cazul fericirii, sufletul desfăşoară o activitate conformă în întregime virtuţilor: este vorba de o astfel de viaţă în care corpul există, într-adevăr. în vederea sufletului. Iar virtutea se defineşte ca acel specific al unei existenţe oarecare datorită căreia, ţinând seama de predispoziţia şi destinaţia proprie, aceasta îşi exercită permanent şi perfect activitatea sa corespunzătoare Activitatea cu caracter de virtute înseamnă desfăşurarea completă a scopului aflat în germene în esenţa unei existenţe date In felul acesta, fencirea. în sens anstotelic. poate fi gândită ca realizabilă numai ca rezultat al unei întregi vieţi omeneşti şi nu într-un moment oarecare sau altul al ei în afara unei sănătăţi fizice şi psihice depline, fencirea omenească nu este de conceput Mai mult. dobândirea ei presupune şi anumite favorun matenale. înţelese ca mijloace ce servesc posibilitatea unei activităţi spintuale. sufleteşti. Se poate deduce dm acestea că viaţa scufundată exclusiv în savurarea plăcenlor matenale este de un grad tnfenor: pe o treaptă mai înaltă decât aceasta se află plăcerea ce însoţeşte
activitatea din domeniul vieţii teoretice - care nu este cea mai importantă, dar ca un accesonu al acesteia nu lipseşte nici din cea mai înaltă formă de existenţă - care este dedicată în întregime tendinţelor ştiinţei pure

Aristotel înţelege într-un mod profund şi corect că numai acţiunea liberă poate fi purtătoarea valoni etice, că în afara unei voinţe libere nu există judecată morală In *Etica Nicomahică* (III. 7. 1113 b 6) *Aristotel* declară că stă în puterea noastră atât virtutea cât şi răul El însă nu este dispus să intelectualizeze într-atâta ca *Socrate* conţinutul virtuţii, şi nu consideră că aceasta ar fi o cunoştinţă, ci o direcţie permanentă a voinţei, o deprindere care se ndică nu numai pe înţelegere şi judecată ci şi pe motivele nemijlocite ale dorinţelor, şi care poate fi dobândită pe calea exerciţiului. Probabil că *Aristotel* şi-a dat seama că principiul lui *Socrate,* chiar dacă într-un mod inconştient, anulează libertatea de voinţă.
De altfel. în cadrul virtuţilor *Aristotel* distinge între două categorii: a) virtuţi etice. în cazul înclinaţiilor şi pasiunilor şi b) virtuţi dianoetice. care aparţin domeniului raţiunii şi constituie factoni cei mai importanţi în atingerea fericim Simţul grec al măsuni se evidenţiază în etica anstotelică pnn aceea că *Aristotel* consideră virtutea ca ceva de mijloc, o cale mijlocie - mesotes - între două extreme Astfel curajul se află la mijloc între tementate şi laşitate Etica anstotelică se distinge pnntr-o fină analiză a virtuţilor Dar "mijlocul" nu exprimă un absolut ci o maximă a comportamentului subiectiv Există totuşi şi o virtute absolută care nu cunoaşte această îngrădire - dreptatea, justiţia (dikaiosune). întreaga carte a cincea a *Eticii Nicomahice,* atât de bogată, de altfel. în idei. *Aristotel* o dedică prezentăm marufestănlor acesteia şi echităţii (epieikes) care o întregeşte
7. *Politica.* Doctnna etică a lui *Aristotel* nu se poate epuiza doar în
cercetarea existenţei individuale Omul îşi poate atinge scopunle practice de viaţă numai între oameni. în cadrul societăţii De aceea în mod necesar etica
131
130
se prelungeşte în politică. Omul, după natura sa. este o fiinţă politică, declară *Aristotel* într-o celebră frază physei zoon politikon Scopunle etice . | se pot înfăptui numai în cadrul statului, care conform esenţei sale constituie o condiţie preliminară a existenţei individuale Forma cea mai primitivă a vieţii sociale o constituie familia care. întocmai ca şi statul, este o instituţie chemată să îndeplinească nişte formalităţi morale Amândouă trebuie să dea curs liber laturii celei mai nobile a esenţei umane
Doctrina despre stat a lui *Aristotel* se distinge de cea platoniciană pnn adâncul ei realism. Ea se ridică pe un foarte bogat material de observaţii şi comparaţii istorice. Limitările sale sunt în cea mai mare parte a lor limitele epocii în care ea a apărut. Se disting trei forme de stat: monarhică, aristocratică şi democratică Fiecare dintre ele cunoaşte, după împrejurări, o realizare bună sau rea Scopul formelor de stat pozitive este binele comun: aşa se întâmplă aceasta în cazul monarhiei, aristocraţiei şi în polis, adevăratul stat. Degenerările formelor fundamentale de stat se caracterizează pnn preponderenţa scopunlor individuale. Acestea corespunzător celor mai dinainte sunt: tirania, oligarhia, timocraţia
Pentru *Aristotel* sclavia este justificată fiindcă apare ca naturală, căci cel care nu este capabil decât de supunere şi se arată incapabil de judecată acela nu poate fi decât sclav. Chiar şi cei liben numai atunci pot duce o viaţă demnă de condiţia lor când reuşesc să scuture de pe umeni lor povara oncărei munci fizice. Această situaţie este valabilă nu numai pentru indivizi, ea poate fi transferată asupra unor popoare întregi, există popoare de stăpâni şi altele de sclavi. Este justificat ca cei cultivaţi să stăpânească asupra celor necultivaţi, de pildă grecii asupra barbanlor.
In schimb. *Aristotel* intuieşte în mod corect faptul că societatea trebuie să se spnjine pe avântul şi însufleţirea dată de înţelegerea şi activitatea organică desfăşurată de cetăţenii ei şi nu pe desfiinţarea artificială şi forţată a intereselor individuale, cum susţinea aceasta *Platon.*
132
Dorinţa binelui comun se înfăptuieşte ca armonia voinţei individuale şi sociale, a egoismului cu altruismul
8. Estetica. Omul nu este doar o fiinţă care acţionează ci şi una creatoare Ca atare. înseamnă că şi creaţia prezintă anumite principii. Acestea *Aristotel* le-a formulat în *fâgica* sa. ce ni s-a transmis numai într-o stare fragmentară. Funcţia conştmţei creatoare este arta - tehne - pnn care omul nu numai că imită natura dar o şi întregeşte Rolul acestei întregin este suplinirea lipsunlor. astfel este. de exemplu, construirea de case. confecţionarea de haine. în timp ce imitaţia vrea să producă plăcere Aceasta este

diferenţa dintre arta luată în sensul ei restrâns, ea se referă la ultimul caz. şi meseni, care pnvesc cazul întâi.
Conceptul de imitare *Aristotel* îl foloseşte într-un sens destul de larg. în aceasta el vede o copie servilă pentru că. de exemplu, şi muzica este o imitare, chiar dacă asemenea cântece şi melodii nu pot fi întâlnite în natură ca atare; muzica imită într-un mod ongmal sunetele din natură. Natura înseamnă mai mult decât natura, căci ea imită doar originalul, semnificativul, ceea ce şi naturii îi reuşeşte numai în parte. Ceea ce imită arta este esenţa intenoară şi ideală a lucrunlor naturale: ea tinde către general şi necesar dar nu în sens de concept ci în acela de tipic. Refentor la artist, crede *Aristotel,* se poate spune că el înfăţişează lucrurile nu numai aşa cum sunt ci aşa cum ele ar trebui să fie. Aceasta se poate susţine şi în legătură cu arta comică al cărei scop adevărat este exprimarea caracterelor. Estetica anstotelică se hrăneşte din metafizica sa. şi este mai degrabă teona artei decât a frumosului. Specificul ei este. de fapt. teona creaţiei Dar *Aristotel* nu uită nici de frumos: esenţa acestuia o identifică în corespondenţa reciprocă a părţilor. în simetrie. într-o claritate hotărâtă. Manifestarea senzonală nu constituie un factor necesar al frumosului căci frumosul în forma sa cea mai realizată poate fi întâlnit în ştiinţele matematice. Deci. şi frumosul se află în general. Pe acest motiv, poezia este
133
cu mult mai filosofică, frumoasă şi serioasă decât istona care se referă la individual. Poezia se referă la ceea ce trebuie să se întâmple potrivit cu esenţa lucrurilor, pe când istona priveşte ceea ce s-a întâmplat doar în mod întâmplător. Prima pnnde trăsături eterne, durabile, pe când ultima nu 1 poate ajunge decât la trecător Mai pe larg tratează *Aristotel* în *Poetica* sa doctrina epopeii şi a dramei Nu este de mirare că *Aristotel* apreciază ca superioară acţiunea unitară zugrăvită de dramă decât lungimea dezmembrată ce caractenzează.epopeea
Multe dispute a stârnit conceptul central al esteticii aristotelice, catharsis. Se pare că ideea acelei purificări şi liniştiri pe care o aduce în sufletul contemplatorului urmărirea acţiunii înfăţişate în tragedie se află în legătură cu optimismul etic al lui Anstotel şi concepţia sa cu pnvire la utilitatea artei Un suflet ca acela al lui *Aristotel* nu poate să resimtă cu adevărat în căderea a ceea ce este mare. excepţional şi nobil tragicul adânc şi niciodată dezrădăcinabil al existenţei, căci ceea ce simte şi urmăreşte el permanent şi îi mişcă sufletul este năzuinţa unei continue perfecţionăn pnn apropierea progresivă de scopul divin al realităţii ca atare şi care singur este capabil să-i aducă liniştea intenoară Ocazia acestui rar sentiment metafizic este folosul adevărat adus de tragedie, care constituie şi motivul apreciem supenoare care 1 se dă

3. Epoca elenistică

a. Consideraţii introductive: problema salvării şi fericirea terestră Odată cu moartea lui *Aristotel* (321 î.c.n.) ia capăt şi epoca de mare glorie a gândini greceşti Cu aceasta, atât pe planul istonei politice cât şi în planul gândim filosofice. începe o lungă epocă ce aşează lumea greacă în conul de umbră a unui ireversibil declin Cu menţiunea că în domeniul culturii acest declin nu este cu totul sleit, şi chiar în mijlocul decădeni
134
politice spintul grec mai reuşeşte şi acum să se înalţe câteodată la strălucitoare gândun ce se înjghebează în concepţii onginale cu pnvire la lume şi la viaţă
Filosofia epocii elenistice este propnu zis greacă mai mult după forma sa extenoară. Un conţinut nou de gândire, născut pe îmbietoarele tărâmun spintuale ale Onentului. ia drumul Greciei spre a îmbrăca acea haină filosofică pe care geniul grec. atât de plastic, şi-a ţesut-o din îdealunle sale de viaţă cele mai scumpe
Polisul, care constituie baza socială a filosofici în epoca clasică, dispare de pe scena istonei. înghiţit realmente de noua realitate social politică a unaşului imperiu universal întemeiat pnn sabia sa de *Alexandru Macedon.* Cu aceasta se declanşează şi cnza individului, care se integrase perfect în formula social politică democratică, raţional organizată a polisului în sânul acestuia el găsise ocrotire cât şi cadrul extenor pnelnic pentru a se putea realiza pe latura esenţială a existenţei sale. ca om politic. în acest context social politic ofent de elenism, omul pus dintr-odată faţă în faţă cu unpenul. care îl înfăşoară în structura sa atotcuprinzătoare, se simte singur şi părăsit Teronzat de sentimentul morţii sale politice, ca rezultat al faptului că nu-şi poate asimila dintr-odată noua realitate sociaJ-politică a Impenului - moarte ce o precede pe cea biologică - el întinde mâna ca pentru salvare, aşteptând din partea acestuia schimbarea mântuitoare.

Problema mântuirii reţine în gradul cel mai intens omul. acaparându-l cu totul şi în această atmosferă, astfel impregnată de problema mântuini. se prepară triumful creştinismului, ca religie tipică a mântuini.
Filosofia mai înainte globală, ce ambiţiona să dea o explicaţie integrală a realităţii, devine acum parţială, desfacându-se în difente membre componente Evoluţia ştiinţelor şi a cunoaştem exacte lucrează şi ea în sensul declinului filosifiei ca imagine integrală asupra lumii, consolidând şi sub această formă individualismul începe epoca muncii specializate ca
135
pierde viziunea unităţii Dintre diversele părţi ale filosofiei se impune în mod deosebit etica; unilateralizându-se. filosofia se concentrează, de preferinţă, asupra problemelor de etică, aceasta înghijând once alt interes
Etica este dominată şi ea de principiul individualismului. Preocuparea este de a salva individul, extrăgându-l din această criză de sfârşit de epocă istorică; filosofiile au pe acest motiv un pronunţat caracter sotenologic. fiind concepţii ale salvăm Vechea etică greacă îşi construia imaginea sa despre lume şi viaţă având ca pivot central ideea de colectivitate. înţelegerea colectivităţii este cea care oferă o punte pe care se poate ajunge şi la explicarea individului Noua etică elenistică vede pretutindeni numai individul şi problemele sale Căutând rostul şi valoarea existenţei individuale o găsea nu în colectivitate ci în individ însuşi. Astfel, acesta nu mai este integrat colectivităţii sale sociale, ci. într-un mod mai degrabă evazionist, este luat şi proiectat pe ecranul marilor corelaţii fizice ale cosmosului
Totodată începe epoca livrească a culturii prin constituirea marilor *ţ* biblioteci: cartea nu este totdeauna un drum ce apropie de viaţă ci. uneori. < şi ceva care îndepărtează de ea. interpunându-se între viaţă şi trăirea ei. Ea nu asigură contactul nemijlocit cu viaţa ci numai cu reflexul acesteia. In locul vechiului filosof ca tip uman multilateral savant, descopentor. politician, legislator, ca urmare a acestor transformări apare înţeleptul, retras din faţa vieţii, repliat în propria sa intcnontate subiectivă, instalat doar în sfera sa existenţială, singura de care poate dispune în mod nemărginit
I Salvarea prin atitudinea etică: stoicismul şi epicurismul Stoicismul poate fi caracterizat ca fiind, pnn excelenţă, filosofia lumii elenistice Principalele sale trăsături, determinate de transformările pe care le suferă viaţa epocii elenistice în plan social-politic. sunt
136
individualismul şi cosmopolitismul: polisul autonom, independent şi liber al epocii clasice dispare înecat sub valurile tot mai puternice ale unui cosmopolitan care aduce cu sine şi un nou ideal de om. acela al individului ca cetăţean al lumii. Stoicismul reprezintă o filosofic a renunţării, care aşează în faţa omului un ideal de viaţă paseist, defetist.
In evoluţia istorică a stoicismului se disting mai multe perioade. Reprezentanţii primului val al stoicismului sunt de origine orientală: *Zenon* (334-262 î.e.n.) născut în Citium (Cipru) este fenician de neam. Ajuns la Atena pnn 314 î.e.n.. în urma unui naufragiu, păşeşte în cercul foştilor discipoli ai lui *Socrate,* îşi însuşeşte principalele direcţii din gândirea vremii. Nesatisfăcut de soluţiile pe care acestea le oferă deschide, pe la 300 î.e.n.. o şcoală filosofică proprie în porticul acoperit, pictat de *Polygnot* -stoa poikile - de unde şi numele şcolii, filosofii porticului sau stoicii Este mai degrabă un personaj oral în genul lui *Socrate|E|evul* său care îi
urmează la conducerea şcolii. *Cleantes* (33l-233 î.e.n.) se trage din Assos. în Asia micăt Ultimul reprezentant al vechiului stoicism. *Crisip* (28l-208 î.e.n.) provine din Tars sau Soloi în Cilicia. A sens enorm de mult. lucrările sale fiind principalul izvor în cunoaşterea vechiului stoicism. E considerat de aceea doctrinarul şcolii. Din cele 705 tratate care î se atribuie nu ne-au ajuns decât unele fragmente cunoscute mai ales pnn intermediul adversanlor săi. de mai târziu: *Plutarch, Galenus* şi mai cu seamă *Sextus Empiricus*
Vechiului stoicism îi urmează stoicismul mediu, ce înfloreşte în special în Rodos (180-l10 î.e.n.). susţinând o direcţie de gândire eclectică. *Panaitos* din Rodos este şi acela care sădeşte stoicismul la Roma. unde se dezvoltă şi ultima sa fază. noul stoicism, supranumit şi imperial.
In ciuda acestei lungi evoluţii a şcolii, stoicii pot fi prezentaţi împreună, concepţia lor păstrând anumite constante, care asigură unitatea sa intenoară. Rădăcinile stoicismului coboară adânc în trecut. înfigându-se în solul gândim presocratice dar mai ales a nucilor socratici, prunii care s-

137
au preocupat exclusiv de problema condiţiei morale a vieţii. *Zenon* din Citium. întemeietorul şcolii, are ca profesori pe cinicul *Crates* şi pe megancul ***Stilpon.*** Mai cu seamă lipsa de originalitate filosofică a stoicismului mediu şi târziu oferă avantajul de a putea trata stoicismul drept o doctrină relativ unitară
Stoicii au împărţit domeniul filosofiei în trei regiuni distincte dar strâns legate între ele: logica, fizica, etica Dintre acestea primele două există în vederea celei din urmă. ele oferind fundamentul eticii. Căci pentru stoici conduita etică înseamnă a trăi conform raţiunii, iar raţiunea este cunoaştere a naturii.
1. Logica. Stoicii dau o dezvoltare proprie, originală logicii aristotelice pe care o îmbogăţesc cu o terminologic întru totul proprie Logica stoică se mişcă în orizontul unei gnoseologii cu un caracter senzualist. nominalist. In privinţa originii cunoştinţelor noastre, stoicii cad de acord cu epicunenii. aşezând-o în exclusivitate în senzaţii Conceptele nu sunt decât abstracţii deoarece în realitate există numai lucrurile materiale individuale Ele se formează pnn intermediul memoriei pornind de la simţun. Sufletul nu prezintă nici un fel de idee înnăscută, el este o tablă goală şi tot ceea ce este trecut pe această tablă este sens cu litere tăcute din
matena experienţei noastre externe
Conceptele cele mai generale care se substituie categoriilor
aristotelice formează o originală tabelă: matena. calitatea, modalitatea.
relaţia. Acestea nu desemnează clase independente fund strâns legate între
ele pnn intermediul materiei. In funcţie de aceste categoni se disting şi
patru tipun de senzaţii: cele care exprimă substanţialitatea, calitatea.
maniera de a fi (modalitatea), relaţia
Pe lângă categoni. stoicii admit şi existenţa unor noţiuni comune.
concepte universale pe care le posedă toţi oamenii, nu ca idei înnăscute.
cum am văzut, ci pe calea reflecţiei naturale, pnntr-un mecanism raţional
care funcţionează identic în cazul tuturor oamenilor
438
în logică pe stoici î-a preocupat în mod deosebit problema criteriului adevărului. Epicureicii puteau afirma adevărul egal al tuturor senzaţiilor, fiecare corespunzând unui obiect propriu ce constituie un ansamblu organizat de atomi Atomismul fizic al epicureicilor se asociază cu un atomism gnoseologic. în sensul că fiecare senzaţie ca atare îşi are în sine propnul adevăr în schimb, pentru stoici realitatea se înfăţişează ca un tot unic alcătuit dintr-o reţea de conexiuni reciproce Obiectul cunoaşterii nu poate fi constituit, ca atare, din fragmente de realitate izolate unele de altele ci de raporturile organice care le leagă într-un tot unitar. De aceea. în ele însele, senzaţiile nu sunt nici adevărate şi nici false Ele devin adevărate pnn consimţământ, un fel de decizie pe care subiectul raţional o adoptă faţă de obiect Consimţământul poate fi imprudent şi precipitat şi atunci avem eroarea Când însă subiectul a provocat în mod necesar de obiect acesta impunându-se pnn particulare condiţii de evidenţă, ce nu comportă nici un dubiu raţional, reprezentarea este avizată de subiect ca fiind pe deplin adecvată obiectului Avem atunci o "reprezentare cataleptică". ce exprimă adevărul
2. Fizjca. Din punct de vedere propnu zis filosofic, stoicii susţin o concepţie strict deterministă a existenţei Universul conceput de ***Pluton*** şi ***Aristotel*** mai înfăţişează locuri, care scăpând unei nguroase determinări, se află sub incidenţa întâmplării. Stoicii opun universului metafizicii platomco-anstotelice o nouă icoană nguros determinată a existenţei Aceasta pentru că fiecare fapt sau eveniment al realităţii este legat nu numai cu toate celelalte fapte şi evenimente ale realităţii, dar şi cu realitatea în totalitatea ei. O raţiune universală stăpâneşte întreaga realitate, determină fără excepţie totul, identificându-se cu destinul implacabil
Raţiunea universală reprezintă o manifestare a focului artist din care provine şi acel suflu de foc ce străbătând toate treptele universului, produce tonosul care pătrunde în toate părţile corpului asigurând nu numai
139
individualitatea propne fiecărui lucru, dar şi legând aceste lucruri în unitatea natuni ca atare. Tonosul se regăseşte la once nivel al existenţei în fiecare din lucrurile individuale . constituie raţiunea de a fi a acestor lucruri, pe care le uneşte într-un vast organism viu. clădit pe simpatia universală ce se stabileşte între lucruri ca efect al tonos-ului. Simpatia universală provoacă acel "amestec total". în care lucrurile se

întrepătrund tară a-şi pierde individualitatea propne într-o confuzie absolută Aceasta se instaurează numai cu prilejul conflagraţiei universale, care afectează periodic universul mistuind totul într-un foc cosmic. Dar acesta este un foc artist, care recreează universul exact aşa cum a mai fost înainte şi cum va mai fi de nenumărate ori în decursul existenţei sale Focul artist procedează raţional conferind şi existenţei un caracter raţional, ca arhitect al cosmosului el identificându-se cu logosul universal. Natura însăşi în substanţa sa ultimă se înfăţişează tot ca şi logos

3. Etica. Omul poate deveni o fiinţă etică întrucât este capabil să cunoască caracterul logic al procesualităţii universale căreia trebuie şi el să i se conformeze. Realizarea unei vieţi tencite atârnă de activitatea cognitivă a raţiunii, care face cu putinţă ca omul. acest minuscul fir de praf al întregului, să trăiască în conformitate cu natura, căci tocmai aceasta formează conţinutul vieţii virtuoase. Pentru stoici raţiunea şi natura nu se opun: omul care a dobândit cunoaşterea legilor natuni realizează în mod voluntar rigonle necesităţii. Destinul. Acesta apare ca duşman numai cât timp este extenor omului şi 1 se înfăţişează acestuia ca întâmplător Dar nimic nu mai poate surprinde dacă omul recunoaşte în cele întâmplate mâna necesităţii inexorabile . a Destinului etern. De aceea, omul dispune doar de o singură comoară a cărei valoare nu poate fi schimbată, raţiunea sa.

Soarta individului este de a se contopi în marele tot al universului Aceasta o poate realiza numai înţeleptul pe motiv că el este omul raţiunii

140

înţeleptului îi este suficientă virtutea pentru a deveni fericit, iar ceea ce nu este nici păcat şi nici virtute intră pentru el în rândul celor indiferente Dar între aceste lucrun indiferente întâlnim unele pe care înţeleptul este dispus să le accepte iar altele pe care le respinge. Plăcerea, voluptatea, splendoarea nu pot constitui scopul vieţii, ele doar însoţind acţiunile omeneşti Numai înţeleptul este un om liber, rege şi stăpân peste el însuşi, singura fiinţă raţională care în măreţia sa interioară poate fi asemenea zeilor, ba chiar deasupra acestora pnn aceea că poate suporta durerea înţeleptul nu se supără dacă cineva este rău faţă de el. simţind compătimire şi înţelegere faţă de acesta, instrtundu-l. îşi iubeşte chiar şi duşmanii, el este adevăratul pneten bun care poate pneepe şi ierta Suveran nemărginit al propnei sale vieţi. înţeleptul poate dispune de ea până într-atâta încât se poate decide şi pentru actul sinucidem în lumea aceasta în care totul este trecător numai înţelepciunea, făcută mai cu seamă din înţelegere şi bunăstare sufletească, rămâne fără a 1 se putea lua omului dacă acesta o are Stoicii învăluie concepţia lor despre viaţă într-un optimism ce transfigurează realitatea. în acord cu idealunie morale pe care ei le urmăresc.

Dacă conţinutul înţelepciunii se defineşte ca preţuire a celor externe, atunci în ochii înţeleptului o sene de lucrun ca patna. familia, copiii, naţiunea devin toate simple fapte extenoare. inutile. De fapt întreaga omenire este una. căci aceeaşi forţă pnmară întreţine viaţa în toţi. In felul acesta toţi devin fraţi Pe această convingere se întemeiază cosmopolitismul stoicilor Acesta este motivul care explică şi de ce ei nu au intervenit în politică şi retrăgându-se din viaţa publică aveau convingerea, pe care o va afirma şi *Descartes.* că trăieşte bine acela care se ascunde bine. Intr-o asemenea viaţă tăcută mai ales din renunţăn. stoicii căutau libertatea şi independenţa sufletului, ceea ce îi împinge în cele din urmă în braţele unui ngonsm moral ascetic. In spectacolul vieţii - metafora lumii ca teatru este de provenienţă stoică - omul trebuie să rămână un simplu spectator şi nu un actor.

141

Pentru a înţelege direcţia spiritului stoic semnificative sunt titlurile pe care *Epictet* şi *Marcus Aurelius* le-au dat consideraţiilor lor Pnn *Manualul* său *Epictet* exprimă ideea că între împrejurările tulburi ale vieţii filosofia trebuie să ofere un ghid. "manualul" din care omul poate învăţacum să trăiască In *Către nune însumi, Marcus Aurelius* ilustrează cealaltă temă preferată a stoicismului: sufletul trebuie să se întoarcă înspre interior, să se examineze pe el însuşi în manieră socratică, prevestind pnn această orientare către omul interior, spiritul care va triumfa al creştinismului.

Ultima fază a stoicismului, după ce acesta a fost adus la Roma de *Panaitios.* îl formează aşa numitul stoicism roman. Stoicii romani se abat în măsură neglijabilă de la poziţiile iniţiale ale şcolii. Iniţiativa stoicilor târzii se restrânge mai ales la munca de adaptare a doctrinei la specificul vieţii şi spiritului roman cu o accentuare mai puternică a

interesului pentru etică. Stoicismului roman 1 se datorează sistematizarea concepţiei juridice romane, care prin stoici primeşte şi o solidă întemeiere filosofică, clădită pe noţiunea demnităţii omeneşti. Oamenii sunt cu toţii egali între ei având întipărite în fiinţa lor însemnele naturii eterne, aceeaşi la toţi indivizii De aceea nu este justificată sclavia şi exploatarea, şi venind din două direcţii opuse ale ierarhiei sociale sclavul *Epictet* şi împăratul *Marcus Aurelius* se pot întâlni pe terenul comun al stoicismului, sub semnul aceluiaşi ideal de viaţă.

EpicureismuL Dacă stoicismul dădea satisfacţie caracterelor tan pentru care viaţa constituia o datorie grea şi dificilă, epicureismul dădea expresie unei alte stan de spint. Ca una din filosofiile cele mai specifice ale lumii antice în destrămare, epicureismul dă curs sentimentului că viaţa este ca un cadou plăcut, de care trebuie să ştii să te bucun, savurând-o cu inteligenţă cât mai mult timp

întemeietorul şcolii. *Epicur* (34l-270 î.e.n.) este originar din insula Samos. îşi începe de timpuriu educaţia filosofică la Atena cu un filosof

142

platonician Părăsind Atena se refugiază la Theos în Asia Mică, unde sub influenţa lui *Nausiphanes* este câştigat definitiv pentru atomismul lui *Democrit.* Pnn 310 î.e.n întemeiază şcoală filosofică proprie, mai întâi la Mxtilene şi Lampsacos. ca apoi în 306 î.e.n să revină la Atena Deschide aici un fel de cenaclu filosofic, care se strângea în vestita grădină de la nord-v estul oraşului, denumită de atunci "grădina lui *Epicur*" Adoraţia discipolilor săi. care vedeau în el un fel de zeu. l-a urmănt şi după moarte. După moartea sa. în 270 î.e.n.. e sărbătont lunar de discipolii săi pnntr-un banchet, de unde şi renumele de cheflii ai epicureicilor Lucrănle sale numeroase s-au pierdut aproape în întregime Atitudinea lor ironică faţă de zei şi religie a făcut să nu fie interesate în conservarea lor nici politeismul păgân şi nici monoteismul creştin Opera lui *Epicur* ne-a parvenit doar în formă fragmentară

Epicureicii acceptă şi ei o diviziune tripartită a filosofiei în canonică (logică), fizică, etică In esenţă, logica este o introducere în fizică, după cum fizica este o introducere în etică

/. *Logica.* Teona epicureică a cunoaştem constituie un senzualism dus până la capăt, mai consecvent chiar decât la stoici, care şi în problema cntenului adevărului rămâne fidelă elementelor de gnoseologie aflate în doctrina lui *Democrit* Toată cunoaşterea omenească se originează în simţun: senzaţii şi percepţii Senzaţia posedă deja în sine un semn sigur al adevărului: clantatea sau evidenţa. Dacă simţunle ne-ar înşela măcar odată, am putea bănui că ele ne înşeală întotdeauna. De aceea trebuie să admitem că imaginile din noi reprezintă întocmai lumea din afară. Corespondenţa dintre imaginile din noi şi lumea din afară de noi se explică pnn natura percepţiei Aici *Epicur* reproduce pe *Democrit* pe canalul simţunlor intră în suflet nuci imagini care se desprind de pe suprafaţa lucrunlor. reproducându-le cu fidelitate. In aceasta rezidă şi cauza contradicţiilor din conştiinţa noastră: noi venim în contact nu cu lucrunle ci

143

cu imaginile care se desprind de pe suprafaţa lucrunlor Once reprezentare şi once opinie pe care reprezentarea nu a infirmat-o sunt adevărate în general, epicureismul nu a pus mare preţ pe cunoaşterea teoretică. întrucât socotea că datontă reprezentănlor ne situăm mult mai aproape de lucrun. Astfel, a pregătit logica nemijlocini Găsim în general în gnoseologia epicureicilor toate limitănle propni senzualismului

2. F'mca. Cunoaşterea natuni prezintă nu un interes teoretic ci unul practic Epicureicii nu şi-au îndreptat concepţiile lor fizice către cunoaşterea teoretică a legilor procesualităţii obiective, ci urmăresc să asigure liniştea sufletului împotnva îndoielilor şi spaimelor care îl tulbură. Pentru aceasta. Epicur reînvie atomismul lui Democnt. cea mai ştiinţifică şi mai ateistă concepţie dintre vechile doctnne materialiste. Dacă vede că în realitate totul se reduce la atomi şi la mişcarea necesară acestora, că peste toate domneşte soarta oarbă, care se impune cu necesitate dând naştere pnn asamblarea şi dezasamblarea atomilor la nenumărate lumi în care divinităţile nu joacă nici un rol efectiv, omul scapă de motivele sale de nelinişte. Doctrina atomistăa lui *Epicur* se abate într-un punct însemnat al ei de la cea democnteiană. La *Democrit* cauza mişcăni atomilor este greutatea lor care se manifestă în căderea lor verticală liberă. Dar. în felul acesta, observă *Epicur.* atomii nu se pot întâlni niciodată spre a da naştere lumilor Există în atomi tendinţa abateni lor de la direcţia verticală iniţială -clinamen, cum o numeşte *Lucretiu* - şi în felul acesta se explică şi ciocnirea lor precum şi mişcarea lor sub formă de vârtej Introducând acest sens arbitrar în cursul natuni şi rămânând fidel

concepţiei sale materialiste. *Epicur* poate justifica ontologic acţiunea umană liberă, pe fondul necesităţii mecanice nguroase ce domină realitatea. Sufletul apare, de asemenea, ca fiind matenal. şi aşa cum s-a compus din atomi se va descompune iar în atomi. Ca atare el este muntor dar cu toate acestea moartea nu ne pnveşte: când există noi încă nu există moartea, iar când există moartea deja nu mai există noi. In epoca elenistică epicunsmul este singura concepţie care
dă o lămunre mecanicistă şi pozitivă lumii prin eliminarea cauzelor finale şi a interpretănlor mitico-religioase de care abuzau toate celelalte şcoli ale vremii.
3. Etica. Scopul pe care epicureicii îl fixează vieţii este fencirea care înseamnă, de fapt. o stare plină de o anumită plăcere. Dar nu once plăcere intră în conţinutul fencini. căci o plăcere pozitivă se naşte întotdeauna din satisfacerea unei dorinţe, iar dorinţa înseamnă durere şi sufennţă. Fencirea, cum o concep epicureicii, nu cunoaşte nici o asemenea plăcere sau durere, căci ea înseamnă o stare de nezdruncinată linişte a sufletului - ataraxia. Contra tulburănlor sufleteşti care pot penclita liniştea fencini omeneşti epicureicii recomandă "cele patru leacun": (Vdivinitatea nu este ceva de care trebuie să ne temeni căci lumea ascultă numai de legi necesare; 2) nu trebuie să ne temem de moarte căci ea nu este decât încetarea simţurilor; când simţim trăim, când am munt nu mai simţim; 3) binele poate fi uşor procurat; 4) răul poate fi uşor suportat. Chiar dacă suferinţa ar fi insuportabilă ea durează puţin, când durează mai mult devine suportabilă. Fencirea aceasta o poate atinge doar înţeleptul, acela care s-a putut înălţa la reprezentarea şi cunoaşterea ordinii eterne a natuni şi de aici izvorăşte dispoziţia sa calmă, plăcută, de netulburat El nu simte nici durere şi nici spaimă ci trăieşte într-o permanentă şi netulburată pace sufletească. Numai înţeleptul apreciază corect bucuna şi durerea, căci adesea din mici plăcen se nasc man duren şi din mici duren se nasc man plăcen. Această prevedere, această ştiinţă a măsurăm şi a cântănni este virtutea. Fără virtute nu există fencire. deşi virtutea nu înseamnă încă fencire fiind doar condiţia acesteia. înţeleptul epicureian nu ocoleşte deci plăcenle simţunlor, dar le poate stăpâni Intelectualismul, atât de propnu gândirii greceşti, nu este negat nici de *Epicur*
în evoluţia sa în decursul antichităţii, epicureismul s-a schimbat foarte puţin, aproape la fel de puţin ca şi anstotehsmul Pătrunzând în lumea romană, epicureismul primeşte la fel ca şi stoicismul un caracter
144
145
literar. Epicureismul pătrunde în lumea romană în sec.II î.e.n. şi durează până în sec.î î.e.n. când *Aureliu Augustin* arată că epicureismul a dispărut cu totul.
a Salvarea prin suspendarea judecăţii: scepticismul
Scepticismul este mai degrabă o stare de spint decât un curent filosofic propriu zis. El însoţeşte permanent evoluţia gândim filosofice, dar nu apare la suprafaţă în epocile de mare avânt şi fertilitate ale filosofici, când se investeşte încredere şi speranţă în gândire, ci îşi ridică imediat capul când după un mare efort se manifestă o oarecare oboseală a gândim Scepticismul constituie filosofia epocilor de oboseală a gândim, şi o asemenea epocă apare şi în filosofia greacă odată cu stoicismul şi epicureismul. Aceasta pentru că senzualismul ce caracterizează stoicismul şi epicureismul este tot expresia scepticismului, scepticismul şi senzualismul fiind strâns legate în istoria filosofici.
începând cu sec.IV î.e.n.. scepticismul se consolidează într-o adevărată mişcare filosofică ce. răspândmdu-se până prin secolul al III-lea e.n.. se insinuează în diverse şcoli şi curente de gândire, el însuşi mişcat de aceeaşi preocupare practică din care au crescut stoicismul şi epicureismul cucerirea unei liniştite certitudini interioare. La acest rezultat practic scepticismul ajunge pnn diferite demersuri teoretice: demonstrarea încognoscibihtăţii lucrurilor din cauza egalei valon de adevăr a tezelor contrare ce se pot susţine cu privire la ele. necesitatea care urmează din aceasta a suspendării oricărei judecăţi, renunţarea la once certitudine teoretică. în cele din urmă cu abţinerea de a vorbi In această renunţare la once fel de atitudini şi exigenţe teoretice îşi găseşte înţeleptul stoic starea sa de perfectă netulburare
In istona scepticismului se disting trei penoade a) scepticismul vechi iniţiat de *Pyrrhon* (360-270 î.e.n) de unde şi numele de pyrrhorusm dat doctnnei sceptice Născut în Ellis din Peloponez.
146
conform tradiţiei elev al megancului *Stilpon.* ia parte la expediţia lui *Alexandru Macedon*

în Asia. şi întors în patne deschide o şcoală filosofică propne Nu a sens nimic Doctnna sa a fost sistematizată şi fixată în sens de unul din discipolii săi
Convingerea sa fundamentală este că nu există nici frumos şi nici urât. nici adevăr şi nici fals. nici bun şi nici rău. în realitate nu există nimic, căci oamenii acţionează numai după presupunen şi obişnuinţe, once lucru fiind tot atât de puţin într-un fel cât şi în altfel. Nu putem, deci, găsi certitudine şi adevăr nici în simţuri şi nici în gândire Simţunle ne oferă doar aparenţe înşelătoare, iar cât pnveşte gândirea câte capete tot atâtea idei avem. Aceasta constituie conţinutul vestitei akatalepsia. conform căreia nimic nu poate fi cunoscut şi valoarea tuturor afirmaţiilor este aceeaşi -isosthelcis Numai atunci procedăm corect când ne abţinem de la once afinnatie - CDOche -. dacă nu definim nimic, căci pnn aceasta realizăm acea linişte sufletească de nezdruncinat - ataraxia - care este caractenstică vieţii înţeleptului, linişte pe care după părerea scepticilor, stoicii şi epicureicii o căutau pe un drum total greşit. Liniştea sufletească este urmarea cea mai fijSîaSgă a suspendăm judecăţii, epoche *f f* l >>--■_, ■ -
C by scepticismul nou Academii, corespunzător celei de a doua perioade a şcolii platoniciene, care îndepărtându-se tot mai mult de tradiţiile onginale platoniciene se înfundă în scepticism Reprezentat mai cu seamă de *Arcesilaos* dm Pitane (315-241 î.e.n.) şi *Carneades* din Cirene (214-l29 î.e.n.). ultimul mare orator şi subtil dialectician. Amândoi adâncesc analiza cntenului istonc al adevărului şi susţin că cunoaşterea poate realiza cel mult verosimilitatea, dar şi aceasta este un suport suficient pentru viaţa activă Astfel, once expenenlă sau expenenţă care se repetă poate fi luată ca verosimilă.
c) noul scepticism ca o reînviere a p\Trhorusmului între sec I-III î e.n se datorează lui *Ainesidem* din Cnosos (insula Creta) (sec I î.e.n.)
147
care predă la Alexandria. Se pare că a sistematizat tradiţiile transmise pe cale orală ale şcolii, formulând în zece modun sau argumente - tropi -raţiunile scepticismului Urmaşul lui Agnppa reduce numărul acestora la cinci O ultimă tresărire a scepticismului înregistrăm la *Sextus Empiricus* (200 î.e.n.), numit aşa fiindcă era medic, practician ţinând de şcoala empirică. Acesta a predat probabil şi la Roma. Ne-au rămas de la el două opere importante pentru înţelegerea a diferite curente filosofice ale antichităţii *Schiţe pyrrohiene* şi *Contra învăţaţilor,* adică împotriva acelora care pretind să predea adevăruri obiective - mathemata - fie aceştia retori şi oameni de ştiinţă - lor le sunt dedicate prunele şase cărţi ale lucrării - fie filosofi dogmatici, cărora le sunt dedicate următoarele cinci cărţi Cu armele elaborate de scepticism luptă contra silogismului şi a principiului cauzalităţii
d. Salvarea prin credinţă. Neopitagoreismul
Pnn sec IV î.e.n pitagoreismul originar era ca şi doctrină filosofică aproape stins când a trebuit să se verse în concepţia ultimului *Pluton* Totuşi în seci î.e.n. pitagoreismul renaşte ca formulă mai mult de viaţă decât de gândire propriu zisă sub forma neopitagoreismului şi va dura astfel înflorind în prunele secole ale erei creştine Deşi dispunem de date atât de puţine privind naşterea neopitagoreismului el îşi are originea probabil tot la Alexandria. Concepţia sa a servit la fundamentarea principiilor etice ale religiei recurgând în acest sens la elementele pitagonzante ale platonismului
In sec I î.e.n.. din sânul neopitagoreismului iese *Apollonius din Tîana.* figură remarcabilă de reformator moral şi religios, un adevărat apostol, din care legenda fabrică un exemplar din tipul om-divinitate. expresie vie a acelui ideal mistic de comuniune cu divinitatea pe care îl predica el însuşi. în sfârşit, un Chnstos păgân
148
Plutarch din Cheronea (50-l25 e n). platonician eclectic marcat de tendinţe pitagonzante. a fost vreme îndelungată preot al oracolului din Delhi şi a deţinut înalte funcţii în stat A sens lucrăn istonce. este autorul faimoaselor *Vieţi paralele* şi al unor mici senen filosofice cunoscute sub numele de *Opere morali* A încercat să respingă matenalismul stoic şi ateismul epicureian cu pnncipii filosofice scoase din *Pluton* şi *Aristotel.* în intenţia menţineai religiei tradiţionale greceşti. Predominantă rămâne însă preocuparea religioasă de a lămun prezenţa răului în lume Dacă lumea este exclusiv opera divinităţii, aceasta fiind doar cauza binelui, prezenţa răului în cuprinsul lumii nu are nici o explicaţie. Trebuie, deci. să admitem şi un principiu opus. constituit dintr-o forţă nedeterminată, cauza producătoare a tuturor imperfecţiunilor, subjugată de divinitate în actul creaţiei lumii, dar totuşi prezentă în lume. Raportul cu lumea al acestui principiu al răului nu se poate explica decât pnn acţiunea unor existenţe

intermediare, supranaturale dar subordonate divinităţii supreme, fie aceste existenţe intermediare divinităţii cereşti şi vizibile, fie demoni mfenon. atât buni cât şi răi. trăind în imediata noastră vecinătate. în contact cu noi. De la *Numenius din Apamea* (mijlocul secolului II e.n.) ne-au rămas câteva fragmente dintr-o lucrare asupra binelui In aceeaşi intenţie ca şi *Plutarch* de a da o explicaţie prezenţei răului în lume. el distinge trei ordine de divinităţi: a) de prim ordin - intelectul pur. Tatăl, care se impune pnn absoluta sa bunătate, b) de al doilea ordin - Demiurgul care acţionează asupra matenei şi care participă la bunătatea lui Dumnezeu Tatăl, c) de al treilea ordin - o constituie lumea însăşi în calitatea sa de creaţie divină

Filosofia indeo-alexandrină. In epoca romană, care începe odată cu cucenrea Macedoniei (16S î.e.n.). tema salvării, centrală pentru filosofia epocii eleniste a trecut din planul propnu zis al filosofiei în acela al religiei Tema inevitabilei decăden a lumii şi a necesităţii salvăm individului din această decădere s-a instaurat în miezul conştiinţei religioase Nepnmind o

149

soluţionare corespunzătoare prin căutarea salvării în sine pe calea adâncirii în propria individualitate propusă de filosofic problema salvăm îşi caută o dezlegare nouă pe terenul religiei. Individul îşi găseşte rezolvarea problemelor sale de conştiinţă dincolo de sine. apelând la Dumnezeu, pnn stingerea individualităţii proprii, care se transfigurează înmuiată în substanţa eternă a divinităţii Această ipostază religioasă a înţeleptului o realizează ***Filon*** şi ***Plotin.***

In cadrul sincretismului filosofic-religios al acestei epoci un fenomen dintre cele mai interesante este acela al întâlnim dintre elenism şi ebraism Penetraţia reciprocă dintre elenism şi ebraism se petrece mai cu seamă la Alexandria, punct de confluenţă al civilizaţiei greco-romane şi al celor orientale Din această ambianţă specifică iese şi ***Filon din Alexandria*** *(25* î.e.n.-50 e.n). Membru al unei familii cu vechi atribuţii sacerdotale, este un mare studios al Bibliei şi admirator al lui ***P/aton*** în acelaşi timp A mers în ambasadă la Roma pentru a susţine pe lângă împăratul *Caligula* drepturile poporului său împotriva exploatatorilor săi ***Filon din Alexandria*** a realizat cea mai pătrunzătoare sinteză dintre gândirea greacă şi credinţa evreiască Pentru a-şi realiza programul ce şi l-a propus de a fundamenta revelaţia biblică pnn înţelepciunea platoniciană. el a aplicat pe larg metoda alegorică în interpretarea scrierilor biblice. Tema în jurul căreia gândirea sa brodează cu consecvenţă se referă la măreţia lui Dumnezeu. Filosofia este redusă la un simplu mijloc de a-l cunoaşte pe Dumnezeu, ceea ce nu se poate însă realiza pe cale raţională obişnuită: ştim că Dumnezeu există dar nu ştim ce este el. El este o realitate care transcende în întregime lumea cât şi inteligenţa umană. Mai precis, el este Existenţa prin excelenţă, existenţa pură, care nu admite nici un fel de determinări care să-i limiteze esenţa. Dumnezeu este fiinţa absolută, lipsită de calitate. Despre el putem vorbi numai în imagini, şi de aici provine şi dificultatea, pe care o îmtâmpinăm la ***Filon,*** a abuzului continuu de alegonzare şi simbolizare. Importanţa sa

150

culturală rezidă mai ales în faptul că a îmbinat idealul înţeleptului stoic situat deasupra vieţii cu idealul reconfortant al adevărului divinităţii. Revelaţia divină, alături de forma sa obiectivă, se poate realiza şi într-una subiectivă, individuală. înţeleptul, acela care reuşeşte să se ridice deasupra lumii materiale şi s-o uite cu desăvârşire, poate să intre în comunicaţie directă cu divinitatea şi să contemple. în momentele de extaz ale unei depline uitări de sine. substanţa creatoare a Universului. Pe când forma istorică a revelaţiei divine leagă cugetarea filosofică a individului de o anumită confesiune religioasă, forma ei individuală îi lasă acestuia cea mai deplină libertate.

e. Neoplatonismul

Creştinismul a cunoscut o răspândire rapidă cucerind Imperiul roman şi aceasta l-a pus în contact şi cu raţionalismul grec. Faptul acesta explică strădania creştinismului de a-şi prezenta principiile credinţei sale sub forma cunoaştem şi a ştiinţei. Punctul cel mai avansat al acestei tendinţe de a tuma conţinutul noii credinţe creştine în schemele logice ale raţiunii greceşti îl reprezintă gnosticismul.

Dar înainte ca lumea antică să se lase cucerită total de creştinism ea şi-a adunat încă o dată toate puterile şi prin neoplatonism. într-un mod mai degrabă instinctiv, a opus acestuia ceea ce realizase mai preţios în decursul istonei sale: filosofia sa.

In lupta în care s-a angajat contra iraţionalismului credinţei, intelectualismul grec s-a refugiat la creaţia sa cea mai vie. la platonism. Dar a împrumutat nu numai din aceasta, căci neoplatonismul prelucrează întreg materialul gândim greceşti mai vechi astfel că trebuie să identificăm în el ultima mare sinteză a spiritului grec. Acest efort a fost însă şi ultima sa sforţare, căci în cadrul neoplatonismului tendinţa raţională a ieşit învinsă de cea iraţională: conceptul de Dumnezeu, modunle sale de cunoaştere,

151

viziunea ecstatică. o gamă întreagă de probleme ţinând de domeniul misticii I au spart cadrele tradiţionale ale intelectualismului filosofiei greceşti [v]

întemeietorul neoplatonismului este considerat *Ammonios Saccas* (175-242 î.e.n.). Argat. în once caz. muncitor cu mâna. probabil sacagiu -de unde şi porecla de Saccas - s-a îndreptat spre studiul filosofiei opnndu-se la *Pluton,* pe care îl preda la Alexandria în faţa unui cerc de discipoli! Nu a lăsat nimic sens Din acest cerc se remarcă *Origen* - nu trebuie confundat cu *Origenes* creştinul - *Cassius Longinus* (213-273 î.e.n.) -j retor şi filolog care pnntr-o falsă atribuire trece drept autorul celebrului tratat *Despre sublim* şi în sfârşit, cel mai merituos dintre ei. *Plotin* care va duce neoplatonismul la evoluţia sa deplină

Plotin se naşte pnn 204-295 e n. la Lycopohs în Egipt Ii cunoaştem viaţa din relatările elevului său *Porfir* începe să studieze filosofia târziu, pe la 28 de ani. Dar acesta, mai întâi. îl decepţionează întâlnirea cu *Ammonios Saccas,* pe care îl audiază timp de 11 ani. îl fixează mai statornic asupra platonismului. Vrând să cunoască şi doctrinele orientale. în 243 e.n. îl însoţeşte pe împăratul *Gordian* în campania sa contra perşilor. Eşecul expediţiei îl aşează pentru un timp în Antiohia. In 244-245 e.n vine la Roma. deschide o şcoală filosofică proprie, frecventată de un public de elită din intelectualitatea romană în frunte cu împăratul *(iallenus* şi împărăteasa *Salomina.* care îi acordă prietenia şi protecţia lor. învăţământul său fiind oral. la insistenţa entuziastului său auditoriu, pe la 50 de ani. se apucă să-şi redacteze prelegerile Opera lui *Plotin* va fi editată după moartea sa. de discipolul şi secretarul său *Porfir,* care o va aranja în şase seni de câte nouă tratate numite *Eneade* Moare în 270 e.n. în Campania la moşia unui pneten

Plotin a fost un gânditor pur. de un caracter idealist, cu o moralitate perfectă. în care pneterui şi admiratoni săi vedeau mai degrabă un profet făcător de minuni Filosofia sa îl dezvăluie ca un suflet contemplativ, retras

152

din lume. care se dorea cu toată puterea spiritului său în sfera idealului pur [cc] se întinde deasupra lumii sensibile. Marele efort al filosofiei lui *Plotin* este de a se degaja de ceea ce este matenal şi sensibil pentru a ajunge la contemplarea frumuseţii, inteligenţei şi. în ultimă instanţă a Unulm. La aceasta se străbate pnn dialectică, ce permite contemplarea Ideii, a modelelor eteme şi perfecte ale lucrunlor. Pnn dialectică se depăşeşte ceea ce este obscur în percepţie. într-o primă etapă, apoi în simpla cunoaştere logică discursivă, spre a se poposi în viziunea eestaucă a Unulm. în care acesta apare în toată splendoarea perfecţiunii sale. De fapt, întrebarea filosofică a lui *Plotin* este: cum putem ajunge ca fiinţe imperfecte la cunoaşterea a ceea ce este mai perfect decât noi, la o cunoaştere supenoară a Unului în care toate sunt una'.' Răspunsul este mai degrabă religios: pnn extaz, o stare excepţională, atât de rară că *Plotin* însuşi se laudă să o fi avut numai o singură dată în viaţa sa. Cu o asemenea structură sufletească în care predomină latura sensibilă, şi cu această problematică sensibilă ce creşte din ea. *Plotin* apare în gândirea europeană ca un prim reprezentant adevărat al misticii speculative.

Preocuparea de căpătâi a filosofiei lui *Plotin* se însene, în fond, pe linia fundamentală a gândini greceşti din ultima sa penoadă: salvarea. Sarcina filosofiei este de a dezvălui onginea divină a omului spre a-i asigura acestuia conştiinţa supenontăţu sale în calitatea sa de purtător de suflet Acesta este de ongine divină, dar fiind abandonat de divinitate el nu are conştiinţa ongirui şi esenţei sale supenoare, la fel ca un copil care, scos din sânul familiei în care s-a născut, ajunge. în cele din urniă, să nu-şi mai recunoască părinţii Necunoscându-se pe sine în natura sa adevărată, devenit străin de sine. sufletul ignoră esenţa sa internă, ataşându-se de realitatea extenoară. singura pe care o apreciază. Filosofia trebuie să redea sufletului conştiinţa supenoarei sale demnităţi, convingându-l că, pnn onginea sa divină, este supenor faţă de toate lucrunle lumii extenoare

153

sensibile şi corporale Astfel, adevărata sa destinaţie este aceea de a se întoarce înapoi în Dumnezeu, de unde a provenit In jurul acestei probleme etice a salvăm, inteligenţa atât

de imaginativă a lui *Plotin* brodează chenarul unei concepţii filosofico-religioase care accentuează până la limita sa extremă ideea. preluată de la neopitagoreici şi iudeo-alexandnni. îndeosebi Filon, a transcendenţei divinităţii Conţinutul esenţial al acestei concepţii se poate reduce la un panteism emanentist. potnvit căreia lumea constă într-o difuzare progresivă a vieţii divine în conţinutul realităţii. Lumea cu tot ceea ce există în ea iese din şi intră în Dumnezeu, care reprezintă cauza pnmă şi scopul ultim al oricărei realităţi materiale şi spirituale Treptele acestui proces dublu orientat sunt spiritualitatea, animalitatea, corporalitatea ca ieşire şi progresivă îndepărtare de Dumnezeu, iar. pe de altă parte, percepţia sensibilă, raţiunea şi intuiţia mistică pentru intrarea şi progresiva apropiere de Dumnezeu Lumea prezintă, deci. o înfăţişare construită în trepte, al cărei conţinut interior se desfăşoară gradual
Din neoplatonismul originar al lui Platon se desfac trei direcţii relativ independente a) *Şcoala romană.* Reprezentată de *Porfir* (233-304 e.n.). care continuă la Roma învăţăturile şi pildele lui *Plotin.* a cărui operă o şi editează de altfel Este autorul unei biografii a lui *Pitagora* şi a alteia a lui *Plotin* A sens şi vestita introducere la *Categoriile* lui *Aristotel. Isagogele.* care tradusă în limba latină de *Boetius* cunoaşte o largă populantate. circulând în întreg evul mediu ca manual de logică. Tot dintr-un fragment al *Isagogelor* porneşte şi cearta universalelor care în scolastică, opune realismul şi nominalismul, care este natura universalelor şi în ce raport stau ele cu lucrunle individuale, pe de o parte, şi cu gândirea omenească, pe de altă parte b) *Şcoala siriană.* Reprezentată de *Jamhlichos* (? -300): onginar din Chalcys. trece din Roma în Şina. unde deschide o influentă şcoală neoplatonică. Pnn el speculaţia mistico-tantastică năvăleşte în

neoplatonism, făcând ca acesta să se deosebească într-o măsură simţitoare de neoplatonismul onginar. încă atât de grecesc, al lui *Plotin.* Peste unul plotiman aşează alt Unu. şi mai mistenos. despre care nu putem nici măcar vorbi, dar care trebuie adorat şi slăvit pnn acte liturgice, cult magic etc c) *Şcoala ateniană.* Reprezentată de *Produs* (412-485 e.n.). ea ocupă un loc important în evoluţia neoplatonismului, căruia îi dă o formă enciclopedică, în care intră cu forţa substanţa întregii filosofii greceşti şi toate mitologiile pohteiste ale vremii Plăsmuieşte arbitrar un sistem filosofico-religios. destul de complicat organizat, după legea tnadelor. teză-antiteză-sinteză, care va cucen şi gândirea lui *Hegel* Pnn el ideile platoniciene sunt deghizate în divinităţi păgâne, iar filosofia devine o religie politeistă universală.
Ultimul neoplatonician atenian este *Damascios* Pe timpul său. în 529. împăratul *Justinian* închide cu forţa şcoala. îi confiscă bununle şi îi alungă membrii Dar exact în acelaşi timp când şcoala neoplatoniciană dm Atena îşi închide porţile. în occident. în Italia, pe Monte Casino. *Benedict din Nursia* întemeiază cea dintâi mănăstire benedictină cu un rol atât de important în renaşterea culturală a Europei medievale Dovadă că continuitatea vieţii spirituale este neîntreruptă, ea se stinge într-un loc numai pentru a se apnnde în altul Cu aceasta ia sfârşit şi filosofia antică. Ca o prelungire comentatoni neoplatonicieni ai lui *Aristotel* mai activează în Alexandna până pnn 640. când oraşul fiind ocupat de arabi, ei sunt tot împrăştiaţi în Bizanţ găsim o lâncezire a gândim greceşti tot timpul evului mediu până în 1453 când Constantinopolul cade sub turci

III. Filosofia la Roma

S-a sens mult despre orientarea esenţialmente practică a mentalităţii latine, care ar fi îndepărtat spiritul roman de regiunea mai înaltă a speculaţiilor filosofice. De aceea adoptarea filosofiei la Roma a avut de înfruntat valurile de rezistenţă ale mentalităţii romane Până când Roma nu a intrat în contact cu Grecia antică ea nu a avut nici filosofic După cucerirea Macedoniei în 168 î.e.n. - Grecia devenind de fapt ceea ce mai târziu va fi de drept, provincie a Imperiului roman - între Grecia şi Roma se stabilesc relaţii frecvente pe toate planurile. Munca filosofică a Romei antice va purta în mai mică măsură amprenta originalităţii, ea reducându-se mai mult la acţiunea de adaptare a filosofiei greceşti la condiţiile vieţii romane.
Cel mai de seamă reprezentant al spiritului filosofic roman. *Marcus Tullius Cicero* (106-43 î.e.n.) aparţine eclectismului Meritul său major rezidă în faptul de a fi regândit toate doctrinele antichităţii greceşti, de a fi utilizat extraordinara sa abilitate de scriitor

pentru a reda pentru prima oară în limba latină, făcând astfel accesibil secolelor următoare - mai ales evului mediu - un imens patrimoniu spiritual care fără el ar fi rămas în bună parte necunoscut. Procedând în maniera scepticilor academici. în once problemă se arată dispus a vedea un pro şi un contra; astfel din toate sistemele extrage ceea ce 1 se pare mai probabil. îmbinând aceste elemente în manieră eclectică.
Epicureismul rămâne străin de opera de fuziune eclectică specifică filosofiei romane din secolul I î.e.n. Totuşi. în izolarea sa îşi face şi acesta intrarea triumfală la Roma. unde îşi găseşte un mare cântăreţ în persoana poetului filosof *Jitus Lucretius Carus* (96-55 î.e.n) Opera sa *Poemul naturii {De rerum natură)* este reprezentarea concepţiei mecanice a
156
realităţii şi expresia unui profund sentiment - senin dar şi încărcat de accente tragice - al natuni înţelese ca inepuizabilă energie. în eternitate fecundă şi creatoare. în veşnică mişcare şi schimbare. în care existenţele individuale apar şi dispar într-o procesualitate continuă
Cu constituirea Imperiului, şi într-un mod deosebit pnn accentuarea brutalei violenţe a tiraniei imperiale în sec I î.e.n.. în amestecul eclectic de idei al epocii, principiile etice ale stoicismului ajung să deţină un loc dominant dând un ton specific filosofiei romane Filosofia devine expresie a retragerii în sine a individului, neputincios în faţa agresivităţii tiraniei exterioare exercitate asupra sa Mai mult decât un refugiu al sufletelor elevate, stoicismul joacă rolul de adevărată şcoală de liberatate şi energie interioară, izvor de consolare *Seneca* (3-65 e.n.) - născut în Cordova - a fost magistrul şi ministrul lui Nero. dar căzut apoi în dizgraţie e silit de acesta să se sinucidă. Ne-a lăsat în cele 124 de scrisori adresate către amicul său *Lucillius* într-un breviar specific sferei tematice a stoicismului, expresia purităţii morale la care s-a înălţat stoicismul roman. Au mai rămas de la el diferite tratate morale pnvind providenţa, clemenţa, binefacerile şi nişte *(Juestiones naturales.* care s-au bucurat de o mare autoritate în decursul evului mediu
Epictet (50-l25 e.n.). născut la Hieropohs în Fngia. a venit la Roma ca sclav, probabil ca profesor pentru a preda filosofic Obligat să părăsească Roma. din ordinul lui *Domiţian,* care în 94 îi împrăştie pe filosofi din cetate, se retrage în Epir unde şi moare. Ne-a lăsat faimosul Manual. în care discipolul său *Arrian* dă forma concentrată a doctrinei maestrului său în sfârşit cu *Marcus Aurelius* (12l-l80 e.e.) stoicismul urcă pe tronul împăraţilor şi primeşte în însemnările sense în limba greacă din *Către mine însumi* o ilustrare de adâncă puritate, care îl duce până în pragul religiozităţii.
157

Bibliografie

N. Balea - *Istoria filosofiei antice*
Editura Institutului Biblic şi **de Misiune al Bisericii Ortodoxe** 5, Romane. Bucureşti. 1982. ,,,
A. M. Frenkian - *Scrieri filosofice*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 19X8. A. Joja - *Istoria gândirii antice*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. vol.I-l980: voi.**II-l**982.
Logos şi Ethos
Bucureşti. Editura politică. 1967 *Logos archkekton*
Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1974 M. Florian - *Cosmologia elenă*
Bucureşti. Editura Paideia. 1993 Gh. Vlăduţescu - *Filosofia în Grecia veche*
Bucureşti. Editura Albatros. 1984 *Deschideri către o posibilă ontologie*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1987 A. Dumitriu - *Istoria logicii*
Bucureşti. Editura didactică şi pedagogică. 1969 *Philosofia mirabilis*
Bucureşti. Editura enciclopedică română. 1974 *Aletheia. încercare asupra ideii de adevăr în Grecia* ***Antică*** Bucureşti. Editura Eminescu. 19X4 FrC.Peters - *Termenii filosofiei greceşti* Bucureşti, Humarutas. 1993
W Otto - *Zeii Greciei Imaginea divinităţii în spiritualitatea greacă.*
Bucureşti. Humarutas. 1995 D Laertias - *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*
Bucureşti. Editura Academiei. 1963 **(Trad. C.I.Balmuş)** Hegel - *Prelegeri de istorie a filosofiei*

Bucureşti. Editura Academiei: voi l-l963; **voi II-** 1964(Trad. D.D Roşea)
De la Apollo la Faust Bucureşti. Editura Meridiane. 1978 Fr Nietzsche - *Naşterea filosofiei*
Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1992 **(Trad.M.Ivănescu)**
Noi filosofii
Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1994 (Trad. V. **Muscă)**
C Rohde - *Psyche*
Bucureşti. Editura Meridiane. 1985 E.R Zodds - *Dialectica spiritului grec*
Bucureşti. Editura Meridiane. 1983 P Vidai - Nagnet - ***Vânătorul** negru*
Bucureşti. Editura Eminescu. 1985 J.P. Vernont - *Originile gândirii greceşti*
Bucureşti. Editura Symposion. 1995 *Mit şi gândire în Grecia antică* Bucureşti. Editura Meridiane. 1995 . *Mit şi religie în Grecia antică*
Bucureşti. Editura Meridiane. 1995 I Banu - *Heraclit din Efes*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1963
158
159
D Nac - *Frumosul în filosofici clasică greacă*
Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1970 A Cornea - *Scriere şi oralitate în cultura antică*
Bucureşti. Cartea românească. 19X8 *Platon. Filosofie şi cenzură* Bucureşti. Humanitas. 1995 I. Banu -*Platon heracliticul*
Bucureşti. Editura Academiei. 1972 Al Posescu - *Platon. Filosofia dialogurilor*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1974 V Muscă - *Introducere în filosofia lui Platon*
Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1994Bames -*Aristotel*
Bucureşti. Humanitas. 1996 Gh. Vlăduţescu - *Experienţă şi inducţie la Aristotel*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1975 *Modernitatea antologiei aristotelice* Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1983Banu - *Filosofia elenismului ca etică*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1980 Gh Vlăduţescu - *Etica lui Epicur*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1972 A. M Frenkian - *Scepticismul grec şi filosofia indiană*
Bucureşti. Editura Academiei. 1957 Gh Vlăduţescu - *Filosofia în Roma antică*
Bucureşti. Editura Albatros. 1991 P Gnmab - *Seneca*
Bucureşti. Editura Univers. 1992 Gr Tăuşan - *Filosofia lui Platin*
laşi. Editura "Agora" SRL. 1993
160
Ţh Gomperz - *Les penseurs de la Grece*
Paris. Payot. voi 1 - III. 1908-l910 P. M. Schuhl - *Essai sur la formation de la pensei grecque*
Paris. Alean. 1934
W Windelland - *Geschichte der optiken Philosophie* Munchen. O Beck. 1912 (III Aufl) Ed Zeller - *Die Philosophie der Griechen in ihr geschichtlichen Enhvicklung* -l l-2: II l-2; III l-2 - numeroase ediţii L Rohn - *Le pensei grecque et le origines de l'esprit scientifique*
Paris. La Renaissance du Livre. 1932 Ch Werner - *La philosophie grecque*
Paris. Payot. 1966 H Leisegang - *Griechische Philosophie von Thales bis Platon*
Ferdinand Hirt in Breslau. 1922 H Leisegang - *Hellenistische Philosophie von Aristoteles bis Platin*
Ferdinand Hirt in Breslau. 1923Burnet - *L 'aurore de la philosophie grecque*
Paris. Payot. 1919 O Gigon - *Les grands problemes de la philosophie antique*
Paris. Payot. 1961
G Radiev - *Etudes de philosophie grecque* Paris.Vim. 1957
161

B. FILOSOFIA MEDIEVALĂ

1. Consideraţii introductive

In anul 476 are loc prăbuşirea Imperiului Roman de Apus pe ruinele căruia răsar structurile economice şi social-politice ale noii organizări: feudale a vieţii Valurile succesive de popoare migratoare se aşează unele peste altele lăsând să se constituie acele elemente stabile care conţin germenii a căror dezvoltare istorică va duce. în cele din urmă. la formarea naţiunilor europene moderne

O prejudecată pusă în circulaţie încă de umaniştii Renaşterii, dar reluată de mai multe ori după aceştia, considera evul mediu drept condorul de o mie de ani de întunenc ce duce din antichitate în epoca modernă, lunga noapte medievală în care once interes mai înalt pentru arte. ştiinţe, filosofie. pentru cultură într-un cuvânt se stinge în întunericul unui somn spintual aproape general. O asemenea apreciere a stârnit, desigur, revolta medieviştilor. Progresele cele mai recente ale cercetăm şi cunoaşteni istonce au reabilitat evul mediu. Acesta nu mai poate fi considerat drept epoca unei rătăcin spintuale. prin care Bisenca a târât omenirea într-un obscurantism de nepătruns, pe care ea a trebuit s-o traverseze în drumul ei istonc către zoni epocii moderne Datele şi faptele scoase la lumină au dovedit că evul mediu constituie o epocă de splendidă şi onginălă înflonre a culturii. în care tradiţiile umanismului clasic greco-latin nu s-au pierdut fără urmă ci. dimpotnvă. au fost îmbrăţişate şi integrate. într-o manieră specifică. în formula spintualităţii medievale "Trebuie, tară îndoială, să se amintească faptul că Evul mediu îi citea pe clasici. îi traducea, ştia limba greacă, cel puţin în anumite vremun şi locun. avea interese legate de ştiinţele natuni şi aşa mai departe. Trebuie să se înţeleagă că. desigur. Evul mediu, deloc întunecat şi barbar, ci plin de luminile civilizaţiei şi de măreţie 162

a gândim, s-a hrănit din seva antichităţii şi şi-a însuşit-o Numai că problema mai gravă este cu totul alta; şi anume determinarea pozitivă a unor modun şi tonun şi forme diferite de viaţă şi cultură. Pe măsură ce este cunoscut mai bine Evul mediu, se vede mai bine cât anume din cultura antică s-a prelungit în cultura sa" (EGann. ***Umanismul italian,*** Bucureşti. Editura Univers. 1982. pp.22-23).

Pe plan cultural, pnn victona creştinismului instituţionalizat ca şi religie oficială, trăsătura dominantă este subordonarea filosofiei de către teologie, filosofia devenind un fel de ancilla theologiae. Aproape întreg conţinutul vieţii spintuale medievale îl ocupă teologia: aceasta îşi formulează principiile sub formă de dogme şi impune aceste dogme prin autontatea mstituţionalizată a Bisencn. fixându-se. astfel, şi cadrele extenoare între care se mişcă spintul medieval. Dogma reprezintă, aşa cum o concepe teologia, un adevăr definitiv, dat pnn revelaţie, la care nu se poate adăuga şi din care nu se poate scădea nimic O asemenea înţelegere a dogmelor bisencn îşi are consecinţele sale. In primul rând, lipseşte din gândirea medievală ideea de progres al cunoaştem şi. în general, once preocupare de a tace gândirea să păşească înainte: în al doilea rând filosofia medievală fiind astfel legată de limitele pe care î le impune teologia, ea nu încurajează ongmalitate. nu promovează spintul de inventivitate ce ar fi putut sparge aceste limite. în concluzie, putem afirma că nu găsim în climatul spintual al evului mediu tocmai fermentul cel mai preţios al oncărui progres al cunoaşteni: libertatea de a gândi.

2. Patristica

Pe drumul ce duce de la gândirea antică la gândirea medievală propnu zisă stă patristică Aceasta reprezintă prima penoadă de dezvoltare a gândirii medievale, când aşa numiţii "părinţi ai bisencii" - patres ecclesiae - elaborează pnncipalele dogme ale teologiei creştine, pe baza căreia se va

163

constitui şi ceea ce *Aureliu Augustin.* numele cel mai reprezentativ al patristicii va desemna ca "filosofia creştină" - "philosophia chnstiana".

Patristica se caractenzează. în general, pnn opoziţia sa faţa de orientarea în sens larg umanistă a culturii antice şi. mai ales. faţă de trăsătura raţionalistă a gândim greceşti, respinsă la început. în bloc pe motivul caracterului ei păgân. Procesul de lichidare al vechii cultun greco-latine este lung şi treptat dar niciodată atât de radical încât să nu lase loc şi unor tendinţe în sens contrar, care dovedesc că prejudecata contra lumii antice nu este nici generală şi nici absolută Aceasta, cu atât mai mult cu cât gândirea creştină până îşi va ndica propnul său edificiu spintual se va hrăni din substanţa

filosofici antice In general pănnţu bisencu. ***Irineu*** (140-200). *Tertulian* (150-200). alexandnnii *Clement* (- - 240). *Origines* (185-254) vor cerne gândirea greacă, fir cu fir. pnntr-o sită deasă, care nu lasă să treacă decât acele idei filosofice care. într-un fel sau altul, pot ofen un sprijin credinţei creştine. Doctrina teologică şi filosofică a creştinismului asimilează astfel, mai cu seamă, elemente platoniciene şi stoice. Suflul raţional şi divin ce însufleţeşte întreaga creaţiune. de care vorbesc stoicii, este asimilat lui Isus Hnstos. creştin Astfel, pe această cale. în cele din urmă, creştinismul ajunge să fie prezentat drept produsul cel mai natural al filosofiei antice.

Cel mai mare reprezentant al patnsticii se cheamă *Aureliu Augustin* (354-430 e.n). Este fără îndoială, cel mai onginal. mai adânc şi mai sistematic gânditor al patnsticii. Evoluţia sa sufletească plină de dramatism, de la păgânasm la creştinism. înfăţişată în celebrele sale *Confesiuni,* oferă un impresionant document de conştiinţă omenească pasionată, ce îşi trăieşte arzător toate convingenle. Alte opere: *Contra academicilor, Soliloquii, Despre nemurirea sufletului, Despre cetatea lui Dumnezeu.*

Impotnva relativismului promovat de sceptici. *Augustin* susţine că omul nu poate trăi pnvat de credinţa fermă în existenţa unor adevărun

164

absolute Setea de adevăr a sufletului omenesc se bazează pe credinţa că există o strânsă legătură între cunoaştere şi binele moral. în sensul că binele provine totdeauna din adevăr, după cum răul se naşte din eroare Ca să urmeze binele, omul trebuie să se susţină pe certitudinea unui adevăr. în gândirea omului îşi dau întâlnire două certitudini: din intenor vine existenţa sufletului, iar din extenor existenţa lui Dumnezeu După *Augustin* între credinţă şi ştiinţă nu există nici un conflict Credinţa nu e contrară raţiunii ci. cel mult. numai deasupra raţiunii, suprarațională.

3. Filosofia arabă a Evului mediu

afe: *a*

B" Cultura arabă se dezvoltă în secolele VIII şi IX în ţăn de o veche civilizaţie şi tradiţie culturală ca Sma şi Persia. Gânditorii arabi îi apreciază pe filosofii Greciei antice. îndeosebi pe *Aristotel* pe care îl preiau pnn intermediul unor traducen sinace. şi îl predau apoi în secolul al XIII-lea Europei medievale occidentale In secolul al IX-lea se remarcă *Al* ***Kindi*** ca un bun cunoscător al lui *Aristotel.* II unnează în secolul al X-lea *Al FarabL* Scuturând colbul neoplatonic ce se aşezase peste opera lui *Aristotel.* el încearcă să extragă din aceasta o înţelegere matenalistă a lumii Gânditorul tadjic *Ahu Aii Ibn Şina (Avicenna)* (980-l037) continuă munca de interpretare a lui *Aristotel* El comentează de pe poziţii matenaliste *()rganon-u*| anstotelic In teona existenţei va susţine unitatea internă dintre matenc şi formă, ceea ce face inutilă ideea primului motor anstotelic iar în teona cunoaştem caută onginea formelor inteligibile, logice. în formele sensibile. în lucrun Numele cel mai mare al gândini arabe este *Ibn Ruşd (Averroes)* (1126-l198) Admirator al lui ***Aristotel*** sene nişte comentam, remarcabile pnn profunzimea lor. asupra ***Organonului,*** care au influenţat pentru mai mult timp gândirea europeană occidentală. Abandonează ideea anstotclică a rolului activ, creator al

165

formei asupra materiei, care după el este eternă şi în veşnică mişcare. Sufletul individual este muritor nemuritor fiind numai sufletul în general, intelectul activ aristotelic, unul şi acelaşi la toţi oamenii, deosebit de sufletul individual. Susţine şi ideea, ce va face carieră, a dublului adevăr: un adevăr al religiei pentru cei mulţi şi un adevăr al filosofiei pentru cei culţi. Aceste două specii de adevăr deşi diferite nu trebuie în mod necesar să intre în conflict unul cu altul.

4. Scolastica

în umbra marilor catedrale ale goticului şi în liniştea plină de reculegere a mănăstirilor se dezvoltă în secolele IX-XIII o puternică şi bogată gândire filosofică, ce poartă numele de scolastică. Aceasta se remarcă pnntr-un spint mai larg şi mai deschis, care o face maleabilă şi permeabilă în faţa valorilor gândim antice. în primul rând faţă de *Aristotel.* marea revelaţie a scolasticii. Principalele dogme ale teologiei creştine fiind odată elaborate de "părinţii biserica", urmează acum sistematizarea şi susţinerea acestor dogme prin argumente logice, care să facă posibilă răspândirea lor largă în mase. precum şi înţelegerea lor exactă în sensul cerut de Bisencă. spre a putea fen religia oficială de pencolul ereziilor ce ar fi putut s-o submineze din interior. Apare tendinţa sufletească de a înţelege raţional religia dar, în acelaşi timp. fără a fi însoţită. în plan

intelectual, de teama că aceasta ar putea fi neadevărată Această tensiune intenoară a termenilor între care se zbate şi pe care încearcă să-i concilieze, credinţă şi adevăr, face şi drama sufletească a scolasticii, izvorul măreţiei şi slăbiciunii sale. Mai ales cu începere din secolul al XHI-lea scolastica se caractenzează prin efortul susţinut de a-l încorpora în sistemul gândini teologice pe *Aristotel* Dar este vorba de un *Aristotel* ajustat, interpretat şi deformat în conformitate cu interesele Bisencii. Aceasta se petrece.
166
oarecum. în dauna platonismului ce dominase patnstica şi secolele imediat următoare, şi înseamnă, de fapt. a găsi o formulă de gândire suficient de largă. în care să poată încăpea alături de *Augustin* şi *Aristotel* Din acesta din urmă se preia. în mod deosebit, silogismul ca instrument de demonstraţie, aşezat în serviciul raţionalizării dogmelor
Fondul ideilor fiind dat şi stabilit de teologie, tot ceea ce mai rămâne pe seama filosofiei. care dispune acum şi de instrumentul anstotelic. este doar efortul de a explica şi argumenta dogma. Aproape întreaga activitate intelectuală a evului mediu se restrânge la munca de explicare şi argumentare a dogmelor. In acest scop se dă o largă dezvoltare logicii, cum numesc medievalii dialectica antică Logica, dialectica medievală nu oferă însă omului un instrument de a descopen noi adevărun ci. mai degrabă un mijloc de a circumscne şi întăn prin argumentare raţională poziţiile dobândite deja în dogmă Pnn această destinaţie, care înseamnă o abatere de la rostunle sale fireşti, fiind pusă în slujba teologiei, logica intră în contradicţie cu ea însăşi. îşi contrazice menirea sa naturală Ea nu va conduce gândirea la cunoaşterea adevărului ci caută să adâncească dogma, servind-o pnn argumente demonstrative raţionale. Putem spune în concluzie că. pe acest motiv, deşi foarte dezvoltată, logica medievală va avea un caracter precumpănitor abstract şi formalist, va fi ruptă de realitate, stoarsă de once conţinut de viată
w *a. Problema universalelor.* Primul eveniment major al scolasticii se petrece în domeniul logicii Marea problemă în soluţionarea căreia s-a angajat scolastica şi şi-a cheltuit puterile sale de gândire, este numită cearta universalelor Tema acestei dispute ce dispune gândirea medievală în două tabere învrăjbite, pnlejuind o rară investiţie de subtilitate şi spirit demonstrativ, este de natură logică, dar cu directe implicaţii ontologice şi mai ales cu întinse semnificaţii teologice. Ea constă, de fapt, în următoarele
167
două chestiuni: a) care este natura universalelor, a noţiunilor generale ale gândirii: b) în ce raport stau noţiunile generale din gândire cu lucrurile particulare din afara gândim. Se conturează două soluţii extreme. între care apar şi altele cu un caracter mai moderat, conciliatonu. Pnma soluţie extremă este cea a realismului. Acesta constituie un curent de factură idealistă care, în esenţa sa. continuă platonismul, decretând că universalele sunt calităţi de sine stătătoare, independente de lucrurile particulare sensibile. înzestrate cu o existenţă substanţială propne: universalia sunt realia Reprezentanţi *Scotus Eurigenu, Anselm de Cunterbury, Guillaume de Champeaux.* O a doua soluţie o reprezintă nominalismul Este un curent de o factură mai realistă, care reeditează unele poziţii şi elemente ale anstotelismului Universalele există în lucruri - m res - dar ele pot exista şi în afară de lucruri - extra rem - în gândire - in mente - care prin procesul logic al abstracţiilor le scoate din lucruri Universalele ca existenţă de sine stătătoare se află numai în minte şi numai ca şi nume. emisiuni vocale, ca un simplu flatus vocis şi nici într-un caz ca şi realităţi substanţiale autonome, separate de lucrurile materiale - universalia sunt nomina Reprezentanţi: *Roscellin, Wîlhelm d'Occam.*
b. Apogeul scolasticii, perioada de maximă înflorire a acesteia o constituie secolul al XlII-lea Acum datorită traducerilor arabe este preluat şi cunoscut *Aristotel.* fiind transpus în latină Astfel, lăsând problema universalelor să alunece pe un plan secundar de importanţă, problema nouă a scolasticii va fi de a adapta anstotelismul. în aşa fel încât să se păstreze totodată şi platonismul lui *Augustin* ca o poziţie deja definitiv câştigată de teologie. Apariţia universităţilor. începând mai ales cu secolul al XlII-lea. care iau locul şcolilor catedrale şi mănăstireşti, constituie un factor de înviorare a vieţii intelectuale, după cum întemeierea ordinelor rivale ale dominicanilor şi franciscanilor va da noi iniţiative nu numai vieţii religioase
.168
ci şi celei culturale în general Pnmul care reprezintă apogeul scolasticii este *Alhertus Magnus* (1193-l280). călugăr dominican, care se remarcă pnn efortul depus de a-l

încorpora pe Aristotel edificiului conceptual al teologiei Discipolul lui *Albertus Magnus.* cel căruia îi revin cele mai mari şi mai multe mente în direcţia asimilării lui *Aristotel.* este *Toma d'Aquino* (1225-l274) Pnn masiva sa lucrare *Summa theologiae* a devenit filosoful oficial, autontatea suverană a Bisencn Pe baza interpretăm teologizante a lui *Aristotel.* susţine un realism moderat, care va constitui, totodată, şi poziţia oficială a Bisencn Combătând realismul radical de tip platonician, *Tonta d'Aquino* recunoaşte că ideile generale există în trei ipostaze: mai întâi "înaintea lucrunlor" în raţiunea divină, apoi "în lucruri" şi în sfârşit "după lucrun". în gândirea omenească Pnn aceasta, scolastica îşi epuizează întreaga sa potentă spintuală Cu *Toma d'Aquino* ea dobândeşte o supenoară conştiinţă de sine. manifestată mai cu seamă în încercarea eroică de a crea un organism filosofico-teologic Revelaţia, care constituia mijlocul fundamental de cunoaştere al patristicii şi scolasticii timpurii, iese din ngida sa opoziţie faţă de raţiunea umană Dar pnn aceasta *Toma d'Aquino* începe fără să vrea. şi poate fără să-şi dea seama, şi acţiunea intenoară de demolare a scolasticii Astfel. în intenorul acelor banere între care este închisă credinţa e introdusă raţiunea entică cu acţiunea sa distructivă, fără a se nega pnn aceasta, totodată. în mod explicit, şi dogma.

c Criza si declinul scolasticii se explică tocmai prin încercarea sa de a împăca două lucrun care pnn natura lor opusă nu pot fi împăcate: raţiunea filosofică şi credinţa teologică. încercând să unească teologia şi filosofia. credinţa şi raţiunea, scolastica nu face decât să le aşeze faţă în faţă. să ascută intenor conflictul direct dintre ele, astfel că scolastica se va mina singură Ehberându-se treptat de sub autontatea teologiei, filosofia va evolua în direcţia unei gândin mai libere, ale cărei pnme semne apar încă la

169

sfârşitul evului mediu Ajunsă la conştiinţa incompatibilităţii de principiu dintre filosofie şi teologie, scolastica le fundamentează statutul lor independent, orientând credinţa către supranatural ca obiectul ei cel mai propriu şi fixând filosofia ca ştiinţă, cunoaştere într-un cuvânt. în cadrele naturalului, eliberând astfel, raţiunea în vederea constituim viitoare a aşa-numitelor ştiinţe ale naturii şi a filosofiei moderne apărută pe baza acestora

Criza scolasticii se declanşează atunci când scopul pe care s-a angajat să-l servească pierzându-şi actualitatea ea nu mai poate constitui o formă de viaţă a spiritului Din interior, cadrele gândim medievale sunt subminate. încă de la început, de diverse erezii, care se amplifică apoi în tot decursul evului mediu De pildă, erezia catarilor, preluând dualismul maruheist. explică realitatea prin opoziţia celor două principii fundamentale: binele (Dumnezeu) şi răul (Satana). Biserica ţinând de principiul răului Filosofia dominicană oficială a lui *Alherto Magnus* şi *Tonta d'Aquino* primeşte replica tăioasă, pătrunzătoare a franciscanilor. *Duna Scotus* (1274-l308) ajunge prin nominalismul său la un realism implicat, ce admite anterioritatea materiei faţă de gândire Un alt călugăr franciscan englez. *Roger Bacon* (1214-l292) promovează ideea unei cunoaşteri exacte a naturii, bazată pe experienţa sensibilă. In afârşit. un gânditor ca *Siger de Brabant* termină pedepsit ca eretic în temniţele Inchiziţiei pentru îndrăzneala sa de a vorbi de eternitatea lumii materiale obiective. Devine clar că filosofia şi teologia, pe care scolastica vroia să le împace, nu pot fi împăcatei Dogma nu poate fi raţionalizată fiindcă, pnn definiţie, ea este refractară raţiunii logice Ea nu conţine adevărul, care de acum înainte urmează să fie căutat în afara dogmei

Prefacerile social-economice şi politice petrecute în sânul societăţii medievale fac ca aceasta să se afle după secolul al XlII-lea către capătul de drum al existenţei sale. împrejurarea aceasta va grăbi, din exterior, sfârşitul scolasticii, ca formulă prin excelenţă a gândim medievale. Se constituie

170

noua clasă, a burgheziei orăşeneşti, care nu se va putea afirma decât învingând prin luptă tenace şi răbdătoare cadrele medievale de organizare ale vieţii. Concomitent cu procesul de dezorganizare a societăţii medievale, asistăm la mişcarea în sens opus de organizare progresivă a unei noi mentalităţi despre lume şi viaţă, revoluţionară întâi în conţinut şi apoi şi în formă

•j't.

yr S. Umanismul şi valoarea gândirii medievale

Considerată în ansamblul ci, filosofia medievală ndică câteva din problemele cele mai grave pe care le pune în faţa gândim existenţa conştientă în lume a omului, fiind, într-un anume sens. o filosofie a condiţiei umane. Desigur, prin aceasta ea primeşte. în sensul

cel mai larg al cuvântului, un caracter umanist în fond. teologia şi filosofia creştină ridicată pe ea. oferă o doctrină a salvării omului, preocupare propne sfârşitului antichităţii, când a apărut şi noua religie a creştinismului. Aceasta sub forma mântuirii pnn credinţă a omului de păcatul originar. Şi dacă există în gândirea medievală întrebarea "cum a devenit Dumnezeu om" (cur Deus homo) întâlnim şi preocuparea "cum devine omul Dumnezeu" (cur homo Deus). reconstituindu-se îtineranul parcurs de suflet către Dumnezeu (itinerarium animi in Dei). spre a regăsi acolo starea paradisiacă. pierdută, a conştiinţei. Dar planul transcendent, divin în care e plasat, sau la care e raportat în permanenţă omul. perspectiva transcedentală din care sunt rezolvate problemele sale de viaţă cele mai reale, dovedesc o formă de umanism propne gândim medievale care nu poate decât să legene omul pe valunle unei soluţii mai mult sau mai puţin evazioniste, iluzoni. în loc de a ofen o soluţie concretă, practică. Raportarea continuă a omului la transcendenţa divină nu merge totdeauna spre glonficarea condiţiei umane, nu îi justifică omului demnitatea ci o

rSffiWoboarasiil) nivelul ei uman propnu-zis. subliniind şi accentuând asupra aspecte:toqpecij;Orajerm zene ş, slăbiciune trupească şi sufletească.

A Ar li însă total deplasat să considerăm evul mediu ca o eroare absolutsiuloa.solută a omenim, o epocă ce ar fi fost mai bine să nu fie. Rupând în felul acesta • oesta continuitatea de tradiţie negăm o componentă esenţială a însuşi e u ui î UJIIJ.ului nostru de a concepe mişcarea istorică: permanenţa neîntreruptă a tradittiloEdihtflijiilor. liniaritatea ascendentă, chiar dacă marcată de salturi progresive şi regnagy, a *czvo[tni* ca atare Dommat de dogmatismul propriu gândim mibraidini teologice, evul mediu e frământat de disensiuni de gândire şi simţire, aidmţire. Acestea fac dm el o epocă contradictorie a gândim, când cugetul uman anenanaruncă totuşi cu îndrăzneală sămânţa unor idei noi. Ele vor ajunge la matuntsinutttuntate Jepiină ş, vor fj culese mai târziu. într-un regim spiritual libertate a gândini pe care omenirea o dobândeşte. stată cu bucuna şi mulţumirea luminii unui nou răsărit de soare. în

'liografie

M

între Antichitate şi Renaştere. Gândirea Evului Mediu
Bucureşti. Editura Minerva (B.P.T>) - vol.I-II. 1984 Gh. *V)W* Vlăduţescai - *Filosofia primelor secole creştine*
Bucureşti. Editura enciclopedică. 1995 *Introducere în istoria filosofiei medievale*
Bucureşti. Editura Enciclopedică Română. 1973. *Conceptul de literatură veche*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1968 . *Fibsofia în Evul mediu* Bucureşti. Humanitas. 1995

V.

H Ley - *Studii defilosofie medievală*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1973. E. R Curtius - *Literatura europeană şi evul mediu* ***latin*** Bucureşti. Editura Univers. 1970

E Brehier - *La philosophie du Moyen Âge*
Pans. Editions Albin Michel. 1949Hessen - *Patristische und scholastische Philosophie*
Ferdinand Hirt ui Breslau. 1922
Fr Picavet - *Essai sur Vhistoire generale et comparee des theologiens et des philosophies medievales* Pans. Alean. 1913
J Tixeront - *Histoire des dogmes* I (1909); II (1912): III (1912) M de Wulf - *Histoire de la philosophie medievale* Paris. Alean; 1(1924); 11(1923)

.■ *A.*

C. FILOSOFIA RENASCENTISTĂ;

1. Consideraţii introductive

Pe plan istoric propnu zis. Renaşterea constituie o perioadă de aproximativ o sută cincizeci de ani, care ţine cam de la 1400 până la 1550. pnn care se deschide drumul dezvoltăm epocii modeme Ea se caracterizează pnntr-o preofundă şi multilaterală renovare a tuturor domeniilor vieţii, de o amploare cum omenirea n-a mai avut ocazia să cunoască înainte. Importanţa sa deosebită iese în evidenţă mai cu seamă pnn opoziţie cu conţinutul vieţii din epoca antenoară a evului mediu. Cum s-a spus Renaşterea a adus

una din cele mai man răsturnăn în sensul progresului pnn care a trecut vreodată omenirea şi asemenea schimbări de o amploare nemaiîntâlnită înainte nu puteau fi înfăptuite decât de personalităţi umane de o forţă spmtuală. a minţii, a simţim şi a voinţei ieşite din comun. De aceea. Renaşterea constituie epoca unor personalităţi de anvergură titanică.
Pe plan economic apare producţia de mărfun. pe baza acesteia constituindu-se relaţii capitaliste de producţie Comerţul în creştere sparge graniţele înguste ale existenţei omeneşti, lărgindu-le până la acea impresie de imensitate infinită pe care o dă astronomia vremii ce va substitui, pnn cucenrile ce le-a dobândit, imaginea artificială a lumii închise şi finite a evului mediu Activismul burghez reabilitează valoarea, compromisă înainte de creştinism, a muncii omeneşti pe care o va pnvi ca izvor ultim al prospentăţn economice şi a progresului social Activitatea devine cuvântul de ordine al noii forme de umanitate Se naşte, astfel, o nouă idee modernă despre om ca "homo faber".
în acest cadru natural lărgit şi în aceste condiţii social-economice şi politice caracterizate printr-un activism creator apare ideea modernă a
174
individualităţii, persoana umană conştientă de sine, independentă şi liberă. Activismul modem consolidat de realizările tot mai perfecte ale tehnicismului, eliberează în om forţe ignorate înainte, atât spirituale cât şi fizice Activate de noua ordine socială în evoluţie, ele sunt aşezate acum, în aceste condiţii ce s-au creat. în slujba progresului general al omenirii, care devine scopul social suprem.
Pnn purtătoni săi de cuvânt în plan spiritual burghezia în ascensiune elaborează o nouă cultură care. în opoziţie cu caracterul predominant teologic al vechii culturi medievale, prezintă un caracter preponderent laic. umanist In centrul cultuni umaniste făunte de Renaştere nu mai stă divinitatea ci omul. glonficarea demnităţii şi măreţiei omeneşti. In lupta de afimiare a noii cultun reprezentanţii tinerei burghezii europene îşi aliază cultura antică greco-latină. în al cărui raţionalism şi umanism găsesc solide puncte de susţinere Un eveniment cu profunde consecinţe în plan cultural este căderea în 1453 a Constantinopolului. care provoacă un adevărat exod al învăţaţilor greci spre apusul Europei. Aceştia aduc cu ei în Italia o cunoaştere mai profundă, din surse directe, a cultuni şi filosofiei antice greceşti, ceea ce va determina o reînviorare generală a interesului pentru antichitate.
Dar pe plan spintual Renaşterea nu înseamnă. în primă linie, revenirea la un trecut al istoriei mort. ce urma să fie doar reînviat. Renaşterea are sentimentul viu al continuităţii sale istonce cu uadiţiile spintuale ale antichităţii, care străbătând cu greu pnn subteranele cultuni medievale au ajuns la moşterutoni cei mai legitimi ai acestor tradiţii: umaniştii renascentişti. Dar, pentru Renaştere antichitatea nu înseamnă doar un model demn de imitat, ci şi un motiv de creaţie culturală propne şi onginală. De aceea. Renaşterea nu se poate reduce doar la renaşterea antichităţii; ea este mai ales renaşterea, pe fundalul social-economic ofent de ascensiunea viguroasă a unei clase pline de prospeţime, modeme.
175
burghezia orăşenească, a noii culturi, ca expresie a unei alte concepţii despre lume. a unei mentalităţi noi despre viată Conţinutul bogat al acestei epoci s-ar putea exprima, cel mai plastic. în metafora Renaşterii ca şi
primăvara omenirii moderne
Cel de la care pornesc marile tendinţe ale gândim renascentiste este filosoful de origine germană. *Nicolaus Cusanus* (140l-l564) în lucrarea sa principală *De docta ignorantia (Despre ignoranţa savantă)* schiţează liniile man ale unei cosmologii care aşează în centrul ei ideea îndrăzneazţă a infinităţii universului De pe această bază teoretică. *Cusanus* şterge deosebirile, susţinute de *Aristotel.* dintre lumea sublunară imperfectă şi lumea supralunară perfectă, afirmând unitatea structurală a materiei de pretutindeni Din ideea infinităţii universului porneşte şi panteismul său care consideră divinitatea drept o prezenţă interioară lumii, ce poate fi identificată ca un principiu activ de viaţă în fiecare colţ al realităţii. Tot din ideea infinităţii. *Cusanus* trage şi interesante poziţii de gândire dialectice, cum ar fi aceea a "coincidenţei opuselor" (comcidentia oppositorum) în infinit.

2. Umanismul

Umanismul constituie în ordine istorică cea dintâi dintre direcţiile principale ale gândim renascentiste Primele valun ale umanismului, ale cărui figuri centrale sunt *Dante, Petrarca, Boccacio.* descoperă drept o realitate nemijlocită trecutul, istoria. înţeleasă mai întâi ca lume spirituală, imperiu al culturii. Umaniştii stabilesc pnn munca lor de acribie filologică autenticitatea textelor antice, iar dacă este cazul îi dezgroapă de sub minele trecutului pe autoni antici uitaţi. între aceştia, descoperirea lui *Cicero* constituie, fără îndoială, evenimentul cel mai însemnat, el impunându-se prin pledoaria civică intrinsecă operei sale.

Primul mare succes al studiilor umaniste este readucerea în focarul cel mai viu al interesului a filosofiei platoniciene, datorită *Academiei neoplatoniciene din Florenţa* (sec.XIV-lea), întemeiată şi patronată de *familia Medici* în decursul evului mediu s-a putut urmăn o interesantă dispută între platonism şi anstotelism. în care domină alternativ când unul când celălalt din cele două curente angajate în luptă Provocarea aruncată scolasticii aristotelice în vederea eliberăm de sub tutela ei apăsătoare capătă în Renaştere forma entuziasmului nemărginit pentru filosofia lui *Pluton.* Interesul pentru *Pluton* se explică şi prin complexitatea cu mult mai largă a concepţiei sale filosofice, mai aptă decât anstotelismul sa satisfacă porniri şi înclinaţii dintre cele mai opuse ale spiritului. Din platonism se vor putea desface şi curente care manifestă preferinţă pentru matematic, şi logic, dar tot de la acelaşi *Platon,* se pot revendica şi curentele opuse, ce se lasă îmbătate de tendinţe şi preferinţe pentru mitic şi mistic. Dintre reprezentanţii Academiei neoplatonice florentine, cu deosebire *Marsilio Ficino* (1433-l494) şi *Pico della Mirandola* (1463-l494) au dat un impuls hotărât interesului cu pnvire la *Platon. Platonismul* renascentist aşează peste stratul unor idei specific platoniciene - teona ideilor, teona nemuririi sufletului, teoria frumosului ca perfecţiune, teoria amorului divin - şi amprenta neoplatonismului antic - *Plotin* cu teona sa a emanaţiei. Aceasta. în pnmul rând. pentru motivul că alături de traducerile lui *Platon* apar şi cele din neoplatonicieni. mai cu seamă din *Plotin* Gânditorii platonizanţi ai Renaşterii susţin superioritatea lui *Platon* faţă de *Aristotel.* Efortul lor pnncipal se îndreaptă în direcţia elaborăm unei religii care. potrivit cu înclinaţiile spre sincretism ale epocii, să îmbine platonismul cu gândirea ebraică, aşezând apoi acest aliaj intelectual pe

schelăria oferită de creştinism

Aducerea la suprafaţă a platonismului nu scufundă. în oceanul istoriei anstotelismul care se menţine şi el în actualitate. Sediile

aristotelismului renascentist, care evoluează într-o oarecare opoziţie cu platonismul, sunt universităţile din Padova şi Bologna Un merit in cunoaşterea adevăratului *Aristotel* revine mai cu seamă acelor umanişti care. pe calea criticii filologice de text. reuşesc să desprindă din denaturările scolasticilor medievali fondul de idei original al anstotelismului Figura cea mai proeminentă a noului anstotelism este *Pietro Pomponazzi* (1462-l524) Comentator de pe poziţii materialiste al lui *Aristotel* el susţine teona materialităţii sufletului, caracterul său muritor

Prin reprezentanţii săi cei mai remarcabili umanismul dă preocupărilor intelectuale ale vremii o orientare, mai cu seamă, filologică şi istorică. Marea izbândă teoretică a acestui umanism filologico-istonc este întemeiarea spiritului critic, desigur într-o formă încă rudimentară, nedezvoltată Atitudinea critică faţă de realitate constituie unul din elementele cele mai importante ale spiritului modern şi unul dm fundamentele raţionalismului european, care rămâne, astfel, profund îndatorat educaţiei filologice şi istorice făcută de umaniştii renascentişti Pnn aceasta umaniştii sunt precursorii unor vremuri care urmează să vină

Schema istorică generală, cu care operează gândirea umaniştilor, aparţine încă trecutului, apropiată viziunii istorice specifice creştinismului medieval pnn caracterul ei regresiv Umaniştii cred în existenţa unui timp al istonei care înfăptuieşte perfecţiunea supremă a geniului uman. ce are valoarea de model absolut, identificând în imaginaţia lor acest timp ideal cu antichitatea greco-latină. faţă de care orice alt moment istoric ulterior nu înseamnă decât un regres. Dar limita esenţială a umanismului constă în faptul că umaniştii alcătuiesc o castă intelectuală al cărei ideal de cultură aristocratic, neputând pnnde rădăcini solide într-o largă bază populară, de masă. se va ofili rupt de viaţă. închis în sfera unor probleme artificiale

178

•■', '. 'J 3. Naturalismul

Naturalismul constituie, alături de umanism, cealaltă direcţie semnificativă de dezvoltare a gândim renascentiste Aşa cum umanismul descoperise, folosindu-se de mijloacele criticii filologice de text. lumea culturii, naturalismul descoperă lumea naturii găsind că instrumentul cel mai eficace pentru a o cunoaşte îl oferă investigaţia de tip matematic. Diversele mituri agranene care în antichitate dezvoltate în cosmogonii de puternică coloratură religioasă, fie mistificau, fie divinizau natura sau. în timpul evului mediu potrivit concepţiei creştine o declarau "regnus diaboli" nu mai satisfac acum conştiinţa dornică de a cunoaşte a omului. Filosofia renascentistă va porni ca termen pnm al ei de la natură, pe care cercetările vremii, abia înfiripate într-un spirit ştiinţific mai riguros, reuşiseră să o dezbrace de vălunle ce o mistificau şi pe care noua sensibilitate artistică promovată de Renaştere reuşise să o apropie de sufletul omului. Se ndică la rang de suprem principiu metodologic ideea simplităţii natuni Întrucât conţinutul natuni este scris în cel mai simplu limbaj cu putinţă, acela al numerelor şi figunlor matematice, cel care vrea să o cunoască trebuie să se apropie de ea cu mijloacele ofente de cercetarea şi cunoaşterea matematică. De acum înainte, pentru mai multe secole, matematica va ofen modelul ideal la care trebuie redusă. în ultimă instanţă, once cunoaştere omenească cu pretenţii de senozitate şi temeinicie. Ideea fericită, dar încă nu întru totul clară, a aplicăm calculului matematic asupra materialului de date furnizat de simţuri va constitui unul dm manie câştigun căruia gândirea renascentistă nu îi întrevede deocamdată strălucitul viitor, şi aceasta cu toate succesele imediate pe care ea le-a cules datontă unei asemenea iniţiative. Succesele cunoaştem ştiinţifice a natuni vor fi probate practic, în mod strălucit, pnn constituirea universului tehnic al omului cu ajutorul căruia acesta va supune pas cu pas natura, pătrunzând tot mai profund în

179

conţinutul ei Se naşte acel sentiment întru totul modem de satisfacţie al puterii omului asupra naturii, necunoscut nici antichităţii şi nici evului mediu.

In lucrarea sa ce marchează o dată esenţială pentm istoria ştiinţelor. *Despre mişcările căilor cereşti* (1543) inspirat de ideea fertilă a simplităţii naturii, *Copernic* va ajunge să formuleze hehocentnsmul ca ipoteză, drept o posibilă cale de explicare mai adecvată a naturii Din perspectiva acestei ipoteze întreaga mecanică cerească se simplifică şi anumite fenomene ale sale, ininteligibile înainte din perspectiva vechii teoni geocentnste. devin acum perfect explicabile, pornind de la ideea că în centrul realităţii se situează soarele şi nu pământul Soarele ajunge, astfel, mai întâi, centrul sistemului nostru al lumii iar mai apoi. în perspectiva infinităţii, un astm ce (se pierde în mulţimea infinită de lumi ce populează nemărginitul spaţiu cosmic Astronomia Renaşterii va îmbogăţi imaginea lumii cu ideea infinităţii sale Firmamentul concepţiei anstotelico-ptolemice geocentnce. care închidea natura într-o sferă mărginită, se sparge şi orizonturile realităţii cosmice cresc libere pierzându-se în infinit Copernicanismul reprezintă marea descoperire ştiinţifică a Renaşterii, care va pune noi drumuri şi îndemnuri în faţa gândim filosofice Pnn copernicanismul heliocentric, orgoliul umanist va primi o fundamentare ştiinţifică, ce contribuie şi ea la exaltarea sentimentului demnităţii umane

Personalitate de anvergură titanică a Renaşterii. *Leonardo da Vinci* (1452-l519) s-a interesat şi de probleme filosofice şi ştiinţifice, de aplicaţiile tehnice ale cunoaştem ştiinţifice, fiind important pentm efortunle sale de a elabora teoretic o metodologie ştiinţifică a cunoaştem, care să facă uz în egală măsură de observaţii şi experimente, dar şi de prelucrarea raţională a datelor acestora Criticând formalismul uscat al gândirii medievale arată că sursa cunoaştem omeneşti nu este studiul cărţilor ci cercetarea directă a naturii.

e *Bernardino Talesio* (1508-l588) a întemeiat o societate savantă. *Academia Cosentina* cu scopul de a cerceta natura Era de părere că natura nu poate fi explicată pnn principii care nu sunt conţinute în ea. deci se explică pnn ea însăşi Credea că toate procesele natuni pot fi explicate recurgând doar la matene ca substrat şi la pnncipule ce dau naştere dilatăm şi condensăm ale căldum şi ale frigului

Cel mai mare cercetător italian al natuni dm timpul Renaşterii este *(ialileo (ialUei* (1564-l641). In *Dialog asupra celor două sisteme ale lumii,* susţine supenontatea modului

copernican de a concepe universul faţă de cel anstotelico-ptolemic geocentnst. Potnvit concepţiei sale despre natură, aceasta constituie un vast organism, un mecanism cu structură matematică. în care totul este reductibil la cantitate, măsurabil obiectiv, ştiinţific, pnn număr Pentm a ajunge la aceste elemente ultime, măsurabile ale natuni. metoda sa recomandă analiza şi apoi sinteza Concepţia mecanicistă a natuni. întemeiată pe explicaţii cauzale. înlătură finalismul scolastic medieval în natură totul are o cauză, cauza supremă fiind mişcarea, concepută în manieră mecanică, drept schimbare a locului în spaţiu

4. Gândirea social-politică

Gândirea Renaşteni n-ar fi ofent o imagine completă a vieţii istonce de la începuturile epocii modeme, dacă alătun de problema culturii şi a natuni n-ar fi integrat în preocupănle sale şi problema societăţii şi a omului începuturile epocii modeme au fost însoţite de o puternică transformare a realităţilor sociale şi explicarea şi sistematizarea acestora a fost o sarcină care trebuia şi ea dusă la împlinire. Filosofia medievală dădea sociatăţii o explicare metafizică, ce a luat locul doctrinei sociale a antichităţii, bazată mai ales pe elemente psihologice. Spintul modem nu a

180

181

dat naştere nici în acest domeniu unei noutăţi radicale, absolute, ci a dezvoltat o nouă interpretare, de cele mai multe on regrupând elementele vechilor concepţii social-politice. Conform cu înclinaţiile sale fundamentale, gândirea Renaşterii a căutat să pună în legătură societatea cu natura Prin principiile explicative de care făcea uz. ea s-a întors înapoi la stoici şi la perioada evului mediu, dreptul natural al epocii moderne nefiind decât resistematizarea unor principii mai vechi Gânditorul florentin *Niccollo Machiavelli* (1469-l527) susţine idei noi. îndrăzneţe. în domeniul gândim social-politice şi juridice dând pnma formulare a principiilor politicii moderne. în opera sa cea mai celebră. *Principele,* desparte domeniile politicii şi ale moralei, indicând folosirea oricăror mijloace, chiar şi a celor care contravin moralităţii, pentru atingerea scopurilor politice, dintre care realizarea unităţii Italiei apare ca fiind cel mai important Atenţia sa este reţinută în întregime de problema centrală a putem, identificând în politician tipul nou al omului care doreşte puterea Pe când în Machiavelli vorbea un spint ce aruncă o privire încărcată de pesimism asupra spectacolului pe care îl înfăţişează viaţa omenească, pnn *Thomas Morus* (1480-l535). gânditor al Renaşterii engleze, se tace auzit glasul optimist al reformatorului social. In lucrarea sa *Utopia,* oferă imaginea visată a societăţii ideale. în care o nouă ordine socială este clădită pe ideea egalităţii depline a averilor şi a dreptunlor politice şi undice In felul acesta, pe de altă parte, au intrat în raza unei discuţii critice mai multe din relele arzătoare de care suferea societatea modernă

Francezul *Jean Bodin* (1530-l596) priveşte societatea cu ochii savantului)unst. Nu poate rupe politica de drept, după cum nu poate separa cetăţeanul de om A învăţat şi reţinut multe de la cei vechi căutând în stat morala adevărului! Este adept trup şi suflet al monarhiei, dar principele trebuie să se lase îndreptat de legile naturale sau divine Conceptul destul de tulbure al dreptului natural primeşte unele clanficăn

182

esenţiale în gândirea lui *Johanes Althusius(\551*'-l638) în opoziţie cu dreptunle principelui aşează principiul suveranităţii poporului. Poporul este de altfel izvorul tuturor dreptunlor şi baza oncărui sistem de drept rezidă în contractul social real sau imaginar *Hugo Grotius* (1583-l645) a elaborat teona cea mai influentă pe terenul concepţiilor jundice. Opera sa celebră *De jure belii ac pacis {Despre dreptul războiului şi al păcii),* ce aşează fundamentele dreptului internaţional, distinge între două tipun de drept: dreptul istonc pozitiv care apare ca şi creaţie a arbitranului omenesc şi dreptul natural. înrădăcinat în natura umană, peste tot acelaşi, egal pentru toţi. veşnic şi neschimbător Pe terenul concepţiei generale a dreptului susţine o poziţie individualistă, scopul justiţiei este de a apăra drepturile individului

> 5. **Giordano Bruno**

Giordano Bruno (1548-l600) este cel mai mare gânditor al Renaşteni în opere sense în latină şi în italiană. *Despre univers, infinit şi lumi. Dialog despre cauză, principiu şi unitate,* elaborează o concepţie filosofică în care îşi dau mâna noua imagine despre lume a ştiinţei copernicane cu exaltarea artistică, de factură poetică, a Renaşterii. în faţa frumuseţilor natuni. a armoniei vizibile a tot ceea ce există.

în miezul concepţiei sale *Giordano Bruno* va planta ideea copernicană a heliocentnsmulm la care acesta, spnjinit pe *Cusanus.* va mai adăuga şi ideea infinităţii universului, sediu al unei pluralităţi nemărginite de lumi Gânditorul italian porneşte de la ideea infinităţii universului: un creator infinit nu se poate realiza deplin decât într-o creaţie infinită Dar întrucât un creator infinit nu poate exista alătun de o creaţie infinită, fără ca acestea două să nu se confunde, concluzia care se impune este un panteism care. folosind termenii tradiţionali ai scolasticii, afirmă identitatea dintre
183
Dumnezeu şi realitate Natura îşi este propria sa cauză, fiind un principiu etem de viaţă Dumnezeu este un artist care după ce a dat naştere lumii în,- entuziasmul muncii s-a contopit cu opera sa Aspectele de frumuseţe ale realităţii se explică tocmai prin prezenţa creatorului divin perfect în fiecare din colţurile creaţiei sale. perfectă şi aceasta Considerată în plan estetic această lume perfectă este frumoasă, iar în plan etic este bună Aceasta degajă un optimism robust, perfecţiunea lumii, caracterul ei frumos şi bun fiind pentru om prilejul unei veşnice satisfacţii, nesecat izvor de mereu reîmprospătată fericire Universul fiind infinit, calea pe care o urmează cunoaşterea sa se desemnează înaintea omului ca o sarcină infinită şi ea. în care generaţiile se succed cooperând unele cu altele în postumitate Cunoaşterea omenească infinită urcă pe o scară ce în ordinea sa ascendentă are următoarele patru trepte simţuri, raţiune, intelect, suflet
Tommasso Campanella (1568-l639). ca gânditor se zbate între explicarea medievală transcedentalistă şi cea modernă imanentistă a realităţii. încercând să învingă opoziţia dintre ele Nu este însă în stare să elaboreze în acest scop o soluţie originală mulţumindu-se numai cu reeditarea unor elemente mai vechi, din *Platan* şi *Augustin.* dincolo de care nu este capabil să treacă în *Cetatea soarelui* elaborează o concepţie utopică, îndrăzneaţă şi interesantă, a unui stat ideal fără propnetate pnvată şi familie. în care fencirea individuală se confundă cu interesul general, obştesc

Bibliografie

P.P Negulescu - *Filosofia Renaşterii*
Bucureşti. Editura Emincscu. 1986 Ioan Petru Culian - *Eros şi magie în Renaştere-l*484
Bucureşti. Editura Nemira. 1994
184
Titus Raveica - *(iiordano Bruno*
Iaşi. Editura Junimea. 1974 Iakob Burckardt - *Cultura Renaşterii în Italia*
Bucureşti. Editura pentru literatură, 1969, **vol.I-II** Eugenia Gann - *Umanismul italian*
Bucureşti. Editura Univers. 1982
£»!;•
185

D. FILOSOFIA MODERNĂ

Spiritul modern

Gândirea modernă propnu-zisă. care în decursul istoriei sale a 1 evoluat pe mai multe linii de mişcare, s-a constituit pe la începutul secolului al XVII-lea. preluând moştenirea iniţiativelor înnoitoare lăsate de gândirea ştiinţifică şi filosofică a Renaşterii Ea a pornit dintr-un motiv, altfel, foarte simplu: nevoia unei reacţii de gândire hotărâte care să ducă la o ruptură § definitivă cu acele rămăşiţe ale scolasticii medievale ce. supravieţuind procesului renascentist, au reuşit să se strecoare până în pragul epocii moderne Sentimentul unei confruntări energice cu gândirea medievală, însoţit de puternice accente şi ieşin critice la adreasa acesteia, este prezent şi se manifestă deosebit de activ la cei doi mari întemeietori ai gândirii moderne: Bacon şi Descartes
S-a vorbit de o "boală" a spiritului modern, care datează chiar de la începuturile sale. fiindu-i într-un tel înnăscută, şi care ar fi vinovată şi pentru aşa-zisa "cnză a culturii europene moderne", de care s-a tăcut atâta caz în gândirea apuseană cu începere de la sfârşitul secolului trecut. Motivul ar fi că spiritul modern este dm naştere sfâşiat, rupt. dezbinat de sine. iar nu o alcătuire armonioasă cum ar fi fost sufletul antic sau cel medieval, ancorate, cel puţin cu un capăt al lor. în absolut într-adevăr. spiritul modern este pus în faţa unei sarcini istorice inedite: are în faţa sa moştenirea antică şi moştenirea medievală, adică, pe de o parte, elenismul cu arta şi filosofia sa. raţionalist în esenţa lui. pe de alta creştinismul promotor al ideii de revelaţie divină dar care a reuşit să aşeze în slujba acestei revelaţii un întreg angrenaj intelectual, elaborând scolastica

drept o ştiinţă raţională Este vorba, desigur, de două tradiţii nu doar independente
186
ci chiar opuse ale istoriei culturii Izvorând din surse diferite, raţiunea şi credinţa, se neagă una pe alta "Nemulţumit de această moştenire, spiritul nou încheagă o formulă proprie de gândire şi de viaţă, formulă ce se vede chemată să aleagă din valorile trecutului numai ce e adevărat şi util Un element de discernământ, de "critică", este de la început constitutiv spiritului nou Elementul cntic e condiţionat de o conştiinţă istoncă tot mai pătrunzătoare, de trăirea contrastului dintre cele vechi şi cele noi. dintre via antiqua şi via moderna, cum se spunea chiar din răstimpul de agonie al cultura medievale" *(M.FIorian - Immanuel Kant* în *Istoria filosofiei moderne (Omagiu Prof.Ion Petre/viei)* Bucureşti. Societatea română de filosofic, voi II. 1937 p 3) Spiritul cntic va constitui o trăsătură esenţială a atitudinii omului modem faţă de realitatea naturală şi culturală în mijlocul căreia trăieşte, a mentalităţii lui de viaţă. Expresia supremă a acestui spirit cntic se poate identifica în cnticismul filosofic al lui *Kant.* care. considerat din acest punct de vedere, constituie punctul culminant al întregului proces cultural al lumii moderne.
Astfel, spintul modern este pus în situaţia de a fi obligat să opteze între cele două tradiţii lăsate moştenire de antichitate şi evul mediu. Dar în locul unei alegen tranşante în favoarea uneia dintre ele va prefera, de cele mai multe on. formula unei atitudini mai cumpătate, a găsini unei soluţii de compromis între acestea
Dar. datontă acţiunii spintului cntic inculcat de la început în fundamentele sale mentalitatea modernă este preponderent analitică; preferă, adică, să procedeze disenminativ. distingând între valorile fundamentale ce alcătuiesc conţinutul conştiinţei moderne. "Lumea modernă - nota *T. Vianu* - a apărut odată cu pnma tresănre a gândului despre autonomia feluntelor domenii ale cultura Se ştie cât de târziu s-a prezentat minţii omeneşti această idee. Antichitatea n-a cunoscut-o. Nici evul mediu în primele lui secole Abia pnn secolul al XH-lea. teona
187
adevărului dublu, teologic şi filosofic, ne face să presimţim ceva din spiritul modem al autonomiei valorilor şi al specialităţilor contemporane Procesul se dezvoltă din clipa aceasta într-un mod neîntrerupt" *(T. Vuxnu -Filosofic şi poezie* în *Opere.* Bucureşti. Editura Mmerva. voi VII. 1978. p 358)
Filosofia care va statua principiul autonomiei valorilor este tot criticismul kantian care. şi din acest punct de vedere. înseamnă o încununare a tendinţelor specifice culturii moderne Criticismul kantian analitic şi discnminativ va stabili specificul şi valabilitatea pnncipalelor valon ale cultuni moderne filosofic, ştiinţă, religie, artă. morală, drept, politică De la acceptarea independenţei şi autonomiei valonlor până la proclamarea unui conflict dintre ele nu mai este. desigur, decât un pas Datontă ideii autonomiei şi independenţei valonlor un anume sâmbure de tensiune intenoară este sădit de la apanţia sa în corpul cultuni modeme, predispunând acest corp către boală ce se va manifesta în ideea cnzei cultuni modeme
Pnvite lucrunle dintr-un alt punct de vedere, gândirea modernă este opera burgheziei modeme în formare şi imediat după aceasta, trecând pnntr-un moment de ascensiune social-politicâ. spnjinită de creşterea putem sale economice. în drum spre cucenrea unei poziţii dominante în societate Ca atare, ea va purta în decursul întregii sale evoluţii, semnele ongimi ei burgheze. Astfel, se face că stnct filosofic vorbind, gândirea modernă, la fel ca şi cea antică la vremea ei. pnn pnmh filosofi ionieni. s-a născut pnn Bacon şi Descartes ca o concepţie realistă despre lume şi viaţă Paralelismul acesta poate fi împins cu uşunnţă mai departe: atât gândirea modernă cât şi gândirea antică au apărut ca expresii ale nevoii omului de a cunoaşte mai profund realitatea înconjurătoare în care omul trăieşte pnn cercetarea natuni. luată în înţelesul ei cel mai larg de întreaga lume matenală extenoară. realitatea obiectivă ca atare. Gândirea modernă se arată mobilizată intenor de dorinţa de a împinge tot mai departe în
188
necunoscut graniţele cunoaştem acelei natun pe care o descoperiseră gânditoni şi începuseră s-o cerceteze oamenii de ştiinţă ai Renaşteni. din a cărei imitare artiştii ei îşi faunseră supremul imperativ şi ideal estetic. Omul modem este pândit adesea de pencolul că. angajat în onzontul realităţii, pierde once legătură cu transcendenţa, legătură ce satisfacuse din plin spintul antic şi medieval Dar pentru pierderea acestei legătun. pe de altă parte, el este recompensat pnn faptul că rămâne într-un contact

permanent cu diversitatea inepuizabilă a lucrunlor. altfel zis. cu natura. In ţâţa omului modern, natura îşi dezvăluie o dimensiune nouă a sa. de neconceput până la ştiinţa Renaşteni: infinitatea sa. Pus înaintea natuni infinite, omul va rămâne uneon cu desăvârşire singur şi nu rareon se va auzi în această situaţie stngătul său paseahan de disperare Spintul modem se abandonează natuni cu o evlavie entuziastă, pentru a depune între limitele sale tot ceea ce cultunle antenoare căutau mai înainte într-o formă oarecare, evadând în absolut. Dar cu aceasta spintul modem poposeşte în relativ De aici umiează şi consecinţa că unul din cele mai importante concepte pe care îl vehiculează gândirea modernă va fi tocmai acela de natură, iar ea însăşi, această gândire, va stabili cele mai strânse legătun cu ştiinţele moderne ale natuni Ideea infinităţii extensive şi intensive a natuni va conduce gândirea modernă către elaborarea noţiunii, atât de importantă pentru dezvoltarea cunoaştem, de funcţie într-un anume sens această noţiune va domina gândirea modernă: într-o lume infinită, şi în direcţia marelui şi în cea a micului, care îl aruncă într-o permanentă nesiguranţă, omul modern nu poate simţi un teren solid sub picioarele sale fără ajutorul conceptului de funcţie numai datontă acestuia poate stabili acele legătun şi relaţii care îi sunt atât de necesare onentăni sale în lume Dacă natura închide în ea întreaga realitate, atunci înseamnă că dincolo de ea nu se mai află nume Spintul modem trădează înclinaţii imanentiste: nu se poate despărţi de lumea pământească, iar bucunile acesteia nu vrea să le sacnfice

189

pentru o existenţă trancendentă De aici şi orientarea ateistă care îl însoţeşte în anumite momente ale sale Căci dacă spintul creştin atârnă, cu o privire încărcată de dorinţe, de o lume supranaturală, şi din toate puterile sale se străduieşte înspre afară, după Dumnezeu, interesul şi atenţia omului modem, se fixează asupra lumii naturale, se păstrează în cadrul acesteia. Mai târziu se va adăuga la aceasta şi interesul şi orientarea către intenontatea sufletească proprie omului In egocentrismul său. omul modern simte că celelalte sunt dependente de el şi nu invers, ceea ce duce la manifestarea unui spint al responsabilităţii mai acut în epoca modernă decât în alte vremuri ale istoriei Astfel, nu apare chiar întru totul inexplicabil şi surprinzător faptul că preocupările de etică îşi pierd. în anumite limite, din intensitate în epoca modernă. Explicarea acestei împrejurări se datorează faptului că întrebările orientate către cunoaşterea specificului natuni împing în spate, ca lipsite de o deosebită importanţă, cel puţin până la *Kant.* întrebările privind specificul valorilor etice şi estetice, care reţinuseră atât de mult filosofia antică şi medievală.

Redescoperirea natuni înseamnă repunerea ei în dreptunle sale depline, de unic obiect real al cunoaştem omeneşti Gândirea modernă îşi trădează onginea sa burgheză şi prin năzuinţa sa pragmatică declarată: natura infinită constituie nu numai tema unei cunoaşten ce se desfăşoară după un program infinit, dar mai ales una a acţiunii transformatoare nesfârşite a omului. Desigur, gândirea modernă încă nu are un concept suficient de elaborat al acţiunii practice Dar scopul cunoaştem natuni este unul eliberator, atât în ordine teoretică cât şi practică: ea vizează să-l scoată pe om din starea sa de dependenţă ce face din el un sclav aJ natuni - servus naturae - pentru a-l instala, pnn acţiunea practică ce îşi face aliat din cunoaştere. în ipostaza de stăpân al ei - dominus naturae.

Problema de căpătai care stă de la început în faţa gânditonlor moderni este aceea de a-l pune pe om în posesia unui mijloc de cunoaştere a

190

natuni. mai eficient în rezultatele sale. pnn care acesta să poată doborî toate banerele ce 1 se ndică în cale. în stare să-i asigure succesul în viată. Cunoaşterea natuni implică. întâi de toate, un ansamblu de reguli şi de principii, care să-i asigure succesul în viaţă Cunoaşterea natuni implică, întâi de toate, un ansamblu de reguli şi de principii, care să-i aşeze omului în faţă calea cea mai sigură ce îi poate conduce gândirea către aflarea adevărului, adică o metodă De aici. interesul pentru aflarea unei noi metode, care va degenera apoi într-o adevărată superstiţie a metodei - o metodă bună este suficientă şi singură pentru a garanta adevărul, ea valorâd oarecum pnn ea însăşi Reprezentanţii gândim moderne sunt convinşi de universalitatea şi omnipotenţa raţiunii, de necesitatea ei în vederea dominăm natuni Pentru aceştia singura formă pnn care omul îşi poate supune natura este cea ofentă pnn succesele cunoaştem sale de către om. De la Bacon provine vestitul adagiu - scientia est potentia. Această încredere nemărginită în puterea

cunoaştem ştiinţifice nu va rămâne o simplă promisiune neîmplinită. Foarte curând, ea va fi venficată practic prin aplicaţiile tehnice ale ştiinţei, care dublând mediul natural pnn unul tehnic, vor susţine senos ascensiunea economică a burgheziei, ducând la formarea industnei capitaliste modeme

Filosofia modernă a apărut, cum am văzut, odată cu ştiinţele modeme ale natuni şi pe baza acestora, se va dezvolta într-o strânsă legătură cu ele Această situaţie va determina şi caracteristicile dominante, definitoni ale gândirii filosofice modeme. Pruna dintre aceste caracteristici este mecanicismul: dintre ştiinţele modeme ale natuni. prima care se dezvoltă este mecanica, ea având ca obiect propnu de cercetare cea mai simplă formă a mişcăm: deplasarea în spaţiu Apare, astfel, tendinţa firească de a explica toate celelalte forme necunoscute ale mişcării pnn reducere la forma de mişcare cunoscută, cea mecanică, luată ca punct universal de plecare în înţelegerea întregii procesualităţi a realităţii naturale şi sociale.

191

In al doilea rând este vorba de caracterul predominant analitic al gândim filosofice moderne Ştiinţele naturii se află la începuturile dezvoltăm lor într-o fază acumulativă şi descriptivă şi nu explicativă Ele constată mai mult realităţi gata făcute decât să încerce explicarea unor realităţi în curs de a se face Ele nu pot observa mai ales conexiunile care se stabilesc între acestea Studiind realitatea descompusă în părţile şi domeniile care o compun, considerate în mod static, rupte unele de altele, ignorând legăturile lor reciproce, ştiinţele fac uz acum de un spint analitic excesiv Gândirea îşi însuşeşte realitatea gata făcută, astfel că va prefera; să-i desfacă unitatea în părţile sale componente Pe acest motiv spiritul! modern apare, mai degrabă, ca analitic, plăcerea sa este disecţia. în timp ce > filosofia antică şi cea medievală mai căutaseră să realizeze un echilibru între analiză şi sinteză, să nu le rupă una de alta

Realitatea, aşa cum apare ea spiritului modern, nu este organismul, care trăieşte numai în totalitatea sa de viaţă, nici o operă de artă unitară, ci mecanismul, pe care legile naturii îl pun în funcţiune, piesă cu piesă Omul modern caută neobosit structura şi funcţionarea internă a acestui mecanism Doreşte cu o curiozitate nestăpânită să vadă cum în ceasornicul mare al naturii ceasornicarul divin trage astfel arcurile încât dinţii roţilor se potrivesc unii cu alţii perfect. împingând înainte procesul universal Acest mod de a pnvi realitatea, nu în totalitatea sa organică ci preponderent analitic, desfăcută în părţile care o alcătuiesc, metafizic în esenţa sa ultimă, va trece din ştiinţe impnmându-se şi filosofici, caracterizând şi modul acesteia de a considera natura şi societatea

192

I. Empirismul

1. Francis Bacon (156l-l626)

Unul dintre părinţii gândirii moderne este socotit. în general, filosoful englez *Francis Bacon* încă de la începuturile lumii modeme. Anglia atinge un asemenea grad înalt de dezvoltare social-politică şi prosperitate economică ce o aşează în fruntea statelor europene, pentru care va constitui pentru mai multă vreme un model Aşa se face că începând de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în continuare în secolul al XVIII-lea. în epoca luminilor, marile idei care vor modela gândirea europeană vin de pe insula engleză

Mai mulţi istorici ai filosofiei modeme au vorbit de un specific al filosofiei engleze S-a invocat în acest sens mai cu seamă simţul practic, înclinaţia către experienţă, care acţionând în sens pozitiv au scăpat gândirea engleză de pericolul unor creaţii fantasmagorice, proprii într-o măsură largă gândim renascentiste de pe continent. Când odată cu sfârşitul Renaşterii Anglia îşi face auzită vocea proprie şi în filosofie. aceasta reflectă deja în întregime trăsăturile specifice ale spiritului englez. încrederea în propriile forţe intelectuale, luciditate şi realism

Francis Bacon lord de Verulam. o personalitate cunoscută a vieţii publice în epoca reginei Elisabeta. este unul dintre iniţiatorii direcţiei noi a gândim moderne. Totuşi, după unii istorici ai filosofiei. importanţa sa apare mult exagerată când este prezentat drept adevăratul părinte al gândirii modeme. Personalitatea sa spirituală cât şi concepţia filosofică în care aceasta şi-a găsit exprimarea aparţin mai degrabă frământatei perioade care încheie Renaşterea europeană, din ale cărei rodnice iniţiative se va desface şi linia modernă a gândim filosofice întreaga sa personalitate atât de

193

mobilă în complexitatea sa contradictone. optimismul incredibil pe care ea îl degajă, laolaltă cu scădenle morale *1* lipsa de spint cntic ce o caractenzează în atâtea pnvinţe. naivitatea de care dă dovadă în numeroase împrejurăn. fac din el un adevărat fiu spintual al Renaşteni. Dar alătun de aceste trăsătun specifice Renaşteni târzii stau altele care ţin de fizionomia ... spintuală a epocii modernet"Celebra sa afirmaţie că "ştiinţa este putere", ce *|j* exprimă cel mai complet tendinţa dominantă a concepţiei sale. îl însene în sfera mentalităţii epocii modeme, care va face din ştiinţă principala forţă a progresului ei general. Ştiinţa nu mai contează pentru *Bacon* drept un scop în sine. nu este nici instrumentul unei faustice afimiăn individuale ca pentru atâtea personalităţi de anvergură titanică ale Renaşteni. ci înseamnă cea mai puternică armă în mâinile omenim. în acea luptă pe care aceasta o are de dus. în numele civilizaţiei şi cultuni. împotnva constrângerilor natuni şi societăţii. Bacon este înzestrat cu man speranţe cât pnveste munca de creaţie cultural ştiinţifică a omenim şi pentru o mai bună îndrumare şi administrare a acestei activităţi hrăneşte în sine man planun de viitor Este convins că toată ştiinţa de până acum s-a dezvoltat într-un mod nesistematic, anarhic şi tocmai pe motivul că nu face nici un efort în vederea creştem putem omului de a stăpâni natura, este fără folos. Astfel. în personalitatea spintuală a lui Bacon îşi dau întâlnire Renaşterea şi epoca modernă

Viaţa şi opera. Viaţa sa este un amestec rar de aventunsm politic şi năzuinţă de cunoaştere. Se naşte în 1561 la St.Albans lângă Londra. Studiile făcute la Cambndge reuşesc să-l îndepărteze de scolastică. transformându-l într-un cntic consecvent al concepţiilor acesteia. Continuă apoi pnn studii juridice făcute la institutul din Gra\ 's Inn. în perioada în care *Giordano Bruno* se afla la Londra împins de orgoliul de a juca un însemnat rol politic şi ajutat de o strălucitoare inteligenţă încearcă să urca pe treptele scăni sociale. Ambiţia aceasta i se realizează mai ales sub *lacob I.*
urmaşul reginei *Elisaheta.* când în 1618 atinge punctul cel mai înalt al canerei sale politice, fiind numit lord cancelar Se lasă pnns de corupţia morală generală ce caractenzează domnia acestui rege slab şi îngâmfat şi învinuit că în calitatea sa de judecător ar fi luat mită. Este târât, de fapt. într-un proces politic fiind acuzat că l-a trădat pe *contele de Essex.* protectorul său sub regina *Elisaheta* Condamnat la 3 mai 1621. se prăbuşeşte în culmea canerei sale Adevărul pare să fie că *Bacon* s-a sacnficat voluntar pentru a-şi menaja regele, care mai apoi drept recunoştinţă l-a pensionat şi reintegrat în Parlament In once caz după tristul eveniment din 162J. *Bacon* mai trăieşte doar câţiva ani. până în 1626. retras şi dedicându-se cercetănlor sale ştiinţifice. Unii istonci ai filosofiei î-au adus învinuiri exagerate, prezentându-l într-o lumină total defavorabilă din punct de vedere moral Cert este că *Bacon* nu a fost un caracter, dar nici un monstru etic iar în frământata sa epocă cu o ţinută morală rectilinie cu greu ar fi putut răzbi pe treptele de sus ale ierarhiei sociale.
Orgoliul propnu omului Renaşteni se manifestă la el şi pnn intenţia de a realiza o mare răsturnare care. iarăşi în manieră renascentistă, se va baza mai mult pe pretenţii decât pe realizăn faptice. Ispitit de sentimentul începutului absolut, crede că toată cunoaşterea epocii poate să înceapă cu el. scop în care întocmeşte un plan atât de vast încât, acesta depăsindu-i puterile, nu va putea realiza din el decât o parte nesemnificativă. Ceea ce rămâne din toată această tentativă eşuată este marea idee. ce va rodi de altfel pe terenul gândim moderne, a necesităţii unei reforme sub aspect metodologic a ştiinţelor natuni. în urma căreia acestea trebuie aşezate pe temeiul gândim moderne Este vorba de nacesitatea unei reforme sub aspect metodologic a ştiinţelor natuni. în urma căreia ele trebuie aşezate pe temeiul observaţiei experimentale Acest îndrăzneţ plan urma să fie realizat într-o operă de proporţii *Marea restauraţie (Instauratio Magna),* rămasă
194
195
neterminată, având ca parte introductivă *Noul organon* (Novum organum) din 1620. opus vechiului organon aristotelic. Aici expune motivele principale prin care se pot explica eclipsele înregistrate de cunoaşterea omenească în progresul ei general, oferind ca o soluţie salvatoare întrebuinţarea metodei inductive In continuare în *Despre demnitatea şi creşterea ştiinţelor (De dignitate et augumentis sdentiarum).* din 1623. dă o imagine mai clară asupra sistemului complet al ştiinţelor, acoperind acele goluri care se mai cereau umplute. La acestea se adaugă utopia din *Noua Atlantida,* ce

aşează în faţa omenirii perspectivele luminoase la care ea se poate aştepta pnn aplicarea tehnică a rezultatelor cunoaştem sale ştiinţifice.
:
/. *Noul concept al cunoaşterii* Principala piedică ce se pune încalea efortunlor omeneşti după o fencire cât mai completă este natura, crede *Bacon* Dar. continua gânditorul englez formulând un paradox, natura nu poate fi învinsă decât dacă ne supunem ei De aceea sarcina primordială a omului este de a cunoaşte natura, de a descopen legile sale. pentru ca spnjirut pe acţiunea acestora omenirea să realizeze descopenn mereu noi. care să ndice cât mai sus puterea sa asupra natuni.
Astfel. în ştiinţă. *Bacon* nu vede doar o cunoaştere pur teoretică, dezinteresată, menită să dea luciul ei de supenontate vieţii teoretice, care constituise idealul filosofiei antice, şi nici numai o contemplaţie adâncită în sine ca aceea în care s-a mistuit dorinţa de cunoaştere a gânditonlor religioşi ai evului mediu: într-o manieră cu totul modernă scopul prin care cunoaşterea se poate justifica pe sine este aflarea noului, realizarea invenţiei, descopenrea. Cunoaşterea teoretică este chemată să intre în solda acţiunii practice, pnn care omul poate smulge natuni satisfacţii şi bucuni superioare. Noua logică a cărei posibilitate o întrevede *Bacon* nu are nici ea ca şi scop demonstraţia, din care scolastica medievală îşi făunse principalul instrument de a spon cunoaşterea; ceea ce el urmăreşte este
1.96
descopenrea unor noi adevărun. necunoascute încă. Noua logică trebuie să se transforme într-o ars inveniendi. Noul nu poate fi dobândit recurgând la metoda deductivă, pnn care scolastica nu a reuşit rucăien să depăşească graniţa vechiului: pentru aceasta trebuie să apelăm la cercetarea nemijlocită a natuni folosind observaţia şi inducţia. Expenenţa face un fel de operaţie de disecţie a tuturor aparenţelor complicate şi confuze ce acoperă adevărata faţă a realităţii. Cercetătoni natuni trebuie să se angajeze în cunoaşterea efectivă a realităţii fizice, iar nu să-şi caute adversan cu care să se lanseze în interminabile dispute verbale *Bacon* urmează îndemnunle marelui său înaintaş din evul mediu, conaţionalul său cu acelaşi nume. *Roger Bacon,* cu care se întâlneşte intelectual în sfera credinţei comune că ştiinţa este datoare să întoarcă spatele tuturor speculaţiilor obscure, absconse, spre a intra în legătură. în atingere nemijlocită cu realitatea însăşi.
Dar la *Francis Bacon* cunoaşterea şi explicarea natuni serveşte deja consolidăm puteni omului, iar acesta se simte pe sine ca trâmbiţaşul -"buccinator" cum o spune el însuşi - unei epoci istonce noi. care urmează să vină. misiunea sa fiind aceea de a-i pregăti pe semeni pentru viitoarea victone Omul poate să ajungă la victone. poate dobândi succesul, numai dacă stăruie pe calea empirismului, şi în loc de a explica natura în comparaţie cu omul - ex analogia hominis - cum a făcut până acum. se va strădui să o considere de acum înainte pnn optica nouă a universului însuşi - ex analogia universi. Astfel pe terenul cunoaştem în loc de a se preocupa de scopun omul trebuie să se lase interesat de cauze.
2. Clasificarea ştiinţelor. Mânat de ambiţia de a demola edificiul vechii ştiinţe spre a se aşeza în locul ei noua ştiinţă. *Bacon* este nevoit să se confrunte, de la început, cu problema clasificăm ştiinţelor. întreaga suprafaţă a cunoaştem omeneşti - globus mtelectualis - este împărţită de *Bacon* în trei grupun de ştiinţe după cntenul forţelor psihice principale angajate în înfăptuirea cunoaştem în acel domeniu: ştiinţele istonce au la
197
bază faculatatea memoriei, cele politice imaginaţia iar cele filosofice raţiunea. Filosofia ca ştiinţă universală prezintă un întreit obiect Dumnezeu, natura, omul
In general, *Bacon* separă în mod energic ştiinţele de religie în timp ce primele se *bazează* pe activitatea simţurilor, celelalte pornesc din datele revelaţiei. Obiectul teologiei ca şi cunoaştere despre Dumnezeu nu este accesibil pe calea inteligenţei, el poate fi atins doar pnn credinţă şi revelaţie; dar tot *Bacon* spune că ştiinţa puţină ne îndepărtează de religie, pe când cea multă ne apropie de ea. Filosofia natuni are ca ramură fizica ocupată de cercetarea cauzelor eficiente şi matenale, cu excluderea celor finale, şi metafizica ce reaşează în dreptunle sale cercetarea cauzelor finale Aceasta deoarece Bacon admite în cele din urmă că natura nu poate fi considerată ca un mecanism orb. ce nu ar fi coordonat de către divinitate Fizicii şi metafizicii, ca şi ştiinţe teoretice, le corespund fiecăreia câte o ştiinţă aplicată: fizica se prelungeşte în

mecanică, ce vizează întocmirea memonei în vederea folosului omului, iar metafizica conduce către magie că arta de a domina forţele ascunse ale simpatiei şi antipatiei ce călăuzesc procesualitatea natuni. înţelegerea de ansamblu a cunoaştem dovedeşte cât de departe se situa *Bacon* de rostunle ştiinţelor moderne ale natuni. el manifestându-se încă drept un adept al idealului propnu alchimiei Renaşteni

3. Teoria ideilor. Bacon tinde către o înnoire completă a ştiinţelor -o instauratio magna Izvorul eronlor ce populează domeniul cunoaştem natuni stă în explicarea acesteia din unghiul omului, pnn optica deformatoare a prejudecăţilor sale de tot felul Dimpotnvă. izvorul adevărului se află în interpretarea natuni pnn ea însăşi Aceasta se poate realiza numai cu condiţia ca omul să se lepede de conceptele de până acum ale gândim sale şi să se apropie de natură cu o pnvire curată, nealterată de nimic, care să-i permită să vadă ceea ce într-adevăr se află în ea De aceea

un imperativ căruia omul trebuie să 1 se conformeze este ca să-şi cureţe gândirea de toate acele iluzii care au pnns rădăcini în ea

Aceste iluzii ale gândim *Bacon* le numeşte idoli, el distingând patru categoni de asemenea idoli a) idolii tnbului (idola tnbus) - cuprind greşelile care provin din natura omenească în general, dintre care cea mai tentantă este antropomorfismul, ce realizează o interpretare a naturii prin asemănare cu omul. urmănnd în difentele aspecte ale procesualităţn sale realizarea unor scopun - finalismul - ca în cazul activităţii omeneşti; b) idolii peşteni (idola specus) - denvă din limitele individualităţii omeneşti a fiecăruia, dată de constituţia sufletească propne. tainice preferinţe personale, care închid once om în captivitatea peşteni propriei individualităţi, din perspectiva căreia pnveşte natura. Datorită acesteia, fiecare om se arată în alt mod sensibil faţă de lumea obiectivă a lucrunlor şi a fenomenelor; c) idolii pieţei (idola fon) - se referă la eronle care îl prind în plasa lor pe omul social, acela al relaţiilor zilnice, parcă de piaţă. între care mai cu seamă expresiile verbale ne pot conduce cel mai des pe căi greşite, din cauza circulaţiei adesea necontrolate a cuvintelor; d) idolii teatrului (idola theatn) - sunt formaţi din greşelile ce provin dintr-un respect exagerat al tradiţiilor trecutului, de pildă a unor filosofi, cum ar fi bunăoară cea anstotelică. care sunt acceptate fără o cercetare prealabilă. în mod neentic. Valabile în trecut acestea devin artificiale, un fel de piese de teatru, când sunt transferate mecanic în prezent. Pnn acţiunea lor. toţi aceşti idoli tulbură puntatea datelor expenenţei omeneşti.

4. Teoria inducţiei Adevărata cunoaştere după Bacon se realizează pnn cunoaşterea cauzelor Pentru a putea înfăptui un asemenea ideal de cunoaştere, el propune în locul silogisticii anstotelice, atât de compromisă în mâna scolasticii, o modalitate de cunoaştere mai eficientă, pe care o numeşte inducţie. Pornindu-se de la înregistrarea atentă şi exactă a faptelor, pnn observaţie şi expenenţă. şi ridicându-se cu prudenţă din treaptă în

198

199

treaptă, inducţie, către adevăruri din ce în ce mai generale, ştiinţa îşi realiza ambiţia de a deveni ceea ce trebuie să fie. o imagine a adevărului -ventaus imago - a realităţii.

Ridicarea metodică de la înregistrarea faptelor individuale la explicarea lor pnn cauze generale se realizează cu ajutorul unor tabele sinoptice *Bacon* se va referi în *Noul organon* la fenomenul căldurii în primul rând. sunt aşa-numitele "tabula praesentia". care înregistrează cazurile când dat fiind fenomenul cauză este prezent şi fenomenul efect: sunt apoi "tabula absentiae". care înregistraeză cazurile când fenomenul cauză fiind dat fenomenul efect este absent şi. în afărşit. "tabula graduum". care înregistrează variaţiile graduale ale fenomenului efect în funcţie de modificările fenomenului cauză

In timp ce inducţia aristotelică cuprindea o simplă enumerare a tuturor cauzelor prezente, după care ndicându-se dintr-odată la formularea cauzei generale nu era fentă de nscul unei eron. inducţia baconiană. donnd să fie o trecere în revistă a tuturor cazunlor dar fiind conştienta de faptul că aceasta este în realitate o imposibilitate, acordă o mai mare importanţă cazunlor de absenţă care. introducând o notă de prudentă îndoială, feresc gândirea de nişte concluzii pnpite.

Dacă mentele lui *Bacon* s-au evidenţiat mai cu seamă în acţiunea sa de cntică a realizănlor ştiinţei trecute, limitele sale se vădesc în imaginea pe care şi-o face asupra viitoarei ştiinţe. în slujba căreia se aşează metoda sa inductivă, astfel conceptă. Rezultatul inducţiei nu este formularea pe baze experimentale a unei legi generale obiective, ci o teone şi refenndu-ne la acei idoli de sub tirania cărora *Bacon* tocmai

donse să elibereze gândirea, aceasta dovedeşte cât de supus se mai arăta spintul său faţă de tradiţia scolastică, de care credea că s-a scuturat în întregime. Cât de departe se afla însă *Bacon* de spintul ştiinţei moderne, matematice în onentarea sa generală, aceasta este dovedit şi de faptul că pnn serviciile metodei sale
200
inductive el crede că poate cunoaşte latura formală, forma lucrunlor şi nu cauza lor naturală Forma este un concept obscur al gândim sale, care înseamnă când lege. când ne aduce aminte de elementele substanţiale care seamănă cu formele anstotelice. nişte "natun simple", anumite "calităţi", ce constituie esenţa unui gen de lucrun
Cu toate că *Bacon* împrumută, după câte se pare, o concepţie ce se apropie de *Democrit.* după care procesele naturii se reduc la mişcări de molecule şi atomi iar dincolo de perdeaua acestora caută anumite esenţe, forme, calităţi ale lucrunlor. care se atrag între ele, simpatizând în manieră antropomorfică îndatorată încă pe mai multe latun ale sale spiritul scolastic, concepţia baconiană a natuni este calitativă, ea nu este încă pătrunsă de spintul cantitativist de a înţelege natura pe care ştiinţa modernă l-a impus apoi întregii mentalităţi modeme. Ca atare, ea nu putea asigura, în absenţa elementului cantitativ matematic acea dominarea a natuni pe care *Bacon* o credea posibilă pe seama cunoaşterii, şi nici nu apare surprinzător că cunoaşterea sa a natuni eşuează, în cele dinurmă, în magie a natuni. care ii însene, de asemenea. în spintualitatea Renaşterii târzii.
5. *Eseurile* conţin ideile etice ale lui *Bacon,* pline de observaţii fine şi pătrunzătoare Filosoful englez îşi dezvăluie aici o nouă faţetă a personalităţii sale spintuale. vocaţia sa artistică. Concepţia sa îl face precursor al doctrinelor etice engleze de mai târziu. în măsura în care şi el situează binele social - bonum communionis - deasupra binelui individual -bonum suitatis El considera, totuşi, că cel dintâi se constituie din însumarea acestora din urmă
într-un spint propnu lumii modeme, consideră că viaţa activă este mai importantă decât cea contemplativă, ce fusese idealul liniei platoniciene din filosofia antică, fiind supenoară acesteia din urmă. De asemenea, crede că este mai important ca etica să se preocupe de dezvoltarea voinţei -cultura animi - decât de desenerea idealului moral Dacă anticii au realizat
201
cu precădere ultima, modernilor le revine sarcina de a dezvolta, mai ales pe cea dintâi

2. Thomas Hobbes (1588-l679)

1
In timp ce *Bacon* a dat noi impulsuri gândim filosofice mai ales pnn i nişte planuri îndrăzneţe, urmaşul său. *Hobbes.* elaborează deja un întreg î sistem In gândirea lui *Hobbes* spiritul practic experimental englez îşi dă i mâna cu siguranţa elegantă a metodei matematice, şi această întovărăşire de calităţi îl tac superior lui *Bacon*
Viaţa şi opera. Fiu de preot de ţară. *Hobbes* se naşte în 1588 la Malmesbury A studiat la Universitatea din Oxford, unde se lasă pătruns de terminismul şi nominalismul scolasticii târzii Lămurit cu limitele acesteia, nu îl mai preocupă problemele religiei, iar în filosofie încă de timpuriu vrea să rupă nu numai cu religia ci şi cu metafizica de inspiraţie religioasă. în calitate de preceptor în familia anstocratică CavendisL şi apoi şi pe cont propriu face lungi călătorii pe continent, stabilindu-se pentru mai mult timp la Paris La Florenţa l-a cunoscut pe *Galilei.* iar la Pans va intra în cercul de savanţi din jurul lui *Gassendi* şi *Mersenne.* în vremea când *Descartes* abia începe să frământe spiritele cu ideile sale După aceste călătorii ale sale tendinţele iniţiale ale gândim lui s-au fixat şi mai solid Moare în vârstă de 9 Ide ani. în 1679.
Hobbes a fost un timp secretarul lordului cancelar *Bacon.* împrejurarea care ne-ar putea duce la concluzia că în concepţia sa a suferit influenţa empirismului acestuia din urmă De fapt. direcţia hotărâtoare a gândim sale este dată de concepţia matematică a naturii a lui *Galilei* şi metoda matematizantă a lui *Descartes.* Astfel sub aparenţa unui materialist emopinst. în *Hobbes* se ascunde un raţionalist, ce face din deducţie metoda principală a gândim sale. care încearcă să explice, astfel, coborând din
202
principii matematice şi mecanice generale, nu numai natura ci şi chiar viaţa sufletească a omului
Interesul principal al gândim lui *Hobbes* se îndreaptă către om şi

societate. înspre domeniul politicii Nu a fost un fizician cercetător ci un dialectician cucerit de lumina călăuzitoare a noii ştiinţe matematice a naturii. încercând să aplice la cazul omului, care îi stă în atenţie, principiile constitutive ale mecanicii lui *Descartes* Cu aceasta îmbrăţişând întreaga realitate din unitatea aceleiaşi perspective, face un unaş pas înainte către explicarea unitară, modernă a existenţei. Pe când la *Descartes* omul într-o oarecare măsură mai stăruie în afara realităţii. *Hobbes* îl supune aceloraşi legi comune, care domină şi asupra naturii. In felul acesta, pnn sistemul său *Hobbes* face trecerea de la matenalismul antic la pozitivismul modern.

Conceptul de filosofie: corpul In concepţia lui *Hobbes* filosofia reprezintă singura ştiinţă universală. Obiectul filosofiei în această calitate a sa îl constituie expenenţa care constă din simţun şi din gândire. Simţurile încă nu formează cunoştinţe, pentru aceasta este nevoie de relaţionarea datelor mai multor organe de simţ Pentru cunoaşterea faptelor este necesară, de asemenea, şi intervenţia amintirii, a memonei. la care mai colaborează şi previziunea, convingerea că viitorul va semăna cu prezentul. Scopul filosofiei este. deci. cunoaşterea faptelor. în corelaţiile lor şi în schimbarea lor. adică a mişcărilor lor. conform cu legităţile lor propni. Această sarcină revine gândim ale cărei concepte sunt semne ale lucrurilor, iar operaţiile cu aceste concepte - asamblare şi dezasamblare - nu sunt
altceva decât numărare.

în mintea lui *Hobbes.* ştiinţa model este matematica, fiindcă ea singură este cea care îşi creează conceptele şi formulele cu care operează. Pentru a susţine aceasta *Hobbes* afirmă că omul nu poate înţelege cu adevărat decât ceea ce se produce chiar sub ochii săi în acest context, filosofia însăşi numai atunci va putea deveni perfectă, dacă va ajunge la
203
-4
performanţa că ea singură să-şi producă obiectul, din elementele sale f componente Drept asemenea elemente ni se oferă determinaţiile permanente, senzorial perceptibile ale lucrurilor; spaţiu, timp, număr, mişcare, care nu constituie principii şi idei înnăscute, ci imagini sesizate în mişcarea lor, abstrase din corpuri.

Convingerea fundamentală a lui *Hobbes* este că fiecare realitate ocupă un spaţiu, adică este corp. şi că once întâmplare reală se înfăţişează ca mişcare cauzal necesară. Ceea ce numim suflet, de exemplu, nu este altceva decât mişcarea ce se produce în anumite părţi ale corpurilor organice De aceea, filosofia este de fapt studiul corpurilor, idee pe care o exprimă, de altfel, şi titlul principalei sale lucrăn metafizice *Despre corp % (De corpore)* (1655). Dar. în once corp. este real numai ceea ce gândirea || logică poate concepe, ca fiind necesar în el. iar viziunea, concepţiile nu sunt decât fenomene subiective.

Omul Concepţiile sale cu pnvire la om Hobbes le înfăţişează în lucrarea sa *Despre om (De homine)* (1658). Din principiile formulate până acum ca premise urmează drept o concluzie că el concepea omul ca un mecanism, o maşină matenală Complicata viaţă sufletească a omului este făcută dm elemente simple, cum ar fi simţunle şi sentimentele de durere şi plăcere.

Fenomenele de conştiinţă sunt accidente produse de un corp oarecare. Senzaţia este o mişcare, venită din afară, care vibrează în creier şi se întoarce înapoi ca şi mişcare musculară. Dacă această mişcare este favorabilă pentru funcţiile noastre vitale, produce plăcerea, în caz contrar dă naştere durem. Plăcerea produce dorinţa, care este o mişcare de expansiune, o căutare. Durerea dă naştere tnsteţn. care este o mişcare de restrângere, un refugit Voinţa este şi ea tot o mişcare, care trece din creier la inimă, unde produce o accelerare a sângelui - plăcere - sau o împiedicare a mişcării - durere. Ea înseamnă dorinţa cea mai puternică, ce le învinge pe
toate celelalte, şi îndeamnă la acţiune. Libertatea voinţei pentru un determinist nguros ca şi *Hobbes* nu înseamnă decât o fantomă a minţii noastre; suntem îndreptăţiţi să vorbim doar de o libertate de acţiune, atunci când înfăptuim ceea ce ne donm foarte mult.

în sine lucrunle nu sunt nici bune şi nici rele. nici valoroase şi nici nevaloroase. Dorinţele noastre sunt cele care fac ca ele să se prezinte într-un fel sau altul Omul doreşte cel mai mult puterea şi respectul; cel din urmă. de fapt. nici nu este altceva decât recunoaşterea putem dobândite. Mobilul conducător al acţiunilor noastre este interesul. Dacă un principiu, de exemplu acela că suma unghiunlor unui tnunghi este

egală cu două unghiun drepte ar contraveni intereselor oamenilor s-ar fi încercat de mult ca acest pnncipiu să fie şters şi uitat, iar cărţile de geometne ar fi fost distruse. Este o sarcină a eticii de a formula acea lege naturală după care trebuie să căutăm plăcenle şi să ocolim durenle.
Statul. Teona statului, ca partea cea mai onginală a gândim lui *Hobbes.* ndicată pe principiile enunţate până acum. este expusă în *Despre cetăţean (De cive) (*1642) şi *Leviathan* (1651)
Hobbes începe pnn a declara că este greşită opinia anticilor după care la începutun omul ar fi fost o fiinţă socială Starea socială a fost precedată de o stare naturală, când omul egoist, fără a ţine seama de ceilalţi oameni, alerga nestinghent după plăcen şi fugea din faţa durenlor. Pe vremea aceea fiecare individ era duşmanul tuturor celorlalţi indivizi - homo homini lupus - iar conţinutul vieţii era dat ca o continuă luptă a tuturor contra tuturora - bellum omnium contra omnes. Victonos era desigur cel mai puternic, dar pe atunci încă răul care îi ajungea pe cei mai slabi nu însemna o nedreptate
în cele din urmă. din cauza atâtor consecinţe nefaste, rele. raţiunea din om a propus pacea, deoarece dacă oamenii stau paşnic faţă în faţă, unii cu alţii, aceasta înseamnă cel mai mare bine. In afara unei înţelegeri,
204
205
reciproc garantată, viaţa nici unuia dintre oameni nu se află în deplină siguranţă. Aşadar, de dragul asigurăm păcii, oamenii au creat organizarea socială, statul. Cu această ocazie, fiecare a renunţat la dreptul natural al celui mai puternic, pe baza unui contract, pentru a primi în schimb linişte şi apărare, siguranţă. Izvorul dreptului social rezidă în acest contract, pe care nu îl pot desface nici chiar urmaşii. Devine legal tot ceea ce corespunde intereselor acestui contract şi nelegal ceea ce contravine acestuia
întrucât *Hobbes* nu este înzestrat cu un optimism deosebit cât priveşte natura omenească, crede că cel mai sigur şi puternic garant al ordinii sociale este ca oamenii să renunţe la toate drepturile lor naturale şi să transfere toată puterea asupra statului. Statul cu putere absolută este acel monstru, pe nume *Leviathan.* care îi înghite pe toţi indivizii *Hobbes* consideră puterea de stat ca fiind atât de neîngrădită încât o extinde şi asupra domeniului eticii şi religiei. In realitate, statul este acela care vrea şi gândeşte în locul şi în numele cetăţenilor săi: el stabileşte prin legile sale. ce este bine şi ce este rău, ce trebuie şi ce nu trebuie să credem. Este adevărat şi drept numai ceea ce este considerat ca atare de deţinătorul putem absolute şi, de pildă, religia pe care acesta nu o acceptă în statul său nu trebuie considerată mai mult decât o simplă superstiţie.
Hobbes, educatorul şi prietenul regelui *Carol al H-lea.* consideră că cel mai potrivit mandatar al puterii de stat. mai ales dacă este luat în vedere interesul unităţii, este monarhul absolut Aşadar. *Hobbes* va deveni teoreticianul şi apărătorul monarhiei absolute Ideile lui *Hobbes* au influenţat în mod deosebit gândirea epocilor care au urmat: *Spinoza* şi *Rousseau* au stat în bătaia influenţei sale. *Leibniz* l-a apreciat în mod deosebit, iar *Comte* l-a considerat un precursor în domeniul sociologiei. Dar din teoria sa a contractului social gânditori mai consecvenzţi decât el. şi mai puţin partizani ai regalităţii, au aşezat în locul despotismului, principiul libertăţii.
206

II. Raţionalismul

1. Rene Descartes (1596-l650)

Este primul gânditor al epocii moderne, în sistemul căruia spiritul modem s-a trezit la adevărata sa conştiinţă de sine. Toate acele probleme care vor constitui apoi sfera de preocupări a gândim modeme există deja în mod conştient formulate la *Descartes* Tendinţele disperate, haotice ale filosofiei Renaşterii se unesc în cazul lui într-o puternică personalitate de gânditor, care se pricepe să le lămurească dându-le o formă unitară şi sistematică. Pnn el concepţia mecanică a universului ajunge la împlinire sub o formulă unitară, ce cuprinde explicarea întregului univers Dar el nu se mulţumeşte doar cu atât: încearcă să asigure şi o temelie sigură noii concepţii despre lume. opnndu-se la problema valoni şi a posibilităţii sale. Cu aceasta de fapt formulează ca o problemă prealabilă întrebarea privind onginea şi valoarea cunoaştem, care până la soluţia pe care î-o va da ***Kant*** pnn cnticismul său. constituie problema centrală a gândim modeme.
/ în cazul lui *Descartes.* ca şi în acela al lui *Spinoza* sau ***Kant,*** şi viaţa şi personalitatea prezintă un interes filosofic prin caracterul lor exemplar. în care putem recunoaşte

trăsătun tipice ale modului modem de a fi *Descartes* a influenţat epocile care urmează nu numai acţionând pe linia gândim sale ci şi pnn trăsătunle individualităţii sale propni.
Viaţa şi opera. Descartes se naşte la 3 martie 1596 dintr-o familie anstocratică bogată în La Haye din Tourraine. între 1604-l612 îşi face educaţia la celebrul colegiu iezuit din La Flcche. A avut toată viaţa un organism labil şi de aceea încă din copilăne a stat departe de joaca, ce î-ar fi solicitat timpul, a tovarăşilor săi. pnmind, de timpuriu, gustul retragem solitare meditative. Trăia în el o neastâmpărată sete de cunoaştere, ce voia
207
să adune în mintea lui toate cunoştinţele posibile. Drumul studiilor sale îl înfăţişează el însuşi în câteva pagini cu caracter autobiografic din *Discurs asupra metodei* Deşi în anii de şcoală a studiat mai multe discipline, singura ce î-a reţinut atenţia a fost matematica ce 1 s-a impus prin certitudinea pe care era capabilă s-o ofere. în ceea ce priveşte filosofia. cea mai bună orientare a pnmit-o în concepţia lui *Tonta d'Aquino.* căci. cum se va vedea. în ciuda celor mai susţinute eforturi ale sale nu şi-a putut elibera niciodată gândirea de povara conceptelor scolasticii
După absolvirea colegiului din La Flcche. urmează un timp studii jundice la Poitiers. Nesatisfacut de savanţi şi de cărţi, se hotărăşte ca mai mult să nu caute ştiinţa în altă parte decât în sine însuşi şi în marea carte a lumii.
Se înrolează apoi voluntar în armata principelui *Mauriciu de Nassau* şi luptă contra habsburgilor în Olanda. A mai intrat ca mercenar şi în armata altor principi germani şi în împrejurările atât de schimbătoare ale războiului de treizeci de ani a ajuns, cu această ocazie, până în Ungana. Este de remarcat că şi în mijlocul zgomotelor de luptă ale vieţii militare ceea ce este mai important pentru el nu sunt evenimentele vieţii exterioare ci cele ale vieţii interioare. Ii vine acum ideea. care nu îi va da pace. a unei matematici universale. Cu aceasta i se pare a fi găsit şi cheia mai multor ştiinţe. îşi propune, aşadar, ca şi scop crearea ştiinţelor dintr-un punct de vedere unic. originar.
După încheierea carierei militare întreprinde lungi călătorii pnn Europa. Dar în faţa evenimentelor vieţii vrea să se menţină mai mult în ipostaza de contemplator decât în aceea activă, de actor, de participant efectiv. întrucât întors la Pans nu găseşte aici liniştea exterioară necesară desfăşurării studiilor sale. se retrage în Olanda, ţară a libertăţii de gândire, religioase şi politice, unde spera la nişte condiţii optime. Aici a trăit timp de douăzeci de ani - 1629-l649 - în cea mai bine mascată retragere, întreţinând legături doar cu reprezentanţi ai lumii savante
208
în 1649 acceptă invitaţia reginei *Cristina* a Suediei, fiica lui *Gustav Adolf.* de a veni la Stockliolm pentru a-i preda lecţii de filosofic. Clima de aici a fost însă fatală sănătăţii sale. căci deja în anul următor, la 11 februarie 1650. îşi află sfârşitul
Prin clantatea stilului său ce expnmă trăsătunle gândim sale. *Descartes* este şi un mare maestru al sensului filosofic El ştie să prezinte toate problemele filosofici într-un fel care poartă culoarea participăni -sufleteşti individuale Operele sale cele mai importante sunt: *Reguli pentru conducerea spiritului...* lucrare de tinereţe dar apărută postum în 1701, *Discurs asupra metodei..* (1637). *Meditaţii despre filosofia prima* (1641) în latină şi (1647) în franceză; *Principii de filosofie* (1644); *Pasiunile sufletului* (1649) în 1677 apare postum şi *Lumea sau tratatul*
despre lumină.
Cunoaşterea ştiinţifică: intuiţia si deducţia. Descartes manifestă ambiţia ca în domeniul ştiinţelor să o pornească de unul singur chiar de la început Dar spint dotat cu prudenţă. *Descartes* nu doreşte să facă nici un pas pe tentonul vast al cunoaşterii fără să-şi lămurească el însuşi în faţa propriului său spirit motivele demersunlor sale De aceea. înainte de a elabora propnu zis o imagine globală asupra realităţii. îl preocupă un timp îndelungat problema metodei întrucât dintre toate ştiinţele epocii sale cea mai înaltă certitudine o identifică în domeniul matematicii, atenţia sa s-a îndreptat către aceasta şi în ochii săi legile matematicii vor deveni legile logicii, respectiv legile întregii gândin
Raţiunea fiind pentru *Descartes* una. iar ştiinţele fiind manifestăn ale raţiunii, din aceasta unnează unitatea ştiinţelor, care se fundamentează nu pe unitatea realităţii ci pe unitatea raţiunii Deci aşa cum în realitate există o singură raţiune trebuie să existe numai o singură ştiinţă, iar diversele ştiinţe nu sunt decât ramuri ale acesteia Iar raţiunea unică şi ştiinţa unică nu pot mea decât o singură metodă şi aceasta poate fi găsită, cel mai bine. scoţând-o dm învelişul ei matematic
209

Once ştiinţă. în ultima instanţă, constă din cunoaşterea adevărului Această cunoaştere este însă de două feluri: a) Pnma este intuiţia Datorită acesteia cunoaştem elementele ultime, simple pnn aceea că le gândim Astfel, sunt acele elemente care formează fundamentele matematicii: întindere, formă, număr Există în ele ceva sigur chiar dacă acestea sunt conţinute sau nu de lucrurile reale Modul acesta de a cunoaşte pnncpnle ultime este numit de *Descurtes.* intuiţie Curăţmd însă acest concept de once element de mistică medievală vrea să-i dea un înţeles pe deplin raţional. Conţinutul pe care îl prezintă acesta principii ultime se caracterizează pnn unicitate şi indivizibilitate, şi ca atare ele joacă în sistemul cartezian rolul pe care îl au ideile în cadrul platonismului Aceste "simplicia" cu un conţinut intuitiv, la care *Descartes* se referă în *Regulac...* sunt identice cu ideile înnăscute din *Meditaţii* Acestea constituie acele semina ventatis. care sunt date în suflet pnn însăşi natura sufletului. Mai mult. sufletul este chiar identic cu aceste concepte eterne şi neschimbătoare, total difente de eroare Expresia de înnăscut - înnata -poate fi pusă în legătură cu conceptul platonician de amintire - anamnesis Amândouă au aceiaşi rol de a trezi gândirea şi a o activiza

A doua este deducţia. Odată stabilite aceste principii şi elemente prime simple. întregul secret al metodei constă în aceea cum poate fi legată orice problemă complexă de gândire de aceste elemente simple şi de intuiţia acestora Aceasta se realizează pnn cealaltă mişcare naturală ce urmează după intuirea pnncipiilor şi elementelor pnme simple, pnn deducţie sau îllatio. intuiţie La *Descartes* ea înseamnă, pur şi simplu. încadrarea în lanţul cunoaştem, adică ceva care cuprinde în aceeaşi măsură inducţia ca şi deducţia silogistică.

Astfel, raţiunea procedează pnn intuiţie şi deducţie la aflarea adevărului Despre valabilitatea şi corectitudinea subiectivă a demersunlor sale garantează principiul evidenţei Regula de căpătâi după care trebuie să se lase condus cel care caută adevărul trebuie să fie aceea de a nu accepta

şi considera ca fiind adevărat nimic din ceea ce nu poate fi gândit ca fiind "clar şi distinct" Drumul cunoaştem urcă astfel de la conceptele obscure către cele clare în acest context se pune întrebarea ce cale trebuie să urmeze filosofia pentru a putea ajunge neapărat la certitudine Pentru *Descartes* este evident că filosofia trebuie să se angajeze pe drumul pe care îl unnează toate celelalte ştiinţe. însă cu menţiunea că adevărunle sale ultime nu vor fi principii matematice ci pnncipn filosofice Psntru Descartes cunoaşterea înseamnă din acest punct de vedere a lega cele mai multe necunoscute de puţinul care este cunoscut. Ea se petrece dacă omul reuşeşte să găsească un singur pnncipiu cert şi pornind de la acesta poate să scoată din el toate celelalte elemente care alcătuiesc imaginea sa despre lume. elemente care. de altfel, se leagă unele cu altele pnn onginea lor

comună

Cogitoul. Pentru *Descartes* filosofia constituie expresia năzuinţei spintului nostru de a deduce întrega noastră cunoaştere din pnncipule fundamentale ultime Cel care nu reuşeşte să facă aceasta, spune *Descartes.* străbate căile vieţii cu ochii închişi. în acest domeniu autontăţile impuse de tradiţie nu contează prea mult; singun trebuie să ne procurăm acele pnncipn şi adevărun pe baza cărora vrem să ndicăm edificiul cunoaştem noastre. Expenenţa de cunoaştere pe care o vizează *Descartes* este cea a eului individual, fiind pnn aceasta în consens cu individualismul atât de specific epocii modeme De aceea. în *Discurs asupra metodei* va prezenta îtineranul propnului său spint către cunoaştere. Aici. filosofia trebuie să înceapă, după *Descartes,* pnn actul îndoielii. Dar această îndoială metodică, introductivă, nu înseamnă trândăvia şi lenea gândim sceptice şi nici renunţarea descurajată a scepticului. în care ne putem împotmoli cu toţii, ci o stare a cărei învingere şi depăşire să ducă la cea mai înaltă siguranţă, la certitudinea absolută De omrubus est dubitandum -spune *Descartes* în viaţa fiecăruia trebuie să vină măcar odată ceasul

hotărâtor când omul trebuie să le supună pe toate îndoielii O asemenea îndoială este un act al eului individual. Trebuie să mă îndoiesc de faptul că lumea este aşa cum ni se înfăţişează, că există Dumnezeu, că am un corp. că există acest toc cu care tocmai scriu, că doi ori doi fac patru şi aşa mai departe, spune *Descartes*

Dar în timp ce mă îndoiesc. în felul acesta, nu pot avea îndoieli în privinţa faptului că gândesc, căci îndoiala este un act de gândire Deci. în timp ce totul îmi devine nesigur

pnn îndoială, existenţa eului meu gânditor mi se impune. în sens invers, ca cea mai puternică certitudine Gândesc, deci exist - cogito ergo sum - iată principiul evident în el însuşi, al cărui adevăr nu poate fi atins de nici o îndoială Acesta este adevărul prim. ce răsare din valurile îndoielii, de care este omul purtat Acest adevăr pnm fundamental este dat pnntr-o intuiţie nemijlocită şi nu este rezultatul vreunei deducţii oarecare Nu putem avea înaintea şi deasupra lui sum un principiu mai general, ca de pildă să zicem, tot ceea ce gândeşte există, din care să putem scoate, pe cale deductivă, adevărul lui cogito ergo sum. căci deja un asemenea principiu se sprijină el însuşi pe cogito şi nu invers

La fel ca la *Augustin,* cu care de altfel a fost adesea comparat. în punctul de plecare al filosofiei sale *Descartes* se sprijină pe realitatea conştiinţei de sine propni. Pornind de aici. tot de la conştiinţă, el va câştiga lumina câtorva certitudini cât priveşte întreaga sferă a existenţelor In acest proces se lasă condus de acea convingere că gândirea este o activ itate total pasivă, pe care obiectele cunoaştem o provoacă în noi Ce fel de natură au deci acele existenţe despre care mă înştiinţează conştiinţa[1']

După *Descartes.* în gândirea omenească se disting trei telun de reprezentări. In prunul rând sunt idja facticiae vel a me ipso facte -reprezentări pe care le creez eu însumi. în mod arbitrar, cum ar fi acela de centaur sau hipognf. care nu există în realitate fiind produse de mine însumi. In al doilea rând sunt ideae adventitiae - acele reprezentări care au ajuns în conştiinţa mea prin intermediul simţurilor din lumea exterioară In

212

afârşit. în al treilea rând. sunt ideae innatae Nu trebuie însă să ne închipuim că aceste ideae adventiae. la care ne-am referit mai înainte, au ajuns în conştiinţa noastră cu adevărat din afară, ci doar faptul că ocazia lor este dată de mişcăn exterioare Astfel acestea ne conduc la nişte reprezentări care nu aparţin nici uneia din grupele mai înainte amintite, şi totuşi posibilitatea de a le gândi există la once om Aceste reprezentări *Descartes* le consideră ca fiind înnăscute Intre acestea fac parte reprezentările de adevăr sau Dumnezeu Dacă considerăm fiecare din aceste reprezentări drept ceva cauzat, atunci şi în cadrul existenţelor distingem trei feluri de cauze care le provoacă

Metafizica. Problema de la care porneşte *Descartes* este următoarea ce este cui care îşi creează reprezentări' In nici un caz nu o realitate corporală, căci existenţa corporală proprie eului nu poate fi pusă la îndoială fără ca această îndoială să nu afecteze şi gândirea eului întrucât esenţa inalienabilă a eului o constituie gândirea, eul apare ca o realitate care gândeşte şi aceasta datorită sufletului Acesta este un res cogitans Deci cogito ergo sum nu este doar dovada existenţei eului propriu, ci şi a existenţei sale sufleteşti Realitatea gânditoare pentru a exista nu are nevoie de nimic în afară de ea însăşi, şi de aceea *Descartes* o numeşte substanţă

Insă în conţinutul realităţii există. în afară de eul propriu ca realitate spirituală şi certitudinea existenţei acesteia şi alte realităţi Este oare adevărată, reală existenţa acestora sau ele sunt numai nişte simple iluzii, nişte ucăni în puterea unui spirit rău oarecare[1'] Pentru *Descartes.* realitatea întinsă - res extensa - care umple spaţiul, nu poate fi concepută ca existentă cu adevărat. în mod precis şi clar. fără ca ea să fie atinsă de umbra îndoielii De aceea, pentru a dovedi existenţa realităţii lumii înconjurătoare, el trebuie să recurgă la ajutorul unei realităţi mai perfecte. Astfel. între reprezentările eului se găseşte şi reprezentarea lui Dumnezeu, ca existenţă perfectă şi infinită. Această reprezentare perfectă şi infinită nu poate fi un

213

produs al eului. căci o existenţă imperfectă şi finită nu poate crea ideea unei asemenea existenţe perfecte şi infinite şi nici nu o poate scoate din lumea exterioară, aceeaşi, din acest punct de vedere, cu eul. Cauza unei asemenea reprezentări a unei existenţe perfecte şi infinite nu poate fi decât însăşi această realitate perfectă şi infinită. Ea este şi cea care a introdus în eu. în sufletul acestuia, reprezentarea existenţei perfecte şi infinite. încă înainte ca el să se nască. In felul acesta pentru a dovedi existenţa lui Dumnezeu. *Descartes* reînnoieşte argumentul ontologic al existenţei, lui Dumnezeu, formulat mai întâi de Anselm de Canterbury. /

Pentru *Descartes* ideea de Dumnezeu constituie; în acelaşi timp. şi o garanţie a existenţei sale cu adevărat. în realitate. De altfel, existenţa ţine în mod necesar de conceptul unei realităţi perfecte, la fel cum de noţiunea unui triunghi aparţine faptul că suma unghiurilor sale este de 1X0". Odată cu aceasta aflăm şi ce fel de realitate are

Dumnezeu In el omul îşi poate contempla propria sa esenţă ridicată la gradul de infinită perfecţiune el este conştiinţa absolută, deplina cunoaştere şi voinţă, cunoaşterea perfectă şi voinţa perfectă. întreaga fiinţă imperfectă, plină de defecte, a omului depinde de Dumnezeu Acesta reprezintă adevărul absolut, cunoaşterea deplină şi once şir de adevărun filosofice sau de existenţe naturale îşi află temeiul lor ultim în Dumnezeu Ideea însăşi de intellectio. care poate fi contemplată în om în stare imperfectă, este posibilă numai pe baza unei noţiuni nelimitate, conceptul universal al unei natun intelectuale.
Nesfârşitul în raport cu finitul este onginal. căci dacă vorbesc de un lucru fără să mă gândesc la faptul că este finit sau infinit, atunci ceea ce eu concep, mai întâi şi de fapt. este infinitul. Conceptul eului propnu zis. ca şi concept al unui lucru intelectual, nu este posibil fără conceptul unui intelect perfect, infinit. Existenţa mea intelectuală este deci purtată dinamic către conceptul de Dumnezeu. *Descartes* va spu"e chiar că într-un anume fel omul poartă în sine mai degrabă conceptul infinitului decât al finitului, al lui Dumnezeu decât al eului propnu.
214
■*Jt* Nu este deci de mirare faptul că în ochii lui Descartes. la fel ca în scolastică. Dumnezeu ca existenţă - existentia - apare ca substanţă nesfârşită, iar ca esenţă - esentia - este cunoaşterea perfectă, adevărul. De aceea Descartes va susţine mai târziu, fără reţinen. paralelismul dintre existenţă şi cunoaştere. în care fiecărei existenţe îi corespunde o idee. şi invers, fiecărei idei o existenţă Dumnezeu este bunăvoinţa deplină şi sincentatea totală, şi această veracitas Dei. exclude faptul ca eul. în calitate de creaţie a sa. să poată fi păcălit de un spint rău atunci când el crede în existenţa reală a lumii extenoare Sau altfel zis. dragostea divină de adevăr oferă omului garanţia sigură. în convingerea sa. că ceea ce el cunoaşte din lumea extenoară ca existând clar şi e\ ident este cu adevărat real
Deci. după *Descartes* există cu adevărat trei lucnin ca realităţi substanţiale: Dumnezeu, sufletul şi corpul Ultimele atârnă în existenţa lor de pnmul. Cauza acestui fapt rezidă, după Descartes. în voinţă. De altfel, fiecare udecată ia naştere astfel că în once act de cunoaştere intelectuală -mentis inspectio - ia parte ca şi element al conţinutului de gândire şi acceptarea -ossuisui-—din partea voinţei Iar voinţa omului este la fel de întreagă ca a lui Dumnezeu însuşi, adică nu este limitată de nimic *înv* alegerile sale I în schimb sfera raţiunii omului. înăuntrul căreia el are reprezentăn clare şi evidente, este. pe cât posibil, îngust trasată/Dincolo de ea se întinde suprafaţa reprezentănlor imperfecte şi obscure, şi dacă voinţa omului, depăşind raţiunea lui. îşi scoate conţinutul judecăţilor sale din acest tentonu. greşeala poate fi cu uşunnţă de partea omului
Filosofia nuiuril Scopul pe care îl urmăreşte Descartes pnn filosofia sa este acela de a ofen o explicaţie unitară a natuni. ideile sale cu pnvire la metodă, şi concepţia sa metafizică servind numai ca o introducere în aceasta S-a întâmplat ca postentatea să acorde mai mare atenţie şi preţuire acestor din urmă compartimente ale gândim lui *Descartes,* deşi în mişcarea intelectuală a vremii sale el a fost apreciat mai ales pentru ideile sale pnvind natura, care au avut un rol important în istona modernă a
215
ştiinţelor Pnn concepţiile sale ştiinţifice. înclinaţia gândim moderne de a explica natura exclusiv pe baza legilor mecanice primeşte pentru prima oară o expresie elaborată sistematic în afară de funcţiunile pe care le îndeplineşte pe terenul explicăm cunoaştem. Dumnezeu mai apare. în concepţia carteziană despre lume. ca şi cauză a mişcăm în rest. întreaga procesualitate a realităţii decurge în chip mecanic Probabil că la aceasta se referă Pascal atunci când remarca faptul că pnn Dumnezeu *Descartes* a dat un bobârnac lumii, după care nu a mai ştiut ce să facă cu el
Esenţa materiei o constituie întinderea, adică o anume cantitate dispusă spaţial Astfel, dispunând de întindere şi mişcare. *Descartes* deţine pnncipule cu care poate constnii imaginea teoretică a realităţii în ansamblul ei în numele acestora el a alungat de pe-teritoriul ştiinţelor naturii din vremea sa toate esenţele miraculoase ale scolasticii, conceptele pur speculative ca formele substanţiale sau diferitele virtus-un. întreaga realitate materială o reduce la o teoremă matematică Metoda de care face uz este deducţia sprijinită pe datele pe care le aduce pentru verificarea şi confinnarea acesteia expenenţa sensibilă Procedând de la pnncipiul fizicii materialiste antice că ex nihilo nihiljit. *Descartes* extrage legile apriorice ale mişcăm, care sunt enunţurile fundamentale cu caracter necesar, ale mecanicii: expenenţa se sprijină pe acestea, le presupune şi le confirmă.

întrucât corpul şi întinderea se confundă, apare evident că pentru *Descartes* spaţiul gol nu poate exista în consecinţă, el respinge şi ipoteza atomistă ce presupune cele două pnncipii ale plinului şi golului: matena nu poate fi alcătuită din părticele atât de mici între care să nu mai existe nimic altceva decât spaţiul gol. adică nimic altceva material Matena trebuie să se înfăţişeze întocmai ca şi spaţiul: drept un întreg infinit alcătuit din părţi interdependente După cum spaţiul este divizibil la infinit la fel apare şi matena; ca atare ideea unor atomi indivizibili, ca ultime părticele ale materiei nu înseamnă decât o reprezentare lipsită de conţinut

216

>..-J întnicât nu există spaţiu gol. mişcarea poate fi concepută numai ca şi schimbarea reciprocă a locului corpurilor în spaţiu. Forma cea mai obişnuită a mişcăm este întocmai ca cea a undelor de aer sau de apă. în realitate, once mişcare reală este ca un fel de vârtej circular. Greutatea, căldura şi lumina sunt de asemenea produse ale mişcăm. *Descartes* fiind cel dintâi care a formulat teona mecanică a căldurii. In concepţia sa nici chiar organismele vii nu înfăţişează un principiu absolut nou Corpul viu constituie un mecanism complicat iar fiziologia însăşi nu este decât o fizică mai complicată Animalele, de exemplu, sunt nişte simple automate şi nici chiar corpul omenesc nu este altceva.

Omul se ndică deasupra alcătuim mecanice a animalelor prin sufletul său raţional în cazul acestuia gândirea şi întinderea sunt date concomitent Dar care este relaţia lor reciprocă: felul în care sufletul acţionează asupra corpului şi invers este o asemenea întrebare care nu poate pnmi o dezlegare corespunzătoare din perspectiva dualismului cartezian Dar chiar dacă substanţele în calitatea lor de substanţă nu pot acţiona una asupra celeilalte. *Descartes* se simte obligat să accepte totuşi că sufletul poate întrucâtva modifica direcţia de mişcare în care corpul este deja angajat în acest domeniu se pare că *Descartes* întrevede chiar posibilitatea unei intervenţii divine, ceea ce face ca poziţiile ocazionalismului şi ale armoniei prestabilite a lui *Leibniz* să se afle în
germene în concepţia sa.

Organul central al vieţii este inima Din sânge se desfac părticelele
cele mai fine şi mai mobile ale corpului: acestea sunt aşa numitele spinte
vitale - spintus anunales - care joacă rolul unui fel de organ de legătură
între corp şi suflet. Acestea, -de fapt. se înalţă ca nişte aburi foarte fini
pentru a ajunge la glanda pineală - glena pinealis Acest organ, unicul fără
pereche al creierului, este socotit de Descartes drept sediu al sufletului.
Spiritele vitale sunt cele care comunică impresiile sensibile către suflet şi
aşa se nasc senzaţiile în schimb, acestea sunt cele care transmit actele

217

voluntare ale sufletului către organul executor al muşchilor Sentimentele se nasc atunci când aceste spirite vitale se întorc înapoi în inimă *Descartes* stabileşte şase asemenea sentimente fundamentale: mirarea, iubirea şi ura. dorinţa, bucuna şi tnsteţea O modificare a mirăm o constituie respectul şi dispreţul, şi acestea alcătuiesc, de fapt. sentimentul intelectual, care pe treapta sa cea mai înaltă încoronează toată vanetatea sentimentelor, slăvirea dragostei intelectuale a lui Dumnezeu

Cu aceasta trecem la semnalarea unor aspecte ale eticii lui *Descartes.* pe care el o dezvoltă mai ales în scnsonle sale Pnncipnle acesteia dezvăluie influenţa stoicilor Omul trebuie să se străduiască către dominarea raţională a sentimentelor sau. cum le numeşte *Descartes.* a pasiunilor sale Comoara cea mai de preţ a vieţii o constituie un suflet ales - generosite - în care îşi găsesc expresia stăpânirea de sine împreună cu libertatea sufletească Recompensa acestuia o constituie justa judecată şi înţelegere, când ne simţim ca o părticică infimă a unei lumi potrivnice infinite, care nu este făcută pentru a-i da satisfacţie omului şi atunci, cu sufletul plin de acest sentiment, omul va aşeza bunurile sociale comune deasupra măruntelor sale interese particulare.

2. Cartezienii

Sistemul cartezian a exercitat pretutindeni cea mai largă influenţă, întrucât în el şi-au câştigat o expresie de mare forţă toate străduinţele cele mai intime ale epocii moderne, el a devenit o filosofic reprezentativă în cel mai înalt grad Renaşterea pregătise deja terenul pentru domnia raţiunii şi individualismului. Nu este deci de mirare că omul epocii moderne a pornit din sine. din propriul său eu. în explicarea realităţii *Descartes* a stabilit totuşi un fel de înţelegere filosofică între dogma revelaţiei şi raţiune El nu spune,

este adevărat, nimic despre revelaţie, dar în sistemul său Dumnezeu joacă un rol cu adevărat important. începând cu Renaşterea gândirea
'218
europeană a evoluat în direcţia panteismului. Raţionalismul dualist cartezian a avut de înfruntat în felul acesta nu numai simţirea religioasă creştină, dar şi această evoluţie în direcţia panteismului Partea cea mai influentă a doctnnei lui Descartes. teona substanţei ca existenţă "in se et per se", fără a exercita sau a sufen vreo acţiune asupra sau din partea unei alte existenţe extenoarc ei. constituie, totodată, şi punctul cel mai vulnerabil al cartezianismului. Dacă substanţa, aşa cum susţinea aceasta *Descartes,* este o realitate care pentai a exista nu are nevoie de nimic în afara sa, atunci cum pot coexista şi cum pot acţiona una asupra alteia mai multe substanţe[1'] Această din urmă problemă este cea care î-a preocupat, cel mai mult. pe gânditoni aflaţi în descendenţa carteziană.
Blaise Pascal (1623-l662). Iraţionalismul religios îşi ndică capul reclamându-şi dreptunle sale pnn gândirea lui *Pascal* Marele matematician care a fost *Pascal* atacă sistemul cartezian nu venind dinspre fizică ci venind din partea eticii In opoziţie cu dreptunle pe care raţiunea şi le-a câştigat de partea sa. *Pascal* susţine supenontatea cunoaştem prin inimă. Asemănător cu cele trei felun de reprezentăn pe care le-am întâlnit la *Descartes.* distingem aici trei aşa numite ordine: ordinea natuni materiale, ordinea gândim şi ordinea iubirii. Omul poate cunoaşte numai primele două ordini, pe când ordinea iubim este patna graţiei divine, unde omul se poate ndica numai pe anpile credinţei, datontă lui *Isus Cristos* Cele trei ordine sunt trei valon aşezate una peste alta şi *Pascal* consideră că mintea, raţiunea este în imposibilitate de a trece de la una la alta.
Dintre toţi contemporanii săi *Pascal* este acela care s-a lăsat afectat cel mai mult de gândul infinităţii Acest concept încă nu reuşeşte deloc să-l introducă în matematica sa - sarcina aceasta o va rezolva mai apoi doar *Leibniz* - de aceea simte că infinitul este pnncipalul obstacol în calea oncărei cunoaşten adevărate Omul este implantat în mijlocul creaţiei, dar cu toate acestea dintr-un asemenea punct pnvilegiat pe care îl deţine, nu
219
poate pătrunde cu raţiunea sa până la marginile cele mai îndepărtate ale universului Omul atât de mândru de puterea nunţii sale este doar un fir de trestie slab. care poate fi oncând distrus de dezlănţuirea oarbă de forţe ale infinitului. Raţiunea nu poate oferi cheile înţelegem totului, căci intră în contradicţie cu ea însăşi Existenţa individuală ca şi cea socială este plină
de contradicţii
Intre anumite limite natura ru-l dezvăluie dar îl şi ascunde pe Dumnezeu Carteziană veracitas Dei constituie expresia reprezentativă a acelei convingeri că raţiunea nu ne poate înşela Dar. *Pascal* se lasă deja cucerit şi de ideea de Dieu trompeur: în om alături de divin se mai resimte şi satanicul. întreaga metafizică carteziană lui *Pascal* 1 se pare labilă, căci potrivit cu ea Dumnezeu nu apare decât ca o garanţie a certitudinii El crede că Dumnezeu nu poate fi niciodată sfârşitul dacă. totodată, el nu este şi începutul. In iubirea ce se dăruie, a voinţei. *Pascal* vede şi posibilitatea rezolvăm contradicţiilor şi filosofia sa o coteşte în cele din urmă în
misticism
Nicolas Malebranche (1638-l715) este un călugăr oratonan care. într-o viaţă trăită sub sentimentul conducător al cucerniciei. încearcă să îmbine augustinismul cu principiile sistemului mecanicist al lui *Descartes.*
Pe calea unei gândiri care înaintează pas cu pas pnn desfăşurarea metodică a unor principii mai puţin fierbinţi decât cele susţinute de *Pascal.* realitatea întreagă este. în cele din urmă. dizolvată de asemenea în substanţa divină. După părerea lui *Malebranche.* reprezentările omului asupra lucrunlor nu provin nici din gândirea sa şi nici de la lucrun: sufletul vede once lucru în Dumnezeu, care poartă în suie. deopotrivă, lucrunle şi ideile Acesta se poate defini, mai degrabă, ca substanţă infinită şi existenţă infinită. Ceea ce există, există datontă lui Dumnezeu şi în Dumnezeu, astfel încât fiecare lucru participă, după măsu.a sa. la esenţa divinităţii Ideile lucrunlor sub forma unor imagini onginare sunt localizate în Dumnezeu.
iar acesta a creat după modelul lor lumea matenală Dumnezeu este locul sufletelor la fel cum spaţiul este locul corpunlor Cunoaşterea sa petrece astfel că sufletul, care este părtaş al existenţei divine, vede aceste idei.

Cu o asemenea concepţie. *Malebranche* întoarce cartezianismul înspre un panteism, căci face din res cogitans un modi cogitationis. iar din res extensae un modi extensiomsiar gândirea va deveni lumea matenală, ajunsă ideală, aflată în spintul divin. In felul acesta. Dumnezeu devine singura existenţă cu adevărat reală şi unica substanţă activă
Dacă cunoaşterea constă în aceea că vedea lucrunle aşa cum şi Dumnezeu le vede. moralitatea înseamnă în schimb să iubim lucrunle aşa cum le iubeşte şi Dumnezeu După cum. în ultimă instanţă, once cunoaştere este cunoaştere a lui Dumnezeu, tot el este şi scopul cel mai înalt al oncărei voinţe: spre el tinde once om Voinţa noastră năzuieşte, într-un mod instinctiv, către binele suprem, dar plâcenle sunt acelea care îl abat în direcţia bununlor parţiale Această posibilitate a abateni şi a devierii este numită de *Malebranche* libertate. Dar în ansamblul gândim sale aceasta nu prezintă o deosebită importanţă La drept vorbind, pnvit în el însuşi, omul este într-un fel nimicul pur Fără Dumnezeu el nu se poate nici gândi şi nici nu se poate mişca. Dumnezeu este cauza tuturor gândurilor, plăcenlor. bucunilor. durenlor. necazunlor noastre Dumnezeul concepţiei filosofice a lui *Malebranche* apare însă ca o realitate. în mod deosebit, raţională Voinţa sa este dependentă, subordonată, căci acţiunea lui este îndrumată de lumea eternă a ideilor.
Arnold (ieulincx (1625-l669). Deja în concepţia lui *Malebranche,* cum am văzut. Dumnezeu este singura cauză influentă Ideea aceasta va primi o expresie mai pregnantă la Geulincx. după care Dumnezeu este acea care dă ocazia ca pnn intermediul organelor de simţ. să avem senzaţii şi cu ocazia voinţei să se producă anumite contracţii musculare. De aici numele de ocazionlism - de la occasio - dat gândim sale. Sufletul şi trupul sunt ca şi două ceasun. care merg împreună, pe care artistul, artizanul divin le
221
220
armonizează şi acestea bat deodată ora. fără ca unul să-l influenţeze pe celălalt, căci mâna care îi pune în mişcare vrea ca lucrurile să se petreacă astfel.
In teona cunoaştem *(ieulincx* poate fi considerat într-o anumită măsură ca un precursor al lui ***Kant.*** susţinând că ceea ce noi considerăm ca fiind realitatea obiectivă nu este decât necesitatea gândim noastre. în planul gândim etice. *Geulincx* consideră că scopul acţiunilor noastre nu trebuie căutat în lumea extenoară. căci acolo unde omul nu poate face nimic acolo nici nu poate vrea nimic - ubi nihil vales. îbi mhil velis Omul trebuie să se întoarcă către interiorul sufletului său. căci Dumnezeu priveşte de asemenea la sentimente şi nu la rezultate Virtutea principală este smerenia, supunerea, care se bazează pe cunoaşterea de sine. prin care omul se supune şi se integrează ordinii divine a realităţii. Acesta trebuie să dorească binele pentru el însuşi şi nu pentru fericire De fapt. cum o spune chiar el. bucuria este la fel ca şi umbra; ca fuge dinaintea ta dacă fugi după ea şi fuge după tine dacă alergi de ea. In cuvântul obligaţiei se manifestă voinţa divină.
In felul acesta, şcoala carteziană reuşeşte să anuleze existenţa substanţială a lucrurilor individuale acceptând. în cele din urmă. că singura care există cu adevărat este numai substanţa unică şi infinită Deocamdată lumea se topeşte în realitatea lui Dumnezeu: astfel religia şi filosofîa nu se pot încă rupe total una de alta. Dar la *Spinoza* deja lumea este aceea care îl înghite pe Dumnezeu Pornind de aici. ca de la una din premisele gândim sale. ***Pierre*** *Bayle* (1647-l705). unul din precursorii luminismului, va sfărâma şi ultimele legături care mai uneau credinţa şi raţiunea Este adevărat că această ruptură forţată are consecinţe ce ating amândoi termenii relaţiei: credinţa iese zdruncinată iar raţiunea, cel puţin pentru un timp, cade într-o atitudine marcată de *ur<* scepticism ce pune totul la îndoială. Dar această ruptură atrage atenţia, desigur, şi asupra unora dm insuficienţele cartezianismului însuşi
222

3. Benedict (Baruch) Spinoza (1632-l677)

S-a născut la 1632 la Amsterdam dintr-o familie de evrei portughezi refugiaţi Studiile sale de tinereţe le-a urmat în cadre tradiţionale evreieşti sub îndrumarea lui *Morteira,* vestitul talmudist: a făcut cunoştinţă cu cărţile *Vechiului Testament,* cu *Talmudul,* cu scrierile filosofilor medievali evrei, cu *Kaballa* Alături de acestea un medic liber cugetător l-a învăţat latina şi în felul acesta lui *Spinoza* î s-a dezvăluit nu numai lumea scolasticii ci î s-a deschis şi accesul la lucrările lui *Descartes.*
Dm cauza concepţiilor sale a intrat în conflict cu capii sinagogii şi la vârsta de 23 de ani

comunitatea evreiască, aducându-i grave acuzaţii. l-a exclus dm sânul ei Persecuţiile de rasă şi de credinţă îi făceau viaţa nesigură Şi-a schimbat domiciliul şi a intrat în legătură şi cu creştinii, fără ca prin aceasta el însuşi să fi aderat la o Biserică sau alta.
S-a dovedit de o mare putere sufletească şi un caracter lipsit de egoism A dus o adevărată viaţă de pustnic. A locuit sărac, adâncit în studiile sale. în mai multe oraşe din Olanda. în cele dm urmă ani întregi la Haga, unde se întreţinea ca optician. şlefuind lentile Pentru a-şi putea menţine independenţa, ca o condiţie a unei gândin libere, a refuzat atât ajutorul unor prieteni bogaţi dispuşi să-l întreţină cât şi invitaţia făcută de Universitatea dm Heidelberg de a-i fi profesor. A suportat fără să se plângă lunga boală care î-a atacat plămânii şi a murit la numai 45 de ani. în 1677.
Filosofia lui *Spinoza* abia dacă poate fi înţeleasă în afara trăsăturilor dominante ale vieţii şi ale personalităţii sale. Acest sistem. în care istoricii filosofici văd de obicei încheierea logică a cartezianismului, se înscrie pe linia de dezvoltare a gândirii modeme numai pnvit pnn aspectul său exterior Dacă urmărim acele fire care coboară în straturile cele mai adânci ale panteismului spinozian. vom putea constata că. în această concepţie construită în urul ideii de Dumnezeu, trăiesc cu totul alte tendinţe decât acelea care au pus în mişcare. în general, gândirea modernă Cei mai mulţi
223
dintre gânditorii moderni s-au lăsat atraşi de cercetarea naturii, atingând problematica etică doar în treacăt şi numai în dependenţă de aceasta *Spinoza.* dimpotrivă, este pătruns în toată fiinţa sa de probleme de etică: recunoaşte puterea raţiunii, dar consideră cunoaşterea teoretică nu drept un scop în sine ci numai ca un mijloc pus în sliiba eticii
Judecat astfel, din perspectiva gândim sale. Spinoza ne apare ca omul uitat al unei lumi vechi dispărute şi al unei culturi vechi Cu capacitatea rapidă de asimilare specifică geniului rasei sale şi-a însuşit formele mediului său. dar sub mantaua modernităţii care îl acoperă bate un suflet moştenit peste veacun de la strămoşi şi tocmai acesta este acela care îi hrăneşte gândirea *Spinoza parc* a fi mai degrabă copilul spiritual al sufletului oriental şi medieval creator de mari religii Gândirea sa se mişcă în cadrele unei ani tematice specifice gândim medievale, raţiunea şi credinţa. Dumnezeu şi lumea; mai cu seamă relaţia dintre acestea două este ceea ce îl preocupă în primă linie Este copleşit de conştiinţa principiului divin ce străbate în mod unitar întreaga realitate şi ca adevăraţi săi strămoşi spirituali, ca *Plotin* cel cu o structură sufletească asemănătoare cu el sau ca şi misticii medievali. întoarce totul înapoi la unitatea divină Sistemul său doar în aparenţă atârnă de lanţurile riguroase ale deducţiei. în fapt se hrăneşte mai mult din intuiţia, mai degrabă afectivă, iraţională, a identităţii existenţei lui Dumnezeu şi a lumii
Spinoza a putut face din ideea de Dumnezeu coloana vertebrală a concepţiei sale cu atât mai uşor cu cât această idee era menită să împlinească un rol central şi în concepţia lui *Descartes* La acestea se mai adaugă şi împrejurarea că pe vremea sa studiile teologice erau foarte larg
răspândite în Olanda
Dar spre deosebire de *Descartes.* care reprezenta dualismul. *Spinoza* apare ca un monist *Descartes* umblase mai mult pe urmele filosofiei antice greceşti când îl resimte pe Dumnezeu mai degrabă ca şi perfecţiune, iar infinitatea şi inteligenţa le concepe ca atribute ale esenţei
224
divinităţii Cel mai important atnbut al lui Dumnezeu în concepţia sufletului oriental este însă infinitatea în toate privinţele. El creează lumea din nimic graţie faptului că din bogăţia infinită a esenţei sale îi asigură acesteia totul, fie ca *Plotin* pnn emanaţie, fie ca *Moise.* în procesul unor acte de voinţă conştiente, voluntare. De aici este numai un pas până la afirmaţia că lumea însăşi este Dumnezeu. Nu găsim în explicarea lumii nici un gând de finalitate, căci lumea constituie manifestarea liberă a puterii creatoare Şi. într-adevăr, deja *Plotin* va înlătura ideea aristotelică de finalitate, ceea ce va face. de altfel, şi *Spinoza.*
Cu această idee despre Dumnezeu. *Spinoza* se mişcă în întregime pe terenul misticii şi este firesc ca ceea ce constituie deplinătatea vieţii, fencirea. nu poate fi în acest caz altceva decât viaţa în şi pentru Dumnezeu. Acesta este şi conţinutul acelei amor intellectuallis Dei. care constituie totodată şi piscul eticii spmozisteFşîaici. în acest concept. *Spinoza* se află în întregime Numai că premisele dm care el încearcă să

dovedească aceasta constituie tot atâtea constrângeri ale timpului şi ale locului, tributul pe care omul *Spinoza* trebuie să-l plătească epocii şi mediului în care trăieşte şi gândeşte S-a observat în acest sens că jumătatea a doua a celei de-a cincea cărţi a *Eticii* nu urmează logic din principiile, "clare şi distincte" ale părţilor anterioare Demonstraţia devine aici greoaie, se poticneşte, e obscură, nu înaintează cu paşii siguri ai logicii ci procedează pnn salturi ale sentimentului. Iar veşmântul eticii spinoziste cu care el acoperă corpul mistic al doctrinei sale este în întregime stoicismul, reînnoit de mişcare umanistă din Ţările de jos. al cărei reprezentant caracteristic este *Justus Lipsius* cu al său *De Constantia (1582).* Pe acest motiv filosofia lui *Spinoza* nu poate fi considerată, fără a avea de înfruntat serioase rezerve, drept încheierea logică a cartezianismului ci mai degrabă ca cea mai perfectă manifestare a acelei culturi religioase vechi care stătea în opoziţie cu tendinţele de a explica realitatea ale cartezianismului, ce a

225

evoluat pe calea cunoaştem ştiinţifice Din acest punct de vedere putem aprecia că *Spinoza* nu a dus înainte cu nici un pas explicarea modernă. în spirit ştiinţific, a naturii ci a reelaborat într-o formulare nouă. modernă prin forma sa îndatorată matematismului specific spiritului epocu. plăcută minţii, nişte principii mai vechi. Această situaţie a spinozismului a fost comparată plastic cu o clădire veche căreia 1 s-a adăugat un antreu nou. şi ca antreu această filosofic a folosit metoda de gândire matematică a filosofiei secolului al XVII-lea

Noţiunea de substanţă. Spinoza porneşte din conceptul cartezian al substanţei, pe care îl redefineşte însă potrivit cu scopurile gândim sale. "Prin substanţă înţeleg ceea ce există în sine şi este înţeles prin sine însuşi, adică acel lucru al cărui concept nu are nevoie de conceptul altui lucru, din care să trebuiască să fie format" *(Etica* -l. definiţia 3). Această definiţie a fost apreciată de mai mulţi istonci ai filosofici ca fiind arbitrară, dar dacă ea este acceptată trebuie admis şi faptul că există numai o asemenea substanţă care se identifică cu totalitatea. Este vorba de o anume arbitrareitate fiindcă In *Etica* sa. deşi *Spinoza* declară că procedează demonstrativ în chip geometric - more geometrico - el ia în considerare şase asemenea determinaţii, care explicându-se numai pnn structura sa sufletească, apar ca arbitrare şi pornind din acestea dă dezvoltarea sistematică a întregului său panteism.

Conceptul de substanţă cuprinde de la început tot ceea ce mai târziu *Spinoza* vrea să scoată dm el. Astfel. în pnmul rând dacă nu poate exista decât o singură substanţă aceasta îşi este. în chip logic, propria sa cauză -cauza sui - cum spune *Spinoza* Mai departe dacă "Pnn Dumnezeu înţeleg - cum spune *Spinoza* - existenţa absolut infinită, adică substanţa alcătuită dintr-o infinitate de atnbute. fiecare dintre ele exprimând o esenţă eternă şi infinită" *(Etica* - I. definiţia 6) urmează că nu va fi greu să se ajungă la identificarea lui Dumnezeu cu natura, adică cu totalitatea ca atare. Ia spinozismul lui Deus sive natura

226

3 Fundamentul metafizicii lui *Spinoza* îl constituie noţiunea de substanţă Substanţa infinită şi eternă, care nu se spnjină şi nu are nevoie de altceva care ar fi difcnt de ea. nu poate da naştere la nimic deosebit de sine. căci în felul acesta ea s-ar autolimita în nemărginirea ei. Dacă lumea şi substanţa ar fi diferite am avea nu o substanţă ci două. ceea ce după *Spinoza.* conform cu definiţia sa a substanţei, apare, evident, ca imposibil Dumnezeu este deci cauza imanentă a lumii şi acţiunea sa nu trece dincolo de sine

Substanţa divină, pe lângă aceasta, mai este şi perfectă fiindcă nu are nevoie să evolueze Lumea curat logică a lui *Spinoza* nu cunoaşte conceptul de dezvoltare fiindcă despre dezvoltare putem vorbi doar acolo unde lucrul care se dezvoltă este acţionat de o forţă străină de el La *Spinoza* însă activitatea lui Dumnezeu înlătură total momentul dinamic

Tocmai pnn aceasta. *Spinoza* se abate de la dinamismul atât de specific gândirii moderne: conceptele de forţă, acţiune lipsesc din concepţia sa. căci luând lucrunle în realitatea lor substanţa nu are asupra cui să-şi exercite acţiunea sa Aceasta pentru că Dumnezeu nu este o existenţă care să premeargă lucrunle ci este legitatea eternă şi neschimbătoare a lucrunldr Dumnezeu acţionează perfect după legitatea natuni şi *Spinoza* numeşte libertate tocmai lipsa acestei constrângen exercitate din afară. Această libertate este. într-adevăr, o necesitate logică intenoară. de aceea fiecare moment al realităţii are un caracter necesar Lucrunle întâmplătoare există numai în faţa

imaginaţiei, pentru raţiune totul se înfăţişează ca fiind necesar Dacă în realitate chiar şi situaţia unui simplu fir de praf ar fi alta decât cea care este atunci întreaga personalitate a realităţii ar trebui să se schimbe în planul de gândire al *Eticii* lui *Spinoza* relaţia dintre Dumnezeu Şi lucrun este de aceeaşi natură ca în matematică aceea dintre proporţii, o relaţie logică şi nu una de determinare cauzală.
Această noţiune a substanţei nu apare încă în primele lucrăn ale lui *Spinoza.* unde acesta mai concepe natura după modelul filosofiei
227
renascentiste a naturii drept un principiu care în deplinătatea putem sale dă naştere lucrurilor individuale şi produce schimbările lor. în această penoadă de început. *Spinoza* mai înţelege pnn natură viaţa interioară, conştientă de sine. a întregului în *Etica.* Dumnezeu nu mai poate acţiona conform unor scopuri căci acestea există numai în imaginaţia oamenilor Dumnezeu, respectiv substanţa, apare în faţa gândirii noastre prin anumite atribute, adică pnn asemenea determinaţii care îi dezvăluie esenţa
Definiţia a IV-a din *Etica* se referă la atnbute "pnn atnbut înţeleg -scrie *Spinoza* - ceea ce intelectul percepe în substanţă ca alcătuindu-i esenţa". Substanţa infinită prezintă desigur infinit de multe atnbute. Dintre acestea raţiunea umană pnnde mai cu seamă două: gândirea şi întinderea. In amândouă esenţa substanţei apare în totalitatea sa. y\ ceste două nu se completează reciproc ci fiecare. în felul ei propnu. desemnează una şi aceeaşi ordine divină. Adică pnn intermediul substanţei ele apar în conştiinţa omenească drept total independente una de alta, ca perfect paralele. Acestea constituie paralelismul psiho-fizic cartezian, care exclude orice acţiune reciprocă între şirul fenomenelor corporale şi şirul fenomenelor sufleteşti. Dar fiecărei idei îi corespunde în procesul desfăşurăm sale şi o mişcare corporală şi invers. De aceea. *Spinoza* va formula principiul fundamental al gândim sale după care lumea lucrurilor şi lumea reprezentănlor îşi corespund una alteia, ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum. Corpul şi sufletul omului este unul şi acelaşi lucru, odată văzut din pespectiva gândirii conştiente, altădată din cea a realităţii întinse
Definiţia a V-a a *Eticii* se referă la modun: "Pnn mod - sene *Spinoza* - înţeleg schimbănle substanţei: cu alte cuvinte, ceva care se află în altceva, prin care este conceput". Din existenţa substanţei infinite se poate deduce existenţa unei infinităţi de lucrun individuale Prin aceste lucrun atnbutele lui Dumnezeu se exprimă într-un mod determinat Acestea
228
se raportează la substanţă precum valunle la apă: nu au existenţă de sine stătătoare, nu există în şi pentru sine ci numai în şi pnn substanţă.
întrucât nici omul nu este altceva decât un mod al substanţei, în cazul său nici nu poate veni vorba de libertatea conştiinţei. Dacă totuşi, omul se consideră hber. aceasta din cauza ignoranţei sale. fiindcă nu cunoaşte cauzele care îl determină la o anumită acţiune în felul acesta cu cât ştii mai mult devii mai liber, astfel că există o mare diferenţă între slugărnicia omului care nu cunoaşte şi libertatea înţeleptului care cunoaşte. Pnmul se consideră liber, când de fapt acţionează numai sub impulsul dorinţelor şi pasiunilor sale. celălalt recunoaşte că once acţiune a sa este conform necesităţilor şi astfel o vrea hber şi de unul singur, cu toate că este conştient că voinţa sa nu are nici o putere în conexiunile care se ţes în
cuprinsul marelui univers
Omul apare ca o maşină însufleţită Nimeni până la Spinoza nu a analizat mai pătrunzător ca el automatismul fiinţei omeneşti, cu deosebire atunci când a venit vorba de mecanismul pasiunilor Sub influenţa lui *Hohhes* şi a stoicismului contemporan cu el. *Spinoza* găseşte că în fiecare existenţă se află o tendinţă anume către conservare, deşi afirmarea acestui lucru nu se prea poate împăca uneon cu panteismul său Acest principiu joacă la el în teona pasiunilor acelaşi rol pe care îl are principiul conservării forţei în fizică Voinţa sau străduinţa este pasiunea fundamentală din care se hrăneşte donnţa sufletului de a se conserva. Ceea ce face ca omului să-i crească puterea gândim sau a acţiunii sale îi provoacă bucune. ceea ce face ca. dimpotrivă, ea să scadă. îi aduce durere. Iar dorinţa (cupiditas). bucuna (laetitia) şi tnsteţea (tnstitia) sunt cele trei pasiuni fundamentale pe care *Spinoza* le are în vedere şi din care el le derivă pe toate celelalte. în general, tratează sentimentele intr-o asemenea manieră de parcă ar fi vorba de linii, figun. corpun geometnce
Conform determinismului lui *Spinoza* binele şi răul nu sunt decât concepte relative pe

care le aplicăm lucrunlor. Numim bine ceea ce ne
229
apare ca fiind folositor, adică ceea ce serveşte existenţei noastre şi perfecţionării sale întrucât însă existenţa noastră gânditoare se exprimă prin actul cunoaştem nici cea mai înaltă virtute nu poate fi altceva decât cea mai înaltă formă de cunoaştere şi aceasta, pentru *Spinoza.* se confundă cu cunoaşterea lui Dumnezeu In cunoaşterea acestuia omul nu este pasiv ci activ: în acest caz, de fapt. Dumnezeu se cunoaşte şi se iubeşte pe sine pnn om. Iubirea intelectuală a lui Dumnezeu - amor Dei intellectualis - ne eliberează de pasiuni şi ne oferă bucuria unei vieţi pe deplin conştiente. Fericirea, de altfel, nu este recompensa virtuţii, ci virtutea însăşi
Gândirea politică a lui *Spinoza* stă sub influenţa lui *Hobbes.* dar îi adaptează principiile dându-le o nouă formulare conform cu nevoile interne ale propriului său sistem de gândire. Contractul social nu este irevocabil: el poate fi desfăcut. Trebuie menţinut şi acceptat ca necesar doar atâta timp cât este de folos scopului în vederea căruia a luat fiinţă. Suveranul are asupra individului doar o putere limitată la poziţia sa şi în nici un caz una deplină. El nu poate să constrângă individul la anumite convingeri religioase, ştiinţifice sau politice *Hobbes.* am văzut, pretindea din partea statului doar asigurarea păcii *Spinoza* mai pretinde şi pe cea a libertăţii Pacea nu este numai înlăturarea războiului ci constă în unirea şi înţelegerea sufletelor
Cel mai mare adversar al adevăratei păci şi libertăţi este monarhia. Un singur om nu poate purta toate greutăţile suveranităţii, de aceea în locul regelui conduc sfetnicii săi. Cu cât este mai mare puterea suveranului cu atât mai mult creşte şi mizena supuşilor săi. Dacă totul depinde numai de voinţa nestăpânită a unui singur om. atunci nimic nu poate fi permanent De aceea, forma optimă este republica unde voinţa tuturor este cea care conduce Dacă. după cum observăm, *Spinoza* uită uneori de panteismul său, el este alteori fiul spiritual al acelei luminări raţionale care cunoaşte în epoca sa primele ei tresăriri
230
Influenţa lui *Spinoza* este una dintre cele mai mari de care se poate vorbi în istoria filosofiei în gândirea sa şi-au dat întâlnire relativ destul de multe influenţe exterioare, ceea ce a făcut ca atât discipolii cât şi urmaşii spinozismului să fie destul de numeroşi. Dar construcţiile şi raţionalismul său matematic nu pot rezolva problema realităţii Intelectualismul *Eticii* lui *Spinoza* paralizează voinţa şi pregăteşte drumul fatalismului Şi totuşi unitatea desăvârşită a sistemului său. forţa sistematică şi doctrina maiestăţii omului conştient care se manifestă pnn ea. sunt asemenea trăsături ale gândirii sale care nu puteau să nu-şi întindă influenţa în postentate. pe de o parte asupra personalităţilor excesiv logice, pe de altă parte asupra celor predominant religioase

4. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-l716)

Leibniz este acela în gândirea căruia tendinţele constructiviste ale manlor sisteme metafizice ale secolului al XVII-lea îşi ating încununarea
lor.
Raţiunea este oglinda universului, sună principiul fundamental al monadologiei sale şi nimeni nu s-a străduit mai mult decât el pentru a da ilustrarea concretă a acestui principiu Geniul său multilateral nu poate fi epuizat doar pnn analiza unui singur aspect al personalităţii sale. Spiritul său s-a hrănit din toate ştiinţele vremii sale şi abia putem găsi un tentonu al cunoaşterii unde de numele său să nu se poată lega idei noi. dătătoare de
direcţie
Personalitatea sa întruchipează într-o expresie sintetică trăsătunle tipice ale omului modern In el acţionează, nu numai străduinţele teoretice căci pnn cunoaştere căuta de fapt să ndice gradul conştiinţei de sine a acţiunii practice Trăieşte în milocul chemănlor lumii şi ale vieţii; chiar şi în plan politic a căutat evidenţierea principiilor sale pe lângă difente curţi princiare. A fost. totodată, primul care printr-o politică ştiinţifică conştientă
231
a încercat să sporească gradul de influenţă al ştiinţei asupra dezvoltăm omenim înspre folosul deplin al acesteia
Penoada cea'mai importantă a vieţii sale sunt acei ani - între 1672-l676 - pe care î-a petrecut în diplomaţie la Pans. la curtea Regelui Soare, în slujba pnncipelui elector de Maenza. Aici a intrat în relaţii personale cu cei mai de seamă savanţi ai vremii sale;

dintre aceştia cea mai mare influenţă asupra sa a avut-o matematicianul şi fizicianul *Huygens.* căruia îi rămâne îndatorat pentni dezvoltarea unora din ideile sale matematice în această penoadă descoperă fundamentale calculului infinitezimal
Devine apoi consilierul şi bibliotecarul ducelui de *Braunschweig* Ca istonc al curţii princiare şi al familiei de
Braunschweig a făcut întinse călătoni. în decursul cărora a cunoscut aproape toate-eercunle savante ale Europei în 1700. după planunle sale. regele Prusiei. *Friedrich al IH-lea* a înfiinţat Academia de ştiinţe din Berlin, al cărei prim preşedinte a fost Leibniz S-a străduit să înfiinţeze instituţii asemănătoare şi în alte oraşe Moare în 1716.
Pentru cunoaşterea concepţiei sale deosebit de importante sunt scnsonle sale în parte nepublicate până astăzi Lucrănle sale mai mari se datorează, de obicei, unei ocazii oarecare şi nu reuşesc să ne ofere imaginea fidelă a sistemului său. De aceea în epoca sa nici nu a avut' o influenţă deosebită, importanţa sa fiind recunoascută doar din secolul al XlX-lea.
Logica. In interpretările actuale se accentuează cu deosebire asupra ideilor de logică ale lui *Leibniz.* căutandu-se aici onginile filosofiei sale. în cercetănle sale el nu este satisfăcut de definirrea mai veche dată adevărului după care acesta ar fi adecvarea dintre gândire şi obiectul ei. *Leibniz* vede mai clar decât precursoni săi că adevărul înseamnă un moment independent al gândirii: gândirea şi adevărul trebuie să stea în relaţia care există între semn şi lucrul semnificat Fundamentul adevărului trebuie, deci. căutat în noţiunea de relaţie De aceea consideră conceptul clar şi precis insuficient pentru a constitui un critenu al adevărului: cntenul logic cel mai sigur şi 232
mai clar al adevărului este dacă noţiunea predicat, care se afirmă, este cuprinsă în noţiunea de subiect
Leibniz caută neobosit acele principii fundamentale cu ajutorul cărora s-ar putea descoperi asemenea relaţii în acest sens prezintă o deosebită importanţă faptul că distinge între axiome şi fapte. între adevăruri de raţiune - verites de raison -adevăruri şi constatări de fapte - ventes de fait Pnmele sunt elementele de bază. simple ale oncărei cunoaşten. pe care Leibniz îi place să le mai numească şi adevărun eterne sau necesare. Celelalte apar ca rezultate ale unor complicate combinaţii logice, unde este uşor să greşim şi de aceea le mai numeşte şi adevărun întâmplătoare -contingenjL. Judecăţile de fapte sunt cunoştinţe sensibile. Aşa se întâmplă atunci când pe bază de obişnuinţă aşteptăm ca după ziua de azi să vină ziua de mâine, fără a fi convinşi pnn motive raţionale ca astronomul care recurge la instrumentele logicii, teonei numerelor, geometriei că soarele trebuie să răsară şi mâine Există asemenea concepte universale şi necesare la care experienţa, limitată la sfera percepţiei unor lucrun individuale nu poate să ajungă niciodată. De aceea. Leibniz este constrâns să facă amintita distincţie în fapt. această distincţie există numai din punctul de vedere al cunoaştem omeneşti. Luat în sine. once adevăr este necesar. Mai mult, este într-atâta de absolut şi de etern încât stă chiar deasupra lui Dumnezeu. Nici chiar voinţa divină nu le poate schimba, fiind obligată să se adapteze la ele. In realitate nu voinţa ci inteligenţa lui Dumnezeu este absolută, iar raţiunea divină nu este altceva decât suma adevărunlor eterne
Pentru ca cunoaşterea noastră să fie adevărată, gândirea omenească trebuie să se adapteze unor anumite principii de bază. Astfel 1) principiul identităţii şi al contradicţiei pe care le formulase deja Anstotel Pe aceasta se sprijină axiomele geometriei şi ale metafizicii. 2) principiul raţiunii suficiente conform căruia în realitate nimic nu se petrece fără o cauză anumită: adică totul are o cauză drept care se întâmplă mai degrabă într-un anumit fel decât în altul Acest principiu constituie fundamentul judecăţilor
233
şi adevărurilor de fapt a căror contingenţă se exprimă tocmai pnn aceeacă şi opusul lor poate fi gândit. 3) principiul continuităţii, care afirmă că nimic nu se întâmplă sub formă de salt. în toate existând o continuitate, treceri Acesta este deja un principiu al gândim lui *Leibniz* de cea mai mare importanţă Cu ajutorul acestuia el a reuşit să rezume laolaltă cele mai opuse concepte. De exemplu, mişcarea şi repaosul se prezintă în aparenţă ca cele mai opuse concepte Dar conceptul de acceleraţie stabileşte o legătură între ele Atunci repaosul poate fi înţeles ca o mişcare cu o viteză infinit de mică. Tot aşa putem considera identitatea ca deosebire infinit de mică. linia dreptă ca un cerc infinit de mare. iar punctul un cerc cu raza infinit de mică. Astfel, acest principiu este valabil atât în gândire cât şi în realitate. Căci. spune *Leibniz.* totul stă sub puterea raţiunii altfel

nu ar exista nici ştiinţă şi nici regulă Dm acest principiu denvă şi calculul infinitezimal. Pnn aceasta ne întoarcem înapoi la caracterul necesar al naşterii celor mai diferite figun 4) Principiul individualităţii care stă în legătură cu pnmul. şi care figurează şi sub numele de principiul identităţii indiscernabilelor (pnncipium identitatis indisceniabilium) După acesta orice lucru existent calitativ, care poate fi perceput, este individual şi deosebit de celelalte Este identic numai ceea ce nu poate fi deosebit calitativ 5) Principiul analogiei după care once altă existenţă poate fi conceputâ ca ceva care se deosebeşte de noi numai pnn grad

Metafizica: substanţele şi monadologia. In metafizica sa *Leibniz* porneşte din critica lui *Descartes.* El a observat că noţiunea carteziană a corpului nu depăşeşte sfera matematicii deoarece întinderea este un concept stnct geometnc care nu poate exprima esenţa adevărată a corpului Dacă în corpun nu s-ar afla nimic altceva decât întinderea, atunci mişcarea lor ar rămâne de neexplicat Mişcarea este influenţă, acţiune, pe când întinderea este ceva pur pasiv, care exprimă nu o existenţă reală ci relaţii pur existenţiale. Dacă acordăm întindem realitate precum a procedat *Descartes*

234

atunci înseamnă că introducem în lume pnncipiul inactivităţii. în acest caz. I! într-un mod total logic, filosofia carteziană conduce fie la ocazionalism fie la spinozism. Iar dacă esenţa substanţei o căutăm în gândire şi rupem aceasta de acel subiect care o face cu putinţă, atunci ne mişcăm în sfera abstracţiilor pure

Analizând noţiunea de existenţă. *Leibniz* acceptă ca şi cnteriu al acesteia acţiunea: a fi - a activa La el substanţa este în esenţă ceva activ: a fi înseamnă a acţiona Orice substanţă este cauză şi once cauză este substanţă Once existenţă este sediul unei forţe care prezintă asemenea caractenstici interne care pnn însele îndeamnă la efort şi acţiune Din perspectiva unei asemenea concepţii mecanicismul pe care îl susţine *Descartes* explică numai stratul de suprafaţă al aparenţelor. în adâncul acestora fund ascuns principiul determinismului universal. Noţiunea centrală a fizicii devine aceea de forţă Masa însăşi nu este altceva decât forţă pasivă Şi în realitate nu mişcarea ci cantitatea de forţă este cea care rămâne constantă. Numai că forţa nu este ceva extenor ca la *Descartes,* iar corpul desemnează nu o realitate fizică ci una metafizică. Forţa este un pnncipiu imatenal la *Leibniz* pe care trebuie să o concepem după modelul sufletului *i'*|

Trăsătura cea mai caractenstică a substanţei active este simplitatea. Once substanţă întinsă poate fi astfel întoarsă înapoi la nişte forţe simple. *Leibniz* numeşte monade acele unităţi de forţă din care sunt alcătuite realităţile existente. Aceste monade sunt adevăraţii indivizi în sensul ongmal al cuvântului, de indivizibil, iar punctele geometnce nu sunt altceva decât pure abstracţii Monadele indivizibile, lipsite de întindere, pot fi create şi distruse numai de Dumnezeu Şi întrucât în natură totul este infinit nici numărul monadelor nu poate fi finit Aceasta înseamnă totodată şi că în natură totul este plin Vidul, nimicul este ceea ce nu există: spaţiul şi timpul desemnează doar anumite relaţii ale lucrunlor sau ale aparenţelor: respectiv coexistenţa şi succesiunea între existenţele active împrăştiate în spaţiul

235

infinit nu există raci una care să fie perfect identică cu cealaltă, căci atunci ele nu ar putea fi deosebite una de alta decât prin denumirea lor exterioară Principium identitatis îndiscernabihum este acela care face ea în natură totul să se deosebească şi tot ceea ce există să se distingă pnn trăsături specifice de celelalte Avea deci dreptate *Aristotel* atunci când căuta esenja lucrurilor în existenţele individuale Acţiunea monadelor trebuie concepută ca o autoacţiune. adică trebuie să le concepem pnn analogie cu esenţa lor In monade. *Leibniz* vede nişte esenţe spirituale vii. care îndeplinesc în filosofia sa rolul entelehnlor aristotelice In raport cu monadele lumea sensibilă şi materia nu sunt doar aparenţe ci. în mod logic, nişte fenomene fundamentale

După *Leibniz* activitatea monadelor constă în formarea de reprezentări. Acestea în funcţie de gradul lor de claritate, dat de conştiinţa lor de sine. de lumina lor interioară, prezintă diferite grade. In once monadă există străduinţa după o percepţie clară şi tocmai în funcţie de rezultatele acesteia existenţele înfăţişează o linie evolutivă întocmai ca la *Aristotel.* în punctul cel mai de jos se află existenţa dotată cu conştiinţa cea mai obscură şi cea mai puţin clară, iar în cel mai de sus. fiinţa perfect conştientă de sine. Dumnezeu

Viaţa naturii constă în dorinţa de perfecţionare proprie a monadelor Chiar şi în

monadele inferioare există percepţii inconştiente, aşa numitele petites perceptions. Asemenea percepţii pot fi întâlnite şi în sufletul omenesc Ca exemplu. *Leibniz* dă vuietul mani în care nu auzim zgomotul produs de un val sau altul ci numai zgomotul întreg al mării, când de fapt fiecare val. luat individual, produce un zgomot
Materia este o asemenea unire a monadelor în care fiecare se înfăţişează cu activitatea sa propne şi în cursul dezvoltării sale se ridică până la treapta cea mai înaltă a gândim conştiente. Esenţa organicului este un agregat de indivizi a căror unitate este dată de o monadă dominantă Dacă percepţiile monadei sunt conştiente şi ele au şi capacitatea memoriei
236
atunci ea poate fi numită şi suflet Iar dacă. ca în cazul omului, se ajunge şi la cunoaşterea adevărurilor eterne o putem numi spint. Dar once existentă cuprinde în sine şi trăsătunle existenţelor mai puţin perfecte decât ea: astfel, şi omul are percepţii obscure şi chiar inconştiente Numai în monada cea mai înaltă. în existenţa divină, producţia de percepţii atinge perfecţiunea sa: ea este actua purus în care nu există inconştient adică nu există matene ci
numai spint pur
Destinaţia sufletului rezidă în înaintarea permanentă pe scara infinită a cunoaştem Fiecare monadă produce în felul ei propnu o imagine cu privire la ansamblul realităţii, dar reprezentănle monadelor nu sunt rezultatul impresiilor culese din extenor ci produsul unei activităţi voluntare intenoare. Căci aşa cum precizează *Leibniz* monadele nu comunică cu exteriorul, ele nu au uşi şi ferestre Fiecare acţionează în ea însăşi. îşi desfăşoară intenor activitatea ca şi cum în afara sa nu ar mai exista nici o altă monadă Şi totuşi cum se poate explica. în acest caz. atâtea aspecte de armonie pe care le putem întâlni pretutindeni în conţinutul realităţii; după *Leibniz* o asemenea împrejurare se explică pnn aceea că dezvoltarea individuală a fiecărei monade stă într-o strânsă legătură cu evoluţia celorlalte monade Dumnezeu a acţionat în această pnvinţă stabilind, socotind şi ordonând totul de la început. Această idee *Leibniz* o exprimă pnn doctrina armoniei prestabilite Activitatea existenţelor individuale poate fi comparată cu cea a muzicanţilor dintr-o orchestră: fiecare îşi cântă partitura sa. fără a se interesa de ceilalţi, dar în acelaşi timp. fiecare fiind atent la indicaţiile dirijorului. Acest dinjor ascuns al marii simfonii pe care o alcătuiesc toate aspectele realităţii este Dumnezeu, monada monadelor -monas monadorum. Cu această doctrină Leibniz dă o dezlegare propne. onginală şi problemei relaţiei reciproce dintre suflet şi corp. fără a fi nevoit să recurgă la intervenţia divină continuă a ocazionalismului cu cortegiul său întreg de minuni şi miracole sau la soluţia paralelismului psiho-fizic.
237
"Noi eseuri asupra intelectului uman ". scnsă în 1704 şi apărută postum în 1765. este cea mai cunoscută lucrare de teona cunoaştem a lui *Leibniz* Aici el îşi dezvoltă ideile sale în opoziţie cu cele ale empirismului susţinut de *Locke* în acest sens. *Leibniz* dă o explicaţie a ideilor înnăscute care aminteşte deja soluţia ce o va ofen apriorismului kantian El susţine că toate aceste adevăruri necesare care formează premisele logice ale oricărei ştiinţe nu pot proveni dm experienţă pe cale de abstracţie. Ele există de la început în raţiune dar în mod inconştient, sub formă de posibilităţi şi predispoziţii Acestea formează raţiunea ce rezumă unităţile empirice, de aceea la maxima empinst senzualistă a lui *Locke.* nihil este in intellectu quod pnus non fuent in sensu. *Leihniz* adaugă msi intellectus ipse Sufletul nu este cum credea *Locke* o tabula rasa. şi nici o bucată de marmură pe care experienţa o formează conform cu datele sale întâmplătoare, căci în interiorul acestui bloc şerpuiesc vinişoare care deja conţin schiţa acelei statui pe care dalta experienţei o va scoate în cele din urmă la lumină.
Ţeadioeeu. In existenţa şi în armonia formelor individuale *Leibniz* găseşte un nou argument în favoarea relităţu lui Dumnezeu, şi încă unul a cărui putere de convingere o întrece pe cea a argumentului cosmologic sau a celui fizico-teleologic Cu aceasta universul alcătuit din multitudinea existenţelor îşi dobândeşte unitatea sa Dacă trebuie să căutăm cauza fiecărei existenţe într-o altă existenţă, atunci se naşte un întreg lanţ al cauzelor care se opreşte într-o cauză ultimă. Ca atare existenţele au o cauză ultimă care dă naştere şi îndrumă tot ceea ce există. Numai că această cauză ultimă nu aparţine lanţului cauzelor ca un fel de pnmă verigă a acestui lanţ. căci atunci ea însăşi ar trebui să fie ceva finit şi întâmplător. Acesta trebuie să fie în afara lanţului pe care îl formează existenţele în spaţiu şi timp. dar influenţa sa se manifestă şi în acest cadru. în aşa fel

încât nu restrânge cu aceasta acţiunea propne a existenţelor individuale ci dimpotnvă o potenţează chiar Dumnezeu este antenor lumii nu în timp ci pnn condiţiile logice ale existenţei sale eterne. El desemnează o cauză de o
238
cu totul altă natură decât cele care se pot întâlni în ordinea fenomenelor; fără el însă nu pot exista nici acestea. Cum gândeşte şi calculează Dumnezeu aşa se nasc lumile - spune *Leihniz.*
întrucât fiecare realitate este o copie a lui Dumnezeu, creaţia poate să cunoască, pnn intermediul difentelor existenţe, pe creator Perfecţiunea sa este cea a sufletului nostru, cu menţiunea că el stă în posesia acestei perfecţiuni tară nici o îngrădire El înseamnă oceanul din care omul pnmeşte doar câteva picătun. Omul posedă o fărâmă de cunoaştere, forţă şi bunătate, dar toate acestea există numai în Dumnezeu în deplina lor măsură - spune *Leihniz* Dumnezeu vede înaintea sa întregul şir al lumilor posibile. în care cu mai multă sau mai puţină asemănare se contemplă pe el însuşi. întrucât cunoaşterea, puterea şi bunătatea sa sunt deopotrivă de nelimitate el nu poate sta indiferent în faţa următoarei probleme: din aceste lumi posibile, care este cea care ajunge să se realizeze[1'] De aici *Leihniz* trage concluzia cea mai logică cu putinţă: Dumnezeu a creat cea mai bună lume dintre toate lumile posibile Pnn această concepţie. *Leihniz.* dezvăluie, în toată amploarea sa. optimismul său fundamental.
Apare imediat o gravă problemă în onzontul gândirii lui *Leibniz.* cum se explică în această lume. cea mai bună dintre cele posibile, existenţa de netăgăduit a răului şi a suferinţei în *Teodiceea* sa în care distinge între trei specii ale răului. *Leihniz* se străduie să dea un răspuns la această întrebare. Răul metafizic constă în aceea că existenţele lumii acesteia sunt toate finite şi imperfecte Numai Dumnezeu singur este o existenţă infinită şi absolut perfectă Dacă şi creaţiile ar fi pe deplin perfecte, atunci ele nu s-ar fi deosebit pnn nimic de perfecţiunea creatorului lor Răul fizic se naşte datontă împrejurăm că în această lume nu se poate realiza nimic dintr-odată. Realizarea unor man valon se petrece adesea pnntr-un rău trecător. *Leihniz* ia drept exemplu de un asemenea rău războiul, care nu contează în ochii lui decât ca un mijloc în vederea educăm manlor virtuţi ale curajului şi sacnficiului de sine. Răul moral are la baza sa imperfecţiunea acestei
239
realităţi Dumnezeu nu doreşte acest rău moral dar îl îngăduie; el constituie acel fundal întunecos din care cu atât mai luminos răsare binele.
Leibniz duce intelectualismul la ultima sa limită într-o aşa măsură încât consideră că întreaga viaţă reprezintă viaţa raţiunii Sentimentele nu sunt nici ele altceva decât nişte reprezentări obscure Orice activitate mai perfectă a unei existenţe oarecare înseamnă totodată şi o reprezentare mai clară. Nici moralitatea nu poate lua naştere fără a dispune de suportul unor reprezentări clare. Acela care poate pătrunde armonia realităţii şi înţelege conexiunea existenţelor va lucra nu numai în vederea realizării fencini propni. dar se va dărui şi cauzei fencini celorlalţi Dar cu aceasta once om aşezat pe linia moralităţii se va strădui pentru realizarea unui scop fixat de divinitate şi pnn aceasta, din imperfecţiunea condiţiei sale. omul se ndică la demnitatea de colaborator al creatorului în realizarea planunlor sale
Poziţia istorică a lui Leibniz în cadrul istonei cultuni europene moderne poate fi comparată iară rezerve cu locul şi rolul lui *Pluton* şi *Aristotel* în ansamblul cultuni antice greceşti Dincolo de sfera problematicii abordate această coincidenţă poate fi împinsă mai departe şi pe tărâmul soluţiilor, unde nu întâlnim deosebin intenoare frapante. *Leibniz* este de acord cu aceşti cei mai man ai gândim antice nu numai pnn tendinţele optimiste şi sintetice ale gândim sale ci mai mult pnn intelectualismul său. Desigur sunt şi numeroase deosebin. dar acestea ţin. mai ales. de un pnncipiu mai general, ce vizează spintul care animă intenor cele două cultun în discuţie, cea antică şi cea modernă. *Leibniz* a dat expresia cea mai clară a năzuinţelor propni omului modern şi a relaţiei sale noi. specifice cu lumea înconjurătoare In concepţia sa cunoaştere şi acţiune, teone şi practică se contopesc şi omul său pnveşte la antici cu conştiinţa supenontăţh omului activ asupra celui teoretic. Cea mai mare dintre realizănle sale pnveşte domeniul logicii: vechea logică, croită pe corpul matematicii şi adaptată în vederea cunoaştem unei lumi imaginate.
240
îdeael o aduce mai aproape de lumea reală, făcând din ea un instrument optim de

cunoaştere a acestei lumi Cu atracţia tipică pentru omul modern înspre realitatea dată. el a reuşit să conceapă icoana acestei realităţi într-un mod unitar. în ciuda uimitoarei multitudini şi diversităţi a formelor individuale de existenţă De aceea pe tărâmul stnct al concepţiilor metafizice nu a putut să apară o concepţie mai nouă. ci cel mult o reluare mai obscură a unor poziţii de gândire formulate cu clantate mai înainte Nu este. aşadar. întâmplător, că filosofia lui *Leibniz* dă expresia cea mai adecvată a penoadei celei mai conştiente de individualitatea sa din istoria cultuni moderne ea oferă epocii luminilor concepţia sa metafizică cea mai adâncă Ceea ce nu satisface în cadrul concepţiei lui *Leibniz* este tocmai soluţia pe care el s-a gândit s-o dea problemei etice Problemele actn îsmului universal al omului şi ideea raţiunii universale împing în spate importanţa problemei libertăţii etice a omului Optimismul ce transpiră din concepţia lui Leibniz nu poate fi considerat drept unul etic. căci divinitatea pnn planunle ce şi le confecţionează salvează de rău şi acoperă suferinţa şi păcatul Pentru ca omul modern să poată concepe această lume în care îi este dat să trăiască în toată plenitudinea măreţiei sale a trebuit să vină Kant cu etica sa a libertăţii.
241

I. Iluminismul

1. Consideraţii introductive

Progresele gândirii filosofice au făcut ca deja la sfârşitul secolului al XVII-lea să fie formulate toate acele idei care vor constitui fundamentele culturii modeme. In opoziţie cu vechea concepţie despre lume şi viaţă purtând o puternică amprentă religioasă, triumfa o concepţie nouă. care se vrea independentă de oncc influenţă teologică. Evoluţia gândirii ştiinţifice a dus la elaborarea noului concept al natuni. ceea ce i-a oferit omului unul din motivele orgoliului şi mândriei sale. având o încredere nezdruncinată în x puterile cognitive ale raţiunii sale. omul se simte chemat să stăpânească (prin mijlocirea lor această natură, iar caracterul infinit al natuni dă o Vamplitudine necunoscută înainte acestui sentiment de putere al omului Secolul al XVII-lea. pe care francezii s-au ambiţionat să-l considere un secol al filosofici, de fapt nu aduce transformăn esenţiale în cursul dezvoltăm gândim filosofice până la apanţia cnticismului kantian. Totuşi secolul îşi merită renumele său filosofic: pnn el ajung la deplina lor împlinire toate acele tendinţe şi năzuinţe de a stăpâni natura, cărora omul le-a dat curs liber începând cu epoca Renaştem De asemenea. în raport cu epocile antenoare ale gândini. secolul al XVIII-lea a tras. cu mai multă îndrăzneală şi mai conştient, consecinţele cuvenite din principalele idei ale noii concepţii despre lume. Pe tărâmul gândini filosofice cea mai de seamă cucenre a iluminismului este disoluţia vechii probleme a substanţei, şi aşezarea în primul plan al gândim a problemelor de teona cunoaştem ***Kant*** va face apoi. din aceasta, adevărata problematică a filosofiei. ceea ce îl va conduce la descopenrea autonomiei spintului.
Problema substanţei. înţeleasă în sine şi pentru sine nu putea să mai deţină în continuare o importanţă hotărâtoare în noua imagine despre lume.
242
în cadrul căreia noţiunea de natură s-a format tocmai plecând din ideea posibilităţii unor relaţii de condiţionare reciprocă între lucrun. Noţiunea de substanţă s-a născut în ambianţa propne cultuni antice. în care erau dominante idei ca aceea de lume ca şi cosmos, realitate perfectă. închisă în sine. alcătuită din corpuri despărţite unele de altele în spaţiu, concepute ca existenţe autonome, fiecare lucru definindu-se mai degrabă ca realitate existentă în sine şi pentru sine In climatul nou adus de epoca modernă, noţiunea de substanţă nu poate primi rădăcini trainice. în locul noţiunii de substanţă ca independenţă absolută, apare aceea de dependenţă reciprocă: în realitatea concepută ca o veşnică schimbare şi transformare în infinitatea spaţiului şi timpului, singurul punct cert pe care gândirea omenească se poate spnjini este legătura de influenţă reciprocă dintfe lucmn. realitatea primind un conţinut nou date de faptul că existenţa unui lucm presupune existenţa celorlalte lucmn care stau în legătură cu el. Ceea ce caractenzează în mod deosebit gândirea iluministă este faptul că noţiunea de funcţie este valonficată nu numai pe terenul explicăm natuni ci extinsă şi asupra cazului specific al omului Nu este deloc întâmplător faptul că părintele gândini iluministe este *Locke.* care a trăit în Anglia, acea ţară unde *Newton* a dat formularea matematică deplină a fundamentelor nou ştiinţe şi cunoşten a natuni. Pnn ideile ce le-a formulat. *Locke* a ofent punctul de plecare pentru acel curent de gândire care l-a aşezat pe om în

limitele natuni. căutând să-i asigure fencirea după raţiunea şi putenle de care el dispune.
Secolul al XVIII-lea credea în puterea raţiunii şi nu a căutat nimic care să se afle în afara natuni Credea, de asemenea. în progresul omenirii şi dorea să tacă din cunoaştere şi ştiinţă călăuza vieţii întreg acest secol este străbătut şi stăpânit de pasiunea reformelor, şi acest spint a cuprins toate domeniile existenţei omului, nimic nu a scăpat influenţei active a acestei năzuinţe către nou Adevărata încununare a iluminismului s-a
243
înfăptuit acolo unde fierberea ideilor sale s-a produs cu cea mai mare intensitate, pnn revoluţia franceză, ai cărei reprezentanţi ideologici s-au simţit, cu adevărat, stegarii unei lumi noi. la a cărei naştere au contribuit pnn gândirea lor

2. Criza conştiinţei europene

Mutaţiile pe care iluminismul le va provoca în planul conştiinţei europene nu s-au produs dintr-odată. ele trecând printr-o prealabilă perioadă de pregătire Cuprinsă între 1680 şi 1715. *P.Hazard* a numit această perioadă, cea a "crizei conştiinţei europene" Ea are drept consecinţă demolarea spiritului clasic, dm frământările acestei cnze născându-se noul spint al iluminismului Conţinutul esenţial al schimbărilor de mentalitate produse poate fi pnns în formula trecem de la static la dinamic "Spiritul clasic în forţa sa. iubeşte stabilitatea: ar don să fie stabilitatea însăşi" *(P.Hazard - Criza conştiinţei europene 1680-l715.* Bucureşti. Editura Univers 1973. p 3) După marea aventură în care a adus omenirea modernă agitata epocă a Renaşterii stabilitatea apare ca o cucerire, o realizare a spiritului modern consemnând victoria pe care o impune superioritatea sa faţă de epocile anterioare Stabilitatea este dată apoi de însuşi sensul politic al secolului al XVIII-lea: monarhiile feudale de tip absolutist se încheagă în tipare durabile, a căror perfecţionare părea să asigure un echilibru social statornic
într-o lume esenţial amplificată pe dimensiunile sale specifice, ce urma să fie pătrunsă de puterea cunoaşterii până în ungherele sale cele mai ascunse, se naşte nevoia şi gustul călătoriei "într-adevăr. Europa nu mai contenea să descopere lumea, s-o exploateze: secolul al XVIII-lea prelua sarcina pe care î-o lăsase moştenire secolului al XVII-lea" (op cit.. p 8) înţelegerea călătoriei ca mijloc de cunoaştere înseamnă o formă de
244
exercitare a putem omului faţă de mediul său natural Secolul al XVII-lea clasic începe să fie subminat în alcătuirea sa de un dinamism în creştere, ale cărui principii se vor impune pnn schimbănle de mentalitate intervenite la sfârşitul secolului Călătona descoperă un nou matenal de viaţă, inedit. care frapează mentalitatea europeană pnn diversitatea sa: "toate ideile vitale, cele despre propnetate. despre libertate, despre dreptate, au fost repuse în discuţie datontă exemplului ţinutunlor îndepărtate" (pag.40). Necunoscutul cu care conştiinţa europeană urmează a se confrunta apare sub forma particuamlui. a ireductibilului, a individualului; descopenrea dreptului la existenţă al particulansmului constituie cucenrea cea mai de seamă a epocii Particularul a ofent. de altfel, şi platforma de unde s-a putut pomi atacul împotriva dogmelor absolutiste ce umpleau conţinutul vechii mentalităţi socotită infailibilă înainte, a noţiunilor universale abstracte ce populau spaţiile de gândire ale vechii metafizici speculative. Conştiinţa europeană descoperă enorma diversitate a realităţii, alcătuită din mulţimea individualilor difenţi unul de altul: această diversitate invită pnn ea însăşi la comparaţii, la constatarea asemănănlor şi deosebinlor, constituindu-se pnn aceasta simţul relativităţii obiceiunlor, ideilor, credinţelor, ce macină sentimentul absolutului dominant în regimul mentalităţii clasice. "Dm toate lecţiile pe care le-a dat spaţiul, cea mai nouă a fost poate cea a relativităţii. Perspectiva s-a schimbat Concepţii ce păreau transcendente încep să depindă exclusiv de diversitatea locurilor şi practici întemeiate pe raţiune devin simple obiceiun Şi viceversa; obiceiurile socotite extravagante par logice de îndată ce sunt explicate prin onginea şi mediul lor" (op cit. pil) Pe acest teren spintual. pregătit de apanţia simţului relativităţii lucrunlor. se va constitui cnticismul kantian, ca cea mai de preţ realizare a iluminismului La extinderea spaţială a imaginii despre lume. realistă acum. iluminismul propriu zis va adăuga extinderea temporală a lumii, prin recuperarea trecutului ei. a descoperirii continentului istonei.
245
a. John Locke (1632-l704). Concepţia filosofică ce va servi drept principal izvor teoretic

pentru gândirea iluminismului a apărut în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Anglia şi ea aparţine lui *J.Locke.* Cu el se produce o schimbare radicală a însuşi conceptului de filosofie: de la înălţimile speculaţiilor metafizice cele mai ascunse, filosofia coboară la nivelul de înţelegere al raţiunii cultivate a omului de rând. iar în locul problemelor de logică, ce făceau tradiţia de până atunci a gândim filosofice, păşesc în primul plan analizele din perspectivă psihologică asupra cunoaştem, pe terenul cărora *Locke* va căuta, de altfel, şi soluţia problemelor de logică propnu zisă. Cu aceasta va deveni unul din întemeietorii psihologiei experimentale. Gândirea sa reprezintă un moment crucial în istoria spiritului european modern, fiind primul care a pnvit lucrurile din punctul de vedere al relaţiei gnoseologice dintre subiectul cunoscător şi obiectul de cunoscut. Întreaga sa preocupare filosofică se fixează aproape exclusiv asupra acestei sfere a cunoaştem, ocupându-se în mod special de problema originii cunoştinţelor omeneşti. Rezultatul îndelungatelor sale cercetări în acest domeniu apare într-o lucrare cu un conţinut puţin dispersat şi pe alocun chiar contradictorie. *Eseuri asupra intelectului uman* (An essay concerning human understanding) (1689-l690). In această lucrare fundamentală pentru concepţia sa. *Locke* încearcă să explice cum poate să ajungă raţiunea la conceptele sale cu pnvire la lucruri, caută hotarul despărţitor dintre ştiinţă şi credinţă, vrea să stabilească câtă evidenţă şi certitudine se ascunde în cunoştinţele omului şi. mai departe, vrea să afle acele principii fundamentale care sunt menite să ne conducă convingerea, chiar şi atunci când omul nu ştie nimic sigur cu pnvire la lucruri

Concepţia despre cunoaştere. Convingenle metafizice ale lui *Locke,* care dinjează din umbră demersunle investigaţiilor sale, se pot împăca, în linii mari, cu principiile directoare ale cartezianismului

246

Cunoaşterea constituie o funcţie a realităţii gânditoare şi a realităţii întinse, *Locke* încercând să stabilească rolul celor doi faeton. Pentru aceasta, întocmai ca şi *Descartes.* şi el va porni din examinarea conştiinţei, dar cu menţiunea că în timp ce pentru cel dintâi conştiinţa prezintă un caracter obiectiv, suprauman. în cazul lui *Locke* ea este conştiinţa individuală a omului real. care se examinează pe sine, cu toate reprezentănle. valorizările ' şi întreaga viaţă afectivă pe care conştiinţa acestuia le implică

Locke dezvoltă în amănunţime concepţia că în intelectul omenesc nu există nici idei înnăscute şi nici un fel de principii fundamentale având un asemenea caracter S-a observat faptul că *Locke* dă un înţeles deosebit de restrâns conceptului acesta de idei înnăscute, căci înţelege pnn aceasta numai gândunle conştient formulate. In felul acesta îi vine destul de uşor să demonstreze că atât cunoaşterea teoretică precum şi cunoaşterea practică nu conţin astfel de principii fundamentale, care fiind antenoare expenenţei ar putea să-i apară fiecăruia ca fiind cunoscute deja. Nici chiar ideea de Dumnezeu *Locke* nu o consideră ca fiind înnăscută şi această părere o argumentează pnn împrejurarea că, pe de o parte, ea nu poate fi întâlnită în cazul tuturor popoarelor iar. pe de altă parte, pnn aceea că ea prezintă un cu totul alt conţinut în cazul politeismului decât în acela al monoteismului; mai mult chiar, ea înfăţişează diferenţe notabile chiar şi la reprezentanţii

uneia şi aceleiaşi religii

Deci. întreaga noastră cunoaştere se înrădăcinează în experienţă, poate fi denvată din conţinutul acesteia. Dar pentru Locke experienţa se înfăţişează sub două forme pe de o parte contemplaţia sensibilă - sensation - pe de altă parte reflexia - reflexion - ce se petrece în intenorul subiectivităţii omeneşti. Cât pnveşte conceptul acesta din urmă al reflexiei el apare destul de neclar în cadrul gândim lui *Locke* In ce măsură desemnează aceasta activitatea de sine a spintulm. câtă pasivitate şi câtă activitate anume se află în ea. cu pnvire la aceasta *Locke* nu ne lămureşte

247

pe deplin Atâta este sigur doar. că reflexia urmează viziunii sensibile, înregistrând datele acesteia, reţinându-le şi comparându-le între ele însă. atât senzaţiile cât şi reflexia sunt izvorul numai al ideilor simple -simple ideas - care trebuie deosebite de ideile compuse - complexed ideas - ce provin din activitatea raţiunii omeneşti

Considerate din punctul de vedere al ongirui lor. ideile simple pot fi: 1) datele unui organ de simţ oarecare cum ar fi culoarea, sunetul, gustul sau alte senzaţii: 2) datele mai multor organe de simţ cum ar fi reprezentănle de întindere, formă, mişcare: 3) datele reflexiei cum ar fi conceptele de gândire, voinţă, donnţă şi în sfârşit 4) datele

comune ale viziunii sensibile şi ale reflexiei, cum sunt de exemplu reprezentănle de plăcere şi de durere, existenţă, forţă, etc
în aceste idei nu se exprimă cunoştinţe omeneşti egale ca valoare Ideile care provin din reflexie. împreună cu reprezentănle de întindere, mişcare, număr, formă, soliditate. *Locke* le consideră drept asemenea calităţi ale obiectelor care nu pot fi separate de acestea indiferent de starea acestor obiecte: în comparaţie cu ele. celelalte cunoştinţe sensibile reprezintă numai senzaţiile sau impresiile subiectului cunoscător, cu alte cuvinte stănle sale de conştiinţă subiective Primele formează calităţile primare - primanus - ale lucrunlor. celelalte sunt declarate calităţile lor secundare - secundanus Calităţilor secundare le corespund în lucrun calităţi primare, de obicei procese de mişcare care acţionează asupra organelor de simţ ale omului
Se pare că după concepţia lui *Locke* once reprezentare simplă este rezultatul influenţelor sufente de sufletul omenesc Dar aceste reprezentăn nu dispar fără nici o urmă. ci se păstrează şi în felul acesta, devin matena primă a unor noi idei. pe care sufletul le scoate din acestea pe calea unei acţiuni cu totul spontane Aceste idei complexe, compuse după conţinutul lor se împart pentru *Locke.* în trei categoni Avem astfel l)modun. adică

asemenea relaţii şi legătun ce provin din ideile simple care pot fi observate nu în ele însele ci întotdeauna într-un obiect, cum ar fi frumuseţea, minciuna etc. 2)substanţe. adică asemenea combinaţii care apar ca şi reprezentăn ale lucrunlor Aici aparţin şi "reprezentarea de substanţă ipotetică sau confuză" care înseamnă acel "nu ştiu ce", care constituie suportul şi purtătorul modunlor Tot aici. intră. între altele, şi reprezentările lucrunlor (de exemplu om. plumb etc.) precum şi reprezentănle colective (de exemplu armată, lume etc). în sfârşit 3)relaţn pe care le dobândim atunci când pnvim lucrunle nu în existenţa lor în sine şi pentru sine, ci în comparaţie cu existenţa altor lucrun. Amintim aici ideile de asemănare, diferenţă etc. precum şi acelea de tată, bărbat, pneten. etc.
Locke dezvoltă pătrunzător concepţia cu pnvire la importanţa gnoseologică a acestor reprezentăn sau idei compuse In mod deosebit este subliniat faptul că toate, acestea sunt o creaţie a omului însuşi. La fel şi ideea sau reprezentarea de Dumnezeu. în care - cum o spune el însuşi -îmbinăm ideile simple de existenţă şi conţinut, ştiinţă şi putere, fericire, şi altele de acest fel. cu ideea de infinitate. între relaţii consideră ca fiind cea mai importantă relaţia de cauzalitate. *Locke* crede că cuvintele sunt semne ale reprezentănlor. ba chiar ale lucrunlor. Lucrunle asemănătoare pot fi rezumate sub forma unor reprezentăn generale: astfel se constituie pe cale de abstracţie conceptele de gen şi de clasă. însă toate acestea nu sunt decât creaţiile spirtului nostru şi au doar o valoare nominală.
Din punctul de vedere al teonei cunoaştem de cea mai mare importanţă este cartea a patra din *Eseuri,* în care este vorba despre cunoaştere, verosimil, credinţă şi eroare. *Locke* începe aici cu constatarea că întrucât spintul omenesc nu are alt obiect nemijlocit decât ideile sale, cunoaşterea omenească se referă şi ea numai la acestea. In ele însele, ideile însă nu oferă încă o cunoaştere. Adevărul şi eroarea rezidă numai în relaţionarea ideilor, adică în judecau, încât *Locke* va considera adevărul ca

şi "constatarea corespondenţei a două idei". Punctul acesta de vedere ar fi însemnat situarea pe poziţiile idealismului subiectiv dacă *Locke* nu ar fi depăşit imediat limitele acestuia. De aceea el se ocupă în detaliu cu patru forme ale corespondenţei dintre idei (identitate şi diferenţă, relaţie, coexistenţă, existenţă reală) şi în aceasta apare. în toată lumina sa punctul său de vedere fundamental realist. El va afirma cu toată convingerea existenţa realităţii unice, independente de subiectul cunoscător.
Locke stabileşte trei grade ale cunoaştem Cea mai mare certitudine se află în cunoaşterea nemijlocită contemplativă. în intuiţie.Astfel este conştiinţa existenţei proprii care este atât de luminoasă şi de sigură. încât nu are nevoie şi nici nu poate fi demonstrată A doua treaptă o reprezintă cunoaşterea demonstrativă, care se datorează unor alte reprezentări, cu rol de mijlocitoare. Acestea au nevoie deja de a fî demonstrate. Cea de a treia treaptă a cunoaştem, care constă în cunoaşterea sensitivă ce se spri)ină pe datele simţurilor, se situează cât priveşte gradul ei de certitudine, doar pe treapta probabilităţii. Obiectul acesteia sunt lucrurile materiale existente în afară de om, pe care omul le cunoaşte numai pnn intermediul simţurilor lui. Aici se poate observa cel mai evident cât de mult lipseşte din teona cunoaştem a lui *Locke* fundamentarea

logică mai adâncă. Deşi empinst nu manifestă încredere deplină în cunoaşterea sensibilă şi afirmă că omul posedă o cunoaştere adevărată cu privire la lucruri numai dacă esenţa lor interioară poate fi astfel prevăzută încât să se poată dinainte scoate din aceasta calităţile şi influenţele lor. Cu alte cuvinte, idealul de cunoaştere al lui *Locke* depăşeşte cu mult datele senzaţiilor şi ale reflexiei.

O trăsătură importantă a teoriei cunoaştem a lui *Locke* este aceea că face o deosebire între ştiinţele reale şi ştiinţele ideale (precum ar fi matematica şi etica) Cât priveşte primele, obiectul acestora nu depinde de om; de aceea în cadrul lor este imposibilă atât evidenţa intuitivă cât şi cea demonstrativă. Dar conceptele matematicii şi ale eticii sunt modele omul

250

însuşi este cel care le dă naştere, de aceea atât conţinutul cât şi trăsăturile lor pot fi cunoscute cu toată claritatea. Acestea constituie deci nişte ştiinţe care prezintă cea mai riguroasă evidenţă. Nici un raţionalist nu ar fi susţinut cu atâta putere că principiile geometriei sau normele etice (de exemplu aceea că păcatul mentă pedeapsa) sunt evidenţe, chiar şi atunci dacă în realitate nu se întâlneşte niciodată cu un obiect sau o acţiune corespunzătoare lor.

Politica şi ideile pedagogice. O puternică influenţă asupra epocii luminilor au exercitat concepţiile politice şi pedagogice ale lui *Locke* Convingerea sa nezdruncinată era ca în once împrejurare raţiunea trebuie să fie suprema instanţă critică şi forţă călăuzitoare.

Libertatea individuală ţine de adevărata esenţă a omului, şi pornind din această premisă *Locke* scoate întrega condiţie socială a omului El este unul din întemeiatoni liberalismului modern. Respinge concepţia lui *Hobbes* după care starea naturală a omului s-ar caracteriza pnn inegalitate şi supunerea celui slab faţă de cel mai tare. Pentru *Locke* această stare se caractenzează mai degrabă pnn libertate şi egalitate. Acestea sunt şi nişte dreptun atât de naturale ale omului. încât fie sunt antenoare naşterii societăţii civile, mai mult decât atât. chiar şi societatea civilă s-a constituit pe temeiul acestora. Justificarea dreptului la libertate reprezintă cea mai importantă năzuinţa a gândim politice a lui *Locke* Consideră că absolutismul este nejustificat, indiferent că este vorba de forma sa despotică, cum era aceasta susţinută de *Hobbes.* fie de forma sa patnarhală. cum voia aceasta s-o impună *Filmer* (1604-l647) în lucrarea sa *Patriarhul,* după care puterea regală a fost dată de către Dumnezeu lui Adam şi de la acesta au moştenit-o apoi toţi domnitorii Statul trebuie considerat ca rezultatul asociem libere a cetăţenilor, care nu suprimă drepturile naturale ale oamenilor, ci, dimpotrivă, apărarea şi afirmarea acestora constituie adevăratul său scop Cea mai înaltă putere o deţine nu

251

şeful statului ci reprezentanţii aleşi ai poporului: corpul legislativ Acestuia îi sunt subordonate celelalte două puten. care îndeplinesc voinţă comună: puterea executivă care veghează la respectarea legilor şi puterea federativă, care este chemată să apere comunitatea împotriva atacurilor din afară Aceste două din urmă puten. puse în slujba binelui comun, pot fi întrunite în persoana monarhului. Adevăratul suveran este. întotdeauna, puterea legislativă constituită din încredinţarea poporului. Monarhul stă sub puterea legilor, dacă nu le respectă revolta poporului contra sa este îndreptăţită

Relaţia dintre Bisencă şi stat *Locke* a studiat-o în cunoscuta sa *Scrisoare despre toleranţă (1689).* unde consideră că acestea pot fi separate perfect una de alta. Scopul statului este viaţă pământească, al Bisencn viaţa cerească. Din naştere omul devine cetăţean al unui anumit Stat dar într-o Bisencă el intră numai în urma unei hotărân libere Cele două structun sociale nu se pot încrucişa una cu alta. tocmai de aceea, statul trebuie să fie îngăduitor, tolerant faţă de credincioşii tuturor religiilor Numai ateiştii nu mentă nici o înţelegere

Educaţia nu poate avea un alt scop decât dezvoltarea individualităţii libere a tânărului - spune *Locke* în *Gânduri despre educaţie (1693)* Educatorul nu are voie să introducă nimic din extenor în sufletul celui pe care îl educă, ci trebuie numai să-l conducă în mod inteligent ca acesta să-şi dezvolte înclinaţiile naturale şi să se trezească în el autoactivitatea Educaţia fizică nu trebuie nici ea ignorată. Educatorul lui *Locke* nu este decât pnetenul şi sfătuitorul mai expenmentat şi mai vârstnic al celui pe care îl educă.

Influenţa lui *Locke* asupra gândim secolului al XVIII-lea a fost deosebit de mare. ideile sale au făcut epocă mai ales în Franţa; aici s-au scos chiar şi acele consecinţe ale gândim sale pe care singur nu ar fi îndrăznit să o facă. Fără el ar fi de

neconceput atât fizica lui
252
Condillac.precum şi întreaga linie a liber cugetătonlor Ideile sale pnvind educaţia au dus la naşterea lui *Emile* al lui *Rousseau.* iar cele politice î-au inspirat pe *Montesquieu* şi *Rousseau* Numai că încăpute pe mâinile acestora, liberalismul moderat şi practic al englezului *Locke* s-a transformat în doctrină franceză revoluţionară şi frământată
b. (ieorge Berkeley (1635-l753) Am văzut că *Locke* admitea încă faptul că în afara ideilor noastre mai există şi lucrun pe care omul nu le poate cunoaşte *Berkeley* se întreabă dacă aceste lucrun au cu adevărat realitate Căci noi nu avem niciodată cunoştinţa lucrunlor ci numai a reprezentănlor noastre. Aceste reprezentăn. *Berkeley* vrea să le supună unei cerectăn chiar mai severe decât cea întreprinsă de Locke. Acesta a ajuns prin analizele sale la presupunerea că avem reprezentăn abstracte. *Berkeley* neagă faptul că asemenea reprezentăn pot să apară în conştiinţa: nu reprezentănle ci numai numele pot fi generale. Putem avea reprezentarea unui om sau altul, a unui tnunghi sau altul dar niciodată nu avem reprezentarea Omului sau a Tnunghiului ca atare. Ideile avute în vedere de *Locke* ca pnmare nu sunt altceva decât nişte nume comune şi, astfel, ipostazierea lor nu este îngăduită.
Berkeley consideră că nu este cu putinţă să considerăm conceptul de matene drept o idee. el este un cuvânt fără înţeles, iar credinţa în existenţa lumii matenale extenoare o simplă iluzie Ceea ce noi numim lucrun nu sunt altceva decât nişte complexe de idei. De exemplu, spune Berkeley, un măr este asamblarea unei anumite forme, duntăţi. culon. gust. miros etc. Dacă extragem toate aceste calităţi din măr numai rămâne nici o substanţă sau matene ca suport invanabil. absolut, al acestor calităţi. Mistenoasa substanţă nu există deci nicăien Ideile noastre constituie singura realitate existentă pe care o putem cunoaşte întreaga lume matenală nu este decât o reprezentarea a eului subiectiv al omului.
253
Berkeley reuşeşte totuşi să ocolească idealismul subiectiv în varianta sa extremă, solipsismul, pnn aceea că pe lângă eul propriu, ca existenţă spirituală imaterială, fără întindere, activă, avem cunoştinţe intuitive nemijlocite. Acest eu nu este idee ci, dimpotrivă, ideile sunt acelea care alcătuiesc conţinutul său interior. Nu există, deci. altceva decât aceste realităţi sufleteşti şi reprezentările lor, Cntenul existenţei este pentru *Berkeley* actul luării de conştiinţă, esse est percipi.
Berkeley crede că pnn acest spiritualism al său e înfrânt definitiv materialismul. Intre reprezentările noastre există unele care apar ca rezultatul acţiunii sale voluntare, în timp ce altele apar în conştiinţa noastră cu mare forţă, independent de noi, în mod necesar. Acest caracter necesar atestă faptul că ele sunt produsul unei existenţe superioare nouă. adică a lui Dumnezeu. Aceste idei constituie realitatea propriu zisă. în timp ce celelalte alcătuiesc lumea visului sau a reprezentării Totalitatea ideilor produse de Dumnezeu, care depind una de cealaltă, formează natura. în care legea naturii este armonia dinainte planificată, ordinea succesiunii. Tot ceea ce există participă la spiritul universal creator, care le pătrunde pe toate, adică la Dumnezeu care a dat naştere nu lumii corpunlor ci unei lumi a existenţelor spintuale. *Berkeley* se pare că crede. în mod serios. în cuvintele Scriptuni - "Trăim, ne mişcăm şi suntem Dumnezeu".
a David Hume (172l-l776). Este cel mai mare gânditor pe care l-a dat Anglia. îndrăzneala gândini s-a împerecheat cu un spint cntic activ, dar lipsa lui este că nu s-a putut desprinde din braţele psihologismului. Pnn credinţa investită în certitudinea experienţei şi pnn neîncrederea faţă de creaţiile datontă cărora raţiunea se înalţă deasupra simţunlbr a devenit întemeietorul pozitivismului, care va deveni după el o permanenţa a filosofiei. Ideile sale au fertilizat nu numai filosofia - fără *Hume* foarte probabil că nu ar fi fost nici *Kant* - ci şi disciplinele speciale în atingere cu filosofia
Substanţa şi cauzalitatea. Filosofia lui *Berkeley* a desfiinţat lucrunle matenale. dar nu s-a atins de existenţa lucrunlor gânditoare Pe urmele lui *Berkeley, Hume,* cel mai ascuţit spint dintre gânditorii englezi, neagă deja existenţa unei substanţe spirituale. Cu aceasta procesul de destrămare a noţiunii de substanţă în gândirea modernă atinge punctul său extrem. In locul vechii ontologii, ce îl încuraja pe om promiţându-i cunoaşterea lucrunlor în ele însele. *Hume* încearcă să impună tema nouă a cercetăm cntice a conştiinţei însăşi, care să-i dezvăluie omului nu ce sunt lucrunle în sine ci ce sunt ele pentru şi în conştiinţa sa. Reprezentările omului - ideas - se nasc din impresiile sale sensibile - impressions. între stănle de conştiinţă ale omului, impresiile constituie

observaţiile şi sesizănle sale onginare. cum ar fi senzaţiile -to feel - de cald şi rece. plăcere şi durere, de exemplu Ideile sunt deja reproducea tocmai de aceea ele apar ca impresii de o intensitate mai redusă, cum ar fi, de exemplu, amintirea frigului "Toate ideile noastre nu sunt nimic altceva decât copii ale impresiilor noastre" *(Cercetare asupra intelectului omenesc,* paragraf 49) Aceste legătun sunt supuse de *Hume* unei cercetăn atente, care descoperă. în felul acesta, trei asemenea legi ale asociem reprezentărilor: a) asemănare - resemblance - care se extinde şi asupra diferenţelor, de exemplu, când culoarea albastră provoacă imaginea culorii roşu, albul a culoni negru: b) atingerea în spaţiu şi timp - contiguity - ca în cazul când asociem Vltava şi Dunărea: c) succesiunea necesară - care în mod obişnuit se mai numeşte şi legea cauzalităţii.
Dacă *Locke* şi *Berkeley* au arătat că lucrunle matenale nu sunt altceva decât legătun între percepţii, pe teza acestei psihologii *Hume* susţine că sufletul nu este nimic altceva decât o sumă a diferitelor conţinutun de conştiinţă - bundle or collection of perceptions - care se succed cu o iuţeală imperceptibilă Ceea ce numim eul unitar şi identic despre aceasta nu găsim niciodată în noi nici un fel de impresii. Şi dacă
255
impresiile alcătuiesc ceea ce numim lume exterioară iar ideile lumea interioară, dacă eul ar fi o realitate, el ar trebui să consiste, după *Hume.* din impresii sau din idei Dar întrucât eul nu este nici una şi nici alta. el nu poate fi altceva decât succesiunea ideilor, după cum non-eul. lumea, nu este altceva decât succesiunea impresiilor Şi cu aceasta orice realitate se dizolvă într-o relaţie funcţională, la *Hume* dispar lucrurile lumii externe şi interne şi nu mai rămâne nimic altceva decât sena mişcătoare a aparenţelor
Dacă nu mai există lucruri care să se poată înfăţişa sub forma relaţiei de influenţă dintre cauză şi cauzat, dintre cauză şi efect, atunci trebuie să dispară şi conceptul de cauzalitate Şi într-adevăr, mergând cu consecvenţă mai departe. *Hume* va dizolva şi cauzalitatea într-o succesiune de reprezentări El susţine că relaţia celor două noţiuni aflate în raport de cauzalitate nu este necesară, căci legătura acestora nu este dată în experienţă. Noi observăm. întotdeauna, numai faptul că fenomenul B urmează fenomenul A. dar faptul că urmează în mod necesar. într-o succesiune logică, aceasta experienţa nu ne-o mai spune. Acea forţă care dă naştere lui B plecând din A o gândim ca o impresie Deci şi aici este vorba numai de o relaţie între reprezentări, fără substanţă şi fără cauză. Şi acea constrângere interioară care dă naştere acestei legături este obişnuinţa şi credinţă, care provine din ea - belief. Obişnuinţa joacă un rol conducător în viaţa noastră - ea asigură acea facilitate prin care ducem ceva la îndeplinire, şi tot ea ne impune direcţia faptelor şi acţiunilor noastre Şi din aceste două influenţe se poate explica tot restul. Obişnuinţa face cu putinţă pentru noi experienţa, şi din cauza acesteia ajungem să credem că şi în viitor evenimentele se vor petrece la fel. cum s-au petrecut în trecut şi se petrec în prezent
Teoria cunoaşterii. In teona cunoaştem *Hume* se declară reprezentant al aşa numitului scepticism academic, de nuanţă moderată In cazul său îndoiala nu se extinde şi asupra experienţei; rămâne adeptul
256
"convingerilor naturale" care nu respinge credinţa în existenţa lumii exterioare Dar *Hume* nu se îndoieşte în ceea ce priveşte ştiinţele alcătuite din udecăţi intelectuale El a considerat că raţiunea nu este în stare să afirme sau să nege. să confirme sau să infirme convingerile noastre naturale: acestea sunt instinctive Natura, spune ***Hume.*** pronunţă prin intermediul oamenilor judecăţi. într-un mod la fel de necesar, cum ne constrânge la respiraţie sau la percepere Credinţa investită în realitatea lumii exterioare o consideră ca un act mai degrabă aparţinând fiinţei noastre sensibile şi perceptive decât gânditoare In general. ***David Hume*** consideră că gândirea este ceva secundar în raport cu acţiunea *David* ***Hume*** a anunţat acel mare principiu din care anumite curente filosofice şi-au făcut mai târziu principala lor deviză, şi care mod deosebit este caractenstică pentru conştiinţa sufletească a omului modern, după care acesta resimte. în pnmul rând. chemarea către acţiune şi numai după aceea, cealaltă chemare, către cunoaşterea teoretică şi teoretizarea frământată, plină de probleme, ce asaltează gândirea omenească. Cu aceasta. Hume introduce în câmpul filosofiei un moment de îraţionalitate. şi atunci când trece la explicarea vieţii active a omului se lasă inspirat din aceasta. Etica sa nu este . pe acest motiv, o problemă a raţiunii ci una a simţurilor De aceea, şi fenomenele morale primesc la el o explicaţie din punctul de vedere al psihologiei expenmentale

Etica. Pentru *Hume.* luat în sine. nimic nu este cu valoare sau fără valoare: toate devin astfel numai pnn simţămintele şi pasiunile omeneşti care se leagă de aceste lucrun Etica reprezintă desenul natural, geografia omului, altfel zis. o fizică a sensibilităţii, o ştiinţă naturală a moralităţii omeneşti în acţiunile sale. omul se lasă mişcat de setea de fencire şi drumul spre aceasta ni-l indică în modul cel mai sigur instinctele organice pe care ni le-a dat natura Măsura valoni etice o constituie plăcerea şi durerea De multe on. omul simte plăcerea chiar şi atunci când se distruge
257
din cauza acesteia Deci. pentru *Hume.* sentimentul etic fundamental nu este. ca la *Hobhes.* egoismul ci simpatia - fellow feelmg - care ne tace să resimţim starea altora, bucuriile şi tristeţile lor
Religia. Cât priveşte religia. *Hume* susţine că aceasta trebuie să înlocuiască motivele şi sarcinile eticii la acea categone de oameni care din punct de vedere spiritual nu au atins încă o dezvoltare deplină Omul pe deplin conştient nu simte însă nevoia să recurgă la religie Pnn lucrarea sa *Istoria naturală a religiei (1757). Hume* este pnmul care s-a străduit să sene istona dezvoltăm sufleteşti a religiei Susţine că religiile n-au fost create în mod artificial, ci ele au luat naştere în mod natural din spintul omenesc De asemenea, el a analizat formarea şi evoluţia reprezentănlor religioase, de la credinţele politeistc ale popoarelor pnmitive la monoteism şi. în această pnvinţă. a dat multe observ aţa deosebit de ascuţite
Hume a avut o largă influenţă cât pnveşte evoluţia ultenoară a gândim filosofice Pe urmele lui. *Adam Smith* (1723-l790) continuă analiza lumii morale a omului Pnn intermediul analizei sentimentelor de simpatie a ajuns. în cele din urmă. la întemeierea economiei politice Tot pe urmele lui *Daria" Hume* s-a născut psihologia asociaţionistă. atât de influentă după aceea, ai cărei pnncipali reprezentanţi sunt *David Hartley* (1705-l757) şi *Joseph Priestley* (1733-l804) care a legat psihologia de studiul sistemului nervos Mai trebuie amintit şi *Erasmus Darwin* (173l-l802). bunicul lui *Charles Darwin.* care pe baza studiilor sale privind instinctele, a lărgit domeniul psihologiei asociaţioniste într-o teorie biologică generală a evoluţiei

3. Filosofia morală engleză

întrucât gândirea modernă a rupt într-o manieră categorică cu transcendentalismul medieval, neacceptând nici un principiu speculativ abstract, preconceput în explicarea natuni şî pe terenul gândim morale a
258
apărut nevoia de a explica conţinutul vieţii etice a omului pornind din specificul esenţei sale Gânditom moderni, care au respins etica întemeiată pe fundamente religioase, s-au străduit să înţeleagă viaţa morală pornind, la început, aproape exclusiv, din datele conduitei individuale a omului. Direcţia aceasta s-a dezvoltat şi în Anglia secolului al XVII-lea însă aici corespunzător cu elementele tradiţiei istonce locale, gânditom au arătat mai mult interes faţă de trăsătunle propni vieţii sociale Unul din reprezentanţii cei mai de seamă ai nou direcţii de gândire este *Antony Ashley Cooper, conte de Shaftesbury (167l-l713).* După el nu există o deosebire esenţială între existenţa naturală şi existenţa socială. între voinţa egoistă şi capacitatea de dăruire a individului. *Shaftesbury* a crescut în cultul înflăcărat pentru creaţiile literatuni greceşti. în el trăind un suflet îndrăgostit de frumos Era adeptul unui fel de panteism poetic, şi a simţit cu înflăcărarea unui "suflet frumos" armonie divină, ce putea fi contemplată în toate aspectele realităţii Şi în Dumnezeu vedea nu puterea ci bunătatea şi frumuseţea, iar în viaţa morală considera drept valoare acţiunea în care omul se manifestă nu pentru a obţine răsplata faptelor sale. ci se lasă condus de îndemnunle provenite din bunătatea inimii. In concepţia sa a îmbinat într-o formă ongmală. idealul omenesc al Greciei antice cu acela, propnu secolului al XVII-lea. al omului galant
în doctrina sa morală a căutat religia imanentă a frumosului, care ne îndeamnă la înfrumuseţarea intenoară a vieţii umane Omul poartă în sine. în mod instinctiv, trei felun de simţun: 1) cele contrare natuni. care nu servesc nici binele nostru, nici al celorlalţi. 2) cele naturale, care sunt premisele vieţii sociale, şi 3) porninle egoiste Judecata de valoare morală se înalţă deasupra acestora şi primeşte expresie în acea reflexie care pune. faţă în faţă. şi compară între ele sentimentele egoiste şi cele altruiste Această valoare se manifestă ea însăşi pnn intermediul sentimentelor în ceea ce este plăcut şi ceea ce este neplăcut Frumosul moral este expresia

259
acelui sentiment în care se contopesc armonios servirea bunurilor individuale şi sociale, a căror viziune trezeşte o plăcere nemijlocită *Shaftesbury* manifestă încredere în bunătatea omului: dacă ne ostenim pentru alţii lucrăm în folosul nostru propriu, căci fericirea altora se răsfrânge şi asupra noastră Lumea nu este decât o armonie îmbucurătoare, dar metafizica raţiunii se arată în stare să conceapă aceasta, căci numai bunătatea simţim, simpatia pot pătrunde în această frumuseţe Nu formulele raţiunii logice ci viziunea artistică este cea capabilă să pnndă adevărata esenţă a realităţii Spaţiul infinit este umplut de puterea creatoare nemărginită a lui Dumnezeu, realitatea este mişcată de puten organice interioare. Omul îşi atinge adevăratul ţel al vieţii abia atunci când realizează conştient, în el însuşi, armonia adâncă a realităţii. Scopul şi totodată idealul moral îl reprezintă o asemenea personalitate umană care. cu ajutorul legăturilor create pnn prietenie şi simpatie se poate contopi cu semenii săi într-o totalitate unică, precum aceea pe care lucrunle natuni o alcătuiesc în totalitatea realităţii Realizarea acestui ideal de viaţă înseamnă cea mai mare bucune Acest ideal de viaţă, atât de poetic colorat, a fost deosebit de influent .asupra scnitonlor germani din a doua jumătate a secolului al XVlII-lea. în această pnvinţă *Herder* şi *Goethe* sunt adânc îndatoraţi lui *Shaftesbury.*

Ideile anunţate de *Shaftesbury* primesc o formă mai sistematică la gânditorul îslandez *Francis Hutcheson* (1694-l747). adept al estetismului moral al acestuia. Este prunul care vorbeşte de un "simţ moral" (moral sense) înnăscut, care precum o busolă indică instinctiv cei doi poli opuşi ai vieţii morale a omului, binele şi răul. indiferent de urmânle ce aduc folos ale faptelor noastre Pentru el. cele mai valoroase sunt acele fapte şi acţiuni care procură cea mai mare fericire pentru cei mai mulţi oameni De la el provine cunoscuta formulă: "the greatest happiness for the greatest number" în lumea sufletelor acţionează ca o lege universală iubirea.

260

corespondent al atracţiei din lumea materială a corpurilor Iubirea nu poate fi considerată ca un egoism deghizat în acest caz omul ar trebui să iubească numai atunci când aceasta îi procură şi un profit, ceea ce este

contrazis însă de expenenţă

Pe aceeaşi linie *Joseph Rutier* (1692-l752) apare ca şi cel care a descopent în "conştiinţa morală" principiul necondiţionat, absolut, al vieţii morale Aceasta este ca un fel de voce a providenţei, care se face auzită în om. a cărei poruncă trebuie ascultată şi urmată în ciuda intereselor practice ce pot să contravină cu aceasta

într-o contradicţie îndrăzneaţă cu optimismul atât de rafinat al lui *Shaftesbury.* care mai avea credinţă în comoara de nobleţe sufletească a omului, se situează paradoxalul *Bernard Mandeville* (1670-l733) în *Fabula albinelor* (The table of the bees - 1705) susţine că izvorul oncărei acţiuni omeneşti se află în egoismul şi orgoliu uman Pârghiile progresului material al omenim sunt viciile, pasiunile egoiste şi nu virtuţile Urmărit de promisiunea folosului, pe de o parte, donnd să scape de teroarea fricu. pe de altă parte, oamenii se adună în alcătuin cu caracter social In acestea viciile publice acţionează întotdeauna ca binefacen publice. Un legiuitor înţelept este acela care exploatând cu abilitate interesele egoiste poate pune pe oameni să lucreze totodată şi spre folosul binelui colectiv In felul acesta, păcatele şi greşelile morale se pot transforma uşor în izvoare ale binelui public Astfel, progresul moral al omenim intră într-o contradicţie de nesoluţionat: nu se pot realiza deodată şi unul şi altul, trebuie ales între ele,

sau unul sau altul

Oncât ar suten de anumite unilateralităţi afirmaţiile făcute de moraliştii englezi. în operele lor întâlnim multe observaţii preţioase pnvind psihologia vieţii morale, ce vor intra în matenalul pe care îl va prelucra, mai târzm. gândirea filosofică sub forma sistematică a unor mari doctrine morale.

261

4. Iluminismul

a. Consideraţii introductive. în dorinţa de a descătuşa gândirea omenească de orice constrângere şi autoritate exercitate din afară. Renaşterea a lăsat moştenire epocii modeme îndemnul de a cultiva ştiinţa şi de a dezvolta spiritul critic. Aceasta nu numai că nu va fi abandonată, dimpotrivă, tendinţele sale novatoare vor spori de-a lungul întregului secol al XVII-lea. pentru a stinge o adevărată culme a dezvoltăm lor în secolul

al
t r
XVIII-lea. Acesta, e socotit secolul lumirulorXStnct cronologic vorbind el se întinde de la paşnica revoluţie engleză din 1688 până la sângeroasa revoluţie franceză din 1789, amândouă aceste revoluţii au consacrat cucenrea putem politice de către clasa socială a burgheziei orăşeneşti în ascensiune. De aceea, secolul luminilor este revoluţionar în primul rând dar. în egală măsură, umanitarist şi progresivist Deşi este englez pnn onginea ideilor pe care se bazează, apare ca un secol francez, pnn fomia pe care aceste idei sunt chemate să le umple. Pnn haina stilistică elegantă şi clară pe care ideile iluminismului o îmbracă în Franţa, pnn caracterul lor prea puţin sistematic şi datontă aluziilor mai mult diletante, pnntr-o notă de accentuat radicalism social, aceste idei străbat de la un capăt la altul Europa şi sub acţiunea acestui factor ideologic, s-a putut vorbi pe bună dreptate de Europa franceză a secolului al XVIlI-lea

Dezvoltarea impetuoasă a ştiinţelor, ca fenomenul cel mai caracteristic existenţei spintuale a lumii modeme, asociază într-o inseparabilă legătură doi termeni fundamentali pentru fizionomia intelectuală a secolului al XVIII-lea: raţiunea şi natura în contextul acestei legătun. ştiinţa nu apare decât ca şi cunoaşterea raţională a natuni. ndicată pe cea mai înaltă treaptă a sa. Astfel, că în manifestările exerciţiului cntic cu care este investită acum raţiunea, ca noua sa funcţie socială, ea va respinge nu numai ceea ce este neraţional dar şi ceea ce este nenatural.

262

acestea două până la un anumit punct confundându-se din perspectiva sa. Exerciţiul raţiunii apare pentru om ca fiind cel mai natural, mai îndreptăţit îndreptându-se atât împotnva tradiţiilor trecutului cât şi a autontăţilor prezentului, acestea amândouă manifestându-se constrângător în raport cu spintul omenesc. îngrădindu-i libertatea de mişcare. Şirul de manifestări cntice ale raţiunii primeşte şi o învestitură socială, pnn care raţiunea însăşi se lasă încălzită de idei şi idealun politice, coboară în arena confruntărilor date de ele. devine cea mai de temut armă de atac. In lupta pe care masele omeneşti cele mai largi nemulţumite de supravieţuirea unor vechi instituţii medievale - între care Bisenca ş» Regalitatea au făcut cel mai strâns pact pentru a putea rezista trecerii timpului, sub forma doctrinei monarhiei de drept divin - caractenzate pnn cea mai abjectă corupţie. în această luptă raţiunea devine îndreptarul, idolul mărtunsit. un fel de divinitate inspiratoare pnn prestanţa sa a mulţimilor dornice de a înlătura vechiul.

întruchiparea cea mai fidelă a acestei raţiuni, ce îşi asumă îndeplinirea unei funcţii sociale de primă urgenţă, devine filosofia; pe când raţiunea ştiinţifică rămâne pe mai departe închisă în sfera strâmtă a preocupănlor sale teoretice de cunoaştere a natuni. fără nici un impact major asupra realităţii nemijlocite a omului, cea socială, cu excepţia celei ofente de revoluţia tehnică, raţiunea filosofică se angajează în schimbarea lumii. începe epoca când. important este nu de a cunoaşte lumea ci de a o transforma. Pnn aceste funcţii, pe care şi le asuma în cadrul cultural şi social-politic trasat în epoca luminilor, filosofia dobândeşte un nou prestigiu De altfel, secolul acesta se va numi pe sine. plin de orgoliu, un secol al filosofici, angajat în numele raţiunii în răsturnarea vechii ordini sociale a lumii Adaptată la măsura nevoilor sociale ale epocii, filosofia dobândeşte un caracter popular şi democratic, puternic marcat de tendinţe pedagogice, urmărind multipla educare şi formare a maselor; este, într-un cuvânt, o filosofic a luminilor Probabil pentru prima oară în istone,

263

filosofia se solidarizează strâns cu epoca sa. într-un front comun de luptă Filosofia cucereşte nu numai scena exterioară a vieţii sociale, dar ea pătrunde în saloanele deschise noului suflu de gândire ale aristocraţiei care cochetează cu ideea de schimbare şi progres. întră în cafenelele intelectuale şi în mediile artistice, păşeşte în băncile bogătaşilor, se furişează în budoarele curtezanelor şi chiar în biserici, tulburând şi ispitind preoţimea Dar marea realizare este că ieşind în stradă şi în pieţe publice, filosofia se adresează direct poporului şi. amplificând revolta nelămuntă a acestuia, se va pricepe să-i imprime o direcţie de acţiune. îndreptând-o. în energice valun de furtună. împotriva edificiului vechi şi învechit, medieval, al vieţii sociale, pe care îl va zdruncina din temelii

Secolul al XVIH-lea mai crede. apoi. cu o tărie de nezdruncinat în evanghelia progresului Omenirea ajunsă la vârsta maturităţii sale raţionale este capabilă de a se bucura de

lanţurile trecutului şi de exploatare, şi stăpână pe puterile raţiunii sale. încrezătoare în ea însăşi. în stare să înainteze de la ignoranţă la cunoaştere. Acest progres, ce are ca resort intim al său raţiunea, va conduce omenirea către libertate şi o va instala într-o stare de fericire, care. amândouă constituie staţia finală spre care înaintează mişcarea istorică a omenim Cu toate că apelează la progres ca mijloc de realizare a programului ideologic ce l-a afişat, iluminismul este lipsit de simţul istoriei, nu posedă ideea de individualitate ireductibilă şi irepetabilă. care alcătuieşte stofa, materia internă a vieţii istorice In această lipsă rezidă şi puterea sa. curajul de a se avânta pe terenul speculaţiilor generale, abstracte De aici provine dogma raţionahstă anistorică, de care se îmbată iluminismul omul este pretutindeni acelaşi indiferent de loc şi de timp. fiindcă există o natură generală comună, identică în toţi Toţi posedă aceeaşi raţiune iar formele de realizare politică şi culturală pe care le ia viaţa omenim sunt accidentale, alterări conjuncturale trecătoare ale raţiunii şi naturii umane, ale dreptului natural Universal în om Evoluând pe aceste

264

coordonate ale naturalismului şi raţionalismului, iluminismul va cădea în antinomia teoretică din care nu va putea ieşi: pe de o parte, prin naturalism el este anistoric, natura fiind eternă, aceeaşi oriunde şi oricând, identică în toţi oamenii; pe de altă parte în contradicţie cu aceasta, pnn raţionalism va trebui să admită şi un anume evoluţionism. ce acceptă progresul raţiunii, care implică deci o anumită acceptare şi a istoriei

Din această perspectivă raţională, judecând trecutul din punct de vedere intelectual, ca o greşeală şi o rătăcire a minţii, o eroare ce abate omenirea de la direcţia drumului ei drept înainte, iluminismul se va încheia. ma ales în Franţa, cu o tentativă de violentă răsturnare a trecutului, care va lua. totodată, şi aspectul unei reacţii antnstonce ca atare. Se vor aşeza în loc fundamentele unei noi orânduiri politice, care va face din raţiune şi libertate însemnele cele mai nobile ale demnităţii omeneşti, oferind. în acelaşi timp. modelul de urmat al eforturilor de reformă socială ivite pretutindeni pe continent

b. Iluminismul francez După ce în Anglia, la sfârşitul secolului al XVHI-lca. în 16X8. filosofia luminilor a inspirat înfăptuirea acelei revoluţii paşnice care va aşeza societatea pe calea unei evoluţii constituţionale, ea trece pe continent pentru a alimenta mişcările revoluţionare de aici. Dacă în secolul al XVlI-lea Anglia venea pe continent ca să înveţe de la francezi, în secolul următor situaţia se schimbă După apariţia celor două lucrări ale lui *Voltaire. Scrisori engleze* (sensă în 1728 şi apărută în 1734) şi ***Elemente** ale filosofici lui Newton* (1738). atenţia continentului, şi a francezilor în special, se fixează în întregime asupra Angliei. începând perioada pelennaiului cultural în sens invers. Soarta raţionalismului francez a fost decisă. în cadrul iluminismului, de influenţa empirismului englez

Gândirea filosofică a iluminismului francez din secolul al XVIII-lea este săracă din punctul de vedere al originalităţii ideilor: fondul principal de

265

idei este extras din empirismul englez, dar meritul iluminismului francez este acela de a se fi priceput să prelucreze şi să sporească acest capital intelectual Spiritul englez dominat de tendinţe mai conservatoare, nu s-a rupt niciodată de tradiţii Gândirea engleză a menţinut formele trecutului pe terenul gândim religioase şi etice, care constituie domeniul ei de preferinţă, chiar şi atunci când conţinutul acestora şi-a pierdut orice valabilitate şi valoare pentru prezent In schimb. în ciuda influenţelor exercitate asupra ei. Franţa rămâne patria lui Descartes. împărtăşind cu fidelitate cultul raţiunii Ea este vrăjită în continuare de ideea unei raţiuni naturale pure. amestecând, astfel, lumea conceptelor ideale cu lumea lucrurilor reale. Această raţiune va fi aplicată în toate şi la toate, manie ei domenii de manifestare fiind considerate natura şi umanitatea Se formează un tnplet conceptual raţiune - natură - societate. în afara căruia gândirea franceză a secolului al XVIII-lea nu poate fi înţeleasă

In schimb, iluminismul francez nu va putea împăca raţiunea cu ideea de istone El a rupt cu conştiinţa de sine a trecutului, şi-a stins simţul pentru istone pe motivul că. conceptul raţional nu are istone Mai puţin conservatoare şi tradiţionalistă, dar mai revoluţionară, gândirea franceză se eliberează de apăsarea istonei. pentru a ne pune în faţă schiţa teoretică a concepţiilor. în deplina lor nuditate raţională Şi face aceasta cu întorsătunle de gândire ale unui gen plin de spint şi cu mijloacele unei arte literare cizelate pnntr-o expenenţă estetică ce atinge. în Franţa, datontă clasicismului, o vârstă de câteva secole

Iluminismul a devenit un curent universal numai datontă gândim franceze Gânditoni francezi fabncă . tară să-şi dea uneon seama, nişte explozibile morale, neputând să prevadă ravagiile sociale la care acestea vor duce Pnn francezi, cultura modernă burgheză devine o putere socială, un motor spintual. o afirmare a colectivităţii omeneşti libere şi întreprinzătoare. Este cert că fără francezi filosofia iluminismului englez nu ar fi dobândit o valoare universală

266

europeană Ideile revoluţionare ce au schimbat mentalitatea continentală, deşi engleze la ongine. poartă amprenta spintului francez. De aceea, în telul acesta. Franţa devine călăuza spintului european modern. Limba franceză ajunge o limbă internaţională, un eficient instrument de

propagandă

In cazul cultuni franceze, spintul iluminismului a pătruns în aşa măsură întreaga gândire a secolului al XVIII-lea. încât în cadrul acestuia nici nu contează atât operele individuale cât spintul general comun, care le străbate şi le face cu putinţă, se manifestă pnn acestea. Cele trei man opere, care exprimă în cea mai largă măsură acest spint. au apărut pe la mijlocul secolului al XVW-lea; în 1748 *Montesquieu* editează *Spiritul legilor*. în 1749 *Buffon. Istoria naturală,* iar în 1750. *Diderot* dă la iveală schiţa mani întrepnnden intelectuale care va fi *Enciclopedia,* ale cărei 29 de masive volume. împreună cu adaosunle lor. vor apărea între 175l-

1780.

Enciclopedia. Dintre aceste trei man opere ale geniului francez, ultima este cea care a creat cea mai intensă mişcare a spintului pentru că cititoni ei au recunoascut în paginile sale însuşi glasul spintului cel mai înaintat al epocii lor Locul *Enciclopediei* în cultura franceză a vremii este

central

Enciclopedia reprezintă o mare luptă: războiul spintului modern împotriva tradiţiilor transmise de epocile vechi, antenoare. în ochii multora din cele mai alese spinte ale vremii, deocamdată este cu mult mai importantă dărâmarea fortăreţelor trecutului duşman - bisenca. sistemul social de castă - decât problema, cu mult mai dificilă, a ceea ce urmează să fie construit, ndicat pe terenul odată astfel golit Dar pe lângă dorinţa arzătoare de a dărâma vechiul, exprimată mai ales în zâmbetul batjocontor şi ironic, plin de nestatornicie, care se poate citi pe crupul lui *Voltaire.* aşa cum ni l-a redat plastic *Houdon.* îşi ndică deja capul şi nevoia

267

reconstrucţiei, pe baza căreia se va contura. încetul cu încetul, cu toată hotărârea, idealul societăţii burgheze.

Enciclopedia este dimensionată către viitor, deschisă în aşteptarea lui. Prin ea gândirea omenească reuşeşte să dărâme toate zidurile despărţitoare dintre oameni şi să dea naştere acelei iubiri teoretice de oameni, sentimentul filantropiei, marelui principiu al umanismului umanitarist, pe care secolul al XVlII-lea' le-a lăsat, prin paginile *Enciclopediei,* secolelor următoare, ca una dintre cele mai preţioase moşteniri ale sale. Totodată Enciclopedia aduce o nouă concepţie asupra naturii: dacă în secolul al XVll-lea *Pascal* mai tânjea să treacă omul din ordinea natuni în cea superioară a graţiei divine, acum. sufletul omenesc este invadat de un optimism naiv şi o încredere aproape nesfârşită fală de natură. Cum s-a spus. *Enciclopedia* reprezmtă arsenalul de arme spirituale al epocii

Montesquieu (1689-l755) s-a hrănit. în mod deosebit, din ideile social politice ale lui *Locke* Simţul istoric, ce va constitui adevărata cucerire a iluminismului, se manifestă în cazul său deja cu destulă putere. Schiţează ideea. ce va face carieră în romantism, a "sufletului popular", şi susţine că în viaţa istorică a omenim întâlnim legi care trebuie interpretate ca "raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor". Tocmai de aceea. între legile, instituţiile şi caracteristicile naturale, respectiv etice, ale unui popor vede o asemenea relaţie reciprocă ce face imposibil transferul mecanic al instituţiilor de la un popor la altul Idealul său este constituţia engleză, bazată pe separarea puterilor în stat: executivă, legislativă şi judecătorească. Pnn raportare la aceasta face critica relaţiilor şi instituţiilor politice ale vremii sale

Voltaire (1894-l778). supranumit patriarhul de la Ferney. prieten cu *Friederich al II-lea.* regele Prusiei, patronul Aufklărungului. este sufletul iluminismului francez şi conducătorul mişcărilor spirituale ale

268
epocii Nu este un gânditor original, dar rămâne un mare scriitor enciclopedic, cu o activitate universală, poet. prozator, dramaturg, istoric. Avocat în slujba cauzelor drepte, se manifestă ca un duşman neînduplecat al Bisericii şi al clericalismului
în filosofic se situează. în general, pe poziţiile empirismului şi scepticismului, care vede în cunoştinţele omeneşti mai mult limitele lor, iar realitatea însăşi o consideră ca fiind deosebit de infirmă Mai presus de orice, apare însă ca vulgarizator al nou concepţii teoretice ce porneşte din ştiinţa mecanică a lui *Newton* Concepţia sa politică se sprijină pe liberalismul susţinut de *Locke.* în timp ce în atitudinile sale practice se lasă călăuzit de liber cugetătorii deişti englezi Admite totuşi existenţa lui Dumnezeu Ar trebui să cădem pradă celei mai negre disperări dacă nu ni s-ar ofen. spre salvare, credinţa într-un Dumnezeu drept Şi dincolo de aceasta, conceptul de Dumnezeu nici nu prea mai prezintă, pentru el. vreo altă importanţă pozitivă Dimpotrivă. Bisenca. în calitatea sa de instituţie cu acţiune în câmpul social, gâtuieşte întreaga noastră libertate de mişcare tocmai pnn conceptul de Dumnezeu. De aceea vocea sa va suna mereu cu tonul ironiei şi al uni - Ecrasez l'infame!" Totuşi. în legătură cu conceptul de Dumnezeu afirmă: "Si Dieu n'existait pas. ii taudrait l'inventer" Puterea lui Dumnezeu nu poate fi lipsită de limite dacă lumea nu este perfectă. De aceea, rolul omului este mai degrabă acela de a fi un colaborator în programul divin de desăvârşire a perfecţiunii realităţii. în munca acesteia de a crea chipul moral al lumii. Aceasta înseamnă un rol activ pe seama omului: în cadrul cercului strâmt asupra căruia se exercită controlul putem sale. el trebuie să contnbuie la scăderea cantităţii de durere şi suferinţă omenească, şi pe cât îl lasă putenle sale să contnbuie la tnumful adevărului. Ironist de mare clasă, paradoxal şi sarcastic, nu-i scapă speculaţiile vechii metafizici, manifestând o preferinţă deosebită pentru optimismul lui *Leibniz*
269
Etienne Bonnot de Condillac (1715-l780). pe terenul filosofiei propriu zise, este un adept al teonei cunoaştem a lui *J.Locke.* fiind un reprezentant al empirismului în sensul strict al cuvântului. Originalitatea sa filosofică rezidă în exagerarea, dusă până la ultimele limite posibile, a empirismului *Locke*
Nu există decât senzaţii. *Condillac* susţinând că orice cunoştinţă provine din exterior, de la lucruri, pe calea "simţului extern". De aceea, fiecare dintre ele este fie o senzaţie pură. fie o senzaţie transformată -sensation transformee. Ea explică gândurile, sentimentele şi actele de voinţă: atenţia este o senzaţie unică sau mai energică, iar judecata constă dintr-o împărţire a conştiinţei între mai multe senzaţii In afară de senzaţiile primite din afară, nu există nici un alt izvor de cunoaştere, respingându-se. prin aceasta, şi conceptul de reflexie internă a lui *Locke* Ceea ce acesta socotea drept cunoştinţe dobândite prin reflexie, prin simţul intern, admis ca un alt izvor al cunoaştem alături de senzaţii, pentru *Condillac* se reduce tot la senzaţii. Acestea sunt elementul de bază care intră în componenţa întregii noastre vieţi sufleteşti
In *Tratat despre senzaţii* (1754). pentru a ilustra plastic această ongine unică a tuturor cunoştinţelor. *Condillac* recurge la ficţiunea unei statui, care pnnde viaţă şi devine om pnn dobândirea succesivă a senzaţiilor începând de la cele mai simple. La început această statuie devenită om este numai nas iar sufletul său este. din acest motiv, doar mirosuri. Treptat, intră în joc şi celelalte organe de simţ cu senzaţiile corespunzătoare lor. pnn prelucrarea şi folosirea datelor acestora fiind posibilă cunoaşterea întregii realităţi. Intre aceste senzaţii cele mai importante apar cele ofente de simţul tactil, care ne sugerează existenţa unei lumi matenale. în afară de noi. Aceasta este schiţa, genetic realizată, a vieţii sufleteşti, elaborată în întregime din perspectiva mecanicistă, în care activitatea voluntară a omului abia dacă îşi poate găsi un loc şi un rol. Un
270
empinsm atât de consecvent nu putea să nu ducă la un anume scepticism colorat de nuanţe agnostice, chiar împotnva donnţei lui *Condillac,* de fapt omul nu cunoaşte decât senzaţiile din el şi nu şi realitatea din afara lui.
Acest senzualism, ce la prima vedere părea atât de consecvent cu sine. se fereşte însă. din motive de natură predominant religioasă, de a trage consecinţele antisufleteşti la care a ajuns *Hume* In ultimă instanţă, *Condillac* afirmă existenţa unui suflet imaterial, descinzând cu aceasta, în metafizică, pe poziţii spintualiste Cu toate acestea, matenalismul lui *La Mettrie* şi al lui *D'Holbach* sunt o consecinţă logică a evoluţiei pe drumul astfel început de *Condillac* pnn senzualismul său

In plan metafizic propnu zis. senzualismul empinst din teona cunoaştem se împacă mult mai bine cu matenalismul decât cu spintualismul Trecerea de la senzualism la matenalism se realizează pnn întemeietoni noului matenalism. specific gândim franceze a secolului al XVlII-lea: La Mettne şi D'Holbach. Matenalismul acesta oferă o soluţie monistă a dualismului cartezian suflet-matene. Nu există decât matene, sufletul este o manifestare materială, senzaţia fiind o vibraţie a substanţei cerebrale.

La Mettrie (1709-l751). medic ca formaţie, influenţat mai cu seamă de *Descartes* şi *Locke* In *Omul maşină* (1748). apărută mai întâi anonim, aplică la cazul omului teona carteziană a omului-maşină. Consideră omul drept o maşină fără suflet Din perspectiva unui matenalism antropologic luptă, din toate putenle. contra ideii de independenţă a sufletului, pe care îl reduce la un fenomen dependent în întregime de stan corporale, având la bază procesele fizice şi fiziologice ale creierului. Senzaţiile constituie matena de bază a cunoaştem omeneşti, dar nu numai ele ci şi toate celelalte manifestăn ale vieţii sufleteşti pot fi întoarse înapoi la asemenea stan corporale. Unde nu există senzaţii, acolo nu există nici idei. Celelalte cunoştinţe se nasc din asocierea mecanică a reprezentărilor mişcăni.

271

Sufletul nu este altceva decât un nume separat, pnn care desemnăm partea *%* gânditoare a trupului nostru, adică creierul Mobilul tuturor acţiunilor ' omeneşti este plăcerea. *La Mettrie* opnndu-se. astfel. în hedonism

Dar cu această doctrină a unui materialism al sufletului. *La Mettrie* încă nu susţine că once realitate are doar un caracter material Astfel, nu întâlnim la el un răspuns clar şi explicit la întrebarea, dacă existenţa lui Dumnezeu ca realitate spirituală trebuie admisă sau respinsă

D'Holbach (1723-l789). baron de origine germană, stabilit în Franţa, pnn *Sistemul naturii* (1776) lărgeşte matenahsmul de la studiul omului la ansamblul realităţii, dând pnn aceasta ceea ce s-a numit evanghelia matenalismului

Natura este necreată şi nepientoare. eternă, alcătuită dm atomi în mişcare, conform cu legile mecanice ale atracţiei şi ale respingem Once fenomen este un rezultat pe care mişcarea îl scoate la iveală din sânul matenei veşnice. în care atomii închid în ei şi instinctul conservăm lor în natură, totul apare ca fiind stnct determinat mecanic. Determinismul acesta izvorăşte din însăşi alcătuirea matenei: mişcarea nu se exercită din afară asupra matenei ci este inerentă acesteia D'Holbach merge mai departe şi face şi acel pas pe care *La Mettrie* s-a fent să-l facă: neagă şi existenţa lui Dumnezeu. Sufletul nematenal. libertatea voinţei şi existenţa lui Dumnezeu nu sunt decât nişte simple fantome ale închipuim. In once caz. nu există nimic dincolo de simţun despre care să putem afirma cu o certitudine absolut indubitabilă că există Atracţie si respingere, ca legi fundamentale ale lumii fizice, prezintă şi o prelungire în sectorul etic al nivelului uman al existenţei pnn legile de iubire şi ură

Helvetius (1715-l771) este un om jovial şi amabil, care a dat expresia formei etice a senzualismului şi a matenahsmului Stă mai ales sub influenţa lui *Mandeville* Egoismul constituie resortul principal şi unic al faptelor omeneşti, "secretul lumii întregi", cum zicea *Doamna du*

Deffand Fapta în aparenţă dezinteresată constituie şi ea doar un egoism deghizat, un interes bine înţeles, căci omul făcând, fără nici un exces de zel, bine celorlalţi, cultivă, indirect, profitul personal. în perspectiva vieţii, foarte adesea, acţiunea dezinteresată este singura acţiune din care omul poate scoate un folos pe seama sa. Egoismul reprezintă o pasiune omenească obştească, a-l înăbuşi înseamnă a extirpa din om forţa creatoare de progres şi rafinament pe linia vieţii Egoismul ca şi viciul sunt condiţii indispensabile ale progresului omenesc.

Fencirea. după care aleargă toţi oamenii, este doar o plăcere a simţunlor. în această pnvinţă. oamenii sunt toţi la fel. conform natuni. \ Diferenţele care se pot constata între ei sunt numai de un caracter exterior. I cele mai multe provenind din educaţie, căci aceasta fixează şi direcţia de care depinde căutarea intereselor noastre. Dacă doi oameni ar putea primi o educaţie perfect identică, spune *Helvetius.* în marea sa încredere manifestată în educaţie, atunci şi sufletele lor ar putea fi identice. Pnn aceasta. *Helvetius* nu separă interesul individual de cel colectiv, căci omul care trăieşte în societate participă atât la fencirea cât şi la durerea colectivă. Cel care acţionează după interesul său bine înţeles - l'interet bien entendu -foloseşte nu numai lui ci şi întregii colectivităţi. Tocmai acest lucru trebuie să-l pnmească tineretul ca un dar din

partea educaţiei.
Acest teoretician fanatic al egoismului a dat probabil glas corupţiei morale a pătunlor sociale supenoare ale Franţei, din vremea uşuraticului rege *Ludovic al XV-lea* Ca o sancţiune etică a acestei stan s-a declanşat şi potopul Revoluţiei, răzbunarea celor nenorociţi şi dispreţuiţi.
Diderot (1713-l784). sufletul Enciclopediei, operă monumentală
iţealizată pnn colaborarea tuturor savanţilor timpului, cel mai penculos
.rsenal de arme spirituale ale epoca, s-a ndicat de la matenalism la un
naturalism panteist. însufleţit de avânt poetic. Deşi gândunle lui Diderot nu
sunt turnate într-o formă sistematică, scânteia geniului străluceşte de multe
273
272
ori printre ele In uruvesrul înconjurător procesul vieţii este resimţit ca o eternă mişcare circulară Astfel, lucrarea sa *Interpretarea naturii* se încheie. într-un mod semnificativ, în felul următor: "Am început cu Natura, pe care ei au numit-o creaţiunea Ta şi voi sfârşi cu tine. cel care te numeşti pe pământ Dumnezeu. O. Doamne! Nu ştiu dacă exişti, dar voi gândi ca şi cum tu ai vedea în sufletul meu şi voi lucra ca şi când aş fi în faţa ta. Nu-ţi cer nimic pe lumea aceasta, deoarece cursul lucrurilor este necesar prin el însuşi dacă tu nu exişti, sau pnn voinţa ta. dacă exişti. Nădăjduiesc că voi fi răsplătit de tine pe lumea cealaltă, dacă aşa ceva există, deşi tot ce fac pe lumea aceasta fac de la mine. Dacă săvârşesc binele. îl însuşesc fără ca să fac eforturi, dacă urăsc răul îl urăsc fără să mă gândesc la tine Nu m-aş putea opri să nu iubesc adevărul şi virtutea şi să urăsc minciuna şi viciul, fie că aş şti că nu exişti, fie că aş crede că exişti şi că săvârşesc un păcat faţă de tine Iată cum sunt eu. o parte în chip necesar organizată a materiei eterne şi necesare, sau poate creatura ta" (Rugăciune).
Jean d'Alembert (1717-l783). coleg de redacţie al lui *Diderot* în elaborarea *Enciclopediei,* este acela în care trebuie să-l recunoaştem pe primul reprezentant al pozitivismului francez
In introducerea pe care o sene la *Enciclopedie,* pune în discuţie onginea şi formarea cunoştinţelor omeneşti şi încearcă să dea o clasificare a ştiinţelor înaintează pe urmele trasate de *Bacon* şi *Locke.* dar spre deosebire de aceştia apasă cu un accent mai puternic pe evoluţia istorică a cunoaştem omeneşti, ceea ce îl apropie pe de o parte de *Condorcet.* pe de altă parte de *Comte D'Alembert* susţine dublul caracter al experienţei; ca simplă observaţie ea este în întregime pasivă căci recepţionează doar influenţele venite din lumea de afară, dar ca expenenţă ştiinţifică dezvăluie deja o anume activitate, prezintă anumite iniţiative, căci raţiunea nu se apropie goală de lumea obiectelor, ci având deja o problematică gata elaborată. Geneza ştiinţei stă. în felul acesta, sub semnul înaintării de la concret către abstract
274
Faptul empinc este determinat, definit pe calea abstracţiei, pentru ca aceasta să poată deveni apoi axiomă In felul acesta gândirea omenească poate da peste conceptele ultime nedemonstrabile ale oncărei cunoaşteri. Metafizica este considerată ca şi principiul teoretic cel mai general al ştiinţelor, căci - spune *D'Alembert* - "filosofia nu are nicidecum menirea să se piardă în propnetăţile generale ale existenţei şi substanţei, în diviziuni arbitrare şi în nomenclatun nesfârşite. Ea este sau o ştiinţă a faptelor, sau o ştiinţă a iluziilor" *(încercare asupra elementelor defilosofie sau asupra cunoştinţelor omeneşti* - IV)
Jean Jacques Rousseau (1712-l778) dă o întorsătură neaşteptată filosofiei luminilor. Este un cetăţean genevez. cum îi plăcea să se declare, care în atmosfera parcunlor anstocratice franceze cu copacii lor perfect aliniaţi, cu boschetele lor îngnjit tunse, a adus un sănătos spint burghez ce a reuşit să păstreze amintirea măreţiei Mont Blanc-ului şi a frumuseţilor
peisajului elveţian
Concepţiile filosofice ale iluminismului francez au ignorat, pe cât • posibil, omul sensibil, fiind dispuse să vadă în acestea numai latura sa raţională. Materialismul şi empinsmul vremii s-au dovedit dintr-un anume punct de vedere unilaterale, aducând o atmosferă rece şi tnstă pentru top aceia care ar fi vrut să vadă viaţa întregită cu o anumită căldură şi bunătate a inimii. Evoluţia gândim a dus cu necesitate în direcţia unei raţionalităţi integrale, dar a trebuit să sosească şi momentul când sensibilitatea înnăbuşită până atunci, a străbătut la suprafaţă Aceasta s-a produs odată cu apanţia acelui mare nefencit

care a fost *Rousseau* Pnn el raţionalismul luminilor dobândeşte căldură comunicativă şi o putere de viaţă vecină cu o adevărată explozie vulcanică Deşi idealul ce-l mişcă este împărtăşit de întreaga sa epocă, eliberarea omului de opresiunea oricăror autontăţi despotice, totuşi împotriva epocii sale, *Rousseau* credea că această eliberare nu poate veni ca un dar. primit din partea progreselor culturii
275
Acestea, de fapt. au provocat numai coruperea moravurilor, iar pnn apelul la forţă au creat nedreptatea şi au consfinţit inechitatea socială. El a simţit. mai bine decât oricare altul, că cultura înseamnă acea lume a raţiunii, în care omenirea trăieşte acum. în modul în care se petrece aceasta la Pans. adică o viaţă de un caracter artificial, ce II scoate pe om din acel mediu originar, natura, ce î-a fost destinată de către divinitate.
întregul crez al lui *Rousseau* este acela de a protesta contra concepţiei după care omul este redus numai la raţiune. Cultura raţiunii nu aduce fericirea, care este scopul iluminismului, ci doar rafinament şi desfrâu, nedreptate socială. Cei săraci întreţin cultura stearpă a celor bogaţi, fără ca cei dintâi să se poată bucura şi ei de binefacerile acesteia Este convins că omul raţional, gânditor, reprezintă o fiinţă degenerată, un fel de animal care. cu preţul pierdem fericim sale originare, a cumpărat dreptul de a putea trăi în sânul unei societăţi mari şi luminate. Din străfundurile cele mai tăinuite ale personalităţii sale se înalţă, victorios, o dorinţă rar întâlnită de perfecţionare a fiinţei omului, condusă de credinţa sa de nezdruncinat că omul este la origine bun. dar că societatea l-a stricat
Cu nostalgia uneon violentă a sensibilităţh omului. *Rousseau* tânjeşte după fericirea vieţii naturale iar leacul contra oricărui necaz al omului îl vede în întoarcearea la o viaţă naturală. Este necesară o nouă organizare socială, care să înlăture exploatarea şi nedreptăţile, de o nouă educaţie individuală care să realizeze această întoarcere a omului la natură. Dar pe de altă parte. *Rousseau* este convins şi de faptul că vârsta inocenţei primitive nu mai poate reveni niciodată în istoria omenirii. Deci. omul care trăieşte numai conform cu preceptele raţiunii trebuie să caute asemenea condiţii între care să poată ieşi din nou la lumină fiinţa cea originară, cu bunătatea şi libertatea sa Nu vrea anihilarea cadrului social al vieţii, dar visează. în mod conştient, la o asemene?, societate în care fiecare poate deveni cu adevărat om. poate fi într-adevăr el însuşi. întemeiat pe credinţa.
276
mai mult sentimentală decât raţională. în perfectibilitatea omului. Rousseau construieşte imaginea unei societăţi ideale, fericite. în care domneşte voinţa generală a poporului, societate pe care revoluţionam francezi vor căuta s-o realizeze zadarnic, deopotrivă prin forţa şi teroarea ghilotinei Pentru a realiza acest ideal social. *Rousseau* vede două mijloace posibile: pe de o parte educaţia, pe de alta statul
în *Emil sau despre educaţie* (1762). *Rousseau* înfăţişează principiile nou educaţii, care stau în slujba dezvoltării naturale a sufletului tânărului In bună parte, ideile sale pedagogice pot fi întoarse înapoi în doctrina despre educaţie a lui *Locke. Rousseau* se arată ca un adept al educaţiei negative: tânărul trebuie să fie cât mai departe de mediul social şi de influenţa sa distrugătoare, şi să-şi creeze pe seama sa un asemenea mediu în care să se poată manifesta şi afirma adevărata sa fiinţă. *Rousseau* se află între cei dintâi pedagogi moderni care vede în copil o asemenea realitate independentă pe care educatorul se simte obligat să o păstreze în toată integritatea valoni sale
în starea naturală, oamenii care trăiau doar pentru ei nu cunoşteau relaţiile sociale Conform cu doctrina social politică înfăţişată în *Contractul social,* starul s-a născut pnn înţelegerea liberă a unor indivizi suverani, pnn contract social Popoarele sunt formate din totalitatea indivizilor care au acceptat un asemenea contract Poporul va fi de acum înainte singura putere suverană şi în locul voinţelor individuale de mai înainte - volonte de tous - păşeşte înainte voinţa generală - volonte generale - calitativ deosebită de aceasta. Expresia acesteia din urmă o constituie legile, pe care în cazul popoarelor mici este chemată să le formuleze adunarea poporului, iar în statele man adunarea naţională, constituită din reprezentanţii aleşi ai poporului De altfel. Rousseau vede posibile statele man numai ca rezultatul federalizării celor mici.
Interesante sunt şi vedenie religioase ale lui *Rousseau.* expuse în *Confesiunile unui vicar din Savoya.* aflată în cartea a FV-a din ***Emil.*** El
277
admite că religia este pe deplin raţională şi naturală împotriva frontului făcut contra

religiei de gânditorii matenalişti, *Rousseau* nu conteneşte să sublinieze că noi avem nevoie de conceptul de Dumnezeu Esenţial pentru el este faptul ca omul să simtă în adâncul inimii sale sentimentul religios.
Influenţa ideilor lui *Rousseau* a fost enormă In el îşi are originea romantismul, care porneşte din verva sa pasională, dar şi din cultul vieţii, al pasiunii şi al instinctelor. *Rousseau* a rămas apostolul sentimentului, al misticismului pasional şi social, al lirismului romantic, filosoful care cucereşte şi mişcă masele, dar înspăimântă pe conducătorii conştienţi de responsabilitatea lor socială.
Hegel spune despre *Rousseau* că este primul gânditor care a afirmat că esenţa omului o constituie libertatea: acest principiu străbate gândirea lui *Kant.* care avea în cabinetul său de lucru portretul lui *Rousseau,* devenind fundamentul întregii sale concepţii *Rousseau* a formulat primul în termeni expliciţi problema culturii şi cu aceasta, implicit, şi pe cea a istoriei. Aici este punctul în care se leagă de el gânditorii germani *Herder, Goethe* şi *Schiller, Fichte,* care prin adâncimea sensibilităţii lor l-au simţit mai aproape pe acest sentimental al iluminismului francez decât pe ceilalţi gânditori care îl reprezintă, încrederea ce a investit-o în perfectabihtatea omenim. în progresul societăţii, *Rousseau* nu a clătinat-o niciodată, ci dimpotrivă, a întărt-o Pe urmele lui un apologet al progresului este şi *Condorcet* în *Schiţă a unui tablou istoric al progresului spiritului omenesc.*
Concepţiile social politice ale lui *Rousseau* reprezintă o culme a gândim iluminismului francez al secolului al XVIII-lea. Pnn *Declaraţia de independenţă a Statelor Unite* şi pnn documentul teoretic fundamental al revoluţiei franceze, *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului.* ideile sale au fructificat realitatea. Doctrina democraţiilor moderne, care se ridică pe ideea libertăţii inalienabile a omului, se înrădăcinează în concepţia
278
lui *Rousseau.* Deşi în mare parte indirectă, influenţa lui Rousseau asupra secolului al XlX-lea este reală şi puternică
O ultimă menţiune cu privire la *Turgot* (1727-l781). celebru ca ministru, care în filosofia istonei urmăreşte o descriere exactă a legilor ce cârmuiesc progresul societăţii omeneşti Astfel, el descoperă că omenirea străbate trei faze culturale succesive: faza religioasă - antichitatea, faza speculativă - evul mediu, şi faza matematic ştiinţifică - epoca modernă. Ideea aceasta a celor trei faze ale neamului omenesc va fi reluată în secolul al XLX-lea de către *A. Comte.* care va face din ea piatra de temelie a pozitivismului
c Iluminismul german. Ideile iluminismului englez şi francez au
' pătruns şi în Germania, dar aici în parte din cauza situaţiei social-politice
cu totul speciale de accentuată înapoiere feudală, în parte datorită
înclinaţiilor specifice spintului german, aceste idei nu se traduc într-o
mişcare atât de însufleţită şi avântată ca în Anglia sau în Franţa
Dacă în Franţa, sub influenţa hotărâtoare a gândim engleze a lui *Locke* şi *Hume.* a lui *Newton,* a deiştilor. filosofia luminilor a pnmit un caracter empinst. naturalist şi social. în Germania ea va înfăţişa un cu totul alt tablou Aici filosofia luminilor stă sub influenţa predominantă a lui *Leibniz* din care îşi scoate sevele hrănitoare; ea se va menţine în limitele unui caracter raţionalist dar marcat de puternice evaziuni mistico-religioase. preocupată intens de probleme teologice de care nu se va putea rupe Realizându-se pnntr-o mişcare ce nu tinde către o răsturnare revoluţionară a situaţiei social-politice existente, iluminismul german se mulţumeşte să încerce o fundamentare metafizică şi speculativă, abstractă, â posibilităţii de a ameliora conţinutul ei spintual Doar *Leibniz* este acel gânditor care susţinuse că sufletul nu este perfect decât realizând pasajul de ia confuzie la lumină, iar sâmburele acestui progres este sădit chiar în natura spirituală, eternă a omului
279
Iluminismul german constituie în conţinutul său esenţial un reflex al celui francez, din care împrumută raţionalismul, şi a celui englez, din care ■ îşi însuşeşte empirismul. Faptul că el se aşează sub spiritul tutelar al unui geniu de întindere enciclopedică cum a fost *Leihniz* îi asigură, de la început, şi o evidentă notă raţională, care se va accentua mai ales către perioada sa de sfârşit, transformându-se apoi într-o adevărată mişcare de ridicare culturală naţională. Dacă pnn susţinătorul său oficial, care a fost *regele Prusiei Friederich al II-lea cel Mare, "filosoful de la Sans-Souci",* iluminismul german îşi recunoaşte un model de imitat în cel francez, de unde importă idei şi cărţi, moravuri şi

mode şi chiar limba, pnn mani săi populanzaton care sunt *Lessing* (1729-l781) şi *Herder* (1744-l803). iluminismul german va fi deturnat într-o direcţie puternic marcată naţional
Conducătorul spintual al iluminismului german de dinainte de Kant este socotit profesorul din Halle. prieten cu *Leihniz.* populanzatorul ideilor acestuia. *Christian Wolff* (1679-l754) în scopul facilităm propagăm gândirii lui *Leihniz* o simplifică turnând în ea şi unele elemente străine, din care iese un amestec eclectic, lipsit de onginalitate şi profunzime Sub numele oarecum impropnu de filosofia leibniz-wolffiană. ea va cuceri învăţământul filosofic german, exercitând de la catedrele universităţilor o influenţă durabilă atât asupra mersului filosofici cât şi a literelor germane. Pe această cale. ea a ajuns un fel de filosofic a vremii.
Mentul incontestabil al lui *Wolff* rezidă în aplicarea, cu o stăruinţă de neclintit, a raţiunii la toate ramurile filosofiei teoretice şi practice. Această tendinţă raţionalistă a spintului său se observă imediat şi din titlunle operelor sale numeroase, scrise în bună parte în germană, care încep de obicei cu "gândun raţionale " despre Dumnezeu, suflet, lume şi alte teme ale gândinilDin străduinţa de a da o întemeiere raţională moralei s-a născut un întreg sistem filosofic de o amploare enciclopedică, cu o foarte nguroasă sistematică, ce desparte disciplinele teoretice ale filosofiei
280
de cele practice în once caz. de la Wolff s-a păstrat împărţirea disciplinelor filosofice în ontologie - ştiinţa existenţei în general, mai presus de corp şi suflet, cosmologia - ştiinţa despre universul fizic - teologie, psihologie, etică
Deşi nu a fost spint creator, stăpânit de tendinţe eclectice. Wolff şi-a câştigat mente nepientoare pe tărâmul învăţământului filosofic german Este socotit, apoi. creatorul terminologiei filosofice germane. încetăţenind o sene de termeni noi. Abia. pnn el. la începutul secolului al XVIII-lea limba naţională devine în Germania, ca şi în alte ţăn. o limbă ştiinţifică. Gândirea lui *Wolff* se caractenzează pnn spintul ei metodic şi logic, care a lucrat deosebit de eficient în sensul temeiniciei cultuni şi spintului german, dar nu e lipsită nici de o anume pedantene scolastică, ce a acţionat, adesea. într-un sens negativ
între adepţii lui *Wolff* menţionăm. în primul rând. pe *Martin Knutzen.* care ca şi profesor la Universitatea din Komgsberg, l-a introdus pe *Kant* în concepţia mecanică a lui *Newton* despre lume. Tot ca un wolffian se remarcă *Alexander Baumgarten* care în *Aesthetica sau doctrina simţurilor* - (1750-l758). întregind sistemul lui *Wolff.* vorbeşte pentru pnma oară. de estetică, ce va deveni de acum înainte o disciplină autonomă. Ea se defineşte. în concepţia sa. ca şi ştiinţa perfecţiunii, a armoniei în lumea sensibilă, a frumosului, corespunzător cu logica, ştiinţă a perfecţiunii în gândire
Acţiunea raţionalismului wolffian este atât de puternică. încât nici un gânditor german al acestei vremi, nici chiar *Kant.* nu se va elibera de influenţa sa. Câştigul a constat într-o disciplinare logică a gândim, care a fost de bun augur pentru dezvoltarea filosofiei germane. în ciuda acestui fapt. se fac văzute tot mai multe încercăn de a găsi o formulă eclectică de a apropia acest raţionalism de poziţiile empinsmului englez. Amintim în primul rând între aceşti eclectici pe *Andreas Rudiger* (1673-l731) şi pe
281
Christian August Crusius (1712-l776). importanţi pnn anticiparea unora dintre ideile care vor fi mai târziu dezvoltate de *Kant*
Cel mai însemnat gânditor al direcţiei eclectice este *Johann Heinrich Lambert* (1728-l777). pneten cu *Kant,* şi socotit de acesta cel mai mare gânditor german al vremii Criticând wolffianismul prin pnsma empirismului lui *Locke,* el distinge întreg forma produsă spontan de raţiune şi conţinutul cunoaştem venit din experienţă. înainte de Kant. dar cu alte rezultate, din care nu se pricepe să scoată nişte concluzii atât de importante ca şi acesta. în once caz,.această idee va constitui piatra de temelie a edificiului criticismului.
Johann Nikolaus Tetens (1736-l805) stă deja mai aproape de empirismul lui *Locke* şi al lui *Hume* decât de raţionalismul lui Wolff în *încercări filosofice asupra naturii omeneşti şi a dezvoltării ei* (1776-l777) acceptă distincţia dintre conţinutul şi forma cunoaştem, făcută deja cu toată claritatea de către Kant în dizertaţia sa de la 1770. dar la rândul său îl influenţează pe acesta pnn subtilitatea analizelor sale psihologice Adaugă ca o idee originală diviziunea tripartită a facultăţilor sufleteşti fundamentale. Acestea nu mai sunt două. ca în vechea psihologie aristotelică - gândire şi apetit sau dorinţă - ci trei, gândire, voinţă, sentiment Această diviziune, preluată de *Kant.* va fi

consacrată de acesta, rămânând până astăzi în filosofie ca şi în psihologie.
Ideea diviziunii tripartite a facultăţilor omeneşti, se găseşte schiţată înainte de *Tetens,* la *Moses Mendelssohn* (1729-l786) cunoscut "filosof popular" al vremii El s-a remarcat mai ales pnn eficienţa populanzăni ideilor filosofice ale iluminismului, aceasta însă foarte des cu nscul banalizăm lor. A fost un pneten apropiat al lui *Lessing* şi corespondent al lui *Kant.*
Gotthold Ephraim Lessing (1729-l781) rămâne geniul creator al iluminismului german Poet şi dramaturg de excepţie, estetician, nu a
282
elaborat un sistem filosofic, dar pnn întreaga forţă spirituală a măreţiei personalităţii sale. pnn toate operele sale a acţionat pentru a impune acel climat de libertate spirituală în care ideile iluminismului şi-au putut dovedi rodnicia lor
Tabloul filosofilor iluminismului german aflaţi sub influenţa lui *Wolff* este cu mult mai bogat; el poate fi completat cu numeroşi alţi gânditon de mâna a doua şi a treia Pnn încercarea de a apropia empirismul de raţionalism, el fixează tema centrală a gândim germane a vremii, creând acea atmosferă filosofică în care va apărea Kant. Cnticismul kantian va depăşi însă eclectismul de care suferă toate tentativele antenoare de a împăca raţionalismul şi empirismul elaborând o soluţie, care învingând unilaterahtăţile. se va impune pnn generalitatea sa. deschizând o nouă eră a gândim
In cadrul iluminismului german s-a manifestat cu forţă şi o tendinţă opusă acestui raţionalism dominant sub forma curentului sentimentalismului ce aduce o revitalizare a afectivităţii. Măcinând idealul raţionalismului absolut, el va inspira în gândirea germană a secolului al
-..- XVlII-lea o reacţie antiştiinţifică Pe teren religios, apare drept o asemenea manifestare pietismul protestant, ca intenonzare a vieţii religioase şi a
„ credinţei pe temeiul sentimentului, iar în planul gândim filosofice trebuie reţinuţi *Haman* (1730-l788) supranumit şi "magul Nordului" şi *Jacobi* (1743-l819). care aşează iluminarea pnn credinţă şi avântunle
sentimentului deasupra cunoaştem raţionale. Alătun de influenţa lui *Rousseau.* pietismul a acţionat cu adânci consecinţe în formarea personalităţii şi gândim lui *Kant,* care va împăca în planul teonei cunoaştem empinsmul cu raţionalismul, după cum în filosofia sa generală va îmbina exigenţele raţiunii cu cerinţele sentimentului
283

IV. Filosofia clasică germană

1. Consideraţii introductive

Năzuinţele de progres social politic ale burgheziei germane, aflată în a doua jumătate a secolului al XVlII-lea şi în pnma jumătate a secolului al XlX-lea într-un moment al ascensiunii sale istorice. îşi găsesc expresia lor idealizată, de o densă substanţialitate teoretică. în corpul unei mişcări cu caracter filosofic şi literar, de o largă deschidere umanistă şi raţionalistă în cea mai întinsă parte a sa Iniţiată de Kant. continuată de *Herder* şi *Lessing. Fichte* şi *Schelling* şi încununată de *(ioethe* şi *Hegel,* ea a rămas în istoria gândim şi a culturii universale sub numele de idealismul clasic german.
\
Refenndu-se la tinerii hegeliem. moştenitorii direcţi ai tradiţiilor umaniste şi raţionaliste ale idealismului clasic german. în introducerea la *Ideologia germană. Marx* fixând ca un posibil principiu teoretic general în interpretarea idealismului german considerarea acestuia pnn pnsma istoriei germane, a indicat drept o lipsă esenţială faptul că "nici unuia din aceşti filosofi nu i-a trecut pnn minte să-şi pună problema legătuni dintre filosofia germană şi realitatea germană" Gândirea clasică germană trebuie pnvită pnn pnsma raportului ei cu realitatea germană, iar conţinutul preponderent idealist al acestei gândiri explicat în legătură strânsă cu trăsătunle specifice ale istonei germane. Se poate constata o discrepanţă care poate fi observată în întreagă această penoadă a istonei germane. între nivelul dezvoltăm intenoare, spintuale şi nivelul dezvoltăm extenoare. social politice a Germaniei. între ceea ce arată extenor. în planul dezvoltăm sale generale, şi ceea ce este intenor, în plan spintual. uermania de acum. In timp ce Germania atinge, pe de o parte, punctul cel mai de sus al dezvoltăm sale
284
spintuale. dând lumii şirul manlor ei gânditon şi literaţi, ea se află, pe de altă parte. în punctul cel mai de jos al dezvoltăm sale social politice. Această din urmă stare de lucrun

se perpetuează astfel încă de la pacea din Westfalia (1648) care încheie războiul de treizeci de ani (1618-l648), acest "adevărat ghinion al istoriei moderne a germanilor", cum îl caractenzase potnvit un istonc al filosofiei. *W. Windelband (Geschichte der neuren Philosophie.* Leipzig. 1907. voi.II. p 451). Ea consfinţeşte dezmembrarea şi fărâmiţarea naţională a Gennaruei care zace zdrobită la pământ, fără nici o putere economică, stagnând pentru mai bine de un secol într-o formulă feudală de organizare a vieţii social politice.

In această Germanie slabă economic. înapoiată social. înfrântă politic, sfâşiată în zeci şi sute de state şi stătuleţe, care nu reuşiseră încă să găsească o formulă optimă şi eficientă a colaborăm în vederea unificăni lor. condamnate parcă la o neputinţă şi o inactivitate totală în ceea ce pnveşte viitorul lor social politic, se pun pnn afirmaţiile lui *Kant, Fichte, Schelling, Hegel* bazele acelei explicaţii idealiste a lumu pnn care Germania îşi va câştiga satisfacţia unei compensaţii în domeniul spintului. pentru toate înfrângenle şi umilinţele îndurate în domeniul realităţii social politice. Situaţia Germaniei în această penoadă a istonei sale apare într-un vast tablou, pictat numai în tonun sumbre, ca o adevărată viziune de apocalips.

Ambianţa spintuală a vremii stă sub dominaţia concentrăm asupra chestiunilor de ordin religios înspre care Reforma deturnase întreaga atenţie a gândim şi pe care pnn noua religie a protestantismului le aşează în centrul oncărei preocupăn teoretice mai senoase. "Reforma luterană se manifestă în Germania - sene *W.Dilthey* - cu o energie a conştiinţei religioase depăşind tot ceea ce se petrecuse în altă ţară: din această împrejurare, rezultă o predominare cu totul particulară a interesului pentru teologie şi aceasta s-a menţinut astfel multă vreme" *(W.Dilthey, Trăire şi*

poezie, Univers, 1977, p 47). După ce valurile noii ideologii iluministe au zguduit din temelii fortăreţele vechii mentalităţi religioase anchilozate într-o nouă scolastică pnn dogmatismul în care decade şi protestantismul. *Kant, Fichte, Schelling, Hegel* vor face serioase studii teologice elaborând fiecare pe cont propriu, o filosofie a religiei care, desigur în proporţii! diferite şi cu deosebiri de nuanţe ce nu pot fi trecute cu vederea, continuă,' de fapt, munca de demolare a unităţii dintre filosofie şi teologie pentru care monadologia lui *Leibniz* mai găsise o formulă de conciliere.

W.Dilthey a indicat odată factorii determinanţi ai vieţii spirituale germane a vremii. "In acest moment al dezvoltăm noastre - scrie el referitor la *Hegel, Holderlin, Schelling* - privirea trebuie să treacă dincolo de zidurile îngustelor încăperi monahale ale colegiului, spre tumultoasa viaţă spirituală a Germaniei din acea vreme. Trei faeton au avut o influenţă hotărâtoare asupra acesteia: renaşterea spintului elen. mişcarea poetico-filosofică ce a dus la transformăn profunde în întreaga viaţă sufletească a naţiunii noastre şi Revoluţia franceză care din afară îşi exercită înrâunrea. Efectul acestei mişcăn puternice se propaga până în liniştitele chilii în care *Holderlin* şi colegii săi studiau, la pupitrele lor. cursunle profesonlor de teologie şi filosofie" (Ibidem - p.345). Mişcarea filosofică începută pnn *Kant* primeşte un caracter larg pnn care filosofia ajunge mai ales datontă urmaşilor acestuia, mani postkantieru *Fichte, Schelling, Hegel* în centrul interesului naţional Se repetă un fenomen care înainte s-a petrecut, cum apreciază *W. Windelband* doar în cultura greacă a epocii lui *Socrate* sau în viaţa spmtuală franceză de la mijlocul secolului al XVIII-lea (Idem. voi.II. p. 186-l87). Dar rezultatul cel mai uimitor al acestui fenomen de prodigioasă evoluţie filosofică îl constituie după acelaşi *W. Windelband* -paralelismul literar-filosofic reprezentat de contemporaneitatea dintre *Kant* şi *Goethe,* cele două încununăn la cota cea mai înaltă a efortului spintual german în domeniul gândini respectiv în cel literar Paralelismul poezie-

filosofie indică de fapt o înrudire, amândouă izvorând din acelaşi tip de gândire care este totodată şi poetic şi filosofic

Cultul antichităţii caractenzat prin idealizarea lumii greceşti reprezintă, de fapt. proiectarea nostalgiei după o existenţă social politică aşezată pe nişte baze mai perfecte nu în viitor ci întoarsă către trecut. Cultul antichităţii greceşti constituie unul din elementele cele mai active ale vieţii spintuale germane din secolul al XVIII-lea Idealul de umanitate senină. împăcată cu sine. aflată în posesia deplină a tuturor facultăţilor sale armonios dezvoltate s-a întrupat în forma sa cea mai desăvârşită în antichitatea greacă. Mai cu seamă aspectul social politic al idealului grec a fost cel care a atras

atenţia pnn difentele sale aspecte: libertatea cetăţii greceşti, corespondenţa deplină dintre dreptunle şi obligaţiile individului, arta greacă drept expresie a unui ideal uman supenor, caracterul popular al religiei greceşti. "Ideea de bază a acestui nou umanism - sene *W.Dilthey* -aceea că omenescul şi frumuseţea s-au întruchipat în mod desăvârşit în cultura greacă a devenit hotărâtoare pentru cei doi pneteni de colegiu, poetul *Holderlin* şi filosoful *Hegel Platon,* aşa cum fusese cândva pentru *Winckelmann.* a devenit şi el interpretul umanităţii elene Lui *Platon,* neîntrecutul geniu al grecilor. î-a revenit de nenumărate on această menire. Pe măsură ce modunle difente de înţelegere ale gândini elene se cnstalizau printre tineni învăţăcei, ele deveneau pentru ei un stimulent reciproc, puternic" (Idem - pp.346-347).

Revoluţia franceză a constituit pentru germani, după expresia lui *Hegel* "un minunat răsărit de soare Toate fiinţele raţionale au serbat această epocă, o emanaţie sublimă a domnit în acel timp. un entuziasm al spintului a cutremurat lumea, ca şi când abia acum s-ar fi înfăptuit împăcarea dintre divinitate şi lume" *(Prelegeri de filosofia istoriei)* In aceeaşi termeni admirativi ca *Hegel* va saluta revoluţia franceză şi *Goethe* în poezia sa. Revoluţia franceză ale cărei idealun sunt îmbrăţişate cu

287

entuziasm în Germania deschide perspectiva unei societăţi perfecte în cadrele căreia să fie posibilă o superioară împlinire a individului pnntr-o realizare armonioasă a personalităţii omeneşti In prima sa fază Revoluţia franceză a stârnit în numele ideii de libertate starea unui entuziasm cosmopolit în acord, de fapt, cu atmosfera şi tendinţele sale universaliste. Când mai târziu pnn epopeea napoleoniană ea se transformă într-o sene de războaie de cucenre a căror victimă este şi poporul german, atitudinea faţă de ea se va schimba sensibil. Exemplu elocvent în acest sens este *Fichte* cu evoluţia sa de la cetăţean de onoare al tinerei Republici frarîeeze până la chemarea la rezistenţă naţională împotriva cotropitorului francez din *Discursuri către naţiunea germană* Mai cu seamă tineretul va ieşi în întâmpinarea istoncelor promisiuni ale Revoluţiei franceze. "Tineretul -notează *W.Dilthey* - se aştepta ca din Revoluţia franceză, atât de înrudită filosofiei lui *Kant* şi din poezia gemiană să rezulte o potenţare a existenţei umane (Idem p.348).

Una din cele mai interesante pnn caracterul ei penetrant ce explică latunle cele mai obscure ale idealismului clasic german este interpretarea marxistă ce-şi are şi astăzi asigurată în parte valabilitatea. In lucrarea sa de tinereţe. *Manifestul filosofic al şcolii teoretice a dreptului.* Marx va considera filosofia clasică germană drept comentanul german al Revoluţiei burgheze franceze. Burghezia germană, pe care el o caractenza drept "slabă şi fricoasă", neîndrăznind să facă o revoluţie "în realitate" . spre a pune de acord realitatea cu îdealunle social politice mai avansate către care năzuia, se va mulţumi cu o revoluţie "în gândire", elaborând în planul cel mai înalt al gândim. în filosofic pnn purtătoni săi de cuvânt, imaginea abstractă a unei realităţi în conformitate cu acele aspiraţii cărora nu era capabilă să le dea trup şi viaţă. Filosofia oferă, astfel, burgheziei gemiane o compensaţie teoretică abstractă, pentru neputinţa ei practică de a acţiona concret. în sensul schimbăm realităţii social politice date. Germanii - spune

288

Marx, refenndu-se la purtătorii de cuvânt ai burgheziei germane din acea vreme - gândesc ceea ce în stânga Rinului burghezia franceză pnn revoluţia a tradus' în realitate vie, concretă. De aceea germanii sunt numai "contemporanii filosofici" ai timpului lor iară să fie şi contemporanii săi istonci" Ei însoţesc dezvoltarea istorică modernă a popoarelor europene doar "pnn activitatea abstractă a gândirii", fără a lua parte activă şi efectiv la "adevăratele lupte ale acestei dezvoltări". Aşa cum popoarele antice şi-au trăit istona lor trecută în mitologie, germanii îşi trăiesc istona lor viitoare în filosofic "Filosofia - sena Marx - este prelungirea în idee a istonei germane *(K.Marx, Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului Introducere).*

2. lînmanuel Kant (1724-l804)

Viaţa si opera. întemeietorul filosofiei clasice germane. *Immunuel Kant.* s-a născut şi a trăit o lungă viaţă dedicată cunoaştem în oraşul konigsberg. din care nu a ieşit niciodată. A dus o existenţă liniştită şi retrasă, dar urmănnd din singurătatea izolării sale cu atenţie şi interes atât rezultatele ultime ale mişcăm ştiinţifice a vremii cât şi evenimentele sale social-politice de o importanţă crucială în istona universală, ca războiul de independenţă al coloniilor engleze din Amenca. Revoluţia franceză, de

răsunătoare implicaţii şi urmări, meditând profund şi intens asupra semnificaţiei lor A făcut o strălucită caneră de profesor universitar, urcând treaptă cu treaptă în ierarhia academică până la funcţia cea mai înaltă de rector al Universităţii din Konigsberg Activitatea sa filosofică cunoaşte două man perioade: precnticistă şi enticistă. Piatra de hotar între acestea este socotită în general, anul 1781. când Kant publică opera sa fundamentală *Critica raţiunii pure.* precedată de o lungă penoadă de unsprezece ani de tăcere şi concentrare meditativă. Alte opere mai
289
însemnate: *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfăţişa ca ştiinţă* (1783): *Critica raţiunii practice* (1788); *Critica puterii de judecată* (1790)
Concepţia filosofică.
Perioada precriticistă. Lucrările lui *Kant* dm perioada precnticistâ. împărţite între domeniul filosofiei propriu-zise şi cel al preocupărilor de cunoaştere ştiinţifică a realităţii, pnn multitudinea complexă a problemelor puse în discuţie constituie o expresie şi o dovadă elocventă a întindem sferei de idei a iluminismului german, a Aufklărung-ului Ele îşi trag substanţa lor teoretică cea mai densă din aspiraţiile epocii către un progres şi o libertate. care se pot înfăptui pe calea cunoaşterii ştiinţifice a realităţii, singura în stare să-l scoată pe om din lanţurile dependenţei ignorante la care era obligat de structura şi organizarea feudală a societăţii. *Kant* are în comun cu iluminismul şi întreaga sa epocă, dorinţa de a păstra neatins dreptul raţiunii de a domina întreg universul, atât cel interior cât şi cel exterior omului, de a forma conţinutul vieţii spirituale a omului şi al realităţii materiale în care el este cuprins, după viziunea şi idealurile pe care raţiunea le afirmă. Convingerea sinceră şi caldă în capacitatea şi puterea raţiunii omeneşti de a cunoaşte topeşte graniţele strâmte între care dogmatismul mărginit, teologic sau metafizic, îl aşeza pe om. Dogmatismul de once fel devine ţinta unui atac direct şi deschis, a unei critici esenţiale şi optimiste faţă de om şi raţiunea sa "Secolul nostru - sene *Kant* - este adevăratul secol al cnticn sociale căreia totul trebuie să î se supună" *(Critica raţiunii pure)* Dar poziţiile de clasă şovăitoare ale burgheziei germane pe care le susţine şi *Kant.* vor determina ca în cele din urmă să dea criticii sale o destinaţie contrară spiritului general înaintat, revoluţionar al epocii care trăia". "Numai critica poate tăia înseşi rădăcinile materialismului. fatalismului, ateismului, necredinţa liberilor cugetători... care pot deveni dăunătoare mani mulţimi..." (îbidem). De aici şi vestita declaraţie de
290
inconsecvenţă a lui *Kant* "A trebuit deci să supnm ştiinţa, pentru a face loc credinţei..." (îbidem) Dar *Kant.* depăşind înţelegerea rece şi uscată a iluminismului, nu reduce funcţia raţiunii numai la cunoaşterea realităţii, ci îi asigură un loc şi la temeliile moralei. Raţiunea este şi sediul acelor energii ascunse din care se hrănesc cele mai înalte convingen etice care îl călăuzesc pe om în viaţă, moralitatea constituind treapta cea mai de sus pe care se poate ndica desăvârşirea personalităţii sufleteşti a omului.
Din punct de vedere filosofic în penoada preenticistă gândirea lui *Kant* evoluează de la un raţionalism aflat sub semnul autontăţn lui *Leibniz,* turnat însă în formele dogmatice şi oficializat în universităţile germane ale vremii pnn învăţământul lui *Wolff* şi a numeroşilor săi discipoli, către un raţionalism mai suplu. în ale cărui cadre lărgite intră şi influenţa puternică a empinsmului englez, cu deosebire a scepticismului lui *Hume,* ale cărui eseun filosofice traduse în germană, *Kant* le-a putut cunoaşte după 1755. Despre influenţa exercitată de *Hume* asupra sa. *Kant* însuşi va mărtunsi că l-a trezit din "somnolenţa dogmatica" în care se afla spintul său *(Prolegomene la orice metafizică viitoare)*
Deosebit de semnificative pentru penoada preenticistă sunt preocupănle lui *Kant* pentru ştiinţele natuni. Remarcabilă pentru a ilustra această preocupare este lucrarea *Istoria generală a naturii şi teoria cerului* (1755). unde *Kant* îşi expune celebra sa ipoteză cosmogonică, reluată şi dezvoltată mai târziu de *Laplace* După *Kant.* sistemul nostru solar nu a avut întotdeauna înfăţişarea sa actuală, aceasta fiind rezultatul unei lungi evoluţii în timp Această evoluţie porneşte dintr-o nebuloasă primară, de natură matenală. ce aduce întrucâtva, cum s-a arătat, cu apeironul lui *Anaximandru* Soarele, pământul şi toate celelalte planete şi corpun cereşti s-au născut din această nebuloasă

onginară. pnn acţiunea forţelor fizice ale atracţiei şi respingem, conform legilor mecanicii lui *Newton* Cu toate inconsecvenţele sale. pnn tăna spintului său ştiinţific, ce
291
nu lasă loc intervenţiei nici unui factor de origine supranaturală, ***Kant*** suprimă ipoteza impulsului iniţial", acel "pnmum movens" la care recursese. în ultimă instanţă, şi *Newton,* depăşind astfel punctul de vedere deist susţinut de acesta Ipoteza cosmogonică a lui ***Kant*** introduce, pentru prima oară. în imaginea pe care pe baza cunoaşterii sale omul şi-o face despre univers, ideea de evoluţie, importantul principiu teoretic al dezvoltării.

Perioada criticistă. Filosofia teoretică.

Criticismul constituie o nouă penoadă a gândim lui Kant. când acesta îşi va preciza poziţia sa triplă faţă de iluminism: kantianismul este acum împlinirea, cnza şi depăşirea iluminismului. Ideea fundamentală a criticismului, nouă şi fecundă în acelaşi timp. reprezintă expresia cea mai înaltă a spiritului epocii. în lupta pentru eliberarea omului de sub constrângerea oricărei autorităţi străine de el. iluminismul va trece totul pnn sita deasă a raţiunii critice. ***Kant*** va merge mai departe, dincolo de acest punct limită la care a ajuns iluminismul: nu este de-ajuns să supunem totul criticii raţiunii; raţiunea însăşi trebuie examinată critic. Acest judecător a toate, trebuie el însuşi judecat: competenţa raţiunii trebuie şi ea determinată cntic. Rezultatul criticii kantiene a raţiunii pune în evidenţă. în concordanţă de altfel şi cu unele concluzii ale iluminismului, imposibilitatea metafizicii în sensul tradiţional al cuvântului, care populată de himerele unor noţiuni abstracte, pur speculative, nu are nici un temei în experienţă.

In acelaşi timp întrucât "interesul întregii raţiuni omeneşti este strâns legat de ea" *(Prolegomene la orice metafizică viitoare),* "de metafizică". ***Kant*** depăşeşte momentul luminist indicând posibilitatea unei metafizici noi a libertăţii, bazată pe raţiunea pură practică care relevă omului demnitatea persoanei sale morale. îl face pe om să simtă sublimul legii morale, sfinţenia datonei. valoarea absolută a conştiinţei, purtarea bună a voinţei. Pentru a fi posibilă o asemenea metafizică făcută din cunoştinţe certe.
292
universale şi necesare. ***Kant*** adânceşte "natura raţiunii care lucrează numai ca cugetare pură" *(Prolegomene la orice metafizică viitoare)* adică independent de orice experienţă reală sau posibilă, ajungând la problema cardinală a cunoştinţelor apriorice care nu se mai orientează şi nu mai depind de obiecte Problema *Criticii raţiunii pure* va fi astfel următoarea, "ce şi cât pot cunoaşte intelectul şi raţiunea independent de orice experienţă'" *(Critica raţiunii pure)* Cntica tăcută de Kant opunându-se dogmatismului, depăşind scepticismul, manifestă intenţii constructive în
câmpul metafizicii

Revoluţia copernicană. Criticismul reprezintă o nouă concepţie cu privire la cunoaştere a cărei noutate şi semnificaţie *Kant* însuşi o compară cu o adevărată "revoluţie copemicană" săvârşită în domeniul filosofiei *(Critica raţiunii pure)* Procesul cunoaştem poate fi explicat mai uşor şi înţeles mai clar dacă luăm ca şi punct de plecare nu realitatea (obiectul cunoaştem) ci omul (subiectul cunoaştem), după cum şi mecanica cerească a tăcut progrese însemnate iar imaginea lumii a devenit mai simplă, abia atunci când *Copernic* a aşezat în centrul universului soarele şi nu pământul Potrivit concepţiei elaborate de Kant. în cunoaştere nu omul depinde de realitate, ci dimpotrivă, realitatea depinde de om. mai precis ea se organizează după modul în care acesta o cunoaşte

Activismul. In concepţia filosofilor moderni, premergători lui ***Kant,*** omul se comportă pasiv în procesul cunoaştem El reproduce fie pnn simţuri (empirism), fie pnn raţiune (raţionalism) un adevăr oarecum gata făcut, dat de la început, anterior şi extenor conştiinţei sale. independent de acesta. Cnticismul vine cu o concepţie nouă ce acordă omului ca şi subiect un rol activ în procesul cunoaştem. Conştiinţa, de vreme ce omul a fost înzestrat cu ea. nu poate să fie pasivă, o oglindă ce oferă doar nişte copii ale realităţii: ea trebuie să aibă şi un rost oarecare, să fie activă O dublare doar a realităţii pnn imaginea sa mai mult sau mai puţin fidelă în conştiinţă ar fi
293
ceva de pnsos, care complică economia de ansamblu a existenţei, clădită pe ideea maximei simplităţi posibile - sagacitas naturae Conştiinţa omenească nu este pur şi simplu realitatea încă o dată. căci pe lângă datele culese de simţuri

din lumea înconjurătoare, ce formează conţinutul cunoaşterii, conştiinţa mai adaugă ceea ce în modul cel mai strict îi aparţine numai ei şi care este forma cunoaşterii. Once act de cunoaştere apare ca rezultatul unei activităţi de natură sintetică a conştiinţei omeneşti, pnn care se îmbină două elemente eterogene ca origine: 1) forma cunoaştem raţională, provenind din interior, de la om; 2) conţinutul cunoaştem, empiric, provenind din exterior de la lucrun. în felul acesta, omul primeşte în concepţia lui *Kant* o funcţie activă în cunoaştere. Adevărul nu poate exista independent de om; el se constituie pnn om şi conştiinţa sa, pnn formele conştiinţei sale şi fiind o creaţie a acestei forme depinde de ele/jFJnn aceasta. *Kant* depăşeşte opoziţia dintre empinsm şi raţionalism găsind pnn cnticismul său formula de conciliere a celor două curente care străbat gnoseologia modernă. Once cunoaştere se alimentează din două izvoare: simţunle cu intuiţiile lor. intelectul cu conceptele sale. "Fără sensibilitate - sene *Kant* -nu ar fi dat nici un obiect şi fără intelect nici unul n-ar fi gândit. Conceptele fără intuiţie sunt goale, intuiţiile fără concepte sunt oarbe *(Critica raţiunii pure)*

Apriorismul Cât pnveşte conţinutul cunoaştem acesta nu intră în mod deosebit în sfera preocupărilor lui *Kant.* care se mulţumeşte doar să afirme că el provine de la lucrun ca şi realităţi obiective, în afară şi independente de om şi conştiinţa sa Cu mult mai mult îl va interesa pe *Kant* forma cunoaştem Referitor la formele cunoaştem. *Kant* susţine că acestea au un caracter apnonc: 1) formele apnonce sunt date înaintea oricărui act de cunoaştere; 2) formele apnonce fac posibil once act de cunoaştere. La fiecare dintre cele două nivele la care se petrece cunoaşterea acţionează forme apnonce specifice Rolul acestora este de a introduce ordinea şi unitatea în matenalul haotic pe care îl transmit simţurile, şi care

alcătuieşte conţinutul cunoaştem omeneşti O pnmă ordonare şi unificare începe la nivelul infenor al simţurilor pnn intuiţiile aprjpnee ale sensibilităţii, spaţiul şi umpul"fProcesul acesta de ordonare şi "uruficarEr— continuă la nivelul supenor al intelectului, pnn categoriile sale apnorice Kant a lăsat o vestită tablă a categonilor. Formele apnonce care acţionează la nivelul sensibilităţii şi al intelectului au. raportate la cunoaştere, un caracter constitutiv, ele fiind elemente componente ale tuturor cunoştinţelor. La nivelul cel mai înalt, al raţiunii, unde se realizează suprema ordonare şi unificare a expenenţei. acţionează ideile apnonce ale raţiunii. Acestea indicând doar idealul cel mai îndepărtat posibil spre care tinde cunoaşterea omenească au doar un caracter normativ şi nu unul constitutiv.

Agnosticismul. Concluzia finală către care conduc pătrunzătoarele analize întrepnnse de *Kant* asupra cunoaştem este agnosticismul. Prin *i* acesta *Kant* intră în contradicţie cu credinţa optimistă în raţiune şi în puterea sa de cunoaştere, specifică epocii luminilor. în care el a trăit şi a gândit, credinţă care vibrează puternic, de altfel, şi în gândirea sa. întrucât omul nu e pasiv în actul cunoaştem şi conştiinţa sa apare în faţa realităţii i înarmată cu formele apnonce ale sensibilităţii şi intelectului, el nu cunoaşte ;> şi nu va putea cunoaşte niciodată esenţa cea adevărată a realităţii. De aceea. Kant va distinge categonc între lucrul în sine sau noumen şi lucrul ; pentru noi sau fenomen Ceea ce cunoaşte omul nu este realitatea aşa cum este ea "lucrul în sine", ci numai modul în care această realitate îi apare ; omului potnvit cu structura şi activitatea facultăţii sale de cunoaştere, o realitate trecută, altfel zis. prin grătarul formelor apnonce ale conştiinţei. "Nu putem avea cunoaştere - sene Kant - despre nici un obiect ca lucru în sine" *(Critica raţiunii pure)* Lumea cum îi apare omului în cunoaştere datorită activităţii fonnelor apnorice ale conştiinţei sale nu oferă echivalentul gnoseologic al lumii cum este ea în

realitatea sa ontologică.
Gândirea lui *Kant.* grandioasă în substanţa sa şi în construcţia sa, încearcă să opereze o sinteză între empirism şi raţionalism, predominând **t** ■
295
însă aspectul raţionalist Cu toată construcţia • sa riguroasă, filosofia kantiană e măcinată interior de o gravă contradicţie Filosofia kantiană constituie un idealism pe care *Kant* însuşi îl numea "transcendental" Pe de o parte. *Kant* afirmă din punct de vedere ontologic că "lucrul în sine" există ca realitate obiectivă. în afară şi independent de subiectul cunoaşterii, ca dovadă că noi avem nu numai imaginaţia ci şi experienţa lucrurilor. Pe de altă parte, din punct de vedere gnoseologic, se neagă posibilitatea cunoaştem "lucrului în sine", aşa cum este dat acesta înainte de a fi pnns în plasa în care îl înfăşoară formele apriorice ale conştiinţei. Idealismului transcendental îi corespunde un realism empiric în planul existenţei. Lucrurile cunoscute există în realitate, ele nu sunt doar nişte idei. dar ca obiect al cunoaştem sunt construcţii ale conştiinţei, omul cunoscând în aceste lucruri numai ceea ce ca subiect cunoscător "scoate din el însuşi", punând în obiectele cunoaştem sale *(Critica raţiunii pure)*
Etica lui Kant Nu putem trece mai departe tară a vorbi în câteva cuvinte despre morala kantiniană. care pnn anumite aspecte ale sale constituie unul din efortunle cele mai consistente pe care le-a depus spintul uman în vederea rezolvăm problemei cardinale a conduitei omului în viaţă
Concluzia înspre care conduc multiplele desfăşurăn de idei din *Critica raţiunii pure* este aceea că problemele metafizice nu pot fi soluţionate pe cale ştiinţifică Din aceasta însă nu trebuie să concludem că ideile metafizice ar fi inutile *Kant* nu vrea. sub nici o formă, să spulbere încrederea în ideile metafizice; mai mult. depune susţinute efortun pentru susţinerea lor. Dacă ideile metafizice apar numai ca un ajutor al concepţiei noastre despre lume şi nu ca şi cunoştinţe, atunci ele sunt pe deplin justificate Cu alte cuvinte, asemenea pnncipn sunt regulative şi nu constitutive, ele indică nu lucrun ci datoni şi obligaţii Trebuie să vedem în ele puncte în care ni se dezvăluie scopun infinit de îndepărtate, idealuri care desemnează posibilitatea pentru om a infinitei sale dezvoltăn şi
296
perfecţionăn. In acest sens. realitatea dată. lumea reală - Sein - se învecinează cu domeniul lui trebuie - Sollen - şi astfel se ajunge la etica lui
Kant
Aşa cum pnn *Critica raţiunii pure* Kant justifică ştiinţa vremii sale,
la fel pnn *Critica raţiunii practice* încearcă legitimarea personalităţii sale morale profunde In afara platonismului poate că în întreaga istorie a filosofici nu există o altă doctrină care să poarte în asemenea măsură pecetea geniului etic al creatorului ei ca şi concepţia lui Kant. Adevărata forţă vie a cnticismului o constituie tocmai aprecierea absolută a
moralităţii
întâi de toate, etica kantiană ndică problema atât de presantă pentru om a sensului vieţii omeneşti, a rostului şi a valoni trecem sale pnn această lume. Viaţa, de vreme ce aceasta î-a fost omului dată. nu se poate consuma fără nici un rost mai înalt şi nimeni nu are voie să şi-o irosească în zadar, fură a urmăn pnn ea un scop Scopul vieţii omului este desăvârşirea individualităţii sale pe culmile cele mai înalte şi cele mai pure ale existenţei, acelea ale moralităţii. Once viaţă trebuie trăită în funcţie de un scop care o transcede. care depăşeşte viaţa dar poate fi atins pnn viaţă, şi acesta este moralitatea. Kant mai urmăreşte desăvârşirea morală a personalităţii, un ideal căruia mişcarea romantică îi va opune ideea "sufletului frumos", în care critica lui *Hegel* va identifica expresia unui sentiment veştejit de viaţă. Părintele cnticismului va arăta că ceea ce trebuie să primeze nu este desăvârşirea estetică sub semnul frumosului, căci e mai important să fii bun din punct de vedere moral decât frumos din punct de vedere estetic. Frumuseţea nu se asociază întotdeauna bunătăţii. De aceea, moralitatea constituie singura poartă ce î se deschide omului către absolut. Constatăm, aşadar, că scepticismul *Criticii raţiunii pure* faţă de posibilitatea speculaţiilor metafizice nu constituie cuvântul ultim al lui *Kant* în filosofic Dacă Absolutul nu este tangibil teoretic, pnn cunoaştere el poate fi anus
297

practic, prin atitudine morală Aceasta pentru că omul trăieşte concomitent în două ordini de lucruri; el este. din perspectivă kantiană, cetăţean a două lumi el ţine de lumea natuni dominată de necesitate dar şi de lumea moralităţii, caracterizată prin libertate Condiţia fundamentală a oricărei vieţi ce evoluează pe piscurile moralităţii constă în deplina libertate a voinţei sale; o libertate care vine din interior şi înseamnă eliberarea totală de orice constrângere impusă din exterior
în această pnvinţă. pietismul şi. în general. întreagă acea atmosferă morală gravă în care a trăit *Kant.* au avut o influenţă binefăcătoare asupra saJTntreaga sa dezvoltare sufletească a fost profund înrâurită de spiritul secolului al XVIII-lea. *Kant* nefiind mulţumit de explicaţia obscură, naturalistă a eticii în schimb, el se arată dispus să afle o justificare raţională chiar şi pentru credinţele sale religioase în domeniul eticii Kant s-a străduit să lumineze şi să clarifice intuiţia obscură a simţului etic din filosofia morală engleză pnn aceea că o trece în domeniul raţionalului.
Conform experienţei. în acţiunile lor oamenii sunt conduşi de un sentiment, un instinct sau o înclinaţie Dar dintre toate acestea nici unul nu poate constitui un veritabil principiu al eticii, căci fiecare motiv sensibil este ceva cu totul propriu, ceva individual din care dacă vrem să-I cuprindem într-o regulă clară, dispare tocmai esenţa sa proprie Sentimentele nu pot fi demonstrate şi nu pot fi transformate în reguli generale Un principiu etic universal se poate dobândi numai din raţiunea universal valabilă. Trebuie deci căutate acele principii raţionale care să constituie premise ale moralităţii vieţii practice după cum sunt spaţiul şi timpul, categoriile pentru matematică şi ştiinţele natuni
Kant porneşte de la faptele vieţii morale şi se lasă condus" de acea convingere că în timpul analizelor şi demersunlor sale poate să ajungă la un principiu etic care se poate dobândi cu siguranţa şi certitudinea deducţiei matematice. Examinarea conştiinciozităţii duce la convingerea că între
298
toate lucrurile reale sau posibile numai unul singur poate fi declarat ca fiind în mod necondiţionat drept bun: voinţa bună
In conţinutul unei voinţe bune nu intră lucrun care deja sunt ci numai lucrun care se vor realiza, care trebuie să fie. Dacă punem aceste conţinutun în legătură cu subiectul, trebuie să spunem că ele se înfăţişează înaintea subiectului acţiunii ca şi obligaţii. Aceste pnncipii ce exprimă asemenea acţiuni care *trebuie. Kant* le numeşte imperative Ele sunt de două felun *Imperative condiţionate* sunt acelea când voinţa se orientează către un asemenea scop în care este vorba de înfăptuirea unui motiv ce iese în atara voinţei propnu-zise. cum ar fi de exemplu procurarea unui lucru plăcut, fencirea. un anumit interes, eventual, cazun în care voinţa se subordonează întotdeauna unui alt lucru, extenor ei Aceasta este starea eteronomiei etice Caracterul de poruncă se manifestă şi el în acest caz. dacă omul vrea să atingă, de pildă, cutare sau cutare scop Se pot dobândi rezultate bune şi în această situaţie dar voinţa nu va fi bună. în sine şi pentru sine. căci numai scopul căruia i se subordonează o face să fie ca atare Apare aici o distincţie de mare importanţă pe care o face *Kant* între
1) *legalitate,* respectarea legilor morale din motive extenoare. eteronome şi
2) *moralitate* ce constă în respectarea legilor morale din respect pentru ele însele
Imperativul categoric este atunci când voinţa se pune pe sine fără nici o altă consideraţie şi din nici o altă pnvinţă; ea trebuie să procedeze în mod necesar aşa fiindcă, altfel, nu ar mai fi o voinţă etică Voinţa care ascultă numai de ea însăşi şi se impune sieşi, este bună în sine fiindcă aici nu mai este vorba de nimic altceva decât de sine însuşi. Asemenea imperative izvorăsc din voinţa bună absolută, de aceea *Kant* o consideră drept cea mai înaltă valoare Dintr-o voinţă rea nu se poate naşte niciodată un bine moral absolut, necondiţionat ci numai ceva rău. căci aşa cum o spunea deja *Luther,* purtătorul moralităţii nu este fapta ci străduinţa,
299
însufleţirea, năzuinţa. Principiul cel mai de seamă al unei voinţe bune este acela de a duce la supunerea în faţa obligaţiei pure fără nici o gândire sau cântărire a motivelor. Această lege morală este apnon şi universală, căci ea nu depinde nici de experienţă şi nici de sensibilitatea individuală
Legea morală cere îndeplinirea datonei de către om trecând peste orice consideraţie de plăcere şi interes De aceea, pentru *Kant.* temelia moralei rezidă în forma regulilor de conduită, care se menţin aceleaşi în toate normele şi faptele. Caracterul de poruncă

inexorabilă, categorică, al legii morale este dat tocmai de forma sa generală pnn care se impune oricărei voinţe Din aceasta provine şi acuzaţia de formalistă care s-a îndreptat, adesea, contra eticii kantiene: legea etică luată ca formă universală şi abstractă a voinţei este valabilă oricând şi oriunde, indiferent de conţinutul său, de împrejurănle întâmplătoare, particulare, de spaţiu şi timp în care ea se aplică Legea morală necesară, ce denvă din raţiunea practică, din forma apnon a voinţei sună astfel: comportă-te astfel ca maxima voinţei tale să poată valora oncând drept principiul de acţiune al unei legislaţii universale Astfel, este un bine tot ceea ce poate deveni o normă universală de acţiune, cum ar fi de exemplu adevărul; dimpotnvă. minciuna, care universalizată ar mina ordinea morală, este un rău.
Obligaţia, datona necondiţionată exprimată pnn legea morală este însăşi personalitatea morală; adică independenţa de once mecanism al natuni, libertatea Pnn ea. raţiunea îşi subordonează persoane (Person). ce aparţine lumii sensibile, astfel că personalitatea este. întotdeauna, mai mult decât persoana. Personalitatea nu ţine de lumea aparenţelor, ea aparţine domeniului inteligibilului. Adică: imperativul categonc este o asemenea lege pe care omul o pune în faţa omului şi în faţa aparenţelor pentru ea însăşi. Aceasta constituie autonomia morală. în faţa căreia trebuie să păleascâ şi să dispară once poruncă moral? eterenomă. aposterion.
Pe acest motiv, *Kant* va şi pronunţa cuvântul aspru că scopul omului în lume nu este fericirea ci datona. contravenind, astfel. într-un
300
anume sens iluminismului Viaţa 1 s-a dat omului nu pentf[u a] fi fericit, ci pentru a-şi face datona Aceasta deoarece fencirea îl pine pe om în dependenţă de anumite mobilun şi trebuinţe empince. de nişte condiţii extenoare care pot opn zborul şi aspiraţia sa către ideal. » poate afecta, altfel zis. libertatea ca şi condiţie esenţială a moralităţii în schimb, datona vine din intenor. glasul ei sună autontar din adâncunle euli'i Legea morală supremă pe care o proclamă *Kant* este datona şi acea[5] constituie şi critenul fundamental de apreciere al valoni morale a faptele'[1]" omeneşti: care sunt conforme şi care sunt contrare datonei
Pnncipiul eticii lui *Kant* este. deci. datona Dar aceasta este strict formală, căci nu indică clar şi precis nici o datone anuf«e ci rămâne în întregime generală. Altfel, nici nu se poate, căci datona [este un] concept raţional şi vorbind deja de *Critica raţiunii pure* am văzut că raţiunea este totalitatea formelor şi legităţilor goale, care pot fi aplicate la once conţinut sau materie sensibilă căci tocmai în aceasta rezidă universitatea lor
Morala kantiană pnn legea sa supremă a datonei alunecă pe panta unui ngonsm care 1 s-a reproşat adesea S-a observat cjă deşi în spintul înaintat iluminist al vremii sale. Kant încearcă să întcn[ieicze] autonomia moralei, susţinând independenţa moralei de religie, pe de altă parte el transformă morala într-o religie a datonei Tăios ca întotdeauna, *Schopenhauer* spunea că morala kantiană înlocuieşte decalogul prin conceptul de datone Relaţia eticii lui *Kant* cu religja este mult mai complicată şi ea merită să fie obiectul unor discuţii aparte Raţiunea practică conferă o realitate obiectivă acelor idei transcendente cărora raţiunea teoretică le-a recunoscut doar caracterul de problemă P™ morala sa. *Kant* deschide uşa spre a lăsa iarăşi să intre ceea ce fusese scos afară pnn *Critica raţiunii pure* ideea de Dumnezeu care alăti[n] de cea de suflet nemuntor şi de libertate constituie cele trei postulate ale cJoctnnei sale etice. Deşi pe această temă constatăm o contradicţie fundamentală între cele două
301
Critici, altfel ele pornesc dintr-o inspiraţie comună şi evoluează în planuri oarecum paralele. *Critica raţiunii pure* se îndreptase polemic contra aroganţei raţiunii ce pretindea să depăşească limitele omeneşti ale cunoaşterii pentru a ajunge până la absolutul "lucrului în sine": *Critica raţiunii practice* polemizează cu fanatismul moral religios ce se ambiţionează să nu respecte limitele omeneşti naturale ale conduitei In *Critica raţiunii pure* circulă ca o temă principală opoziţia dintre cunoaşterea omenească fondată pe intuiţia sensibilă a fenomenelor şi cunoaşterea divină problematică. întemeiată pe intuiţia intelectuală a "lucrului în sine" In acelaşi mod. *Critica raţiunii practice* opune moralitatea omenească ce se determină ca şi respect pentru legea morală şi sanctitatea divină care stă în conformitatea perfectă dintre voinţă şi lege Cu toate concesiile făcute în direcţia religiei, morala kantiană, cum au observat comentatorii, ar putea subzista prin ea însăşi, fără sprijinul postulatelor sale religioase.
Kant încearcă totuşi să aducă mai aproape de viaţă, de lumea omului principiul

imperativului categonc: încearcă, astfel, să-i afle conţinutul. Şi încearcă aceasta în mai multe forme De pildă, spune că putem considera ca fiind bună. adică morală, o asemenea acţiune a cărei regulă individuală proprie poate fi înălţată la rangul de lege universală. Furtul, de exemplu, nu poate fi ceva bun căci pncipiul "fiecare are datoria de a fura" este contradictoriu în sine. presupunând pe de o parte procurarea avem, pe de altă parte imposibilitatea păstrării sale într-o primă formulare am văzut că legea morală prevedea ca individul să nu acţioneze din interese individuale ci într-un mod supraindividual: acţionează aşa cum ar acţiona în locul tău acela care ar sta înaintea sufletului tău. legislatorul moral al lumii. Fiecare individ ca om trebuie să se simtă în acelaşi timp ca subordonat legii morale, ca individual, şi legislator, ca general. în voinţa morală se află demnitate şi ea provoacă respect. Iar respectul, stima faţă de alţii la fel ca şi

302

faţă de noi ne face să recunoaştem datoria De aceea. îşi pierde respectul de sine acela care nu ascultă de mesajul ce îl cheamă la executarea datoriei sale Omul în care trăieşte simţul datoriei nu poate fi niciodată mijloc ci numai scop De aceea imperativul categonc într-o altă formulare poate suna şi astfel: comportă-te şi acţionează întotdeauna astfel încât să respecţi personalitatea morală şi în tine însuţi şi în alţii şi aceasta să fie întotdeauna scopul voinţei tale şi niciodată mijlocul ei

Marea idee morală a lui *Kant* constă în afirmarea şi fundamentarea valoni esenţiale intrinseci a fiecărui om ca individ în ordinea moralităţii, susţinerea inviolabilităţii omului ca şi persoană morală. în once om există sădit un sentiment al datonei De aceea, fiecare om este în mod natural o fiinţă morală, iar din punct de vedere al moralităţii toU oamenii sunt egali Fiecare om are o valoare în sine şi trebuie considerat ca atare: nici un om nu poate fi întrebuinţat ca simplu mijloc în vederea realizăm unui scop oarecare Natura sa raţională îi dictează omului în mod categonc ceea ce trebuie să facă De aici. implicit, supunerea omului în faţa legii morale, fără ca pnn aceasta *Kant* să precizeze că omul satisface vreodată exigenţele morale ale raţiunii Demnitatea morală a oamenilor, egalitatea lor morală se fundamentează pe conştiinţa ce o are fiecare, a supunerii sale faţă de decretele raţiunii Desigur, acţiunile morale ale oamenilor pot avea valori difente dacă sunt pnvite unele în raport cu altele. Dar nici un om, niciodată, nici chiar cel mai bun. nu poate spune că a luat drept mobil al acţiunii sale principiul moral în toată plenitudinea sa Indivizii ce alcătuiesc speţa omenească se disting pnn treptele deosebite pe care se realizează excelenţa stăm lor morale, dar aparţin cu toţii aceleiaşi mari familii sau republici morale, formând o unitate omogenă care se distinge de animalitate tocmai pnn recunoaşterea supuneni în faţa legii morale Această conştiinţă a supuneni înaintea legii morale poate fi obscură în anumite cazuri, dar o posedă toţi indivizii ca atare

303

Estetica lui Kant Cea de a treia critică. *Critica puterii de judecată.* cuprinde fundamentele concepţiei estetice a lui *Kant,* refenndu-se la explicarea finalităţii naturale. în primul rând Cu aceasta, pnn teleologic ce se prezintă ca o problemă a înţelegem natuni. *Critica puterii de judecare* apare ca o continuare a *Criticii raţiunii pure* Dar noţiunea de scop nu se împacă cu explicarea mecanică a natuni creată de raţiune. Ea nu poate fi aplicată la constatarea faptelor. în ea ascunzându-se. mai degrabă, legitatea apreciem, a judecării care "reflectează" (Beurteilung). De aceea. în această nouă *Critică* pe lîngă datele raţiunii teoretice şi ale raţiunii practice cu caracterul lor constitutiv, este înfăţişată capacitatea de udecare (Urteilskratf). respectiv elementele apriorice ale acesteia. Aceasta subordonează obiectele noţiunii de scop în cadrul celei de a treia funcţii sufleteşti, sentimentul (Gefbhl)

In economia de ansamblu a sistemului cnticist. facultatea de judecare ocupă un loc şi un rol precis determinate Există o "raţiune afectivă" ca şi condiţia necesară a sentimentului, după cum prin raţiunea pură am văzut că există o condiţie necesară a cunoaştem iar pnn raţiunea practică una a acţiunii Raţiunea pură a cercetat condiţiile apnon ale cunoaştem lumii sensibile supuse necesităţii cauzale; raţiunea practică a cercetat condiţiile apnon ale credinţei într-o lume inteligibilă, spontană, liberă, care se lasă condusă de scopun morale Dar *Kant* avea nevoie şi de a să stabili o punte de legătură între domeniul necesităţii fenomenale date şi acela al libertăţii inteligibile postulate Această facultate ce are menirea de a concilia necesitatea cu libertatea, *Kant* o va identifica în sentiment. în raţiunea afectivă

Datontă sentimentului, obiectele natuni sunt considerate în mod finalist, subordonate stăm subiective de plăcere, care are întotdeauna în vedere un scop: interesul întrucât subordonarea unui lucru la o noţiune ia forma judecăţii, este firesc că această funcţie a raţiunii afective să fie tot o
304
"judecată". Dar nu o judecată care "determină", ca cea din Analitica *Criticii raţiunii pure.* ci o judecată care "reflectează" adică preţuieşte, apreciază, cântăreşte In felul acesta, datontă sentimentului, omul nu cunoaşte lucrunle. nu acţionează asupra lor ci numai le consideră şi le contemplează. Iar această considerare sau contemplare sentimentală se petrece în vederea unui scop. plăcere sau neplăcere, şi are un caracter finalist. teleologic.
Considerarea lucrunlor în vedera unui scop se poate petrece într-o dublă formă: într-o formă subiectivă datontă intuiţiei sensibile sau într-o formă obiectivă datontă noţiunii. Dacă considerăm finalist lucrunle în acţiunea lor asupra sensibilităţii omeneşti, atunci avem de-a face cu esteticul. Gustarea pnn simţun sau pnn intuiţie a potnvirii lucurilor faţă de un scop produce o armonie subiectivă, o considerare estetică a lucrunlor care are ca rezultat faptul că ele apar ca fiind frumoase. Acţiunea lucrurilor asupra simţunlor. este receptată sub forma plăcerii, din care cauză considerăm aceste lucrun ca frumoase. Dacă însă considerăm finalist, lucrunle în ele însele, potnvirea lor faţă de anumite scopun petrecându-se datontă unor noţiuni, se produce o armonie obiectivă ce are ca rezultat o considerare finalistă a lumii în care obiectele naturale, dar cu deosebire organismele vii, apar ca fiind conduse de scopun. ca o armonie în chiar natura lucrurilor
a) Esteticul şi frumosul Cum poate fi înfăţişată acea stare subiectivă datontă căreia putem declara ca ceva este frumos[7] Ce anume deosebeşte judecata de apreciere estetică, de celelalte judecăţi de valoare? "Plăcutul" desemnează o plăcere a simţunlor; "folositorul" ceva care poate servi drept mijloc într-o strădanie oarecare, iar "binele" ceva care corespunde unui interes moral Deci în toate acestea este vorba deci despre un interes, o dorinţă, nevoie, satisfacere Nu ne referim însă la nimic din
305

r>

toate acestea atunci când avem în vedere/cazul frumosului Aici nu este vorba de nici o plăcere sau satisfacţieVAFundamentul judecăţii estetice îl constituie deci o plăcere dezinteresată' Şi tocmai de aceea în aceasta se ascunde o anume valabilitate universală, motiv pentru care Kant crede că aceasta se sprijină pe un dat aprioric.
Viziunea estetică nu se arată preocupată de realitatea obiectului ci numai de forma acestuia Şi tocmai această formă dă creaţiei de artă. operelor, unitatea lor şi cu aceasta şi caracterul lor închis şi autonom, faptul că ele îşi sunt suficiente sie Acesta este întregul care dă sens părţilor şi în felul acesta în străfundurile frumosului *Kant* descoperă noţiunea de finalitate Dar finalitatea frumosului înseamnă numai adaptarea la viziune: ea nu rezidă în lucrul însuşi ci numai în acea relaţie care există între obiect şi funcţiile spirituale care stau în legătură cu el. Tocmai de aceea, frumosul are un caracter pur formal, este de natură apriorică: fără referirea la sensibilitatea subiectului el nu poate însemna nimic
Faptul că universalitatea judecăţilor estetice se şterge în judecăţile pronunţate de indivizii reali, se explică pnn împrejurarea că individul. într-adevăr, numai foarte rar contemplă un obiect în afară de once interes. De aceea, peste individ devin stăpâne înclinaţiile şi dispoziţiile sale. care îl deranjează în judecăţile sale estetice şi constituie izvorul de nesecat al interminabilelor discuţii cu privire la frumos
Pe lângă frumos. *Kant* se mai referă şi la o altă valoare estetică. Aceasta este sublimul Pe când frumosul place datorită caracterului limitat, sublimul place datorită caracterului său nelimitat Viziunea sublimului, de altfel, nici nu poate fi caracterizată pe deplin, ca un simţământ estetic, el având totodată şi un caracter etic Nelimitatul deranjează, de altfel, simţurile omului în timp ce impresionează gândirea sa. iar pnn aceea că prin el devine evidentă înălţarea spiritului asupra materiei, sublimul produce şi o plăcere morală
Idea vie. centrală a *Criticii puterii de judecare* este acea concepţie
306
atât de dragă lui *Kant* încă din tinereţea sa anume că natura şi istoria, materia şi spiritul

se pot explica pornind dintr-o cauză comună Ştiinţa nu este capabilă de acest lucru, dar încercarea de a soluţiona problema devine o necesitate în cazul filosofiei. Acestei sarcini încearcă să-i răspundă *Kant* atunci când consideră că once obiect este produsul liberaţii sau al activităţii omeneşti, adică fiecare obiect poate fi întors înapoi la ideea de creaţie Cea mai clară expresie a acestei concepţii a sa *Kant* o dă în doctrina sa cu privire Ia creaţia artistică El declară arta drept o creaţie conştient dependentă de scopun. condusă de ele Dar în cadrul creaţiei artistice această subordonare în ţâţa unor scopun nu trebuie să se lase sesizată: ea trebuie să se manifeste cu spontaneitatea liberă a natuni Adevăratul artist, geniul, creează întocmai ca natura - nu după legi conştient stabilite şi urmănte. ci instinctiv Opera sa este pură onginalitate. totuşi constituie un model căci se poate ofen ca etalon sau regulă în actul aprecierii Geniul este o asemenea capacitate care descoperă ceva ce nu poate fi predat sau învăţat

b) Teleologia. întrucât numai legile naturale cele mai generale pot fi cunoscute apnon iar legile particulare în enorma lor diversitate pot fi cunoscute numai pe cale expenmentală de aceea acestea din urmă apar în faţa raţiunii noastre ca fiind întâmplătoare Totuşi considerăm că toate provin dmtr-un unic pnncipiu şi acesta este raţiunea divină care aranjează în chip finalist cuprinsul natuni O asemenea viziune asupra obiectelor natuni nu poate fi caractenzată drept una de natură ştiinţifică ci un mod subiectiv de cunoaştere, şi tocmai de aceea aduce cu viziunea estetică. în cadrul acesteia obiectul este conceput ca un întreg independent, fără a lua în considerare nici o relaţie a sa cu celelalte obiecte. Explicarea mecanicistă, cauzală a realităţii conduce. întotdeauna, la părţi şi în felul acesta nu poate niciodată evidenţia întregul, totalitatea. Tocmai de aceea este necesar

307

punctul de vedede al finalităţii din perspectiva căreia lumea apare ca şi cum ar fi o creaţie finalistă, conformă cu un plan divin. Referitor !a om. această finalitate îi fixează ca destinaţie nu fericirea ci îndeplinirea datoriei, cum am mai văzut, astfel că întreaga procesualitate universală poate fi astfel concepută ca şi cum ar sluji la realizarea binelui Abordând istona omenim din acest punct de vedere, trebuie să vedem în aceasta calea dezvoltăm libertăţii şi autonomiei morale

Adevăratul domeniu al teleologici îl constituie lumea viului, fiinţele organice, unde numai întregul este acela care poate da explicarea părţilor, în faţa funcţiunii părţilor organismului explicarea mecanică a naturii nu mai poate spune nimic, căci această unitate întreagă pe care o alcătuieşte natura rămâne pentru ea un mister etern, nedesfacut în lumea fiinţelor vh orice parte presupune şi implică întregul, de aceea "viaţa" este conceptul de graniţă. limita oricărei explicaţii mecanice a naturii şi cu aceasta al oricărei ştiinţe.

Conceptul finalităţii nu poate să-şi afle un loc în ştiinţele naturii, totuşi este important pentru acestea pentru că determină mintea omenească la o extindere mereu progresivă a legăturilor cauzale De aceea, scopul este o idee regulativă iar concepţia teleologică reprezintă un principiu eunstic de cercetare

3. Idealismul postkantian

a. Primii kantieni

Mişcarea vastă, bogat ramificată a idealismului clasic german se desface pornind din filosofia lui *Kant* ca prun şi principal izvor al ei Criticismul kantian a stârnit o atmosferă rar întâlnită până atunci de entuziasm filosofic, atmosferă străbătută de pasiuni contradictorii care se înscriu într-o gamă întinsă de atitudini ce merg de la acceptarea necondiţionată la respingerea aproape totală a lui *Kant*

308

Filosofic vorbind, geneza idealismului postkantian se explică pnn încercarea de a afla o formulă de conciliere a acelor direcţii de gândire ce străbat în sens contradictoriu kantianismul, ciocnindu-se şi măcinându-l din interior Este odată contradicţia dintre realismul ce admite că lumea constituie o realitate obiectivă, ea fiind cauza cunoaştem, şi idealismul ce afirmă că lumea reprezintă o creaţia a activităţii unui eu obiectiv sau subiectiv, acesta fiind şi adevărata cauză a cunoaşterii; este apoi contradicţia dintre ştiinţă ce îndreaptă asupra lumii fenomenele şi credinţa care. pnn acţiune morală, aşează înaintea omului imaginea absolută a lumii noumenale şi este. în sfârşit, contradicţia dintre domeniul necesităţii şi domeniul libertăţii. între care *Kant* aruncă puntea de legătură a artei şi a organicului încercând să explice cunoaşterea omenească

drept unitate dintre formă şi conţinut, unitate rezultată din activitatea sintetică a eului, datontă inconsecvenţelor la care îl obligă încercarea sa de a împăca poziţii de gândire contrare. *Kant,* de fapt. rupe conţinutul cunoaşterii de forma cunoaştem şi nu izbuteşte să le dea o explicaţie unitară.
Din nevoia logic consimţita de a depăşi toate aceste contradicţii interne ale cnticismului s-au născut manie tentative metafizice ale idealismului postkantian. O primă latură a idealismului postkantian, care parţial se identifică cu romantismul filosofic. în plan ontologic, va nega realitatea "lucrului în sine" iar în pian gnoseologic, va afirma că activitatea sintetică a eului creează nu numai forma ci şi obiectul cunoaştem. Subiectul creator - omul - şi obiectul creat - realitatea - se confundă într-o perfectă identitate. Eul creând realitatea o şi cunoaşte şi astfel se restabileşte vechea unitate, ruptă de *Kant.* dintre "ordo rerum" şi "ordo idearum". Temeiul singur al acestei unităţi restabilite devine eul. principiul suprem al existenţei şi al cunoaştem In acest sens. *Fichte* elaborează un idealism subiectiv, extrăgând din "raţiunea practică" kantiană ceea ce aceasta conţinea ca putere latentă, exaltarea eului. subiectul fiind principiul
309
activ originar care creează realitatea, obiectul; *Schelling* elaborează un idealism obiectiv preluând din Kant magismul filosofiei naturii şi declară ca principiu metafizic al realităţii Absolutul, indiferent faţă de opoziţia subiect-obiect. acestea două îdentificându-se pnn Absolut: *Hegel* elaborează un idealism absolut ce scoate din *Kant* logica morală severă a etatismului prusac şi vede în realitate o manifestare a ideii absolute ca pncipiu metafizic ce pnn activitatea sa dialectică produce din sine atât domeniul material cât şi cel spiritual al existenţei
Succesiunea kantiană se angajează în depăşirea contradicţiilor implicate în conţinutul criticismului Dintre acestea cea mai gravă este desigur cea dintre afirmarea pe de o parte, de pe poziţii realiste, a existenţei lumii obiective sub forma "lucrului în sine" şi. pe de altă parte, afirmarea de pe poziţii agnostice, a împosibihtăţucunoaşteni în esenţa sa a acestei lumi obiective, care rămâne. în ultimă instanţă, un misterios şi impenetrabil "lucru în sine". O direcţie a succesiunii kantiene va urmăn suprimarea acestui enigmatic, incognoscibil "lucru în sine" Motive în acest sens se găsesc chiar în *Kant* el nu spune nicăieri ce este ci mai degrabă ceea ce nu este lucrul în sine arătând că acesta nu poate fi în nici un chip obiect al cunoaştem omeneşti Indicând doar limita ultimă până la care poate străbate cunoaşterea omenească, "lucrul în sine" rămâne mai mult un concept determinat negativ, un "concept limită" (Grenzbegnff). cum aveau să-l interpreteze, sprijiniţi pe textele părintelui criticismului, neokantienii In această direcţie merg *Fichte, Schelling, Hegel* O altă direcţie, dimpotrivă, va socoti că mentul cel mai de seamă al criticismului rezidă în distincţia operată de *Kant* între esenţă şi fenomen. între "lucru în sine" şi "lucru pentru noi". Astfel "lucrul în sine" este păstrat dar cu obligaţia de a găsi un mijloc de cunoaştere mai perfecţionat, pnn care incognoscibilul "lucru în sine" să devină un termen al cunoaştem, integrat în reţeaua cunoştinţelor omului.
310

bJohann Gottlieb Fichte (1762-l814)

Viaţa lui Fichte. Prunul dintre marii succesori ai lui *Kant* este ***Johann*** *Gottlieb Fichte* Se naşte la 19 mai 1762 în satul Rammenau din Saxonia. Dotat cu o inteligenţă puternică şi o voinţă dârză. urmănt de un noroc care nu l-a părăsit în momentele decisive ale vieţii sale. din fiul unui ţăran sărac. *Fichte* a reuşit să răzbată până sus între figurile cele mai de seamă ale spmtualităţii germane Apanţia în 1792 a lucrării sale *Critica oricărei revelaţii,* fără indicaţia numelui autorului face ca ea să fie atribuită lui ***Kant.*** ceea ce îi aduce, dintr-odată lui *Fichte* un loc de profesor la Universitatea din Jena Moralitatea ce domină din adâncul fiinţei sale întreaga sa personalitate spmtuală constituie o trăsătură pnn care se înrudeşte îndeaproape cu *Kant* In scaunul profesoral *Fichte* nu se simte numai pur şi simplu un om de ştiinţă, ci dă curg şi unei irezistibile vocaţii
de reformator moral
Când adversarii săi obţin să fie scos de la catedra sa din Jena trece la Universitatea din Berlin Aici îşi continuă activitatea sa didactică înregistrând cotele cele mai înalte ale succesului profesional. Cu deosebire acele *Cuvântări către naţiunea germană,* pe care le-a ţinut în 1807-l808 în Berlinul ocupat chiar sub nasul soldaţilor francezi cu un curaj dispus să înfrunte once nsc. au avut un rol deosebit de mobilizator în redeşteptarea

sentimentului naţional al tuturor germanilor A simţit de datona sa inclusiv să participe în războaiele de eliberare duse contra lui Napoleon. înrolându-se în modul cel mai activ în valul de rezistenţă îndreptat contra ocupaţiei
franceze
Moare la 27 îanuane 1814 răpus de febra tifoidă pe care î-a adus-o în casă soţia lui. care a contractat-o în timpul îngnjinlor date soldaţilor germani răniţi în luptele de eliberare naţională Alte opere: *Bazele doctrinei ştiinţei* (apărută în prună versiune în 1794); *Sistemul moralităţii* (1798), *Destinaţia omului* (1**800)**
311
Personalitatea lui Fichte. In personalitatea spirituală a lui *Fichte* şi-au dat întâlnire, contopindu-se în modul cel mai fericit. înclinaţia către speculaţiile cele mai abstracte şi o donnţă de acţiune hotărâtă să învingă once rezistenţă. Pornind din el însuşi. îşi va concepe viaţa ca pe o datorie, o muncă pentru care a fost ales tocmai el. în vederea sarcinii de a scoate şi ultimele consecinţe ale principiului autonomiei sferelor conştiinţei elaborat de *Kant* Această personalitate a sa este cea care a făcut din el unul din reprezentanţii cei mai de seamă ai acelor aspiraţii care au devenit punctul de pornire în redeşteptarea naţională a poporului german Slăbită şi divizată politic. Germania şi-a construit în vremea lui *Fichte* o patne spirituală proprie, inalienabilă, în sânul poeziei şi al filosofiei. Cei care au trudit la edificarea acestui imperiu al spiritului. între care în primul rând *Fichte,* nutreau convingerea nedezminţită că acest imperiu al spiritului va aduce. în sfârşit, omenim epoca mult visată a fericim Aceasta îl înrădăcinează pe *Fichte* în solul ideatic al iluminismului Dar. din cauza suferinţelor şi violenţelor abătute asupra lumii de Revoluţia franceză şi de războaiele ce ea le-a provocat, crede în cele din urmă *Fichte.* fencirea amintită nu s-a putut încă înfăptui.
Obiectul filosofiei: libertatea. Fichte porneşte din gândirea lui *Kant.* din care îşi însuşeşte în pnmul rând acel principiu enticist. conform căruia libertatea constituie principiul absolut. Privită în ansamblul ei concepţia filosofică a lui *Fichte* apare ca o încercare de fundamentare şi demonstrare în manieră "ştiinţifică" a ideii de libertate pe care, desigur, i-a inspirat-o marea Revoluţie franceză. Pe această latură esenţială a gândim sale. *Fichte* se raliază curentului de idei dominant în epoca sa. al iluminismului. Dar realizarea libertăţii ca scop al mişcăm istorice a omenirii, reclamă după autorul "doctrinei ştiinţei" mijloace cu totul diferite. chiar opuse, celor puse în joc de iluminism. Aufklărung-ul. vizând în pnmul rând aspectul social-politic al libertăţii, se angajase într-o acţiune de
312
emancipare a omenim, care urmează să fie condusă către limanul fericit al libertăţii, pnntr-o nouă formulă de organizare socială a vieţii, ca urmare a difuzăni filosofiei la nivelul tuturor stratunlor sociale. *Fichte* abandonează această procedare, oarecum populară, a iluminismului, punând la contribuţie spre înfăptuirea idealului libertăţii mijloacele mai elevate ale unei ştiinţe filosofice abstracte şi abstruse, făcută din concepte cu totul altele decât ale simţului comun, care face apel la intuiţie ca la un dat excepţional.
Este vorba, deci nu pur şi simplu de o filosofie oarecare, pentru că aceasta fiind înţelepciune aparţine vieţii, ci de o ştiinţă situată deasupra sferei vieţii care constituie premisa necesară ce condiţionează orice filosofie. în fond, *Fichte* nu urmăreşte decât să scoată toate consecinţele practice care denvă din cnticismul kantian. Deşi între idealul de libertate al lui *Fichte* şi cel dezordonat şi anarhic al mişcării *"Sturm un Drang"* se deschide o prăpastie de netrecut. *Fichte* visează o libertate în sens mai mult vag romantic, care se produce şi se reproduce pe sine pnn sine şi care depăşindu-şi permanent propnile sale creaţii care ar putea s-o limiteze, constituie principala forţă a progresului, respingând totuşi ideea de activitate arbitrară, iraţională în esenţa sa. Libertatea lui *Fichte* se defineşte ca fidelitate faţă de raţiune şi ordinea sa. Ea este perseverare a raţiunii în ea însăşi, dar şi educaţie cu o largă deschidere socială, căci libertatea personală nu se poate obţine decât în cadrul colectivităţii, care asociază pe ' indivizi. Atomismul social al îluminsimului este străin gândirii lui *Fichte,* atrasă mai degrabă de exigenţa romantică a totalităţii. Libertatea nu se poate obţine în mod individual, izolat, ea poate fi asigurată doar omenirii ca totalitate, fiind rezultatul efortului ei comun
întrebarea care se pune imediat în faţa gândim lui *Fichte* este următoarea: dacă lucrurile alcătuiesc o lume separată, independentă, supusă legilor rigide ale

determinismului, cum poate fi această lume cadrul
313
exterior în care se realizează libertatea umană, cum poate să devină conţinutul acestei lumi material al acţiunii omeneşti libere. Domeniul realităţii. în care este valabil principiul cauzalităţii, nu poate constitui locul de manifestare al libertăţii Dacă libertatea este absolutul, aşa cum credea *Kant,* atunci adevărata realitate nu e *ceea ce este* ci *ceea ce trebuie să fie.* Eroarea în care a căzut vechea metafizică este aceea de a fi perseverat în a se constitui ca ontologie, când de fapt ea ar fi trebuit să ambiţioneze în a fi deontologie: metafizica, nu trebuie să se preocupe cu realul ci cu idealul, căci idealul constituie fundamentul originar al oricărei realităţi.
Libertatea însăşi constituie, după *Fichte,* o realitate ideală. Ea nu este o realitate în sensul de ceva împlinit, ci ceva care se împlineşte, o activitate care permanent se face, ce tinde permanent să se realizeze pe ea însăşi. Tocmai pe acest motiv, libertatea nici nu poate fi ceva de natură materială ci numai de natură spirituală. Această activitate se produce numai pe ea însăşi. îşi scoate creaţiile din ea însăşi, căci în afara sa nu mai există nici o altă realitate. Scopul acţiunii este întotdeauna un lucru ideal, o necesitate care încă nu există dar vrea să fie.
Pentru ca lumea lucrurilor reglată de legile determinismului să devină penetrabilă în faţa acţiunii omeneşti libere, trebuie să apară drept un produs al conştiinţei omeneşti însăşi, o proiecţie în afară a legilor gândim omeneşti Abia în felul acesta lumea devine transparentă pentru om. care o poate cunoaşte şi pătrunde până în intimitatea sa. Ambiţia filosofică a lui *Fichte* va fi aceea de a demonstra că lumea lucrurilor, natura într-un cuvânt, nu este decât un produs al conştiinţei omului, condiţia pe care şi-o pune libertatea însăşi pentru propriul ei exerciţiu şi propriul ei progres. Lui *Fichte* 1 se pare că astfel legitimează mai convingător decât *Kant* primatul raţiunii practice asupra raţiunii pure. primat ce oferă garanţia libertăţii morale.
Metoda înfilosofie. în legătură cu aceste principii iniţiale pe *Fichte* l-a preocupat. în mai multe rânduri, problema metodei însăşi în filosofic El
314
susţine că un filosof îşi elaborează în deplină libertate numai principiul său prim. pentru ca pornind de aici totul să urmeze cu necesitate matematică, să se lege de acest principiu unic în felul construcţiilor teoretice ale matematicii. Tocmai de aceea. întreaga filosofie poate fi derivată apnon din acest principiu unic fundamental Şi întrucât obiectul filosofiei nu e realul ci idealul, este total fără sens să se pună problema relaţiei filosofiei faţă de realitate. Acel mod de cunoaştere, care prinde nu realitatea gata făcută a lucrurilor, ci libertatea care se face. determinându-se pe sine ca şi continuă acţiune, este numit de *Fichte* "viziune intelectuală" şi acesta va fi adoptat pentru elaborarea concepţiei sale metafizice.
Evoluţia concepţiei metafizice a lui *Fichte* traversează două perioade relativ independente: una idealistă, alta momstă. în prima dintre acestea, el îşi expune pncipiile într-o formă cu un aspect riguros discursiv, întreaga gândire a lui *Fichte* se mişcă acum în jurul problemei activităţii, al faptei. într-o semnificativă coincidenţă cu pncipiul goethean că fapta este totul. El consideră că ştiinţa este o creaţie, iar realitatea constituie o eclipsă a activităţii Eului. Obiectele ştiinţei nu pot fi lucrurile sale, existenţe, căci ştiinţa înseamnă producere. Sarcina filosofului nu este descoperirea unor adevăruri gata făcute, terminate, ci a modului cum se fac aceste adevăruri, pornind de la principiile iniţiale pe care acesta şi le-a ales. Filosoful trebuie să simtă că poartă în sine acea libertate din care dă apoi naştere realităţii.
Eul şi activităţile sale. Deasupra principiului cauzalităţii şi a celorlalte principii ale raţiunii teoretice pure *Kant* aşezase spontaneitatea lui ego cogito. în care îşi află, de altfel. întemeierea toate aceste principii. Deducţia transcendentală kantiană s-a opnt astfel la "unitatea sintetică a conştiinţei", conştiinţa constituind acel principiu unic care îşi subordonează deopotrivă raţiunea teoretică şi raţiunea practică, natura şi libertatea, înlăturând din sistemul lui *Kant* "lucrul în sine", obiectul, ca o limitare exterioară a conştiinţei, a eului. *Fichte* identifică principiul suprem în
315
subiect, în Eu ca şi legislator al lumii prin activitatea sa intrinsecă spontană. Lui *Fichte* 1 se pare că desăvârşeşte în modul acesta idealismul kantian. într-adevăr, *Kant* a suprimat "metafizica obiectului" în favoarea "metafizicii subiectului", fără a trage însă toate consecinţele ce urmează din proclamarea supremaţiei subiectului faţă de obiect

Altfel zis, pentru Kant lumea este o existenţă în subiect; pentru *Fichte* ea va fi o exitenţă din subiect, mai precis o creaţie a subiectului.
Din perspectiva consideraţiilor pe care le desfăşoară *Fichte* în filosofia sa, lumea există în eu şi pnn eu, conţinutul ei se reduce la eu. *Fichte vizează,* un Eu absolut, deasupra eunlor individuale şi independent de acestea. Acest Eu absolut este unul şi acelaşi în fiecare individ, identic cu sine în toţi, este cu alte cuvinte calitatea universală de a fi eu a tuturor indivizilor Cu aceasta, *Fichte* enunţă în plan filosofic abstract visul politic de egalitate şi fraternitate socială în care crescuse secolul al XVIII-lea al luminilor Abia romanticii vor lichida Eul absolut. înlocuindu-l cu eul individual, care creează lumea singur şi din nimic, pnn fantezia sa genială, manifestându-se în mod suveran în raport cu ea.
La *Fichte,* Eul absolut se prezintă ca principiu al existenţei şi al cunoaştem în acelaşi timp, căci existenţa este ceea ce a fost creat de Eu. şi prin intermediul creaţiei este şi cunoscut de către Eu. Dar Eul absolut se determină mai cu seamă ca acţiune, activitate spontană izvorâtă din interior, neprovocată dar nici îngrădită de ceva din afară. Deci. lumea există fiindcă e gândită, iar gândirea întrucât este activitate.
La temelia ultimă a existenţei stă activitatea gândim, a Eului absolut. Activitatea Eului prezintă trei momente în desfăşurarea sa: 1) activitatea tetică; Eul absolut se pune mai întâi pe sine ca Eu. dobândindu-şi astfel conştiinţa de sine ajungând dintr-o activitate inconştientă o activitate conştientă Din această primă activitate a Eului absolut rezultă principiul universal al identităţii Eu = Eu; 2) activitatea antitetică: Eul îşi
opune Non Eul. această activitate pnmind expresie în plan logic sub forma principiului universal al contradicţiei Eu = Non Eu; 3) activitatea sintetică: opoziţia dintre Eu şi Non Eu trebuie suprimată într-un act supenor. căci Eul nu poate nega Eul după cum Non Eul nu poate nega Non Eul. Acest act supenor trebuie să fie sintetic, cuprinzând deopotrivă Eul şi Non Eul, si acesta este Eul universal Acesta produce din sânul său atât Eul cât şi Non Eul. în intenţia ca ele să se limiteze reciproc Aşadar. Eul absolut produce în mod inconştient, mai exact supraconştient, Eul divizibil, eunle omeneşti, iar Non Eul. divizibil şi acesta, va da naştere naturii care î se opune. Când Eul determină Non Eul avem cunoaşterea teoretică, iar când Non Eul determină Eul avem acţiunea pozitivă.
Ultimul Fichte. în a doua penoadă a activităţii sale filosofice, *Fichte* se refugiază în braţele unei concepţii ce înclină tot mai mult spre misticism, eşuând în religie, cu neglijarea aspectului demonstraţiei logice, care îl reţinuse într-o asemenea măsură mai înainte Prin dialectica sa a celor trei momente ale activităţii Eului absolut, destul de arbitrară de altfel, *Fichte* a încercat să dovedească cum spintul construieşte apnonc. pe cale sintetică, doar din propnile sale puten şi independent de once expenenţă, nu numai formele gândim ci şi conţinutul existenţei-Care este de fapt motivul acestui fantezist egocentnsm filosofic[9] De ce Eul scoate din sine Non Eul care î se opune'' împlinirea morală a Eului se poate realiza numai dacă activitatea sa spontană întâmpină rezistenţa unui obstacol Nici o acţiune omenească nu poate pnmi un caracter de moralitate dacă nu implică un efort, dacă nu are de învins o opoziţie Non Eul există, în vederea stimulăni voinţei; el constituie matenalul concret în care se realizează libertatea şi pnn care se afirmă datona omului Numai pnn acţiune Eul individual îşi extinde limitele autonomiei şi independenţei sale în dauna Non Eului. Năzuinţa eului individual de a deveni activitate pură se realizează doar pnn confundarea cu Eul absolut pe care, în ultima instanţă.
316
317
Fichte îl identifică cu Dumnezeu In evoluţia sa ulterioară. *Fichte* se ocupă tot mai mult de Dumnezeu ca împlinire a idealului moral. Protestează împotriva faptului de a vedea în Dumnezeu o realitate distinctă, separată. Personalitatea înseamnă în fond o limitare, o restrângere a esenţei divine şi are oroare faţă de once religie sau concepţie care îl personifică pe Dumnezeu, socotind-o ca ceva nedemn pentru o fiinţă raţională In ochii lui *Fichte,* Dumnezeu reprezintă ordinea morală eternă a lumii şi nu o persoană despotică şi capncioasă, căţărată deasupra lumii ca în teologia creştină. Conform cu asemenea idei, pentru *Fichte* devine religie şi simpla credinţă intuitivă în triumful definitiv al binelui în lume. Din sfera criticismului interesul său se mută. astfel, tot mai mult în atmosfera evangheliei lui *Ioan,* căutând scopul vieţii omeneşti în odihna în sânul lui Dumnezeu In esenţa sa, doctrina lui *Fichte* se poate defini ca o exagerare morală a

criticismului kantian.

a Romantismul filosofic

Idealismul romantic postkantian constituie o mişcare spirituală de o concentrare a gândirii şi o înălţime speculativă rar întâlnită în întreaga istorie a filosofiei. Apogeul mişcării idealiste postkantiene cade în pnmul deceniu al secolului al XlX-lea, când *Fichte* după atâtea căutări ajunge la maturitatea liniştită a gândim sale, când *Schelling* atât de precoce îşi publică lucrările sale cele mai semnificative, iar *Hegel,* cu o maturizare atât de lentă, aşează bazele giganticului său sistem. Locul de care se leagă această evoluţie, unde se consumă şi principalele sale episoade, îl constituie Universitatea din Jena. *Reinhold.* unul din pnmn urmaşi ai lui *Kant.* apare la Jena în 1787 iar *Hegel* pleacă din Jena la 1808. Intre aceste două date se perindă prin Jena aproape toate figurile mai nobile ale romantismului filosofic şi literar german, pentru ca apoi pnn *Fichte, Schleierrmacher, Hegel* centrul întregii mişcări să se transfere pe lângă universitatea

318

proaspăt înfiinţată de la Berlin *(N.Hartmann - Die Philosophie des deutschen Idealismus,* Berlin. New York; Walter de Gruyter (Dritte Aufl);

1974. p.3).

Filosofia mişcăm romantice germane constituie o importantă verigă în trecerea de la raţionalismul gândirii lui *Kant* la iraţionalismul care urmează după prăbuşirea sistemului de gândire a lui *Hegel* Filosofia romantică germană pleacă din *Kant* Acesta, căutând o cale mai sigură pnn care gândirea omenească să pătrundă în chiar miezul acelor numeroase probleme pe care existenţa le aşează în faţa cunoaştem, ajunge la ideea într-adevăr formidabilă, că totul trebuie să înceapă cu o cercetare cntică întrepnnsă asupra limitelor şi valoni cunoaştem omeneşti. Astfel, *Kant* introduce o nouă perspectivă umană în filosofie, umanizează filosofia. aşezându-l pe om în centru de gravitate al gândirii. Pnn cnticismul său. *Kant* a găsit o nouă fereastră ce se poate deschide larg către lume, pnn care ea poate fi mai clar văzută şi această fereastră este omul cu intenontatea

sa. eul

Romanticii vor repeta mereu cu plăcere această idee. Ca un nou evanghelist. *Novalis.* unul din capii mişcăm romantice, va sene cu litere de foc pe firmamentul noii filosofii crezul întregului idealism postkantian -"drumul tainei care duce către intenor". Iraţionalismul constituie una din trăsăturile distinctive ale gândim romantice germane şi ea îşi află o cauză tocmai în atenţia exagerată acordată eului. Energiile spintuale eliberate de raţionalismului entic luminist, ce se împlineşte în secolul al XVIII-lea în kantianism, se ciocnesc în Germania de stânca aspră a unor realităţi social politice care nu pot fi mişcate din inerţia lor. Această situaţie a făcut ca în cele din urmă singura rezolvare posibilă să fie reorganizarea acestor energii mobile. împrăştiate în extenor. în adâncunle inferiorităţii eului. In loc să ducă raţiunea la tnumful asupra faptelor, modelând conţinutul şi forma vieţii după principiile sale imanente, romanticii germani întorc raţiunea

319

contra sa însăşi. Vigoarea critică de care. până la iluminism, raţiunea a dat dovadă în raport cu tot ceea ce i se opune se aplică acum contra raţiunii însăşi Prin romantism raţiunea va sucomba în faţa monumentului propriei sale victorii

Friederich Wilhelm Joselh Schelling este figura cea mai reprezentativă a mişcării filosofice a romantismului. S-a născut la 27 ianuarie 1775 la Leonberg lângă Wurttemberg în casa unui preot de ţară. Impresionea2ă prin precocitatea geniului său în 1790 la numai 15 ani urmează teologia la Universitatea din Tubingen în compania lui *Hegel* şi *Holderlin.* S-a avântat cu pasiune în studiul celor mai diferite sisteme filosofice: Kant şi *Fichte.* împreună cu *Spinoza* şi *Bruno. Plotin* şi *Bohme* şi chiar *Pluton* şi *Aristotel* Dar spiritul său şi-a păstrat sensibilitatea faţă de poezie şi religie In 1797 publică o lucrare *Idei asupra unei filosofii a naturii* ce atrage asupra sa atenţia lui *Goethe,* care intervine pe lângă guvernul din Weimar obţinând pentru *Schelling* un post de profesor la Universitatea din Jena, centru de seamă al mişcării romantice, pe fosta catedră a lui *Fichte* în 1798 îşi deschide cursul la Jena, pledând, la fel ca şi *Fichte* şi *Hegel.* propria sa filosofic Această grabă de a-şi preda propna sa concepţie neînchegată încă definitiv îl determină să îşi revizuiască definitiv ideile, încât, la drept vorbind, nu găsim în cazul său un singur sistem ci mai multe care nu se află între ele în cea mai deplină armonie. Multilateralitatea intereselor sale face din el sistematizatorul concepţiei romantice

despre viaţă. Cercul său de prieteni vedea reînviind în el sufletul lui *Platon* La fel ca filosoful antic grec care a ştiut să adune în personalitatea sa de poet-filosof dragostea pentru poezie şi ştiinţă şi Schelling se mişcă în aceeaşi direcţie spirituală; el caută să împace din nou poezia şi gândirea şi pe acestea amândouă cu viaţa. Predă în continuare cu mare succes la Warzburg, Munchen, Erlangen. Din 1841, *Friederich Wilhelm al IV-lea* îl cheamă la Universitatea din Berlin, pentru ca aici prin
320
prestanţa sa să stăvilească influenţa periculoasă a panteismului logic hegelian Dar precocele gânditor epuizat oarecum, îmbătrânit deja, se comportă sub aşteptări, nefăcând faţă speranţelor puse în el. Moare în 1854 Alte opere *Sufletul universal* (1798); *Prima schiţă a unui sistem alfilosofiei naturii* (1799); *Sistemul idealismului transcendental* (1800); *Expunerea sistemului propriu* (1801); *Bruno, sau despre principiul natural şi divin al lucrurilor* (1802); *Filosofie şi religie* (1804); *Expuneri asupra adevăratelor relaţii ale filosofiei naturii cu doctrina îmbunătăţită a lui Fichte* (1806); *Cercetări filosofice asupra esenţei libertăţii omeneşti* (1809)
Personalitatea lui Schelling. Personalitatea spirituală complexă, bine constituită a lui *Schelling* este alcătuită din împerecherea unor trăsături contradictorii într-o unitate destul de mobilă, în care convieţuiesc o puternică capacitate de abstracţie alături de un viu simţ artistic. Este mai degrabă o nestatornică şi irascibilă fire de poet. Se avântă cu aceeaşi pasiune pe terenul ştiinţelor. în timp ce sufletul său se lasă mişcat de mari întrebăn religioase. Această bogată viaţă interioară a contnbuit să facă din el gânditorul tipic al romantismului, creatorul prin excelenţă al concepţiei romantice despre lume. într-adevăr, pentru Schelling expresia cea mai adecvată a filosofiei este cea artistică, el însuşi crezând într-o identitate a adevărului cu frumosul. Oscilaţiile personalităţii sale intelectuale îl puteau identifica până la disoluţie cu anumite principii şi concepţii, dar se ştie şi fen de ele într-o ngidă retragere. Faptul că s-a închis de fiecare dată în sfera unei anumite gândin a cărei înrâunre a absorbit-o explică de ce. de-a lungul întregii sale vieţi, concepţia sa a cunoscut repetate transformăn, fiind colorată tocmai de acei gânditon sub influenţa căreia se afla. Fiecare operă reprezintă de obicei şi o nouă întorsătură a gândim sale
în evoluţia filosofică a lui Schelling se vorbeşte, de obicei, de cel puţin trei etape difente: a) filosofia transcendentală a natuni (1799=1801);
321
b) filosofia identităţii (1802-l809). cea mai importantă, de la aceasta plecând şi Hegel în elaborarea idealismului său absolut, ce oferă o noua combinare speculativă a motivelor idealiste ale gândim postkantiene: c) filosofia pozitivă de bătrâneţe (1810-l854). Foarte productiv în tinereţe. majoritatea lucrărilor sale ţin aproape exclusiv de pnmele două etape, în timp ce a treia deşi mai lungă este şi cea mai săracă în opere pe deplin elaborate
Aceste etape de gândire nu sunt absolut disparate, rupte una de alta. ele fiind străbătute de un mănunchi de idei comune. Deşi filosofia lui *Schelling* debutează pnntr-o prelucrare a filosofiei eului a lui *Fichte* şi termină pnn a ajunge o construcţie mistică de factură gnostică, o ciudată mitologie fantastică inspirată de *Jacob Bohme.* în toate aceste modificări rămâne constantă o preocupare Este vorba de străduinţa lui *Schelling* de a concepe mereu realitatea ca rezultat al dezvoltăm Absolutului, de a privi universul ca un vast organism de viaţă, ale cărui membre alcătuiesc o totalitate armonios închegata, străbătută în toate colţurile sale de aceeaşi suflare de viaţă Diferit înţeles a fost numai conceptul de dezvoltare: fie ca un fenomen dialectic logic, fie ca un fenomen temporal istoric
Filosofia transcendentală a naturii Filosofia natuni a lui *Schelling* nu trebuie confundată cu ştiinţa natuni a lui *Nvton.* de al cărui empinsm şi mecanicism se rupe în modul cel mai hotărât. Ea se înnoadă la tradiţii mai vechi, renascentiste, care pnn alchimia medievală coboară până la filosofia neoplatoniciană a natuni. Alătun de Paracelsus. o influenţă decisivă a avut asupra lui *Schelling* misticul Jacob Bohme. pe care acesta l-a citit după 1803 In concepţia vechii mistici germane. în a cărui rază de influenţă cade *Schelling.* natura reprezintă o ordine ierarhică a unor forţe de viaţă ce urcă din treaptă în treaptă până la viaţa organică. Toate corpunle matenale. aflate într-o continuă schimbare, sunt produsul pasager al unim unor germeni invizibili, indestructibili şi imuabili. Această filosofie
3.22

a natuni se prelungeşte într-o teosofie şi un spintualism care-l cucereşte pe *Schelling* El va încerca să descifreze în realitate sensul unei mari drame divine, la care participă succesiv natura şi omenirea.
Un alt izvor al filosofiei natuni a lui Schelling îl constituie doctrina ştiinţei a lui Platon. mai precis afirmaţia acestuia că natura este creaţia Eului şi în felul acesta serveşte intereselor conştiinţei. Schelling va elabora în amănunţime concepţia acestei finalităţi naturale, concepând natura ca sistem al activităţii inconştientului, care apare ca un mijloc în realizarea raţiunii conştiente Eul ca activitate va fi substituit pnn natura însăşi. Aceasta din unnă devine, astfel, o activitate infinită care se produce pe sine
din şi pnn sine
In ochu romanticilor natura apare ca o mare unitate organică, o individualitate bine conturată. în ale cărei părţi componente bate acelaşi unic nun de viaţă în felul acesta cei mai mulţi dintre ei ajung la *Spinoza,* Natura se umple de o viaţă mtenoară. din ale cărei funcţii inconştiente se va desface. în cele din urmă. raţiunea conştientă. Formele acestei vieţi trec pnntr-o continuă perfecţionare. într-un proces fără fisuri. în care deasupra cercetăm cauzalităţii mecanice Schelling aşează o viziune vitahstă teleologică. Categonile natuni se transformă în şirun de structun mereu mai perfecţionate Opoziţia dintre anorganic şi organic se şterge. în timp ce *Schelling* trecând pnn treptele succesive ale matenahtăţii. lumină -electncitate - magnetism. înaintează. în linie dreaptă, către organic şi forma conştientă de viaţă. Avem în faţă imaginea unei lumi care e toată numai viaţă, activitate în toate părţile sale. concepţie la care mecanismul fizic neînsufleţit nu se va putea înălţa niciodată Din această perspectivă chiar şi anorganicul nu este decât viaţa adormită deja sau netrezită încă.
Artificiul la care se pretează Schelling. şi care tace noutatea concepţiei sale. constă în întrebuinţarea dată filosofiei lui *Fichte:* Eul şi Non Eul sunt substituite pnn opoziţiile dinamice care constituie natura. Din

jocul acestor opoziţii se constituie o dialectică internă a naturii, ce înaintează procedând pnn sinteze şi instituind noi opoziţii, producând pe această cale întrega fenomenalitate a realităţii. Mişcarea producătoare a naturii e concepută de *Schelling* în mod identic cu geneza logică a conştiinţei din doctrina lui *Fichte,* aceasta marcând trecerea de la idealismul subiectiv al celui din urmă la o formă obiectivă de idealism.
Filosofia identităţii Aplicarea metodei logice a lui *Fichte* la diversele domenii ale naturii, istoriei şi artei l-au obligat pe *Schelling* la o sistematizare a concepţiilor sale. cunoscută sub numele de filosofia identităţii. *Fichte* afirmase că unicul principiu care poate explica deopotrivă existenţa şi cunoaşterea este Eul care produce Non Eul. Deci. la el, obiectivul este pus în dependenţă de subiectiv.
Datorită atât culturii sale ştiinţifice mai întinse cât şi intuiţiei sale artistice mai profunde, *Schelling* şi-a dat seama că realitatea obiectivă are o anumită independenţă faţă de spint. şi nu poate fi redusă la un simplu produs al acesteia. De aceea, principiul generator nu poate fi Eul ca la Fichte, dar nici Non Eul, adică nici spiritul şi nici natura, nici obiectul şi nici subiectul. Deasupra opoziţiei acestora stă Absolutul, care este identitatea lor perfectă şi la care filosofia ajunge nu pe cale discursivă ci printr-o "intuiţie intelectuală", o "intuiţie genială". Pnn intuiţie, pornind de la unitate, se ajunge la părţile subordonate ei, pe când procedând pe cale conceptuală ne ridicăm de la părţi către unitatea lor superioară.
Lumea devine o manifestare a Absolutului, care şterge în indiferenţa sa şi îngroapă în sânul său once determinare particulară, îmbrăţişând, deopotrivă, spintul şi natura, subiectivul şi obiectivul Astfel *Schelling* ajunge la un panteism care, reactualizând neoplatonismul renascentist, pe *Bruno* şi pe *Spinoza,* vede în realitatea lumii înconjurătoare Absolutul infinit turnat în forme finite. Universul nu este efectul acestei indiferenţe, ci chiar manifestarea sa. Pentru *Schelling,* Absolutul prezintă doi poli: spint

şi natură. Printr-un impuls izvorât din intenontatea sa infinită, Absolutul se desfăşoară explicitând ceea ce conţinea implicit, în două ramun paralele finite: lumea spintului şi lumea natuni. Insă în ciuda manifestărilor sale, Absolutul rămâne identic cu el însuşi ca identitate obiect-subiect; natura nu este altceva decât subiect-obiect obiectiv iar spintul decât subiect-obiect subiectiv Intre aceste două ramun nu se stabilesc diferenţe calitative ci numai unele cantitative; ele nu se deosebesc esenţial ci numai gradual. In ambele ramun întâlnim atât elemente "reale" cât şi elemente "ideale", cu deosebirea că

în domeniul natuni domină realul iar în domeniul spiritului domină idealul. Once formă de existenţă e creată de opoziţia polară dintre spintual şi natural, această polantate fiind forţa care, pnn realizarea unor sinteze mereu noi. mână către înainte întreaga realitate.
Absolutul se diferenţiază în cele două ramun ale sale nu în timp ci în eternitate. Procesul diferenţieni sale se produce pe trepte succesive, numite de *Schelling* potente Potentele ies una din alta sau altfel zis. cresc una din alta; alcătuiesc şirun şi indiferent de esenţa lor. că sunt natură sau spint. ele evoluează logic sau mai bine zis teologic, sunt angajate în realizarea unui ţel comun care este tot de esenţă spintuală, atingerea conştiinţei de sine a absolutului. Mişcarea aceasta în sus a potentelor nu se identifică cu procesul temporal al evoluţiei. Identitatea, adică unitatea nemijlocită dintre real şi ideal nu poate fi gândită; Absolutul poate fi prins numai în "intuiţia genială", cum o numeşte *Schelling.* în viziunea intelectuală Cu alte cuvinte, cunoaşterea absolută poate fi conceputâ numai ca o autocunoastere a Absolutului, căci pentru a cunoaşte Absolutul în mod intuitiv trebuie să ne situăm în el. să devenim una cu el Evoluţia realităţii, care începe de la matene. se însene, aşadar, pe o linie spintuală în ultimă instanţă, mai ales dacă luăm în considerare că matena nu este decât spint care doarme şi visează, pietrificată într-un somn din care se va trezi odată. Această trezire a spintului adormit la lumina conştiinţei se produce prin om, forma de

existenţă cea mai spiritualizată din câte putem afla în cuprinsul realităţii Potentele în ele însele nu sunt altceva decât diferite grade ale cunoaştem Absolutului, adică idei Ca şi idei ale lui Dumnezeu, ele desemnează şi legităţile universale ale dezvoltăm universale.
La nivelul atins de om, forma de manifestare supremă o constituie creaţia genială şi inconştientă a artistului. în care spiritul şi natura, conştientul şi inconştientul îşi sărbătoresc întoarcerea la indiferenţa primordială. Pnn funcţia artistică, forţa naturală inconştientă a geniului se realizează în conştienta planificată a creaţiei şi a plăcem. Creaţiei artistice, operei din lumea spiritului îi corespunde creaţia organică, viaţa din lumea natuni. Arta şi viaţa sunt analoage. opera fiind creaţia organică. în opera de artă Absolutul se contemplă pe sine: în ea se naşte unitatea nepereche a naturii şi a spintului. In cutele operei căreia îi dă naştere artistul pnn inspiraţia sa stă ascuns un adevăr absolut. Arta. deci. este cea mai înaltă valoare, în care se înfăţişează în forma cea mai pură fundamentul pnmar al oricărei existenţe. Arta nu trebuie să imite sau să înfrumuseţeze realitatea, căci aceeaşi forţă îi dă naştere ca şi natuni. cu menţiunea că este vorba de o forţă mai perfectă decât cea acţionând în natură Intuiţia artistică taie drumul cel mai drept spre cunoaşterea Absolutului In gândirea lui *Schelling* se împletesc laolaltă fire ce provin din doctrina fichtiană a ştiinţei, din estetica lui *Kant* şi *Schiller,* în ţesătura unei metafizici cu caracter artistic. Speculaţiile de filosofic a natuni ale lui *Schelling.* în ciuda caracterului lor uneon cam fantezist, au ademenit mulţi oameni de ştiinţă, primind uneon chiar o venficare experimentală.
Filosofia pozitivă. Către sfârşitul vieţii cu scepticismul propnu bătrâneţii, *Schelling* renunţă la câteva din principiile directoare, antenor formulate, ale concepţiei sale în pnmul rând va manifesta o neîncredere totală mai ales faţă de once direcţie rationalistă de filosofare Susţine că în mod raţional poate fi cunoscută numai legitatea generală a realităţii, esenţa

sa. dar faptul că în general există o realitate, o lume, că în cadrul acesteia fiecare lucru are cutare sau cutare înfăţişare, structură, aceasta nu se mai poate demonstra raţional Tocmai de aceea, once filosofie raţională îi apare ca o filosofie negativă Ea trebuie schimbată de o filosofie pozitivă; obiectul filosofici pozitive ar fi faptul vieţii, şi împreună cu acesta, acea bază iraţională din care provine once naştere şi dezvoltare
Inspirat de mistica neoplatonică, va declara Absolutul drept Dumnezeu, iar potentele metamorfozându-se. ajung idei divine, prototipuri pentru lucrurile sensibile. Ideile, pnntr-un impuls negativ provenit chiar de la divinitate, ies din sânul acesteia spre a da naştere lumii matenale, pătată de tot felul de imperfecţiuni şi care îşi află salvarea prin resorbţia statică în unitatea perfectă a lui Dumnezeu, la care ea se întoarce. Această ultimă redactare a concepţiei sale *Schelling* o numeşte filosofie pozitivă, pentru a putea scoate în evidenţă contrastul cu raţionalismul, care constituie filosofia negativă, pe care o dezvoltase sistematic fostul său coleg şi amic de tinereţe. Hegel împotnva acestuia. *Schelling* va subestima raţiunea acordând prefennţă facultăţilor emotive din om şi factonlor iraţionali din existenţă Dar această filosofie pozitivă se va transforma, cum am

văzut, în tcona revelaţiei religioase. într-o istone filosofică a religiei, care era depăşită chiar din momentul naşteni sale.

Georg Friederich Wilhelm Hegel (1770-l831)

Viaţa şi opera Hegel se naşte în 1770 la Stuttgart. Studiile supenoare şi le face la facultatea de teologie a Universităţii din Tubingen. Chemănle înnoitoare ale evenimentelor social politice ale vremii pătrund şi îndărătul zidunlor înalte şi groase, care despart de realitate, ale institutului teologic şi tânărul seminanst împreună cu colegii săi. viitorul filosof *Schelling* şi viitorul poet *HolJerlin.* trăieşte momente intense de entuziasm pentru Revoluţia franceză Mai târziu, *Hegel* va vedea în Revoluţia franceză o expresie a raţiunii, dovada concretă a puterii filosofiei de a

327

schimba lumea Atras de sfera de idei a raţionalismului critic luminist, tânărul *Hegel* se aprinde în aceeaşi măsură şi de un ideal superior de umanitate, senină. împăcată cu sine. aflată în posesia dezvoltăm armonioase a tuturor facultăţilor sale, a cărei realizare vie el o identifică într-un timp al istonei trecut de mult, în Grecia Antică După terminarea facultăţii îl întâlnim o vreme ca profesor particular la Berna (1794-l797). iar apoi la Frankfurt (1798-l800). Din 1801 este privat docent la Jena. Aici scoate şi prima sa lucrare cu adevărat importantă: *Fenomenologia spirtului* (1807). In 1808 devine rectorul gimnaziului din Niirnberg. Acum elaborează opera sa fundamentală *Ştiinţa logicii* (I-III) în 1812-l816 Strălucita sa caneră academică *Hegel* o începe în 1816. la Universitatea din Heidelberg. spre a o continua din 1818 la Universitatea din Berlin. La Heidelberg apare o altă operă a sa importantă. *Enciclopedia ştiinţelor filosofice* (I-III) în 1817. In penoada sa berlmeză Hegel alunecă în gândirea sa social politică, tot mai adânc, pe panta unor concesii reacţionare, devenind filosoful oficial al Restauraţiei, ideolog al statului prusac absolutist. Alte opere ale sale sunt prelegerile lui. ţinute la Universitatea din Berlin, şi scoase postum pnn gnja devotată a unor discipoli, ca: *Prelegeri de estetică I-III; Prelegeri de istoria filosofiei I-III, Prelegeri de filosofia istoriei, Prelegeri de filosofia istoriei, Principiile filosofiei dreptului*

Concepţia filosofică

Pnn gândirea lui *Hegel* tendinţele speculative şi constructiviste ale idealismului german, foarte active în epoca de după *Kant,* îşi găsesc împlinirea lor cea mai desăvârşită. Pe temeliile unei concepţii idealist obiective despre lume şi viaţă, *Hegel* clădeşte un masiv, nguros închegat şi compartimentat sistem filosofic. Năzuinţa sistematizatoare ce acordă gândirii lui *Hegel* un caracter scolastic, mergând uneon până la ngiditate. face tăria dar constituie şi călcâiul ahileian al hegelianismului ca filosofic.

328

explicând răspândirea sa largă şi dominaţia sa autoritară în penoada vieţii ■ lui *Hegel,* dar şi spectaculoasa ei cădere după moartea acestuia. Bazat pe un deosebit de ascuţit simţ al istoricităţii lumii matenale şi spmtuale a omului, *Hegel* articulează un sistem de gândire de mare

d d Principiul metafizic

spmtuale a omului, *g*

-s anvergură, în centrul căruia aşează ideea de devenire. Principiul metafizic al realităţii, numit de *Hegel* când Idee absolută când Raţiune universală, antenor şi extenor realităţii, este o permanentă devenire, o activitate creatoare care produce şi scoate din ea însăşi întreg conţinutul realităţii în fiecare din cele două mari domenii ale sale, cel material şi cel spiritual. Devenirea Ideii absolute fiind în esenţa sa de natură logică, ea se petrece în afară de spaţiu şi timp, în planul conceptelor abstracte ale gândini pure. Aceasta nu înseamnă că spaţiul şi timpul, ca şi condiţii fundamentale de a fi ale oncărei forme de existenţă, constituie nişte cadre extenoare ale devenirii Ideii absolute, ci dimpotnvă ele se înfăţişează ca şi produse intenoare ale acestei devenin. Devenirea principiului metafizic al realităţii, al Ideii absolute, se produce ca desfăşurare în spaţiu în cazul natuni şi se transformă în consecuţie temporală când ne referim la cazul concret al istonei omeruni. Pnn aceasta, *Hegel* forţează procesualitatea naturii şi succesiunea marilor epoci ale istonei omenirii să intre în schemele şi tiparele logice ale gândini sale dialectice.

Deşi legat pnn numeroase fire de experienţa spintuală nouă adusă de generaţia romantică pe mai multe din laturile esenţiale ale gândirii sale *Hegel* se defineşte în

prunul rând ca un antiromantic
în primul rând, *Hegel* nu acceptă doctrina lui Kant cu privire la existenţa unor limite de netrecut ale cunoaşteni omeneşti întrucât nu admite nici un fel de bariere de natură să oprească accesul raţiunii la însuşi miezul realităţii. Obiecţia pe care o aduce idealismului subiectiv al lui *Fichte* este aceea că în doctrina acestuia natura prezintă o importanţă cu totul redusă fiind considerată doar ca un matenal necesar, împotriva căruia trebuie să se
329
exercite simţul moral al omului. De aceea, cu atât mai mult. *Hegel* a fost pnns de doctrina lui *Schelling* privitor la identitatea dintre obiectiv şi subiectiv, spmt şi natură, despre autodezvoltarea Absolutului Totuşi. în ceea ce priveşte explicarea integrală a realităţii el crede că cuvântul ultim îl are de spus nu idealismul obiectiv al lui Schelling ci o altă formă de idealism, numit Absolut
O altă abatere importantă a lui *Hegel* de la linia romantică reprezentată de *Fichte* şi *Schelling* constă în aceea că în timp ce aceştia afirmau posibilitatea cunoaştem Absolutului pnntr-o intuiţie intelectuală, după *Hegel* Absolutul nu poate fi pnns decât pnn concept, mai precis prin conceptul pur curăţat de once intuiţie, de datul intuitiv. O altă deosebire esenţială este dată de faptul că *Fichte* şi *Schelling* nu sunt înclinaţi să acorde nici un loc conştiinţei individuale pe lângă conştiinţă Absolută, pe câtă vreme *Hegel* susţine că spiritul Absolut se desfăşoară în şi prin conştiinţa individuală personală.
Hegel nu împărtăşeşte, de exemplu, idealul de căpătâi al romantismului ce proclamă ruptura dintre existenţă şi gândire, pnn care Eul este opus realităţii considerată în ansamblul ei ca un nou eu. Logica hegeliană este dimpotnvă. construită pe principiul identităţii dintre gândire şi existenţă fiind, în felul acesta, o logică ontologică. Desigur, este vorba în cazul hegelianismului de o identitate înţeleasă în manieră dialectică ce presupune şi diferenţa. De aceea. în ceea ce pnveşte doctrina hegeliană a Absolutului esenţialul nu rezidă în identitatea dintre real şi ideal, dintre existenţă şi gândire ci în faptul că luat în sine Absolutul este. cum spune *Hegel,* raţiune, logos, idee Esenţa idealismului absolut pnn care *Hegel* se separă de romantici constă în împrejurarea că în cadrele sale totul duce înapoi la o bază ideală, adică la Ideea absolută
înţelegerea concepţiei filosofice elaborate de *Hegel* presupune clarificarea prealabilă a unor trăsături ale gândim sale.
330
Ideea absolută ca unitate organică
Pentru a putea fi înţeleasă în semnificaţia sa autentică, filosofia hegeliană trebuie abordată ca sistem: ea nu poate fi pnceută cu adevărat decât ca şi totalitate Aceasta pentru motivul că în fiecare din momentele devenim sale. Ideea absolută se realizează ca şi unitate organică. Ea este de fiecare dată unitatea unor părţi legate reciproc între ele şi fiecare cu întregul pe care îl alcătuiesc împreună De aceea, putem afirma că fiecare moment al devenim în cazul istonei universale conţine, ca şi ultimă etapă a acestei procesuahtăţi. concentrată în sine. toate momentele antenoare. Potrivit cu gândirea istoncă a lui *Hegel,* nici o epocă a istonei universale, ca moment al devemni Ideu absolute, nu este suprimată cu desăvârşire ci fiecare păstrându-şi locul îşi primeşte valoarea care 1 se cuvine ca moment, parte constitutivă, element component al acelei totalităţi, care este procesualitatea devenim. Ideea absolută ca atare *Hegel* împărtăşeşte credinţa fundamentală a raţionalismului că în once domeniu al natuni şi în once moment al istonei există un adevăr, dar acest adevăr e numai unul parţial. ■ Adevărul întreg aparţine procesualităţii luate şi pnvite ca atare. Dialectica însăşi, pe care *Hegel* a introdus-o ca o schemă speculativă în întreg câmpul cunoaşteni omeneşti pnn ordonarea totalităţii matenalului produs de activitatea spintului omenesc nu este în substanţa sa decât prelucrarea întregului corp de fapte şi idei ofent de istona universală. în această ancorare adâncă şi temeinică în realitatea lumii istonce a omului, considerată în fiecare din momentele singulare ale devenim sale. dar şi în unitatea procesului pe care îl alcătuiesc aceste momente, rezidă. în ultimă instanţă, şi valoarea universală a hegelianismului ca şi filosofie. *Devenirea dialectică a Ideii absolute*
Dialectica reprezintă conceptul central al gândim hegeliene. Devenirea ideii absolute se petrece în chip dialectic, adică într-o mişcare ciclică, ce se produce într-un ntm constant şi permanent reluat de trei: teză
331
(afirmaţie) - antiteză (negaţie) - sinteză (negarea negaţiei) Dialectica hegeliană se

constituie ca o triadă de concepte. în care primele două concepte privite în raportul lor cu un al treilea sunt doar momente subordonate ale acestuia din urmă, care le depăşeşte. în care ele se suprimă dar în acelaşi timp se conservă. Aceasta reprezintă formula cea mai generală şi mai abstractă a dialecticii, a cărei mişcare *Hegel* o reconstituie succesiv în procesele naturii, istoriei şi ale gândirii. In numele principiului non-contradicţiei din logica formală clasică. *Kant* a respins contradicţiile insolubile, antinomiile, la care duce întrebuinţarea speculativă a raţiunii pure, dincolo de limitele expenenţei strict controlabile, probând prin aceasta imposibilitatea cunoaşterii integrale a Absolutului, adică susţinând imposibilitatea de principiu a metafizicii, în ultimă instanţă, aşa cum am avut ocazia să vedem. Dimpotrivă, contradicţia, va spune *Hegel.* este înfiptă adânc în însăşi inima realităţii. Numai ce este mort nu cunoaşte contradicţia; viaţa reală pe oricare din treptele sale se alcătuieşte din contradicţii. Once lucru se arată capabil de devenire numai datorită contradicţiilor pe care le închide în sine A înţelege cu adevărat fondul realităţii, temeiul pe care aceasta se sprijină. înseamnă a o privi în mişcarea ce determină ca ceva, un lucru sau proces oarecare, să treacă în contrariul său, pentru ca în cele din urmă cele două să se împreuneze în unitatea superioară care le îmbrăţişează pe amândouă. Această mişcare pe care *Hegel* însuşi o numeşte dialectică rezidă într-o succesiune de "depăşiri" ale contradicţiei; "depăşirea" (aufheben) însemnând la *Hegel* "suprimarea" şi totodată "conservarea" termenilor contradicţiei. *Hegel* determină astfel precis înţelesul pe care îl dă termenul de "aufheben"

Dialectica, teoria sa cu pnvire la contradicţii Hegel o definea ca o mişcare raţională superioară. Aşadar, dialectica hegeliană poate fi pnvită şi judecată ca un mijloc al gândirii de a răspunde mai profund şi a asimila mai adecvat structura fundamentală a realităţii, făcută din contrarii, clădită pe

contradicţii Epurată de contradicţii, realitatea nu mai e realitate căci nu mai palpită în ea pulsul vieţii, iar o gândire care îşi propune să reflecte cât mai fidel realitatea, să redea raporturile care se instituie între principalele forme de existenţă, trebuie să lucreze nu numai cu concepte distincte, clar şi precis marcate, dar şi cu concepte opuse unul altuia care să exprime contradicţiile ce le întâlnim în realitate.

Un exemplu strălucit de analiză dialectică va da *Hegel* în capitolul din *Fenomenologia spiritului* care priveşte relaţia dintre stăpân şi sclav. Aceştia împreună alcătuiesc o situaţie dialectică. Fiecare din momentele acestui cuplu dialectic există numai prin celălalt, stăpânul este stăpân numai prin aceea că domină pe sclav, iar sclavul este sclav numai prin aceea că e dominat de stăpân Raportul stăpân-sclav fiind contradictoriu conţine în sine posibilitatea mişcării şi ca atare nu e definitiv ci se poate schimba, modifica. Stăpânul, având nevoie ca să fie stăpân de sclav şi de munca lui. la rândul său depinde şi el de acesta.

La rădăcina ultimă a dialecticii hegeliene stă experienţa istorică a epocii sale pe care *Hegel* a trăit-o cu un sentiment de o particulară ′″″■ intensitate şi profunzime pe care a simţit nevoia s-o înţeleagă şi s-o explice în plan conceptual . cu toate acele răsturnări contradictorii de situaţii care au dus de la Europa regimului feudal absolutist la Franţa liberalismului revoluţionar şi a imperialismului napoleonian şi de la aceasta înapoi la Europa reacţionară, contrarevoluţionară, a Sfintei Alianţei şi a Restauraţiei.

Finalisntul hegelian.

Devenirea Ideii absolute urmăreşte după *Hegel* realizarea unui scop, ceea ce conferă gândirii hegeliene un evident şi puternic caracter finalist. ,i Ideea absolută definindu-se ca procesualitate mişcarea sa nu se petrece la voia întâmplării ci în vederea realizării unui scop Ţinând seama de natura logică a acestei procesualităţi, scopul urmărit nu poate fi decât unul logic, de domeniul cunoaşterii: desăvârşita cunoaştere de sine a Ideii absolute,

deplina sa autocunoaştere. Din acest finalism denvă structura aparte a realităţii care pentru imaginaţia filosofică a lui *Hegel* se înfăţişează drept un sistem de forme, în fiecare din aceste forme fiind prezentă şi activă o tendinţă interioară ce urcă din treaptă în treaptă, de la înfenor, adică de la simplu şi sărac, la superior, adică la coplex şi bogat. Potnvit acestei construcţii teleologice, finaliste, a realităţii, fiecare formă de existenţă tinde să realizeze raţiunea absolută ce pătrunde şi străbate întreaga realitate. Diferitele

forme de existenţă se realizează pe sine numai în măsura în care adevărata lor substanţă o constituie raţiunea absolută ca şi principiu al întregii realităţi In această ordine teleologică a formelor, ierarhic constituită, formele inferioare privite în sine rămân nedesăvârşite: ele se desăvârşesc şi ating perfecţiunea numai în şi prin formele superioare O formă de existenţă lipsită de viaţă tinde către viaţă; o formă de existenţă ce are viaţă tinde către conştiinţă; o formă de existenţă dotată cu conştiinţă năzuieşte către existenţa spirituală; o existenţă spirituală este acţionată de dorinţa de a se transforma din spirit subiectiv în spirit obiectiv

Fenomenologia spiritului

Fenomenologia spiritului, apărută în 1807, constituie prima lucrare de dimensiuni man a lui *Hegel* oferind de fapt. o introducere în masivul sistem în a cărui elaborare se va angaja în viitor Once cunoaştere şi conştiinţă adevărată trebuie să parcurgă şase trepte pentru a se ajunge la conceptul ce reprezintă supremul mod de cunoaştere a realităţii. Aceste trepte sunt: conştiinţa; conştiinţa de sine; raţiunea adică conştiinţa legilor şi a conexiunilor necesare; spiritul pnn care se înţelege conştiinţa morală, conştiinţa religioasă şi, în sfârşit, conştiinţa absolută adică ideea conceptuală cu pnvire la Absolut, total eliberată de once contemplaţie şi reprezentare. In cunoaşterea conceptuală a realului *Hegel* îşi însuşeşte formula fichteiană a dezvoltăm care înaintează traversând momentele tezei, antitezei, sintezei El concepe automişcarea Ideii de o asemenea manieră

încât sinteza nu numai că suprimă opoziţia care există între conţinutul tezei şi al antitezei, dar. în acelaşi timp. absoarbe în sine adevărul parţial al fiecăreia dintre ele Metoda aceasta cu caracter ştiinţific pe care *Hegel* o numeşte şi metodă dialectică reproduce în plan conceptual acea mişcare de sine pe care Ideea o săvârşeşte pnn trecerea sa de la teză la antiteză şi apoi la sinteză In felul acesta se poate înţelege că acea propoziţie faimoasă a lui *Hegel,* căreia mai târziu îi va da o destinaţie politică, anume că tot ceea ce este logic necesar adică raţional este. totodată, şi real.

Urmează din aceasta o consecinţă gnoseologică deosebit de importantă: realitatea poate fi cunoscută şi pe cale apnon întrucât once cunoştinţă logică corespunde unui moment din mişcarea de sine a Ideii absolute care dă naştere realităţii Dar nu trebuie uitat niciodată că acesta este valabil numai în cunoaşterea realităţii în manie conexiuni care îi alcătuiesc conţinutul iar cât pnveşte sensul lucrunlor strict individuale, rupte din aceste conexiuni logice nu mai poate fi nici o cunoştinţă. *Momentele sistemului*

Principalele momente ale devenirii Ideii absolute constituind totodată şi momentele fundamentale ale sistemului sunt prezentate în *Enciclopedia ştiinţelor filosofice.*

Momentele succesive ale sistemului deşi stnct înlănţuite logic nu denvă unele din altele pe calea unei deducţii analitice, în sensul abstract logic al cuvântului. Un moment antenor nu îl implică pe cel posterior în sensul în care premisele conţin concluzia. Relaţia momentelor devenini este de natură sintetică, având un caracter creator, astfel că fiecare moment înseamnă ceva nou Once moment se realizează ca rezultat al devenim momentelor antenoare. care îi servesc ca şi matenal într-un proces continuu de apanţie a unor sinteze progresive şi creatoare. Mersul gândim lui *Hegel* nu duce de la mai puţin abstract către mai abstract, nici de la abstract la abstract ci de la ceea ce este abstract, sărac şi simplu, la ceea ce este

concret, bogat şi complex, de la nediferenţiat la diferenţiat. Sistemul hegelian nu ambiţionează să ofere doar o explicaţie logică, pnntr-un lanţ deductiv unic ce leagă laolaltă tot ce există în realitate Efortul lui *Hegel* merge mai departe: el încearcă explicarea şi interpretarea logică a însăşi genezei a tot ceea ce există. Hegelianismul restituie în plan abstract însăşi creaţia lumii, refăcută în sens invers pe plan logic. Angajată ca subiect în această procesualitate, Ideea absolută devine propria sa creaţie, se creează pe sine şi în acest act ontologic se şi cunoaşte pe sine. Ideea devine atât de concretă prin determinaţiile succesive pe care le achiziţionează şi care o îmbogăţesc încât se confundă cu concretul suprem care e însăşi realtatea. Ideea devine reală şi realitatea devine ideală

Logica - Ideea absolută se înfăţişează ca existenţă în sine. sau cum zice *Hegel* logica reprezintă "ştiinţa Ideii în şi pentru sine". Ideea absolută constituie la început o existenţă pură. lipsită de orice determinare. Dar o asemenea existenţă pură. absolut nedeterminată se confundă cu nonexistenţa. *Hegel* îşi dă însă seama că prin analiza abstractă a categoriilor de existenţă (fiinţă) şi nonexistenţă (nefiinţă) nu va putea

pricepe în toată amploarea şi profunzimea sa şi nici nu va putea teoretiza logic acea experienţă concretă de viaţă pe care istoria l-0 oferea lui şi contemporanilor săi. Analizele cele mai pătrunzătoare şi generalizările cele mai abstracte ale gândim hegeliene se hrănesc tot din substanţa experienţelor social politice şi spirituale ale frământatei sale epoci. Conţinutul acestei epoci nu poate fi exprimat în planul gândim cele mai abstracte nici pnn conceptul de existenţă (fiinţă) . nici pnn conceptul de nonexistenţa (nefiinţă) ci pnn sinteza acestora în conceptul dedevemre Cât priveşte Ideea absolută nu putem afirma cu deplină îndreptăţire nici că există că e fiinţă, nici că nu există că e nefiinţă, ci numai că e trecere reciprocă între fiinţă şi nefiinţă, adică devenire, fiinţă şi nefiinţă în acelaşi timp Adevărul ca şi realitatea nu aparţine nici fiinţei şi nefiinţei, ci sintezei

336

lor. devenirii, pnn care "...fiinţa a trecut în nefiinţă, iar nefiinţa în fiinţă... Adevărul lor este, aşadar, această mişcare de dispanţie nemijlocită a uneia în cealaltă; devenirea" *(Ştiinţa logicii)* Sistemul categorial hegelian începe cu conceptul de fiinţă, dar funcţia centrală îi revine aceluia de devenire, pnmul concept cu adevărat dialectic, de natură sintetică, uniunea unor determinaţii contram E vorba, desigur, de acea devenire istoncă, de expenenţa răscolitoare a epoch sale de răsturnări violente, când cad şi se ndică tiranii, se zdruncină şi se consolidează regimun de guvernare, devenire pe care conştiinţa chinuită de întrebări a lui *Hegel* vrea s-o pnceapă în rostul şi sensul ei autentic. Şi în această operă, de o înfiorătoare concentrare a gândim, ale cărei pagini sunt semănate la tot pasul de cele mai înalte abstracţii. în "calmul conceptului", cum spune *Hegel* însuşi, trebuie să auzim freamătul distilat în esenţe al vietii, zgomotul lumii extenoare punficat sub semnul gândim, pe care raţiunea încearcă s-o pnndă pentru a o clanfica şi ordona în formele sale logice.

Obiectul logicii hegeliene îl reprezintă dezvăluirea categoriilor cele mai generale ale existenţei. Cu ajutorul metodei sale dialectice *Hegel* încearcă să prezinte determinante ideale, raţionale, ale oncărei existenţe. Tocmai pe acest motiv, logica hegeliană nu este o disciplină formală judecată după natura sa ci una având o semnificaţie metafizică. întrucât existenţa şi gândirea sunt identice în concepţia lui *Hegel* logica este,

totodată şi o ontologie.

Logica hegeliană este organizată după următoarele trei mari diviziuni. In primul rând. avem doctrina despre existenţa pură ale cărei părţi le formează existenţa calitativă, cantitativă şi cea modală. In al doilea rând, doctrina despre esenţă se referă la existenţa adevărată care se 'î păstrează neschimbată în mijlocul tuturor schimbărilor. Părţile acesteia se referă la esenţa ca atare, fenomen (aparenţă) şi realitate. în sfârşit. în al treilea rând urmează doctrina despre conceptul propnu zis pnn care *Hegel*

337

desemnează unitatea mai înaltă dintre existenţă şi esenţă Conceptul, pnn conceptul subiectiv şi apoi pnn conceptul obiectiv, adicâ pnn intermediul vieţii şi cunoaştem devine Idee absolută.

Marea noutate istorică a sistemului hegelian o face tocmai logica pe care ea se bazează *Hegel* a fost marele geniu logic pe care de la *Descartes* încoace , de la întemeietorul ei. gândirea modernă îl aştepta pentru a se reforma. *Hegel* încearcă să elaboreze speculativ o logică a viului şi a concretului, ce nu mai lucrează cu abstracţii vide. care nu sacnfică ci justifică individualul, asimilându-l tiparelor raţiunii, pnn vinele căreia să curgă sângele cald al vieţii Intre conceptele gândim dialectice nu se instituie raportunle de sub şi supraordonare ca între conceptele logicii generale. Acestea nu mai sunt nişte agregate mecanice de determinaţii şi unităţi organice în care există relaţii ca cele de la parte la tot într-un organism. în vreme ce în logica aristotelică gândirea lucrează cu nişte concepte concepute oarecum ca şi realităţi spaţiale statice. *Hegel* face efortul. încununat de succes, de a încorpora în logica sa dimensiunea temporală a existenţei, operând cu nişte concepte care sunt procese, au dinamism intenor. Logica sa apare ca rezultatul unei gândin concrete, speculative, organice

Conceptul logicii dialectice hegeliene nu este un universal abstract ci un universal concret, o uniune de determinaţii între care se pot stabili nu numai relaţii de diferenţă ci chiar opoziţii, o uniune de contram, altfel zis Rolul său este de a media între contram: universalul concret oferă rezolvarea logică a dualismului insurmontabil pe care îl dezvăluie esenţa şi structura contradictone a realităţii De cele mai multe on logica

formală caută să excludă contradicţiile. încearcă să le elimine atât în plan logic cât şi în plan real; gândirea dialectică, dimpotnvă. le reliefează, le pune în evidenţă pentru a le anula împăcându-le în unitatea supenoară în care ele se contopesc Dacă logica formală aristotelică a fost concepută preponderent
338
ca instrument demonstrativ, logica dialectică îşi precizează şi mai clar rolul: justificarea contradicţiei, raţionalizarea a ceea ce la prima vedere apare ca iraţional Către această logică a năzuit întreaga epocă modernă de la umanismul şi naturalismul renascentist, ce pune capăt lungii dominaţii a transcendentalismului medieval. întemeiat pe logica aristotelică, şi până la doctrina sintezei apnonce a lui ***Kant.*** care formulează exigenţa unei gândiri concrete. Abia logica hegeliană va izbuti să fie o asemenea logică a concretului, ce justifică individualul concret, atât în planul existenţei cât şi în planul gândim.
Filosofia naturii Ideea absolută se înfăţişează ca existenţa înstrăinată de sine. sau cum spunea *Hegel.* filosofia natuni este "ştiinţă a Ideii în fiinţarea ei în altul" Ideea (teza) datontă impulsului lăuntric, care o duce mereu înainte din transformare în transformare, trece în opusul său natura (antiteza) Pentru *Hegel* natura în matenalizarea sa concretă nu contează mai mult decât o simplă înstrăinare, o alterare a Ideii absolute, extenonzarea spaţială a acesteia. "în natură - sene *Hegel - ...* Ideea ... se află în forma înstrăinăm de sine" *(Filosofia naturii)*
Deci. în autodesfăşurarea Absolutului natura nu constituie decât baza şi posibilitatea spintului care constituie cea mai înaltă treaptă a sa de dezvoltare. In felul acesta. *Hegel* păstrează explicarea teleologică a realităţii după care rostul natuni ar fi numai acela de a ajuta şi pregăti ■! naşterea spintului Natura este examinată exclusiv din punct de vedere [1] logic şi nu cercetată în evoluţia sa temporală. Ea înfăţişează în organizarea ei trei trepte succesive, mecanicul, fizicul, organicul. Deşi speculative uneon până la exces, analizele lui *Hegel* pnvind treptele de dezvoltare ale natuni de la mecanic la fizic, şi de la fizic la organic, precum şi asupra categonilor corespunzătoare acestor trepte, sunt deosebit de pătrunzătoare. Filosofia natuni constituie călcâiul vulnerabil al întregii concepţii hegeliene. în acest domeniu al cunoaştem ştiinţifice a natuni *Hegel*
339

O-

dispunea de cele mai vagi cunoştinţe şi în acest domeniu deducţiile sale se frâng cel mai des, ciocnindu-se de datele realităţii
Filosofia spiritului Ideea absolută se înfăţişează ca existenţă revenită la sine, aşa cum se exprima *Hegel,* filosofia spiritului constituie "ştiinţa Ideii ce din fiinţarea ei în altul, se reîntoarce în sine". Ideea absolută nu poate să-şi oprească mişcarea în forma sa înstrăinată de sine. în natură. De aceea Ideea absolută revine la sine. întrucât acest proces ontologic de devenire este şi unul logic de cunoaştere. Ideea absolută se cunoaşte pe sine ca spirit prin om ca şi personalitate spirituală şi prin creaţiile culturale ale acestuia, în care se exprimă această personalitate. Realizarea acestui proces se petrece pe treptele spiritului absolut: religie, artă. filosofie. Spintul apare ca şi sinteza dialectică a ideii pure (teza) cu ideea înstrăinată de sine în natură (antiteza). La al treilea mare compartiment al sistemului său. prin filosofia spiritului *Hegel* a dobândit rezultatele cele mai consistente, mai adânci şi mai durabile, tratând despre evoluţia spiritului. Aici îşi găseşte cea mai potrivită valorificare şi utilizare întreaga bogăţie a sufletului său precum şi lărgimea incomparabilă a orizontului său de cunoştinţe istorice. fi Filosofia spiritului se divide în părţi care privesc cele trei forme ale sale; subiectiv, obiectiv şi absolut Spintul subiectiv este spintul sub forma referirii la el însuşi. Spiritul obiectiv desemnează spiritul aşa cum apare şi se manifestă el într-o lume căreia el însuşi î-a dat fiinţă în difentele forme pe care le îmbracă în cadrul comunităţii omeneşti Cel mai important este spiritul absolut: el desemnează unitatea dintre spintul obiectiv aşa cum acesta se contemplă pe sine, pe prima sa treaptă. în creaţiile artei, cum se imaginează pe sine. pe a doua sa treaptă. în produsele fanteziei religioase şi. în afârşit, aşa cum se cunoaşte pe sine, pe a treia şi ultima sa treaptă. în operele filosofiei
In filosofia spintului, *Hegel* procedează la difente identificăn dintre care cea mai importantă prin mulţimea consecinţelor care denvă din ea este

identitatea dintre spint şi istone In pnmul rând. prin excelenţă, spiritul este istonc întrucât ca activitate trebuie să-şi realizeze esenţa în actul culturii. Spintul nu se realizează în forma sa pură pe sine pnn sine ci numai întrupându-se în om şi destaşurându-se în istone ca şi cadru de manifestare al omului. în care acesta produce operele cultuni sale spmtuale. în al doilea rând. istona fund spintuală în istone contează numai spintualul. Numai ceea ce prezintă şi o semnificaţie spintuală constituie şi un fapt istonc.

Abia ca spint. Ideea absolută ajunge să se cunoască pe sine, dobândeşte deplină conştiinţă de sine. Pnn aceasta scopul devenim Ideii absolute fiind atins, mecanismul reglat teologic al acestei devenin îşi încetează funcţionarea iar mişcarea Ideii absolute se opreşte, aceasta ancorând în apele liniştite ale conştiinţei de sine. ale autocunoaşteni absolute. Pnn aceasta desfăşurarea gândim hegeliene se împlineşte într-o mişcare circulară ce se închide în ea însăşi, ajunge acolo de unde a pornit. Dialectica hegeliană ce ar fi presupus conform autenticului ei spint intenor o mişcare liniară ascendentă infinită intră în contradicţie cu sistemul finalist idealist, ce nu permite decât o mişcare circulară finită. Contradicţia aceasta ruinătoare a gândini hegeliene dintre metodă şi sistem, dintre dialectică şi idealismul finalist. a fost asemănată adesea, şi pe drept cuvânt, cu contradicţia dintre mişcarea liniară deschisă şi infinită şi mişcarea circulară închisă *Hegel* însuşi a recunoscut că realitatea ca şi totalitate a formelor de existenţă pe care filosofia trebuie s-o explice se înfăţişează ca un cerc. dar adaugă imediat, un cerc fără început şi fără sfârşit, pe a cărui traiectorie începutul şi sfârşitul nu pot coincide niciodată. Toruşi pnn această deviaţie finalistă de care am amintit, devenirea dialectică este blocată. Mişcarea Ideii absolute se opreşte în ultima filosofie apărută în ordinea timpului care este. bineînţeles, cea hegeliană. Cu o admirabilă încredere în sine dar şi cu un nemăsurat orgoliu. *Hegel* îşi decreta propna filosofie nu drept ultima în ordinea timpului ci chiar sfârşitul absolut expresia definitivă, cea mai

341

bogată şi mai profundă a adevărului absolut în această lumină, Hegel însuşi apărea ca mesagerul providenţial, profetic al Ideii absolute care pnn el, pnn gândirea şi concepţia sa. a dobândit conştiinţă de sine

Astfe filosofia hegeliană se transformă într-o uriaşă apologie a prezentului, pe care *Hegel* încearcă pnn gândirea sa să-l ndice la cerun. să-l sanctifice, să-l înalţe în planul eternului, să-l veşnicească. Probabil în continuarea credinţei, care î-a insuflat şi lui *Leibniz* optimismul său. că este vorba de cea mai bună lume dintre lumile posibile. "A concepe ceea ce este. este sarcina filosofiei - spune *Hegel* - căci ceea ce este, este raţiunea" *(Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural şi de ştiinţă a statului, Prefaţă). Hegel* face apologia statului prusac, al prezentului său istone după regula că tot "ce este raţional, este real şi ce este real, este raţional" (ibidem). întrucât este real statul prusac este şi raţional; fiind ultimul în ordinea realităţii statului prusac este ultimul şi în ordinea raţionalităţii, iar pentru Hegel ultimul se confundă întotdeauna cu ceea ce este mai înalt, cu supenorul. In felul acesta filosofia hegeliană. în ciuda avântului său iniţial progresist, revoluţionar, aduce poate, cel mai înălţător şi cald imn filosofic ce s-a închinat vreodată în istone unei puten politice. Deşi istoncă. în esenţa sa şi în toate meandrele sale spintul fiind prin definiţie istone. pnn filosofia sa *Hegel* suprimă în cele din urmă istona. Ca profet al Absolutului, el mântuie omenirea de răul devenim istonce, care încetează definitiv, şi o instalează pentru totdeauna în fencirea eternă a conştiinţei de sine depline. Ceea ce se întâmplă în continuare nu mai are nici un ecou în conştiinţă, nu este investit cu nici o semnificaţie spintuală. Cum pentru

Hegel ceea ce contează în istone este numai spintualul. iar în planul conştiinţei nu se maf produce nimic, toate cele care se petrec şi se vor mai petrece nu pot însemna ceva în istone. nu au. altfel as, cu adevărat o semnificaţie istoncă.
342

Bibliografie

- *Istoria filosofiei moderne (Omagiu Prof. Ion Petrovici)*
Bucureşti, Societatea română de filosofic vol.I. 1937; vol.II, 1938. P.P Negulescu
- *Istoria filosofiei contemporane*
Bucureşti. Impnmena naţională, vol.I. 1941; **vol.II,** 1942
- *Istoria filosofiei moderne şi contemporane*
Bucureşti. Editura Academiei, vol.I, 1984.
- *Momente ale genezei şi evoluţiei filosofiei ştiinţei*
Bucureşti. Editura Academiei. 1987. CI Gulian - *Introducere în istoria filosofiei moderne*
Bucureşti. Editura Enciclopedică română, 1974. C Noica - *Viaţa şi filosofia lui Rene Descartes*
Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, ***Leibniz,***
Kant
Bucureşti, Humanitas. 1995.
N Facon - *Blaise Pascal*
Bucureşti. Editura pentru literatură universală, 1969. E Stere - *Gândirea etică în Franţa secolului alXVII-lea*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1972 D Bădărău - *G. W. Leibniz*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1966 I Petrovici - *Douăsprezece prelegeri universitare* ***despre Immanuel Kant***
Iaşi. Editura Agora. 1994. Al Boboc - *Kant şi neokantianismul*
Bucureşti. Editura ştiinţifică. 1968. R Croitoru - *Judecata între estetic şi metafizic*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1982.
343

- *Immanuel Kant 200 de ani de la apariţia Criticii raţiunii pure. Studii*
Bucureşti. Editura Academiei. 1982.
- *Teme hegeliene* Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1982.
CI Gulian -*Hegel*
Bucureşti. Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1981. - *Hegel saufilosofia crizei*
Bucureşti, Editura Academiei. 1970. P. Hazard - *Gândirea europeană în secolul alXVIH-lea*
Bucureşti. Univers. 1973. - *Criza conştiinţei europene*
Bucureşti. Editura Univers. 1981.
M. Riedel - *Comprehensiune sau explicare? Despre teoria şi istoria ştiinţelor hermeneutice.* Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1989. W Dithley - *Trăire şi poezie*
Bucureşti. Editura Univers. 1977. R Huch - *Romantismul german*
Bucureşti. Editura Univers. 1974. A Beguin - *Sufletul romantic şi visul*
Bucureşti. Editura Univers. 1970. Fr. Gundolf - *Goethe*
Bucureşti. Editura Minerva. (B.P.I) voi I-III. 1971 J. dHondt - *Hegel secret*
Iaşi. Editura Agora. 1995
W. Windelband - *Die Geschichte der neuren Philosophie in ihren Zusammenhange mit der allgemeinen Kultur und den besonderen Wissenschaften* Leipzig; Breitkopf und Haitei, (Sechste Aufl). I-II. 1919
-344
H. Hoffding - *Histoire de la philosophie moderne*
Pans. Alean. 1908 (2"ed): I-II Fr. Jodl - *Geschichte der neuren Philosophie*
Wien. Leipzig. Munchen. Rikola Verlag. 1924 E. Cassirer - *Das*

Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neuen Zeit
Berlin, Verlag Bruno Cassirer; HI (1922): III (1923) V. Brochard - *Etudes de philosophie ancienne et de philosophie moderne*
Pans.Vnn. 1926.
"... filosofia şi istoria filosofici sunt intim legate, se întrepătrund într-o manieră atât de strânsă încât, de fapt. filosofia se confundă cu istoria filosofiei. Aceasta înseamnă că în once moment al istonei sale. filosofia este toată numai cu condiţia că la prezentul ei se adaugă şi întregul ei trecut. De fiecare dată. once filosofie istoncă. în calitatea sa de concepţie a unui prezent dat. trebuie să închidă în sine şi istona filosofiei, totalitatea principiilor filosofice ale trecutului Fără cunoaşterea dezvoltăm istonce a gândim filosofice nu poate exista nici filosofie şi nici filosof sistematic"
V.Muscă
345